تاهر قادر

ئەرەب تىلىگرامماتىكىسىنىڭ ئاساس

(مورفولوگىيە قىسمى)

القواعد الأساسية للغة العربية

(قسم الصرف)

شىنجاڭ پەن - تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى(W)

تاهر قادر

ئەرەب تىلىگرامماتىكىسىنىڭ ئاساس

(مورفولوگىيە قىسمى)

شىنجاڭ پەن-تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى (W)

تأليف: طاهر عبد القادر

القواعد الأساسية للغة العربية

(قسم الصرف)

دار النشر الصناعية و الصحية بشنجانغ (W)

خُطْبَةُ الْكِتَابِ

إِنَّ الشَّغَفَ بِإِعَانَةِ الْمُتَعَلِّمِيْنَ عَلىٰ إِسْتِيْعَابِ قَوَاعِدِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَتَرْتِيْبِهَا فِي أَذْهَانِهِمْ بِسُهُوْلَةٍ دَعَانِي إِلَىٰ تَأْلِيفِ هٰذَا الْكِتَابَ بِاللُّغَةِ الأُيغُوْرِيَةِ.

وَقَدْ جَعَلْتُ هٰذَا الْكِتَابَ مُرَتَّبًا عَلَىٰ مُقَدِّمَةٍ وَ أَرْبَعَةِ أَبْوَابٍ، لأَجْلِ زِيادَةِ التَّسْهِيلِ فِي الْفَهْمِ أَتْبَعْتُ كُلَّ مَوْضُوعٍ بِأَمْثِلَةٍ وَتَمَارِينَ رَاجِيًا إِنْ يكونَ مِنْ وَرَاءِ ذٰلِكَ أَثَرٌ فِي الاِنْتِفَاعِ بِهٰذا الْكِتَابِ وَفِي يَقِيْنِي أَنَّ خِدْمَتِي هٰذِهِ سَتَكُوْنُ نَافِعَةً لِلْمُتَعَلِّمِينَ بِمَا انَّهَا تُرَاعِي حَالَهُمْ فِي مُخْتَلَفِ أَطْوَارِهِمْ. وَمَرْضِيَةً عِنْدَالْمُعَلِّمِيْنَ الَّذِيْنَ يُحِبُّوْنَ أَنْ تَكُونَ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ كُتُبٌ مِنْ هٰذَا الصِّنْفِ تُقَلِّلُ مِنْ عَنَائِهِمْ فِي الشَّرْحِ وَالتَّفْهِيْمِ.

وَأَسْأَلُهُ سُبْحَانَهُ أَنْ يَنْفَعَ بِهِ الطُّلَّابَ وَأَنْ يَجْعَلَهُ عِنْدَهُ زُلْفَى وَحُسْنَ مَآب وَهُوَ حَسْبِي وَنِعْمَ الْوَكِيل.

اَلْمُؤَلِّفُ: طَاهِرْ عَبْدُالْقَادِرِ

اَلْمُدَرِّسُ فِي مَعْهَدِالْعُلُومِ الْاِسْلَامِيَة
أُرُومجى فى 2 صفر سنة 1420 هـ

图书在版编目(CIP)数据

阿拉伯语语法基础:维吾尔文/塔依尔·卡德尔编著
乌鲁木齐:新疆科技卫生出版社,2000.1
ISBN 7-5372-2185-5

Ⅰ.阿… Ⅱ.塔… Ⅲ.阿拉伯语-语法
Ⅳ.H374

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2000)第 01532 号

责任编辑:阿不力克木·努尔买买提阿吉
校　　对:热依汗·努尔

阿拉伯语语法基础
塔依尔·卡德尔　编著

*

新疆科技卫生出版社(W)出版发行
(乌鲁木齐市龙泉街 66 号　邮编 830001)
乌鲁木齐福利印刷厂印刷

*

850×1168 毫米 32 开本 12.25 印张
2000 年 1 月 第一版　2000 年 1 月第一次印刷
印数:1—5000　　定价:15.80 元

تۇزگۈچىدىن

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئەرەب تىلىغا ئائىت بىر تۈركۈم كىتابلار نەشر قىلىنىپ، ئەرەب تىلى ئۆگىنىشكە قۇلايلىق يارد- تىلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئۇيغۇرتىلى بىلەن ئىزاھلانغان ئە- رەب تىلى گراممانتىكا كىتابىنىڭ تېخى ئىشلەنمىگەنلىكى بۇ ساھە- دىكى بىر بوشلۇق ئىدى. ئەرەب تىلى ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ بۇ ھەق- تىكى ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ ئەرەب تىلى ئوقۇتۇش تەجرىبە- لىرىم ئاساسىدا ئەرەب تىلى مورفولوگىيىسىنى ئۆزلۈكىدىن ئۆ- گىنىش دەرسلىكى سۈپىتىدە بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىقتىم.

بۇ كىتاب تۆت بابقا بۆلۈنگەن بولۇپ، ئەرەب تىلى مورفولوگ- ىيىسىگە دائىر ئاساسىي بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىرىنچى بابدا سۆزلەرنىڭ تۈزۈلۈشى، سۆز تۈركۈملىرى، مِيْزَانُ الصَّرْفِ (مورفولوگىيىلىك ئۆلچەم، سۆزلەرنىڭ صَحِيح ۋە مُعْتَل گە بۆلۈنۈشى قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنىدۇ.

ئىككىنچى بابدا ئىسىمنىڭ مورفولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتلە- رى يەنى ئىسىم ئاخىرىنىڭ صَحِيْح ياكى مُعْتَل بولۇشى، ئىسىم- نىڭ مذكر ۋە مۇنث دەپ ئايرىلىشى، ئىسىمنىڭ سان جەھەتتىن بۆلۈنۈشى، ئىسىمنىڭ اِسْمُ جَامِد، اِسْمُ مُشْتَق دەپ ئايرىلىشى، اِسْمُ مَصْدَر ۋە ئۇنىڭ ياسالمىلىرى قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنىدۇ.

ئۈچىنچى بابدا پېئىلنىڭ مورفولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتلىرى يەنى پېئىلنىڭ مُتَصَرِّف ۋە جَامِد قا بۆلۈنۈشى، لَازِم ۋە مُتَعَدِّى گە بۆلۈنۈشى، پېئىللارنىڭ مُجَرَّد،مَزِيْد گە بۆلۈنۈشى ۋە ئۇلارنىڭ

بابلارغا تەقسىم قىلىنىپ تۇرلىنىشى، اِعْلَال ۋە قَلْب قاتارلىق عِلْمُ الصَّرْفِ نىڭ مۇھىم تارماقلىرى اَقْسَاملار بويىنچە تەپسىلىي بايان قىلىنىدۇ.

تۆتىنچى بابدا بولسا ھەرپ (قوشۇمچە) ۋە ئېلپبەنى دەۋر قىلغان ھالدا ئىسىم بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەر، پېئىل بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەر، ھەمزىنىڭ يېزىلىشى، ئېلىپبە ۋە لۇغەت، لۇغەتنىڭ تۇزۇلۇشى، لۇغەت ئاقتۇرۇش ئۇسۇلى قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنىدۇ.

كىتابتا ئەرەب تىلىنىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرىنى چۈشەندۈرۈشتە ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشقان بولساممۇ ئەمەلىي تەبىر جەريانىدا قىسمەن گراممماتىكا ئاتالغۇلىرىنى ئەينەن ئەسلى ئاتالغۇسى بىلەن ئېلىشنىڭ ئەرەب تىلىدا مۇئەسسەل بايان قىلىنغان گراممماتىكا كىتابلىرىدىن ئۆگىنىش ۋە مۇتالىئە قىلىشتا بەلگىلىك ئەھمىيىتى كە ئىگە ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئەنئەنىۋى ئوقۇتۇشتىكى ئاتالغۇلارنى ئەينەن قوللىنىپ ئىزاھلاش ئۇسۇلىدىن ئانچە چەتنەپ كەتمىدىم. شۇنداقلا، يېزىقتىمۇ ئەسلى ئىملاسىنى ساقلاپ قالدىم.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ گراممماتىكا قائىدىلىرىنى تېز ئەملىيىتىگە باغلاپ ئۆگىنىشىگە قولايلىق بولۇشى ۋە شۇ خىل گراممماتىكىلىق ھادىسە بايان قىلىنغان جۈملە شەكىللىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشۇپ بىرشى ئۈچۈن ھەربىر قائىدىگە مۇناسىۋەتلىك ئەمەلىي مىساللارنى، تەھلىل، مۇلاھىزىلەرنى، تۈرلۈك كۆنۇكمىلەرنى ھەمدە ھەر بىر پاراگراف ئاخىرىغا شۇ پاراگرافتا ئۆچرايدىغان يەككە سۆزلەرنى بەردىم. بۇ نوقتىدىن كىتاب تېز دەرسلىكىنىڭ

خاراكتېرىغا بىر ئاز يېقىنلاشتى بۇ خىل ئوقۇتۇش تەجرىبىسىدىن قارىغاندا قائىدىلەرنى ئەمەلىي مىساللار ۋە جۈملە شەكىللىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئوقۇتقاندا ئوقۇغۇچىلار ئۇچ ئايغا يەتمەي گەن ۋاقىت ئىچىدە ئەرەب تىلى مورفولوگىيىسىگە دائىر ئاساسىي بىلىملەرنى تولۇق ئۆزلەشتۈرۈپلا قالماستىن مورفولوگىيىلىك ھادىسىلار، گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن بىر قىسىم جۈملە شەكىللىرى بىلەنمۇ تونۇشۇپ چىقالايدۇ.

بۇ كىتابنى تۈزۈشتە كەسپداشلارنىڭ ھەر تەرەپلىمە قوللىشى ۋە ياردىمىگە ئېرىشتىم، بولۇپمۇ ئۇستاز مۇھەممەد ئابدۇللا ھاجى كۆپ جەھەتلەردىن ياردەمدە بولدى. ئۇلارغا مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرىمەن. مەزكور كىتابنىڭ يېتەرسىزلىك جايلىرىنى كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆرسەتمە بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە ..... (1)
بىرىنچى باب سۆز ..... (3)
§ 1 . سۆزلەرنىڭ تۈزۈلۈشى ..... (3)
§ 1 . سۆز تۈركۈملىرى ..... (5)
1. اَلْاِسْمُ ..... (5)
2. اَلْفِعْلُ ..... (6)
1) اَلْفِعْلُ الْمَاضِى ..... (7)
2) اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ ..... (7)
3) فِعْلُ الْاَمْرِ ..... (8)
3. اَلْحَرْفُ ..... (8)
§ 3 . مورفولوگىيىلىك ئۆلچەم ..... (11)
§ 4 . سۆزلەرنىڭ ساق ۋە كېسەلگە بۆلۈنۈشى ..... (18)
1. صَحِيْحْ ..... (18)
1) سَالِمْ ..... (18)
2) مُضَاعَفْ ..... (18)
3) مَهْمُوز ..... (19)
2. مُعْتَل ..... (20)
1) مِثَالْ ..... (20)
2) اَجْوَفْ ..... (20)
3) نَاقِصْ ..... (20)
4) لَفِيْفْ ..... (20)
5) مُلْتَوِى ..... (20)

ئىككىنچى باب ئىسىمنىڭ مورفولوگىيىلىك

خۇسۇسىيەتلىرى..... (24)
§ 1 . ئىسىمنىڭ ئاخىر ساق ۋە كېسەل بولۇش
جەھەتتىن بۆلۈنۈشى ..... (25)
1. اَلاِسْمُ الْمُعْتَلُّ الأَخِر ..... (25)
2. اَلْإِسْمُ الصَّحِيْحُ الاخِر ..... (26)
§ 2 . ئىسىمنىڭ جىنس تۈرى جەھەتتىن بۆلۈنۈشى ..... (28)
1. الاسْمُ الْمُذَكَّرُ..... (28)
2. الاِسْمُ الْمُؤَنَّثُ ..... (29)
§ 3 . ئىسىمنىڭ سان جەھەتتىن بۆلۈنۈشى ..... (36)
1. اَلْإِسْمُ الْمُفْرَدُ ..... (36)
2. اَلاِسْمُ الْمُثَنّٰى ..... (36)
3. اَلاِسْمُ الْجَمْعُ ..... (37)
§ 4 . ئىسىمنىڭ ئېنىقسىزلىق ۋە ئېنىقلىق جەھەتتىن بۆلۈنۈشى ..... (47)
1. اَلاِسْمُ النَّكِرَةُ ..... (47)
2. اَلاِسْمُ الْمَعْرِفَةُ..... (47)
§ 5 . نىسبىي سۈپەت..... (59)
§ 6 . كىچىكلىتىش ئىسىمى..... (66)
§ 7 . ئىسىم ۋە ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ..... (71)
1. اَلْإِسْمُ الْجَامِدُ..... (71)
2. اَلاِسْمُ الْمُشْتَقُّ ..... (75)
§ 8 . مَصْدَرٌ ۋە ئۇنىڭ ياسالمىلىرى ..... (78)
1. اَفْعَالٌ مُشْتَقَّةٌ(مشتق پېئىللار)نىڭ تۈرلىنىشى..... (81)
2. اَسْمَاءٌ مُشْتَقَّةٌ(مشتق ئىسىملار)نىڭ تۈرلىنىشى ..... (106)
ئۇچىنچى باب پېئىلنىڭ مورفولوگىيىلىك
خۇسۇسىيەتلىرى ..... (127)
§ 1 . پېئىلنىڭ مُتَصَرِّفْ ۋە جَامِدْقا بۆلۈنۈشى ..... (127)

1. فِعْلٌ مُتَصَرِّفٌ ..... (128)
2. فِعْلٌ جَامِدٌ ..... (128)
§ 2. پېئىللىنىڭ معمولغا قاراپ بۆلۈنۈشى ..... (129)
1. اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّي ..... (129)
2. اَلْفِعْلُ اللَّازِمُ ..... (129)
§ 3. پېئىللىنىڭ تۈزىلىش شەكلى فورۇلمىسىغا قاراپ بۆلۈنۈشى ..... (131)
1. اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ ..... (131)
1. اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ الثُّلَاثِي ..... (137)
1. فَعَلَ يَفْعِلُ بابى ..... (137)
2. فَعَلَ يَفْعُلُ بابى ..... (176)
3. فَعَلَ يَفْعَلُ بابى ..... (198)
4. فَعِلَ يَفْعَلُ بابى ..... (204)
5. فَعِلَ يَفْعِلُ بابى ..... (225)
6. فَعُلَ يَفْعُلُ بابى ..... (229)
2. اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِيُّ ..... (238)
2. اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ ..... (247)
1. اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ الثُّلَاثِيُّ ..... (255)
1. اِفْعَالٌ بابى ..... (255)
2. تَفْعِيْلٌ بابى ..... (271)
3. مُفَاعَلَةٌ بابى ..... (277)
4. اِفْتِعَالٌ بابى ..... (285)
5. اِنْفِعَالٌ بابى ..... (299)
6. اِفْعِلَالٌ بابى ..... (304)
7. تَفَعُّلٌ بابى ..... (309)
8. تَفَاعُلٌ بابى ..... (316)
9. اِفْعِيْلَالٌ بابى ..... (322)

10. اِسْتِفْعَالْ بابى ..... (325)
11. اِفْعِوْعَالْ بابى ..... (330)
12. اِفْعِوَّالْ بابى ..... (333)
2. اَلْفِعْلُ اَلْمَزِيْدُ اَلرُّبَاعِيُّ ..... (337)
1. تَفَعْلُلْ بابى ..... (339)
2. اِفْعَنْلَالْ بابى ..... (341)
3. اِفْعِلَّالْ بابى ..... (344)
§4. پېئىلنىڭ تەكتلىنىشى ..... (353)
تۆتىنچى باب ھەرپ ۋە ئېلىپبە ..... (358)
§1. ئىسىم بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەر ..... (358)
§2. پېئىل بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەر ..... (359)
§3. قوشۇلماي ئوقۇلىدىغان ھەمزە ۋە قوشۇلۇپ ئو
قۇلىدىغان ھەمزە ..... (363)
§4. لوغەت ئاقتۇرۇش ..... (368)

مۇقەددىمە

قَوَاعِدُاللُّغَةِ (گراممماتىكا) دېگەن سۆز بىرىنچىدىن تىلنىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرى دېگەن مەنىنى، ئىككىنچىدىن تىلنىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى ئىلىم، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇ، سۆزلەرنىڭ ياسىلىش، تۈرلىنىش قائىدىسىنىڭ ۋە سۆزلەردىن جۈملە تۈزۈش قائىدىسىنىڭ يىغىندىسىدۇر.

مانا مۇشۇ قائىدە - قانۇنىيەتلەر قَوَاعِدُاللُّغَةِ يەنى تىلنىڭ گراممماتىكىسى دەپ ئاتىلىدۇ.

قواعِدُاللغَةِ العَرَبِيَّةِ (ئەرەب تىلى گراممماتىكىسى) عِلْمُ الصَّرْفِ (مورفولوگىيە)، عِلْمُالنَّحْوِ (سىنتاكسىس) دىن ئىبارەت ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

علمُ الصرفِ - سۆزلەرنى ۋە سۆزلەرنىڭ ياسىلىشى، تۈرلىنىشى، ئۆزگىرىشى ھەققىدىكى قائىدە - قانۇنىيەتلەرنى، يەنى يەككە سۆزلەرنىڭ بىر-بىرىگە جۈملە قۇرۇلمىسىغا كىرىشتىن ئىلگىرىكى يەككە ھالىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ۋە ئۆگىتىدىغان پەندۇر.

سۆزلەر جۈملە تەركىبىگە كىرگەندە ھەر خىل قوشۇمچىلار بىلەن تۈرلىنىپ تۈرلۈك ئۆزگىرىشلەردە بولىدۇ. مەسىلەن: قِرَأَةٌ (ئوقۇماق) دېگەن سۆزنى ئالساق بۇ سۆز ئالاقە ئېھتىياجىغا ئاساسەن جۈملە تەركىبىدە [قَرَأْتُ (ئوقۇدۇم)، قَرَأْتَ (ئوقۇدۇڭ)، يَقْرَأُ (ئوقۇيدۇ)، إِقْرَأْ (ئوقۇ)، أَقْرَا (ئوقۇيمەن)] دېگەنگە ئوخشاش ھەر خىل مورفولوگىيىلىك تۈرلىنىشلەرگە كىرىپ، تۈرلۈك ئۆزگىرىش ئارقىلىق ھەر خىل گراممماتىكىلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەپ كەلگەن.

عِلْمُ النَّحْوِ سۆزلەرنىڭ بىرىكىپ جۈملە قۇرۇلمە-
سىغا كىرىش ھالىتىنى ۋە بىرىكىپ جۈملە قۇرۇلمىسى-
غا كىرگەندىن كېيىنكى گراممماتىكىلىق ئۆزگىرىشلەر، باغ-
لىنىش مۇناسىۋىتىگە قاراپ، سۆز ئاخىرىدىكى «إِعْ-
رَابْ» نىڭ قانداق ھالەتتە كېلىدىغانلىقىنى ۋە قانۇنىيە-
تىنى تەتقىق قىلىدىغان ۋە ئۆگىتىدىغان پەن.

عِلْمُ الصَّرْفِ بىلەن عِلْمُ النَّحْوِ بىر- بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ھەم ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل بولغان تىل ساھەلىرىدۇر.

دېمەك ھەر بىر كَلِمَةُ (سۆز) نىڭ علم الصرف قائىدىلىرىگە ئۇيغۇن ياسىلىشى ۋە قۇرۇلۇشى علم النحو نىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى بولغان جۈملىنىڭ ئاساسى. شۇڭا ئەرەب تىلى ئۆگەنگۈچىلەر ئۈچۈن ئەرەب تىلىدىن باشلانغۇچ ساۋاتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن علم الصرف نىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرىنى پۇختا ئىگىلىۋېلىشى تو-
لىمۇ مۇھىم.

اَلْبَابُ الْأَوَّلُ اَلْكَلِمَةُ
بىرىنچى باب سۆز

مەلۇم بىر مەناغا دالالەت قىلىدىغان ئەڭ كىچىك تىل بىرلىكى كلمة دەپ ئاتىلىدۇ. ھەر بىر سۆز تۈركۈمى ئۆز نۆۋىتىدە ھەم كلمة دەپ ئاتىلىدۇ.

1 § . تَكَوُّنُ الْكَلِمَاتِ
سۆزلەرنىڭ تۈزۈلۈشى

ھەر قانداق بىر كلمة تىلنىڭ ئاساسى بولغان تىل تاۋۇشلىرىدىن تۈزۈلىدۇ. تىل تاۋۇشلىرىنى يېزىقتا ئىپادىلەيدىغان بەلگە اَلْحَرْفُ (ھەرپ) دەپ ئاتىلىدۇ. ئەرەب تىلىدا 28 ھەرپ بار بولۇپ، «اَلِفْ» دىن باشلىنىپ، «يَاءْ» دا ئاخىرلىشىدۇ.

بۇ ھەرپلەر ئىچىدىن «اَلِفْ، وَاوْ، يَاءْ» دىن ئىبارەت ئۈچ ھەرپ سۆز تەركىبىدە كەلگەندە ئۆزگىرىشنى كۆپ قوبۇل قىلىدىغان بولغاچقا، حَرْفُ عِلَّةٍ يەنى كېسەل ھەرپ دەپ، قالغان 25 ھەرپ بولسا صحيح يەنى ساق ھەرپ دەپ ئاتىلىدۇ. ئەمما بۇ ئۈچ ھەرپ عِلْمُ الصَّوْتِ يەنى فونېتىكا ئىلمىدە حَرْفُ مَد (سوزۇق تاۋۇش) دەپ ئاتىلىدۇ.

ھەرپلەردىن سۆزلەر تۈزۈلىدۇ. ئەرەب تىلىدىكى سۆزلەر بىردىن يەتتىگىچە بولغان ھەرپلەردىن تۈزۈلىدۇ.

مەسىلەن:

بىر ھەرپ: أَ، بِ، لِ.

ئىككى ھەرپ: مَنْ، هُوَ، هِيَ، هُمْ.

ئۈچ ھەرپ: أَنَا، نَحْنُ، اَنْتَ، صَنَعَ.

تۆت ھەرپ: اَنْتُمْ، طَالِبٌ، مُدِيْرٌ، زَلْزَلَ.

بەش ھەرپ: أَنْتُمَا، تَزَلْزَلَ.
ئالتە ھەرپ: طَبَاشِيْرُ، اِسْتَعْمَلَ، أُرْجُوحَةٌ.
يەتتە ھەرپ: بَاذِنْجَانُ، فَسَيْفِسَاءُ.

1 - كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى جۈملىلەردىكى كلمىلەر تەركىب تاپقان ھەرپلەر-نىڭ سانىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

— مَنْ أَنْتَ؟
- أَنَا عَلِيٌّ.
— أَ هٰذَا مُصْطَفىٰ؟
- لَا، هٰذَا عَبْدُاللّٰهِ.
— مَنْ هٰذِهِ؟
— هٰذِهِ أَمِنَةُ.
— مَنْ أَنْتُمَا؟
— نَحْنُ بَكْرٌ وَعُمَرُ.
— مَنْ أَنْتُمْ؟
— نَحْنُ عُمَرُ وَخَالِدٌ وَ نَاصِرٌ.
— مَنْ هُوَ؟
— هُوَ مَحْمُودٌ، وَهُوَ طَالِبٌ مُجْتَهِدٌ.
— وَمَنْ هِيَ؟
— هِيَ خَدِيْجَةُ وَهِيَ طَالِبَةٌ مُجْتَهِدَةٌ.

يەككە سۆزلەر

أَ	ما، مۇ	بِ	بىلەن
مَنْ	كىم	لَا	ياق
هُوَ	ئۇ (ئەر)	هِيَ	ئۇ (ئايال)
هُمَا	بۇ ئىككىسى	هُمْ	ئۇلار

هٰذَا	بۇ (ئەر)	هٰذِهِ	بۇ (ئايال)
اَنَا	مەن	نَحْنُ	بىز
اَنْتَ	سەن	اَنْتُمَا	ئىككىڭلار
اَنْتُمْ	سىلەر	طَالِبٌ	ئوغۇل ئوقۇغۇچى
طَالِبَةٌ	قىز ئوقۇغۇچى	كُرَّاسَةٌ	دەپتەر
طَبَاشِيْرُ	بور	مُجْتَهِدٌ	تىرىشچان
اُرْجُوَحَةٌ	گۆلەڭگۆچ	بَاذِنْجَانُ	پەتىنگان
فُسْتِفِسَاءُ	چاقچۇق	صَنَعَ	ياسىدى
تَزَلْزَلَ	تەۋرىدى	اِسْتَعْمَلَ	ئىشلەتتى

§ 2. اَقْسَامُ الْكَلِمَةِ

سۆز تۈركۈملىرى

هەر قانداق بىر تىلدا سۆزلەرنى تۈركۈملەرگە ئايرىش ئىنتا-يىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى سۆز تۈركۈملىرى تىلنىڭ گراممماتىكىلىق قۇرۇلۇشىنى تەشكىل قىلغۇچى مۇھىم تەركىبىي قىسىم ھېسابلىنىدۇ. ئەرەب تىلىدا كَلِمَاتٌ يەنى سۆزلەر ئەڭ ئالدى بىلەن اَلاِسْمَ (ئىسىم)، اَلْفِعْلُ (پېئىل)، اَلْحَرْفُ (يار-دەمچى) دېگەنلەردىن ئىبارەت چوڭ ئۈچ تۈركۈمگە بۆلۈنىدۇ.

1. اَلْاِسْمُ

الاسم-ئىنسانغا ۋە باشقا جانلىقلارغا، جانسىزلارغا، ماكانغا، زامانغا، سۈپەتكە ياكى زاماندىن خالىي بولغان ئىش - ھەرىكەت نامىغا دالالەت قىلىدىغان سۆز تۈركۈمىدۇر. مەسىلەن:

رَجُلٌ　　فَرَسٌ　　حَجَرٌ

مَكَّةُ	أُسْبُوعٌ	نَظِيْفٌ
زُهْرَةٌ	مُذَاكَرَةٌ	

لۇغەت تەركىبىدىكى سۆزلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنى تەشكىل قىلغۇچى سۆزلەر ئىسىملار بولۇپ، ئۇ، سۆز تۈركۈملىرى ئىچىدە ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئىسىملار ھەرپلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ، ئۈچ ھەرپلىك، تۆت ھەرپلىك، بەش ھەرپلىك، ئالتە ھەرپلىك، يەتتە ھەرپلىك دەپ ئايرىلىدۇ. مەسىلەن:

جَبَلٌ	بَيْتٌ	قَلَمٌ
كَبِيْرٌ	صَغِيْرٌ	أُرْجُوحَةٌ
سَيَّارَةٌ	جَدِيْدٌ	سَبُّوْرَةٌ

2. اَلْفِعْلُ

اَلْفِعْلُ-مەخسۇس بىر زاماندا ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ئىش - ھەرىكىتىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمىدۇر.

پېئىللار جۈملىدە سۆز تۈركۈملىرىگە مەنسۇپ ھەر خىل سۆزلەرنى ئۆزىگە بېقىندۇرۇپ جۈملە قۇرۇلۇشىدا ئاساسىي ۋە يېتەكچى رول ئويناش بىلەن بىللە جۈملىنىڭ ھەممە بۆلەكلىرىگە ۋە اعراب ئۆزگىرىشلىرىگە مۇھىم تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ. پېئىل ئىككى ئىشنى بىلدۈرىدۇ: بىرى مەنا، يەنە بىرى ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك زامان، ئىش - ھەرىكەتنىڭ قانداق زاماندا يۈز بەرگەن، يۈز بېرىۋاتقان ياكى يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان مورفولوگىيىلىك كاتېگورىيە پېئىللارنىڭ زامان كاتېگورىيىسى دەپ ئاتا-

لمدۇ.

پېئىل ئۆزى بىلدۇرگەن زامان ئۇقۇمى جەھەتتىن اَلْفِعْلُ الْمَاضِي (ئۆتكەن زامان پېئىل)، اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ (كېلىدىغان زامان پېئىلى)، اَلْفِعْلُ الأَمْرُ (بۇيرۇق پېئىل) دىن ئىبارەت ئۈچكە بۆلۈنىدۇ.

1) اَلْفِعْلُ الْمَاضِي

اَلْفِعْلُ الْمَاضِي، ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئۆتكەن زاماندا يۈز بەرگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

كَتَبَ　　فَتَحَ　　نَزَلَ

2) اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ

اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ، ئىش - ھەرىكەتنىڭ دەل شۇ ۋاقىتتىكى ئۆزىدە ياكى شۇ ۋاقىتتىن كېيىن يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

يَكْتُبُ　　يَفْتَحُ　　يَنْزِلُ

بۇ پېئىلنىڭ ھازىرقى زاماننى ياكى كېلىدىغان زامانىنى ئىپادىلىشى شۇ پېئىلنىڭ جۈملىدىكى ئورنىدىن سىرت مەخسۇس قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەنمۇ ئىپادىلىنىدۇ. يەنى اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ نىڭ ئالدىغا «ما» النَافِيَةُ، «اَنْ» النَافِيَةُ، «لَيْسَ» «النَافِيَةُ، لامُ الاِبْتِداء - الآنَ» دىن ئىبارەت بەش دانە قوشۇمچىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ھازىرقى زاماننى ئىپادىلىسە، سِين، سَوْفَ» ۋە «أَنْ، لَنْ، كَيْ، إِذَنْ» قاتارلىق «نواصب» لار «لَمْ، لَمَّا» دىن باشقا

«إِذَا، إِنْ، لَا»قاتارلىق «جوازم» لار ۋە تەئكيد نونلىرى قاتارلىقلار-
نىڭ ئۇلىنىشى بىلەن كېلىدىغان زاماننى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

3) فِعْلُ ٱلْأَمْرِ

فِعْلُ الْأَمْرِ— ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئىككىنچى شەخس تەرىپى-
دىن ۋۇجۇتقا چىقىرىلىش تەلىپىنى بىلدۈرۈپ كەلگۈسى زامان
مەنىسىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

إِفْتَحْ	أُكْتُبْ	إِنْزِلْ

3. ٱلْحَرْفُ

الحرف-ئۆز ئالدىغا تولۇق لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلىمەيدە-
غان، لېكسىكىلىق مەنە ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر ۋە جۈملە-
لەر بىلەن بىللە كېلىپ ئاشۇ سۆزلەرنىڭ ياكى جۈملىلەرنىڭ
مەنىلىرىنى تولۇقلاش، تەكىتلەش، سۆزلەر ۋە جۈملىلەرنى ئۆز
ئارا باغلاش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان سۆز تۈركۈمىدۇر.

مەسىلەن:

مِنْ	عَلَىٰ	فِي
اَلْبَاءُ	اَلْكَافُ	اللَامُ
حَتَّىٰ	يَا	مَا
لَا	إِنْ	إِنَّ
وَ	فَ	

2- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى جۈملىدە كەلگەن ئىسىملار قايسى شەيئىگە دالالەت

قىلمدۇ؟

1) اَلأُسْتَاذُ يَكْتُبُ عَلىٰ السَّبُّوْرَةِ بِالطَّبَاشِيْرِ
2) جِسْمُ الْفَرَسِ كَبِيْرٌ مِنْ جِسْمِ الْإِنْسَانِ
3) نَزَلَ الثَّمَرُ مِنَ الشَّجَرَةِ عَلَى الأَرْضِ
4) هٰذَا مَكْتَبٌ كَبِيْرٌ، اَلْمَكْتَبُ جَدِيْدٌ وَ نَظِيْفٌ
وَاَمَّا هَذَا الْكُرْسِيُّ فَقَدِيْمٌ وَ وَسِخٌ
5) اَلْفَصْلُ مَكَانُ الْقِرَاءَةِ وَ الْمُذَاكَرَةِ

3- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى دىئالوگنى ئوقۇپ ئىسىم، پېئىل، ھەرپنى ئايرىڭ.

- يَا بَكْرُ مِنْ أَيْنَ جَاءَ خَالِدٌ؟
— جَاءَ مِنْ كُشَارْ.
- بِمَ جَاءَ خَالِدٌ مِنْ كُشَارْ؟
— جَاءَ بِالسَّيَّارَةِ
- مَتىٰ جَاءَ؟
— جَاءَ فِي الْأُسْبُوعِ الْمَاضِي.
- الي اين يَذْهَبُ الان؟
— هُوَ يَذْهَبُ الآنَ اِلَيَ الْفَصْلِ
- مَاذَا يَفْعَلُ فِي الْفَصْلِ؟
— يَقْرَأُ الدَّرْسَ وَيُذَاكِرُ بَعْدَ الْمُذَاكَرَةِ يَذْهَبُ اِلَى الْمَكْتَبَةِ.

يەككە سۆزلەر

رَجُلٌ	ئەركىشى	فَرَسٌ	ئات
حَجَرٌ	تاش	زَهْرَةٌ	گۈل

اُسْبُوعٌ	هەپتە
مُذَاكَرَةٌ	مۇزاكىرە قىلماق
بَيْتٌ	ئۆي
كَبِيْرٌ	چوڭ
سَبُّوْرَةٌ	دوسكا
كَتَبَ	يازدى
أُكْتُبْ	ياز
يَفْتَحُ	ئاچىدۇ
نَزَلَ	چۈشتى
إِنْزِلْ	چۈش
مِنْ	دىن، تىن
عَلَيْ	ئۈستىدە، ئۈستىگە
بِـ	بىلەن
لِـ	ئۈچۈن نىمگە
مَا	نېمە
إِنْ	ئەگەر، سا، سە
فَـ	بولسا، ئاندىن
أَرْضٌ	يەر
جَاءَ	كەلدى
يَذْهَبُ	بارىدۇ

نَظِيْفٌ	پاكىز
جَبَلٌ	تاغ
جَدِيْدٌ	يېڭى
صَغِيْرٌ	كىچىك
سَيَّارَةٌ	ماشىنا
يَكْتُبُ	يازىدۇ
فَتَحَ	ئاچتى
إِفْتَحْ	ئاچ
يَنْزِلُ	چۈشىدۇ
الآنَ	ھازىر
إِلَيْ	غا، قا، گە، كە
فِيْ	دا، دە، تا، تە
كَ	ئوخشاش
يَا	ئەي، ھەي
لَا	ياق
وَ	ۋە
ثَمَرٌ	مېۋە
وَسِخٌ	مەينەت
كُشَّارٌ	كۈچار
يَفْعَلُ	قىلىدۇ

3 §. اَلْمِيْزَانُ الصَّرْفِيّ

مورفولوگىيىلىك ئۆلچەم

ئەرەب تىلىدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى سۆزلەرئۇچ ھەرپلىك بولۇپ، بۇنداق سۆزلەر بولسا اَصْلُ الْكَلِمَةِ (سۆز يىلتىزى) دەپ، بۇ خىل سۆزلەرنىڭ ھەرپلىرى بولسا حَرْفُ اَصْلِي (ئەسلى ھەرپ) دەپ ئاتىلىدۇ.

يەنە بىر قىسىم سۆزلەر اَصْلُ الْكَلِمَةِ گە بىر ياكى بىر قانچە ھەرپ قوشۇش ئارقىلىق ياسالغان بولۇپ، بۇ خىل سۆزلەرنىڭ قوشۇلغان ھەرپلىرى بولسا «حَرْفُ زَائِدْ» يەنى ئارتۇق ھەرپ دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: «كَتَبَ» دېگەن سۆزدىكى «ك ت ب» دېگەن ھەرپلەر حرف اصلي ھېسابلىنىدۇ. «كَاتِبٌ، مَكْتَبٌ، مَكْتُوبٌ، كِتَابَةٌ، يَكْتُبُ» دېگەن سۆزلەردىكى «ا، م، و، ة، ي» قاتارلىق ھەرپلەر بولسا «اصل الكلمة» گە قوشۇلۇپ سۆز ياساشقا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن حرف زائد ھېسابلىنىدۇ.

ئەرەب تىلى تىلشۇناسلىرى ئەرەب تىلىنىڭ مۇشۇ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن سۆز قۇرۇلمىسىنى ئىگىلەش ئۈچۈن يەنى ئۇنىڭ قايسى سۆز يىلتىزىغا مەنسۇپ ئەسلى ھەرپلىك سۆز ئىكەنلىكىنى بېكىتىش ئۈچۈن، بىر ئۆلچەمنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، بۇ ئۆلچەم«فَاءْ، عَيْن، لام» دۇر. بۇ عِلْمُ الصَّرْفِ دە مِيْزَانُ (ئۆلچەم) دەپ، بۇنىڭ مەلۇم بىر سۆزگە ئۇدۇللانغان شەكلى بولسا اَلْوَزْنُ (ۋەزىن) دەپ ئاتىلىدۇ. دېمەك، حرف اصلي ئۇچ بولغان سۆز يىلتىزنىڭ بىرىنچى ھەرپىگە «ف»، ئىككىنچى ھەرپىگە «ع»، ئۈچىنچى ھەرپىگە «ل» ۋەكىللىك قىلىدۇ. يەنە مەلۇم بىر سۆزنىڭ ھەربىرى يەنى ئاستى، ئۈستىدىكى تاۋۇش بەلگىلىرى قانداق بولغان بولسا، ۋەزىننىڭ

هەربكىتىمۇ شۇنداق بولىدۇ، مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن شَكَرَ، فَعَلَ ۋەزنىدە حَسِبَ فَعِلَ ۋەزىندە عُمَرُ فُعَلُ ۋەزىندە بولغان بولىدۇ.

ئەگەر اصل الكلمة تۆت هەرپلىك ياكى بەش هەرپلىك سۆزلەردىن بولۇپ قالغان تەقدىردە بۇنىڭ تۆتىنچى هەرپىنىڭ مِيْزَانِ غا بىر لام قوشۇلۇپ «فَعْلَلَ»، بەشىنچى هەرپىنىڭ مِيْزَانِ غا ئىككى لام قوشۇلۇپ «فَعْلَلِلْ» قىلىنىدۇ. مەسىلەن: دَحْرَجَ فَعْلَلَ ۋەزىندە، جَعْفَرُ فَعْلَلُ ۋەزىندە جَحْمَرِشْ فَعْلَلِلْ ۋەزىندە بولغان بولىدۇ.

دېمەك، حرف اصلي ئۈچ هەرپلىك اصل الكلمەدە ئۈچ بولىدۇ. ئۇنىڭ ميزانى «فا، عين، بىرلام».

حرف اصلى تۆت هەرپلىك اصل الكلمەدە تۆت بولىدۇ، ئۇنىڭ ميزانى «فاء، عين، ئىككى لام».

حرف اصلي بەش هەرپلىك اصل الكلمەدە بەش بولىدۇ، ئۇنىڭ ميزان «فاء، عين، ئۈچ لام».

«فاء، عين، بىرلام» — «فاء عين، ئىككى لام».

«فاء، عين، ئۈچ لام» نىڭ باراۋىرىدىكى هەرپلەر حرف اصلى دەپ، ئۇلارنىڭ باراۋىرىدە بولمىغان هەرپلەر حرف زائد (ئارتۇق هەرپ) دەپئاتىلىدۇ.

حرف زائد ئارقىلىق سۆزدە قانداق ئۆزگىرىش بولۇشتىن قەتئىينەزەر حرف اصلي ساقلىنىپ قالىدۇ.

حرف زائد سۆز يىلتىزىغا تۇرلۇك شەكىلدە قوشۇلۇپ كېلىدۇ. بۇلار «سَأَلْتُمُونِيْهَا» دېگەن سۆزدە توپلانغان «س، ا، ل، ت، م، و، ن، ي ه، ا» دىن ئىبارەت ئون هەرپلەردۇر. بۇ هەرپلەرنىڭ مەلۇم بىر سۆز يىلتىزىغا قوشۇلۇشى شۇ سۆزنىڭ مەنىلىرگىمۇ بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ.

حرف زائد دىن بىر ياكى بىر قانچىسى مەلۇم بىر سۆز يىلتىزىغا قوشۇلۇپ كەلسە، قوشۇلۇپ كەلگەن هەرپلەرنىڭ ئۆز

ئەينى ئاشۇ سۆزلەرنىڭ ميزان غىمۇ،ۆەزنىگىمۇ قوشۇلۇپ كېلىدۇ. تۆۆەندىكى جەدۆەلگە قارالى.

أَصْلُ الْكَلِمَةِ سۆز يىلتىزى	اَلْوَزْنُ ۆەزنى	اَلْكَلِمَةُ الْمَزِيْدَةُ ھەرپ قوشۇلغان سۆز	اَلْوَزْنُ ۆەزنى	اَلْمِيْزَانُ مىزانى	حَرْفُ زَائِدٌ ئارتۇق ھەرپ
فَتَحَ	فَعَلَ	اَفْتَحَ	أَفْعَلَ	فا، عين، بىرلام	أ
فَتَحَ	فَعَلَ	فَاتِحٌ	فَاعِلٌ	فا، عين، بىرلام	ا
فَتَحَ	فَعَلَ	مَفْتُوْحٌ	مَفْعُوْلٌ	فا، عين، بىرلام	م، و
فَتَحَ	فَعَلَ	اِسْتَفْتَحَ	اِسْتَفْعَلَ	فا، عين، بىرلام	ا، س، ت
فَتَحَ	فَعَلَ	اِنْفَتَحَ	اِنْفَعَلَ	فا، عين، بىرلام	ا، ن
زَلْزَلَ	فَعْلَلَ	تَزَلْزَلَ	تَفَعْلَلَ	فا، عين، ئىككى لام	ت
زَلْزَلَ	فَعْلَلَ	تَزَلْزُلٌ	تَفَعْلُلٌ	فا، عين، ئىككى لام	ت
جَحْمَرِشٌ	فَعْلَلِلٌ	ئەسلى ھەرىپى بەش بولغان پېئىل بوق		فا، عين، ئۈچ لام	

ئەگەر اصل الكلمة دە تاۆۇش تەكرارلاش ھادىسىسى كۆرۈلسە، بۇ خىل ھادىسە ۆەزنىدە ھەم كۆرۈلىدۇ. يەنى اصل الكلمة دە تەكرارلانغان ھەرپنىڭ باراۆىرىدىكى ھەرپ تەكرارلىنىدۇ. مەسىلەن:

عَلَّمَ	يُقَدِّمُ	كَوَّنَ
فَعَّلَ	يُفَعِّلُ	فَعَّلَ

ئەگەر مەلۇم بىر كلمة نىڭ ئەسلى ھەرپىدىن بىرەرسى مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىش سەۋەبىدىن چۈشۈپ قالسا ياكى ئور-نى ئالماشسا، ۋەزىندىمۇ شۇنىڭ باراۋىرىدىكى ھەرپ چۈشۈپ قالىدۇ ياكى ئورنى ئالمىشىدۇ. مەسىلەن:

اَصْلُ الْكَلِمَةِ سۆز يىلتىزى	اَلْوَزْنُ ۋەزنى	شَكْلُ الْمُعَلَّلِ ئۆزگەرگەن شەكلى	اَلوَزْنُ ۋەزنى
قَوَلَ	فَعَلَ	قُلْ	فُ ...لْ
أَكَلَ	فَعَلَ	كُلْ	....عُلْ
اَقْوَمَ	اَفْعَلَ	أَقِمْ	اَفِ ...لْ
اَحَدُ	فَعَلُ	حَادِيْ	عَالِفُ

4- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى ھەر بىر پېئىلنىڭ ۋەزنىنى كەلتۈرۈڭ.

تَقَدَّمَ	سَامَحَ	تَخَلَّصَ
اِسْتَغْفَرَ	اِعْتَبَرَ	اِقْتَرَبَ
تَقَاتَلَ	تَطَهَّرَ	اِحْمَرَّ
جَلَسَ	يَجْلِسُ	اِجْلِسْ
سَجَدَ	يَسْجُدُ	اُسْجُدْ

شَرِبَ	يَشْرَبُ	اِشْرَبْ

5- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى سۆزلەرنىڭ ئەسلى ھەرپىنى ۋە ئارتۇق ھەرپىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

دَاخِلِيَّةٌ	خَارِجِيَّةٌ	قَدَّمَ
تَرَاجَعَ	سَلَّمَ	مُعَلِّمٌ
مُدَرِّسٌ	عَالِمٌ	مَدْرَسَةٌ
تَدَارَسَ	مُتَعَلِّمٌ	مُتَطَهِّرٌ
طَاهِرٌ	مَسْجِدٌ	مَكْتُوبٌ
مَشْرَبٌ	مَجْلِسٌ	صَنَاعَةٌ
صَانِعٌ	زِرَاعَةٌ	شَفَاعَةٌ
مَاهِرٌ	جَاهِلٌ	حَاضِرٌ
تَجَاهَلَ	اِسْتَحْضَرَ	مُتَقَدِّمُونَ
مُتَجَهِّلٌ	جَمَاعَةٌ	مُسَافِرٌ
جَمْعِيَّةٌ	يَتَطَلَّبُ	يَتَحَمَّلُونَ

6- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى جۈملىدە كەلگەن ھەر بىر پېئىلنىڭ ئەسلىنى كۆرسىتىپ بېرىڭ.

1) اِسْتَمَعَ خَالِدٌ اِلَى نَشْرَةِالْاَخْبَارِ.
2) اِنْتَشَرَالْخَبَرُ مِنَ التِّلِيفِزْيُون.
3) عُمَرُ يَغْتَسِلُ كُلَّ يَوْمِ الْجُمُعَةِ.
4) اَنْزَلَ مُحَمَّدٌ الطِّفْلَ مِنَ السَّيَّارَةِ.
5) اَحْمَدُ يَتَفَكَّرُ كَثِيْرًا فِي السُّؤَالِ ثُمَّ يَقُوْلُ جَوَابَهُ.
6) اِعْتَرَفَ الرَّجُلَانِ خَطَأَهُمَا بَعْدَ اَنْ تَجَادَلاَ وَانْشَرَحَ

صُدُورُهُمَا وَسَامَحَ كُلٌّ لِلْآخَرِ.
7) اِقْتَرَبَ وَقْتُ السَّفَرِ.
8) فِي الْعَامِ الْمَاضِي تَزَلْزَلَ الْأَرْضُ زِلْزَالاً شَدِيْدًا فِي مُحَافَظَةِ فَيْضِ آبَادْ.

7- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى ۋەزىنلەرنى جۇملىدىكى مۇناسىپ پېئىللارغا قويۇڭ.

فَعَلَ	فَاعَلَ	اِفْتَعَلَ
فَاعَلَ	اِسْتَفْعَلَ	اِفْتَعَلَ
فَاعَلَ	اِسْتَفْعَلَ	فَعِلَ

1) رَضَعَ الطِّفْلُ لَبَنَ أُمِّهِ.
2) عَالَجَ الطَّبِيْبُ الْمَرِيضَ فِي الْمُسْتَشْفَى.
3) نَزَلَ الْمُسَافِرُ فِي الْفُنْدُقِ.
4) اِلْتَحَقَ بَكْرٌ بِالْجَامِعَةِ.
5) استعدالطلاب للامتحان.
6) اِسْتَغْفَرَ الْعِبَادُ رَبَّهُمْ.
7) رَافَقَ أَبُوبَكْرٍ مُحَمَّدًا عَلَيْهِ السَّلام فِي هِجْرَتِهِ.
8) سَافَرَ الْمُسَافِرُوْنَ مِنَ الْفُنْدُقِ.
9) اِنْتَصَرَ الْمُؤْمِنُوْنَ فِي بَدْرٍ عَلَى الْمُشْرِكِيْنَ.

يەككە سۆزلەر

شَكَرَ	رەھمەت ئېيتتى	دَحْرَجَ	دومىلاتتى
جَحْمَرِشُ	هازا زۇل خوتۇن	أَفْتَحَ	ئاچقۇزدى

فَاتِحٌ	ئاچقۇچى
اِسْتَفْتَحَ	ئېچىشنى ئۆتۈندى
زَلْزَلَ	تەۋرىدى
عَلَّمَ	ئۆگەتتى
قَدَّمَ	تەقدىم قىلدى
تَقَدَّمَ	ئىلگىرلىدى
تَخَلَّصَ	قۇتۇلدى
اِقْتَرَبَ	يېقىنلاشتى
تَطَهَّرَ	پاكلاندى
جَلَسَ	ئولتۇردى
شَرِبَ	ئىچتى
خَارِجِيَّةٌ	تاشقى
تَدَارَسَ	ئۆگىنىشتى
طَاهِرٌ	پاك
اِسْتَمَعَ	قۇلاق سالدى
نَشَرَ	تارىدى
اِنْتَشَرَ	تارقالدى
طِفْلٌ	كىچىك بالا
كَثِيْرٌ	كۆپ
اِعْتَرَفَ	ئېتىراپ قىلدى

مَفْتُوحٌ	ئوچۇق
اِنْفَتَحَ	ئېچىلدى
تَزَلْزَلَ	بەك تەۋرىدى
كَوَّنَ	بارلىققا كەلتۈردى
اَكَلَ	يېدى
سَامَحَ	كەڭ قوللۇق قىلـدى
اِعْتَبَرَ	ئېتىبارغا ئالدى
تَقَاتَلَ	ئۇرۇشتى
اِحْمَرَّ	قىزاردى
سَجَدَ	سەجدە قىلدى
دَاخِلِيَّةٌ	ئىچكى
تَرَاجَعَ	يېنىۋالدى
مُتَعَلِّمٌ	ئۆگەنگۈچى
مُتَجَهِّلٌ	بىلمەس بولۇۋالغۇچى
مُتَقَدِّمُونَ	ئىلگىرىلىگۈچى
اَخْبَارٌ	خەۋەرلەر
يَغْتَسِلُ	يۇيۇنىدۇ
يَتَفَكَّرُ	تەپەككۇر قىلىدۇ
يَقُولُ	ئېيتىدۇ
تَجَادَلَ	جېدەللەشتى

اِنْشَرَحَ	ئېچىلدى	اِقْتَرَبَ	يېقىنلاشتى
عَامٌ	يىل	شَدِيْدٌ	قاتتىق
مُحَافَظَةٌ	ناھىيە	سَلَّمَ	سالام قىلدى

4 § . تَقْسِيْمُ الْكَلِمَاتِ اِلَىٰ صَحِيْحٍ وَمُعْتَلٍّ

سۆزلەرنىڭ «ساق» ۋە «كېسەل» گە بۆلۈنۈشى

ئىسىم ۋە پېئىللار ئۆز تەركىبىدە صَحِيْح ۋە عِلة ھەرپلىرى-نىڭ بار - يوقلۇقىغا قاراپ صحيح (ساق) ۋە معتل (كېسەل) دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

1. صَحِيْحٌ

صحيح، ئۆز تەركىبىدە «ا، و، ي» دىن ئىبارەت كېسەل ھەرپ بولمىغان كلمىلەردۇر.

صَحِيْح كلمة لەر : سَالِمٌ (ساغلام)، مُضَاعَفٌ (ھەسسىلەنگەن)، مَهْمُوْزٌ (ھەمزىلىك) دەپ ئۈچ قىسىم بولىدۇ.

1) سَالِمٌ، «فاء، عين، لام» نىڭ باراۋىرىدىكى حرف اصلى تەركىبىدە حرف علة، همزة ۋە تَضعيف يەنى تاۋۇش تەكرارلاش ھادىسىسى كۆرۈلمىگەن كلمىلەردۇر.

مەسىلەن:	فَعْلٌ	فَعَلَ
	فَتْحٌ	فَتَحَ
	ضَرْبٌ	ضَرَبَ

2) مُضَاعَفٌ حرف اصلى تەركىبىدە تاۋۇش تەكرارلاش ھادىسىسى كۆرۈلگەن كلمىلەردۇر.

مەسلەن:

فَرَّ　　حَبَّ　　جَدَّ

مُضَاعَفْ: مُضَاعَفُ ثُلَاثِيْ (ئۈچ ھەرپلىك مضاعف)

مُضَاعَفُ رُبَاعِيٌّ (تۆت ھەرپلىك مضاعف) دەپ ئىككى قىسىم بولىدۇ.

(أ) مضاعف ثلاثى-«عين» بىلەن «لام» نىڭ باراۋىرىدە بىر ھەرپ تەكرارلانغان كلمة دۇر.

مەسلەن:

فَعَّلَ	فَعَلَ
فَرَّرَ	فَرَرَ

بۇنىڭ ادغام يەنى (ئاسسىمىلياتسىيە) لەنگەن شەكلى فَرَّ، فَرَّ دۇر.

(ب) مُضَاعَفُ رُبَاعِيٌّ- «فاء» بىلەن بىرىنچى «لام» نىڭ، «عين» بىلەن ئىككىنچى «لام» نىڭ باراۋىرىدە بىر ھەرپ تەكرار-لانغان كلمة دۇر.

مەسلەن:

فَعْلَلَ	فَعْلَلَ
زَلْزَلَ	زَلْزَلَ
صَرْصَرَ	صَرْصَرَ

3) مَهْمُوز-بۇنىڭ «فاء» سى «عين» ۋە ياكى «لام» نىڭ باراۋىرىدە ھەمزە بولغان كلمەلەردۇر.

مەسلەن:

فَعْلَ	فَعَلَ	فَعْلَ	فَعِلَ
أَخَذَ	أَخَذَ	يَأْسَ	يَئِسَ
سَبَأَ	سَبَأَ		

2. مُعْتَلٌّ

مُعْتَلٌّ - ئۆز تەركىبىدە حرف علة بولغان كلمىلەردۇر:
معتل كلمىلەر.

مِثَالٌ (ئوخشاش)
أَجْوَفٌ (كاۋاك)
نَاقِصٌ (كەمتۈك)
لَفِيْفٌ (چىرماشقان)
مُلْتَوِيٌ (يۆگەشكەن) دىن ئىبارەت بەش قىسىم بولىدۇ.

1) مِثَالٌ «فاء» باراۋىرىدە حرف علة بولغان كلمىلەردۇر.

مەسىلەن:

فَعْلٌ	فَعَلَ
وَعْدٌ	وَعَدَ

2) أَجْوَفٌ «عين» باراۋىرىدە حرف علة بولغان كلمىلەردۇر.

مەسىلەن:

فَعْلٌ	فَعَلَ
قَوْلٌ	قَوَلَ

3) نَاقِصٌ «لام» باراۋىرىدە حرف علة بولغان كلمىلەردۇر.

مەسىلەن:

فَعْلٌ	فَعَلَ
رَمْيٌ	رَمَيَ

4) لَفِيفٌ «عين» ۋە «لام» نىڭ باراۋىرىدە حرف علة بولغان كلمە لەردۇر. بۇ لَفِيْفَ مَقْرُوْنٌ دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مەسىلەن:

فَعْلَ	فَعِلَ
قَوْيٌ	قَوِيَ

5) مُلْتَوِي «فاء» ۋە «لام» باراۋىرىدە حرف علة بولغان كلمە-

لەردۇر. بۇ خىل كىلمە لەر «لَفِيْفُ مَفْرُوقٌ» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مەسىلەن:

فَعْلٌ	فَعَلَ
وَشْيٌ	وَشَيَ

پېئىللارنىڭ يۇقىرىقىدەك صَحِيْح ۋە مُعْتَل‌گە ئايرىلىش ھا- دىسىسى علم الصرف دە پېئىللارنىڭ «اَقْسَامٌ» لىرى يەنى تەقسىم قىلىنىشى دەپ ئاتىلىدۇ.

8- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى سۆزلەردىن صحيح ۋە معتل نىڭ ھەربىر قىسىم- لىرىنى كۆرسىتىڭ.

-1-

كَتَبَ	فَتَحَ	جَبَلُ	فَرَسَ
دَحْرَجَ	قَالَ	عَلِمَ	دَحْرَجٌ
قَرُبَ	وَثَبَ	أَمَرَ	كَلَّ
هَزَأَ	أَنِقَ	جَوْرٌ	بَقِيَ
حَضَّ	شَرِبَ	جَرْيٌ	جَوْعٌ
بَيْعٌ	بَنىٰ	وَشْيٌ	أَكَلَ
سَأَلَ	قَدِمَ	رَجَعَ	جَلَسَ

-2-

تۆۋەندىكى ئىبارىلەردىن صحيح ۋە معتل‌نى كۆرسىتىڭ.

خَرَجَ مُحَمَّدٌ مِنَ الْمَدْرَسَةِ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ بَعْدَ الظُّهْرِ وَذَهَبَ اِلَيٰ مَكَانٍ يَقِفُ فِيْهَا الْبَاصُّ وَقَفَ الْبَاصُّ فِي الْمَحَطَّةِ. فَتَحَ السَّائِقُ بَابَ الْبَاصِّ. رَكِبَ مُحَمَّدُ الباصَ ثُمَّ جَلَسَ عَلَىٰ كُرْسِيٍّ وَ وَضَعَ حَقِيْبَتَهُ أَمَامَهُ فَقَرَأَ مِنَ الْكِتَابِ بَعْضَ الْقِصَصِ. سَارَ الباصُ سَيْرًا سَرِيْعًا بعد

لَحْظَةٍ وَصَلَ اِلَيَ الْمَنْزِلِ نَزَلَ مُحَمد مِنَ الْبَاصِ، وَ عَادَ اِلَيَ الْبَيْتِ مَسْرُورًا وَلَقِيَ فِي الطَّرِيْقِ بَعْضَ الْجِيْرَانِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ بِبَشَاشَةٍ.

-3-

جۈملىده ئاستى سىزىلغان پېئىللارنىڭ صحيح ۋە معتل لىرنى كۆرسىتىڭ.

1) قَالَ عَبْدُالرَّحْمٰنِ: أَيْنَ يَسْكُنُ عُثْمَانُ.
2) عَلِمَ مُحَمَّدٌ بِمَوْعِدِ الرِّحْلَةِ.
3) وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ بِالنَّصْرِ.
4) طَرَقَ عَبْدُاللّٰهِ الْبَابَ فَأَذِنَ لَهُ الْحَارِسُ بِالدُّخُوْلِ.
5) رَوَيِ ابُوْ هُرَيْرَةَ أَحَادِيْث كثيرةً عَنِ النَّبِيِّ صَلَّيَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

يەككە سۆزلەر

وَثَبَ	سەكردى	أَمَرَ	بۇيردى
كَلَّ	جاپا چەكتى	هَزَأَ	مەسخرە قىلدى
اَنِقَ	خوش بولدى	جَوْرٌ	جاپا، زۇلۇم
بَقِيَ	قالدى	حَضَّ	تەرغىپ قىلدى
جَرْيٌ	يۇگۇرۇش	جَوْعٌ	قورساق ئېچىش
بَيْعٌ	سېتىش	بَنَيَ	قۇردى
وَشْيٌ	سۆز يەتكۈزمەك	وَقَيَ	ساقلىدى
سَأَلَ	سوردى	بَعْدُ	كېيىن
ظُهْرُ	چۈش	ذَهَبَ	كەتتى

وَقَفَ	تۇردى	بَاصَّ	ئاپتوبۇس
مَحَطَّةٌ	بېكەت	سَائِقٌ	شوپۇر
بَابٌ	ئىشىك	رَكِبَ	مىندى، چىقتى
وَضَعَ	قويدى	أَمَامَ	ئالدىدا
قِصَصٌ	ھېكايىلەر	سَارَ	ماڭدى
سَرِيْعٌ	تېز	لَحْظَةً	بىر ئاز، بىردەم
وَصَلَ	يېتىپ كەلدى	عَادَ	قايتتى
مَسْرُوْر	خۇشال	لَقِيَ	ئۇچراشتى
طَرِيْقٌ	يول	جِيْرَانٌ	قوشنىلار

اَلْبَابُ الثَّانِي خَصَائِصُ الْاِسْمِ مِنْ حَيْثُ قَوَاعِدِ الصَّرْفِ

ئىككىنچى باب ئىسىمنىڭ مورفولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتلىرى

مەلۇمكى، ئىسىم زامانىدىن خالىي بولغان ھالدا مۇستەقىل مەنەنى ئىپادىلەيدىغان ۋە جۇملىنىڭ ئاساسىي بۆلىكى بولالايدىغان سۆز تۈركۈمىدۇر. ئۇ عِلْمُ صَرْف (مورفولوگىيە) جەھەتتىن تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە:

1 - ئىسىملار ئاخىرى صَحِيح ۋە ياكى مُعْتَل دەپ ئايرىلىدۇ.

2- ئىسىملار مُذَكَّرٌ ۋە مُؤَنَّثٌ تۈرىدىكى ئىسىملار دەپ ئايرىلىدۇ.

3 - ئىسىملار سان جەھەتتىن مُفْرَدٌ، مُثَنّٰي، جَمْعُ دەپ ئايرىلىدۇ.

4 - ئىسىملار مَعْرِفَةٌ ۋە نَكِرَةٌ دەپ ئايرىلىدۇ.

5 - ئىسىملار ئاخىرىغا تەشدىدلىك «ياء» نىڭ ئۇلىنىشى بىلەن نىسبىي سۈپەتنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

6 - ئىسىملار مەلۇم ۋەزىنلەر ئارقىلىق كىچىكلىتىش ۋە ئەركىلىتىش مەنەلىرىدە قوللىنىلىدۇ.

7 - ئىسىملار كېلىپ چىقىش مەنبەسىگە ۋە ياسىلىشىغا قاراپ اسم جامد ۋە اسم مشتق دەپ ئايرىلىدۇ.

8 - اِسْمٌ مَصْدَرٌ، اِسمُ مُشْتَقٌ ۋە فِعْلٌ مُشْتَقٌ لەرنىڭ مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ.

§ 1 . تَقْسِيْمُ الاِسْمِ مِنْ حَيْثُ كَوْنِهِ مُعْتَلَّ الآخِرِ وَصَحِيْحَ الآخِرِ

ئىسىمنىڭ ئاخىرى كېسەل ۋە ساق بولۇش جەھەتتىن بۆلۈنۈشى

ئىسىملار ئاخىردا حرف علة يەنى كېسەل ھەرپىنىڭ بولۇش - بولماسلىقىغا قاراپ مُعْتَلُّ الآخِرِ (ئاخىرى كېسەل) ۋە صَحِيْحُ الآخِرِ (ئاخىرى ساق) دەپ ئايرىلىدۇ.

1. اَلاِسْمُ الْمُعْتَلُّ الآخِرِ

بۇ تۈردىكى ئىسىملار اَلاِسْمُ الْمَقْصُوْرُ (قىسقارتىلما ئىسىم) ، الاِسْمُ الْمَنْقُوْصُ (كەمتۈك ئىسىم) ، الاِسْمُ الْمَمْدُوْدُ (سوزۇلما ئىسىم) دەپ ئۈچ تۈرلۈك بولىدۇ.

1) اَلاِسْمُ الْمَقْصُوْرُ: الاسم المقصور- ئاخىردا ئىزچىل «ي» شەكىللىك «الف» بولغان ئىسىمدۇر. گەرچە بۇ «الف» «ي» شەكىلدە يېزىلسىمۇ داۋاملىق «الف» تەلەپپۇز قىلىنىپ ئوقۇلىدۇ. شۇڭا بۇ «ي» «الف مقصورة» دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: اَلْهُدَىٰ، اَلذِّكْرَىٰ، اَلْمُصْطَفَىٰ.

2) اَلاِسْمُ الْمَنْقُوْصُ: الاسْمُ الْمَنْقُوْصُ-ئاخىردا ئىزچىل «ي» بولغان ئىسىمدۇر. بۇ خىل «ي» نىڭ ئالدى دائىم كَسْرَة لىك (زىر) لىق بولىدۇ. شۇنداقلا، بۇ «ي» اصل الكلمة دىكى «ي» بولۇپ ھەرقانداق جايدا اصل الكلمة دىن ئايرىلمايدۇ.

مەسىلەن:

اَلْهَادِي اَلرَّامِي اَلْمَبَانِي

3) الاسْمُ الْمَمْدُوْدُ: الاسم الممدود ئاخىردا «اَلِف» ۋە «هَمْزَة»

بىرگە كەلگەن ئىسىمدۇر.
مەسىلەن:

اِبْتِدَاءٌ سَمَاءٌ اِنْشَاءٌ

2. اَلْاِسْمُ الصَّحِيْحَ الاَخر

مَقْصُور، مَنْقُوص، مَمْدُود بولمىغان ئىسىملار ئاخىرى ساق ئىسىملار دەپ ئاتىلىدۇ.
مەسىلەن:

جَمَلٌ شَعْبٌ كِتَابٌ

1- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى جۈملىدە كەلگەن معتل ۋە صحيح ئىسىمنى كۆرسىتىڭ.

1. جَلَسَ الْجَانِي اَمَامَ الْقَاضِي.
2. مَنْ طَلَبَ الْعُلٰى سَهَرَ اللَّيَالِي.
3. اِسْتَمَعَ الْمُحَامِي كَلَامَ الْبَاغِي.
4. بِالرَّاعِي تَصْلُحُ الرَّعِيَّةُ.
5. خَرَجَ الْفَتٰى مِنَ الْمُسْتَشْفٰى.
6. فِي الصَّبَاحِ يَسْقُطُ النَّدٰى عَلَى الْاَزْهَارِ.
7. الاقتِصَادُ سَبِيْلُ الْغِنٰى.
8. الرَّجُلُ الْقَاصِي مَكْرُوهٌ.
9. الغَرَضُ السَّامِي مِنَ الْحَيَاةِ اَنْ تَعِيْشَ سَعِيْدًا.
10. يَصْعُبُ السَّفَرُ فِي الصَّحَارٰى.
11. أُخْفِضُ بُحَيْرَةٍ فِي الْعَالَمِ فِي وَادِي طُرْفَانْ وَهِيَ اَيْدِنغْ كول.
12. هذاالشيخُ يَتَّكِيءُ عَلَى الْعَصَا.
13. لَيَالِي الشِّتَاءِ طَوِيْلٌ. الحِمْيَةُ نَافِعَةٌ لِلْمَرْضٰى.

14. فِي اَوَانِ الاٰخِيْرَةِ قَلَّ النَّبَاتَاتُ الْخَضْرَاءُ فِي صَحْرَاءِ طَارِمْ.
15. اَلْكُتَّابُ وَالاُدَبَاءُ هُمْ لِسَانُ الشَّعْبِ.

يەككە سۆزلەر

اَلْهُدٰي	توغرا يول	اَلذِّكْرٰي	ئەسكە سېلىش
اَلْهَادِي	يېتەكچى	اَلدَّاعِي	چاقىرغۇچى
اَلْمَبَانِي	ئىمارەتلەر	اِبْتِدَاءً	باشلاش
سَمَاءٌ	ئاسمان	اِنْشَاءَ	پەيدا قىلىش
لِسَانُ	تىل	شَعْبُ	خەلق
كَتَّابُ	يازغۇچىلار	جَانِي	جىنايەتچى
قَاضِي	سوتچى	اَمَامَ	ئالدىدا
مَحَامِي	ئادۋوكات	بَاغِي	قاراقچى
كَلَامُ	سۆزلەر	فَتيٰ	ياش
مُسْتَشْفيٰ	دوختۇرخانا	اَلاقْتِصَادُ	تېجەش
سَبِيْل	يول	اَلْغِنيٰ	بايلىق
غَرَضٌ	غەرەز، مەقسەت	سَامِي	يۇكسەك
اَنْ تَعِيْشَ	ياشىمىغىڭ	سَعِيْدٌ	بەختلىك
اَخْفَضُ	ئەڭ تۆۋەن	بُحَيْرَةُ	كۆل
عَالَمُ	دۇنيا	وَادِي	ۋادى، جىلغا
هِيَ مؤنث	ئۇچۇن، ئۇ	نَافِعَةُ	پايدىلىق مەنپەئەتلىرى
لَيْلٌ ج لَيَالِي	كېچە، كېچىلەر	شِتَاءُ	قىش
طَوِيْلُ	ئۇزۇن	قَلَّ	ئازىيىپ كەتتى
خَضْرَاءُ	يېشىل	صَحْرَاءُ	چۆللۈك، سەھرا
اُدَبَاءُ	ئەدىبلەر	حِمْيَةُ	ساقلىنىش
يَصْعُبُ	قىيىن بولىدۇ	قَاصِي	رەھىمسىز

مَكْرُوهٌ	يىرگىنىشلىك	يَسْقُطُ	چۈشىدۇ
نَدَي	شەبنەم	عَلَيْ	يۈكسەكلىك
سَهَرَ	بىدار بولدى	رَعِيَّةٌ	پۇقرا

§ 2. تَقْسِيْمُ الْاِسْمِ مِنْ حَيْثُ نَوْعِهِ
ئىسىمنىڭ جىنس تۈرى
جەھەتتىن بۆلۈنۈشى

ئىسىملار جىنسىي تۈرىگە قاراپ اَلْاِسْمُ الْمُذَكَّرُ (ئەركەك جىنس) تۈرىدىكى ۋە اَلْاِسْمُ الْمُؤَنَّثُ (ئاياللىق جىنس) تۈرىدىكى ئىسىملار دەپ ئايرىلىدۇ.

1. اَلْاِسْمُ الْمُذَكَّرُ

بۇ ئىسىم سۆز شەكلى، مەنىسى، قوللىنىش ئادىتى جەھەتتىن اَلْمُذَكَّرُ الْحَقِيْقِيُّ (ھەقىقىي ئەرلىك جىنس) تۈرىدىكى ئىسىملار ۋە اَلْمُذَكَّرُ الْمَجَازِيُّ (مەجازىي ئەرلىك جىنس) تۈرىدىكى ئىسىملار دەپ ئايرىلىدۇ.

1) اَلْاِسْمُ الْمُذَكَّرُ الْحَقِيْقِيُّ

الاِسْمُ المذكرُ الحقيقىـ ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئەركەكلىرىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىملاردۇر.

مەسىلەن:

مُحَمَّدٌ	أَحْمَدُ	أَبٌ	جَدٌّ
حِصَانٌ	أَسَدٌ	طَالِبٌ	مُهَنْدِسٌ

2) اَلْاِسْمُ الْمُذَكَّرُ الْمَجَازِيُّ

الاسمُ المذكرُ المَجَازيُ - مذكر حقيقي نىڭ ئەكسىچە ئۆز جىنس-

سی تۇرىدىن چىششى بولمىغان، قوللىنىش ئادەتتى ۋە سۆز شەكلى جەھەتتىن مذكرحقيقي غا ئوخشاپ كېتىدىغان ئىسىملار-دۇر.

مەسىلەن:

قَلَمٌ	كِتَابٌ	سَيْفٌ
مِصْبَاحٌ	خَيْطٌ	اَلْعِرَاقُ

الاسْمُ المُذَكَّرُ ، ئىسىملارنىڭ جىنس تۇر كاتېگورىيىسىدە-كى ئاساسىي ئىسىم بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئىسىمدا الاسْمُ المونّثْ گە ئوخشاش بەلگە بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن الاسم المؤنث كاتې-گورىيىسىگە كىرمىگەن ئىسىملا بولىدىكەن، الاسم المذكر بولە-ۋېرىدۇ.

2. اَلْإِسْمُ الْمُؤَنَّثُ

الاسم المؤنث-سۆز شەكلى، مەنىسى، قوللىنىش ئادەتتى جەھەتتىن، المؤنثُ الحَقِيقيَ (ھەقىقي ئاياللىق جىنس) تۇرى ۋە المؤنثُ المَجَازيَ (مەجازي ئاياللىق جىنس) تۇرى دەپ ئىككە-گە بۆلۈنىدۇ. مونث ئىسىمنىڭ ئۈچ خىل بەلگىسى بولىدۇ. بۇلار عَلَامَاتُ التَّأْنِيثِ يەنى ئاياللىق جىنس تۇرىدىكى ئىسىملارنىڭ بەلگىلىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

1) اَلْاِسْمُ الْمُؤَنَّثُ الحَقِيْقيُ

الاسم المؤنث الحقيقى - ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ جىنسلىرىنى بىلدۈرىدىغان يەنى ئۆز تۇرىدىن ئەركەك جۈپى بولغان ئىسىملار-دۇر.

مەسىلەن:

أُمٌّ　　اٰمِنَةُ　　اِمْرَأَةٌ　　جَدَّةٌ　　بَقَرَةٌ

دَجَاجَةٌ　　بِنْتٌ　　فَتَاةٌ　　أَسْمَاءُ　　لَيْلَىٰ

2) اَلْاِسْمُ الْمُؤَنَّثُ الْمَجَازِيُّ

اَلْاِسْمُ الْمُؤَنَّثُ الْمَجَازِي مەنە جەھەتتىن جىنس ئالاھىدىلىكى بولمىغان، شەكىل جەھەتتە مۇنث ئىسىملارغا تەئەللۇق جىنس ئالاھىدىلىكى بولغان، جۈملىدە ئاياللىق جىنس تۇرىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنغان ئىسىملاردۇر.

مەسىلەن:

حَدِيْقَةٌ　　مَدْرَسَةٌ　　حُجْرَةٌ　　صُوْرَةٌ

صَحْرَاءُ　　خَضْرَاءُ　　صُغْرَىٰ　　كُبْرَىٰ

3) عَلَامَاتُ التَّأْنِيْثِ (مۇنث نىشانى بەلگىلىرى)

مۇنث ئىسىمنىڭ «تَاءُ التَّأْنِيْثِ، اَلِفُ التَّأْنِيْثِ الْمَقْصُوْرَةِ، الِفُ التَّأْنِيْثِ الْمَمْدُوْدَةِ» دىن ئىبارەت ئۈچ خىل بەلگىسى بولۇپ، بۇ ئۈچ خىل بەلگىنىڭ بىرەرسى مەلۇم بىر ئىسىمدا تېپىلسا، شۇ ئىسىم مۇنث ئىسىم ھېسابلىنىدۇ.

(أ) تَاءُ التَّأْنِيْثِ (مۇنث گە ئايلاندۇرۇش «تاء» سى)

تاء التأنيث ئارقىلىق مۇنث گە ئايلاندۇرۇلغان ئىسىملار جۈملە تەركىبىدە ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇ تۈۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە:

بۇ «تاء ـة» بەزى مۇنث ئىسىملارنىڭ تەبىئىي قۇرۇلمىسىدا ئەسلىدىنلا بولىدۇ. مەسىلەن:

خَدِيْجَةُ　　حَدِيْقَةُ　　فَائِدَةٌ　　دَوْلَةٌ

ـسۇپەتلەرگە مۇنۇث ياكى مذكر نى پەرقلەندۇرۇش ئۈچۈن قويۇلـ
ىدۇ. مەسىلەن:

جَمِيْلٌ ـ جَمِيْلَةٌ	مُدَرِّسٌ ـ مُدَرِّسَةٌ
قَائِمٌ ـ قَائِمَةٌ	فَاتِحٌ ـ فَاتِحَةٌ

ئەمما «فَعُوْلٌ» ۋە «فَعِيْلٌ» ۋەزىنىدىكى سۇپەتلەرگە قويۇلمايدۇ.
مەسىلەن:

رَجُلٌ صَبُوْرٌ، اِمْرَأَةٌ صَبُوْرٌ.
رَجُلٌ جَرِيْحٌ، اِمْرَأَةٌ جَرِيْحٌ.

ـبۇ «تاء» «مۇنث» كە خاس سۇپەتلەرگە ھەم قويۇلمايدۇ.
مەسىلەن:

اِمْرَأَةٌ حَامِلٌ، اِمْرَأَةٌ مُرْضِعٌ

ـ بۇ «تاء» بەزىدە سۇپەت خاراكتېرى بولمىغان ئىسىملارغەـ
مۇ قوشۇلۇپ قالىدۇ.
مەسىلەن:

اِنْسَانٌ — اِنْسَانَةٌ اِبْنٌ — اِبْنَةٌ.

(ب) اَلِفُ التَّاْنِيْثِ الْمَقْصُوْرَةِ مۇنث كە ئايلاندۇرىدىغان قىسقا ئەلف)

اَلِفُ مَقْصُوْرَة تۆۋەندىكى ھالەتلەردە مۇنث نىڭ بەلگىسى بو-
لۇپ كېلىدۇ.

ـ مذكر شەكلى «فَعْلَانُ» ۋەزىندە بولغان سۇپەتلەرنىڭ مۇنث شەكلى «فَعْلٰى» ۋەزىندە چىقسا، بۇ ۋەزىندىكى سۆزلەر مۇنث ھېسابلىنىدۇ.

مەسىلەن: عَطْشَانُ ـ عَطْشٰى جَوْعَانُ ـ جَوْعٰى

ـ مذكر شەكلى «اَفْعَلُ» ۋەزىندە بولغان اِسْمُ تَفْضِيْلٍ نىڭ مۇنث شەكلى

«فُعْلىٰ» ۋەزىنده چىقسا، بۇ ۋەزىندىكى سۆزلەر مۇنث ھېسابلىنىدۇ.
مەسىلەن:

اَكْبَرُ — كُبْرىٰ اَفْضَلُ — فُضْلىٰ اَعْظَمُ — عُظْمىٰ

ـ «الف مقصورة» بىلەن ئاياغلاشقان مَصْدَرىيەنىڭ ھەرىكەت نامىلىرىمۇ مۇنث ھېسابلىنىدۇ.
مەسىلەن:

دَعْوَىٰ ذِكْرَىٰ بُشْرىٰ فُتْوَىٰ

ـ تەبىئىي قۇرۇلمىسى اَلِفْ مَقْصُوْرَةٌ بىلەن ئاياغلاشقان ئىسىم ياكى سۈپەتلەرمۇ مۇنث ئىسىم ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن:

اُنْثىٰ حُبْلىٰ اَفْعىٰ قُصْوىٰ

(ج) اَلِفِ التَّاْنِيْثِ الْمَمْدُوْدَةِ (مۇنث گە ئايلاندۇرۇشنىڭ ئۇزۇن ئەلفى) الف ممدودة تۆۋەندىكى ھالەتلەردە مۇنىثنىڭ بەلگىسى بولىدۇ.

ـ مذكر شەكلى «اَفْعَلُ» ۋەزىنده بولۇپ، مۇنث شەكلى «الف ممدودة» بىلەن «فَعْلَاءُ» ۋەزىنده كەلگەن سۈپەتلەر.
مەسىلەن:

اَحْمَرُ — حَمْرَاءُ، اَبْيَضُ — بَيْضَاءُ،
اَصْفَرُ — صَفْرَاءُ، اَسْوَدُ — سَوْدَاءُ

ـ تەبىئىي قۇرۇلمىسى الف مَمْدُوْدَة بىلەن ئاخىرلاشقان ئىسىم ۋە سۈپەتلەر.
مەسىلەن:

صَحْرَاءُ عَاشُوْرَاءُ

ئەگەر الف مَمْدُوْدَة دىكى ھەمزە سۆزىنىڭ ئەسلى ھەرپى

بولسا ياكى «وَاوْ، يَاءْ» دىن يۆتكەلگەن بولسا ۋە ياكى كۆپلۈكنىڭ بەلگىسى بولۇپ كەلسە، بۇ ھالەتتىكى الف مَمْدُوَدَة مۇنۇث نىڭ بەلگىسى بولمايدۇ. مەسىلەن:

اِبْتِدَاءٌ	بِنَاءٌ	صَفَاءٌ
شُعَرَاءُ	عُظَمَاءُ	خُلَفَاءُ

مۇلاھىزە

بەزىدە «حَمْزَةُ، طَلْحَةُ، مُعَاوِيَةُ، أُسَامَةُ، مُصْطَفَىٰ» دېگەنلەر-گە ئوخشاش شەكىل جەھەتتە مۇنۇث، مەنە جەھەتتە مذكر ئىسىم-لار ئۇچراپ قالىدۇ. بۇ خىل ئىسىملارنىڭ شەكلى مۇنۇث بولغاڭ-لىقى ئۇچۇن مۇنۇث لفظي (شەكلەن ئايالىق جىنس) تۇر دەپ ئاتىلىدۇ. شۇنداقلا، مريم، زينب، سعاد دېگەنلەرگە ئوخشاش مەنە جەھەتتە مۇنۇث، شەكىل جەھەتتە مذكر ئىسىملارمۇ ئۇچراپ قالىدۇ. بۇنداق ئىسىملار مەنە جەھەتتە مۇنۇث بولغانلىقى ئۇچۇن، مۇنۇث مَعْنَوِي (مەنە جەھەتتىكى ئايالىق جىنس) تۇر دەپ ئاتىلىدۇ.

2- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى ئىسىملاردا كەلگەن مذكر ۋەمۇنۇث بەلگىسىنى بايان قىلىپ كۆرسىتىڭ.

-1-

عَائِشَةُ	غُلَامٌ	سَمْرَاءُ	كَاتِبٌ
مُجْتَهِدٌ	سَبُّورَةٌ	جَرِيْدَةٌ	نَجْوِيٌ
سَلْوٰي	سَامِيَةٌ	زَيْنَبُ	مَرْيَمُ

سُعْدٰي　　مَنْزِلُ　　صَانِعٌ　　مُحَافِظَةٌ

-2-

1. لَبِسَتْ زَيْنَبُ الثَوبَ.
2. تَلْعَبُ فَاطِمَةُ مَعَ الزُّمَلَاءِ.
3. اَرْضَعَتْ شَاةٌ حَمَلاً.
4. اسماءُ مُجْتَهِدَةٌ فِي دُرُسِهَا.
5. رَكِبَتْ سُعَادُ دَرَّاجَةً.
6. حَازَتْ لَيْلٰي جَائِزَةً.
7. في القَفَصِ دَجَاجَةٌ وَدِيكٌ.
8. سلمى طَالِبَةٌ مُجْتَهِدَةٌ وَذَكِيَّةٌ وَاَمَّا حَمْزَةُ فَهُوَ طَالِبٌ كَسْلَانُ وَغَبِيٌّ.

يەككە سۆزلەر

جَدٌّ	چوڭ دادا	حِصَانٌ	ئايغىر
اَسَدٌ	شىر	مُهَنْدِسٌ	تېخنىك
بَابٌ	ئىشىك	مِصْبَاحٌ	چىراغ
خَيْطٌ	يىپ	جَدَّةٌ	چوڭ ئانا
بِنْتٌ	قىز	فَتَاةٌ	قىز
أَسْمَاءُ	ئىسىم	لَيْلٰي	ئىسىم
حُجْرَةٌ	هوجرا	صُوَرَةٌ	رەسىم
صُغْرٰي	كىچىك	كُبْرٰي	چوڭ
جَمِيلٌ	چىرايلىق	مُدَرِّسٌ	مۇدەررىس

قَائِمَ	تۇرە، تۇرغۇچى	صَبُورٌ	سەۋرلىك
جَرِيحَ	جاراھەتلەنگەن	اِبْنَ	ئوغۇل بالا
بِنْتَ	قىز بالا	عَطْشَانُ	ئۇسساپ كەتكەن
جَوْعَانَ	قورسقى ئاچ	حامل	ئىككى قات
مُرْضِعُ	ئېمىتكۈچى	اَعْظَمَ	بۈيۈك
دَعْوٰي	چاقىرىش	بُشْرٰي	بېشارەت بېرىش
اُنْثٰى	چىشى	حُبْلٰي	بوغاز
اِفْعٰي	يىلان	قَصْوٰي	تۆگە
اَحْمَرُ	قىزىل	اَبْيَضُ	ئاق
اَصْفَرُ	سېرىق	اَسْوَدُ	قارا
لَبِسَتْ	كەيدى	ثَوْبٌ	كىيىم
تَلْعَبُ	ئويناۋاتىدۇ	اَرْضَعَتْ	ئېمىتتى
شَاةَ	ساغلىق قوي	حَمْلَ	پاقلان
دَرَّاجَةُ	ۋېلىسىپىت	حَارَتْ	ئېرىشتى

§ 3 . تَقْسِيْمُ الاِسْمِ مِنْ حَيْثُ الْعَدَدِ

ئىسىمنىڭ سان جەھەتتىن بۆلۈنۈشى

ئىسىملار مەنە ۋە شەكىل جەھەتتىن اَلْمُفْرَدُ (بىرلىك)، اَلْمُثَنّٰي (ئىككىلىك)، اَلْجَمْعُ (كۆپلۈك) سانلاردا تۇرلىنىپ كېلىدۇ.

1 . اَلْاِسْمُ الْمُفْرَدُ

الاِسمُ المُفْرَدُ - بىرلا كىشى ياكى بىرلا شەيئىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم دۇر. مەسىلەن:

رَجُلٌ	كِتَابٌ	قَلَمٌ
دَفْتَرٌ	طَبَقٌ	طَالِبَةٌ
مُسْلِمَةٌ	جَنَاحٌ	طَائِرٌ

2 . اَلْاِسْمُ الْمُثَنّٰى

اَلْاِسْمُ الْمُثَنّٰى - ئىككى كىشى ياكى ئىككى شەيئىنى بىلدۈرىدىغان ۋە تۇرلىنىدىغان ئىسىمدۇر.

مُفْرَدْ ئىسمنى مُثَنّٰي ئىسمغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن مُفْرَدْ ئىسمنىڭ ئاخىرىغا رَفْعِ لىك ھالەتتە يەنى باش كېلىشتە «اَلِفْ» ، نُوْنْ = نَانِ اَنِ» ، نَصَبَ، جَرْ (چۈشۈم كېلىش ۋە ئىگىلىك كېلىشتە) «ياء نون = ين» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

مُفْرَدُ	حَالَةُ الرَّفْعِ	حَالَةُ النَّصْبِ وَالْجَرِّ
رَجُلٌ:	رَجُلَ + انِ = رَجُلَانِ	رَجُلَ + يْنِ = رَجُلَيْنِ
كِتَابٌ:	كِتَاب + نَانِ = كِتَابَانِ	كِتَابَ + يْنِ = كِتَابَيْنِ

قَلَمٌ: قَلَم + َانِ = قَلَمَانِ قَلَمَ + يْنِ = قَلَمَيْنِ
دَفْتَرٌ: دَفْتَر + َانِ = دَفْتَرَانِ دَفْتَرَ + يْنِ = دَفْتَرَيْنِ
طَبَقٌ: طَبَق + َانِ = طَبَقَانِ طَبَقَ + يْنِ = طَبَقَيْنِ
طَالِبٌ: طَالِب + َانِ = طَالِبَانِ طَالِبَ + يْنِ = طَالِبَيْنِ
طَائِرَةٌ: طَائِرَ + َتَانِ = طَائِرَتَانِ طَائِرَةَ + يْنِ = طَائِرَتَيْنِ
طَائِرٌ: طَائِر + َانِ = طَائِرَانِ طَائِرَ + يْنِ = طَائِرَيْنِ
جَنَاحٌ: جَنَاح + َانِ = جَنَاحَانِ جَنَاحَ + يْنِ = جَنَاحَيْنِ

3. اَلْاِسْمُ الْجَمْعُ

اَلْاِسْمُ الْجَمْعُ بولسا ئۇچتىن يۇقىرى كىشى ياكى ھەيئىنى بىلدۇرىدىغان ئىسىمدۇر. اَلْاِسْمُ الْجَمْعُ، اَلْاِسْمُ الْمُفْرَدْ نىڭ ئاخىرىغا قوشۇمچە قوشۇش ياكى سۆزنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. الاسْمُ الْجَمْعُ ياسىلىش شەكلى ۋە ئۇسۇلىغا قاراپ: جَمْعُ مُذَكَّرٍ سَالِمٍ (بىرلىك شەكلى ساق تۇرغان ئەرلىك كۆپلۈكى)، جَمْعُ مُؤَنَّثٍ سَالِمٍ (بىرلىك شەكلى ساق تۇرغان ئاياللىق كۆپلۈكى)، جَمْعُ تَكْسِيرٍ (بىرلىكنىڭ شەكلى قۇرۇلمىسى ئۆزگەرگەن كۆپلۈك)، دەپ ئۈچ تۈرلۈك بولىدۇ.

1) جَمْعُ مَذَكَّرٍ سَالِمٍ

جمع مذكر سالم - مفرد ئىسىمنىڭ ئەسلىدىكى سۆز شەكلىنى بۇزماي، ئۇنىڭغا قوشۇمچە ئۇلاش ئارقىلىق ياسىلىدىغان ئىسىمدۇر. يەنى مفرد ئىسىمنى جَمْعُ مذكر سالم غا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، مفرد ئىسىمنىڭ ئاخىرىغا رَفْع لىك ھالەتتە «وَاوْ، نُوْن =ون ون»، «نَصْب، جَرْ» لىك ھالەتتە «ياء .نون = ين ين» قوشۇلىدۇ. مەسىلەن:

مُفْرَدْ	حَالَةُ الرَّفْعِ	حَالَةُ النَّصْبِ وَالْجَرِّ
مُسْلِمٌ: مُسْلِم + ُوْنَ	= مُسْلِمُوْنَ،	مُسْلِمِ + يْنَ = مُسْلِمِيْنَ

مَاهِرٌ: مَاهِر + ۇنَ = مَاهِرُونَ، مَاهِر+ ِينَ = مَاهِرِينَ
كَاتِبٌ: كَاتِب +ۇنَ = كَاتِبُونَ ، كَاتِب + ِينَ = كَاتِبِينَ
عَابِدٌ: عَابِد+ ۇنَ = عَابِدُونَ عَابِدِ+ ِينَ = عَابِدِينَ

اِسْمُ الْعَلَمِ (خاس ئىسىم) ۋە سۈپەتلەر شەرتلىك هالدا جَمْعُ مُذَكَّر سَالِم شەكلىگە كىرىدۇ. يەنى: اسمُ الْعلَم ۋە سۈپەتلەر جمع مذكر سالم شەكلىگە كىرىش ئۈچۈن ئۇلار مُؤنث نىڭ «تاء» سىدىن خالي بولغان، ئەرلەرنىڭ ئىسمى ياكى سۈپىتى بولۇشى كېرەك. مەسىلەن:

مُحَمَّدٌ:	مُحَمَّدُونَ،	مُحَمَّدِينَ
عَامِرٌ:	عَامِرُونَ،	عَامِرِينَ
عَاقِلٌ:	عَاقِلُونَ،	عَاقِلِينَ
نَاطِقٌ:	نَاطِقُونَ،	نَاطِقِينَ

شۇنىڭ ئۈچۈن، زَيْنَبُ، سُعَادُ، مَرْيَم دېگەنگە ئوخشاش ئاياللارنىڭ ئىسىملىرى، مُرْضِعُ، حَامِلُ دېگەنگە ئوخشاش ئاياللارنىڭ سۈپەتلىرى ۋە شَامِخُ، فَسِيْخُ دېگەنگە ئوخشاش ئىنساندىن باشقا نەرسىلەرنىڭ سۈپەتلىرى جمع مذكرسالم نىڭ شەكلىگە كىرىپ تۇرلىنىلمەيدۇ.

2) جَمْعُ مُؤَنَّثٍ سَالِمٍ

جمع مونث سالم- جمع مذكر سالم غا ئوخشاش مفرد ئىسمنىڭ ئەسلىدىكى سۆز شەكلىنى بۇزماي ئۇنىڭغا قوشۇمچە ئۇلاش ئارقىلىق ياسىلىدىغان ئىسىمدۇر. يەنى مفرد ئىسمنى جمع مؤنث سالم غا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، مفرد ئىسمنىڭ ئاخىرىغا هەر قانداق هالەتتە «الف تاء= ات» قوشۇلىدۇ. بۇنىڭ «رَفْع» لىك هالىتى «ضَمَّة» بىلەن «نَصْبَ، جَرّ» لىك هالىتى « كَسْرَة» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر مفرد ئىسمنىڭ ئاخىرىدا «تاء = ة» بولۇپ قالغان تەقدىردە كۆپلۈككە ئايلاندۇرغاندا، بۇ « ة» ة

چۈشۈپ قالىدۇ. مەسىلەن:

مَفْرَدٌ،	حَالَةُ الرَّفْعِ،	حَالَةُ النَّصْبِ وَالْجَرِّ
زَيْنَبُ:	زينب + ات = زَيْنَبَاتُ	زينب + ات = مريمات
مَرْيَمُ:	مريم + ات = مَرْيَمَاتُ	مريم + ات = مَرْيَمَاتُ
مُسْلِمُ:	مسلم + ات = مُسْلِمَاتُ	مسلم + ات = مُسْلِمَاتُ
عَالِمَةُ:	عالم + ات = عَالِمَاتُ	عالم + ات = عَالِمَاتُ
سَيَّارَةٌ:	سَيَّار + اتٌ = سَيَّارَاتٌ	سيار + ات = سَيَّارَاتُ

تۆۋەندىكى ئىسىملار كۆپ هاللاردا جمع مۇنث سالم شەكلىدە كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇلىدۇ.

- مۇنث بولغان اسم العلم (خاص ئىسىم) ۋە سۈپەتلەر.

مەسىلەن: هِنْدٌ — هِنْدَاتٌ، حَامِلٌ — حَامِلَاتٌ

مُرْضِعٌ — مُرْضِعَاتٌ.

- تاء التأنيث بىلەن ئاياغلاشقان مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئىسىملار

مەسىلەن:

خَدِيْجَةُ - خَدِيْجَاتٌ

بَدِيْعَةُ - بَدِيْعَاتٌ

رِوَايَةُ - رِوَايَاتٌ

- ئىنسانلىق باشقا نەرسىلەرنىڭ سۈپەتلىرى مەسىلەن:

شَامِخٌ — شَامِخَاتٌ

شَاهِقٌ — شَاهِقَاتٌ

ئەگەر مەلۇم بىر صَحِيْح ئىسىمنىڭ ئوتتۇرىسى يەنى «عين» نىڭ باراۋىرىدىكى هەرپى ساكىنلىق بولۇپ بىرىنچى هەرپى فتحة لىك يەنى زەبەرلىك بولسا جمع مۇنث سالم غا ئايلاندۇرغاندا ساكىنلىق هەرپكە « فتحة» هەرىكەت بېرىلىدۇ.

مەسىلەن:

رَكْعَةٌ - رَكَعَاتٌ
نَظْرَةٌ - نَظَرَاتٌ
نَشْرَةٌ - نَشَرَاتٌ

ئەمما، بىرىنچى ھەرپى «ضَمَّة» ياكى « كَسْرَة» «زىرلىك» بولسا، ساكىنلىق ھەرپكە « فَتْحَة» ھەرىكەت بېرىلسىمۇ ياكى ئۆز ھالىتىدە قالسىمۇ ۋە ياكى بىرىنچى ھەرپىنىڭ ھەرىكىتىگە ئەگىشىۋىلسىمۇ بولىدۇ.

مەسىلەن:

حُجْرَةٌ: حُجَرَاتٌ، حُجْرَاتٌ، حُجُرَاتٌ
خِدْمَةٌ: خِدَمَاتٌ، خِدْمَاتٌ، خِدِمَاتٌ

3) جَمْعُ التَّكْسِيرِ

جَمْعُ التَكْسِيرِ مُفْرَدْ ئىسىمنىڭ ئەسلى قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ياسىلىدىغان ئىسىمدۇر. بۇ خىل ئۆزگەرتىش مفرد ئىسىمگە ھەرپ قوشۇش ياكى ئەسلى ھەرپنى كېمەيتىش ۋە ياكى ھەرىكىتىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ.

مەسىلەن:

رَجُلٌ - رِجَالٌ
قَلْبٌ - قُلُوبٌ
رَسُولٌ - رُسُلٌ
مَدِيْنَةٌ - مُدُنٌ
اَسَدٌ - أُسُدٌ

جَمْعُ التَكْسِير ئىپادىلىنىشىگە مەنە جەھەتتىن جمع القلة (مىقدارى ئاز - كۆپلۈك) جمع الكثرة (مىقدارى كۆپ كۆپلۈك)، دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

(1) جَمْعُ الْقِلَّةِ ئۇچتىن ئونغىچە بولغان مىقداردىكى سانلارنى بىلدۈرىدىغان كۆپلۈكتۇر. بۇنىڭ تۆت وزن يەنى فورمۇلىسى بار.

① «اَفْعُلٌ» مەسىلەن: نَفْسٌ ـ اَنْفُسٌ. عَيْنٌ ـ اَعْيُنٌ.
② «اَفْعَالٌ» مەسىلەن: سَيْفٌ ـ اَسْيَافٌ. عِنَبٌ ـ اَعْنَابٌ
③ «اَفْعِلَةٌ» مەسىلەن: رَغِيفٌ ـ اَرْغِفَةٌ. عَمِدٌ ـ اَعْمِدَةٌ.
④ «فِعْلَةٌ» مەسىلەن: فَتىً ـ فِتْيَةٌ. صَبِيٌّ ـصِبْيَةٌ

(2) جَمْعُ الْكَثْرَةِبۇ ئۇچتىن تارتىپ چەكسىز مىقداردىكى ساناللارنى بىلدۇرىدىغان كۆپلۈكدۇر. بۇنىڭ ۋەزىنلىرى ناھايىتى كۆپ. كۆپرەك ئۇچرايدىغانلىرى تۆۋەندىكى ۋەزىنلەردۇر.

(أ) ئەرلەرنىڭ سۈپىتىنى كۆرسىتىدىغانلىرى بەش ۋەزىندە كېلىدۇ:

① «فَعَلَةٌ» مەسىلەن: طَالِبٌ ـ طَلَبَةٌ. سَاحِرٌ ـ سَحَرَةٌ.
② «فُعَلَاءُ» مەسىلەن: شَرِيفٌ ـ شُرَفَاءُ. كَرِيمٌ ـ كُرَمَاءُ.
③ «فُعَلَةٌ» مەسىلەن: قَاضٍ ـ قُضَاةٌ (ئەسلىسى قُضَيَةٌ). رَامٍ رُمَاةٌ.
④ «فُعَّالٌ» مەسىلەن: كَاتِبٌ ـ كُتَّابٌ. قَارِئٌ ـ قُرَّاءٌ.
⑤ «اَفْعِلَاءُ» مەسىلەن: قَوِيٌّ ـ اَقْوِيَاءُ. غَبِيٌّ ـاَغْبِيَاءُ.

(ب) مۇذكر شەكلى «اَفْعَلُ» مۇئنىث شەكلى « فَعْلَاءُ» ۋەزىندە كەلگەن سۈپەتنىڭ كۆپلۈكى « فُعْلٌ» ۋەزىندىلا كېلىدۇ. مەسىلەن:

اَحْمَرُ ـ حَمْرَاءُ ـ حُمْرٌ، اَخْضَرُ ـ خَضْرَاءُ ـ خُضْرٌ.
اَصْفَرُ ـ صَفْرَاءُ ـ صُفْرٌ، اَعْمٰى ـ عَمْيَاءُ ـ عُمْيٌ.
اَبْكَمُ ـ بَكْمَاءُ ـ بُكْمٌ.

(ج) «فَعِيْلٌ» ۋەزىندە كېلىپ ئۆلۈم ياكى ئاغرىقنى ئىپادىلەيدىغان سۈپەتنىڭ كۆپلۈكى ھەم بىرلا «فَعْلٰى» ۋەزىندە كېلىدۇ. مەسىلەن:

جَرِيْحٌ ـ جَرْحٰى، مَرِيْضٌ ـ مَرْضٰى
اَسِيْرٌ ـ اَسْرٰى

(د) « فَعَلٌ» ياكى «فَعْلٌ» ۋەزىنىدىكى ئىسىملارنىڭ كوپلۇ-
كى «فِعَالٌ» ۋە «فُعُولٌ» ۋەزىندە كېلىدۇ. مەسىلەن:

جَبَلٌ - جِبَالٌ.
جَمَلٌ - جِمَالٌ.
قَلْبٌ - قُلُوبٌ.
شَيْخٌ - شُيُوخٌ.

(ھ) صِيَغُ مُنْتَهَى الْجُمُوعِ، (مىقدارى چەككە يەتكەن كۆپلۈك سانلار) مۇ جَمْعُ الكَثْرة نىڭ بىر تۈرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ، ئۈچىنچى ھەرپى «الف» بولۇپ، مەزكۇر «الف» دىن كېيىن ئىككى ياكى ئۈچ ھەرپ كەلگەن ئوتتۇرىسى ساكىنلىق ئىسىم-دۇر.

مەسىلەن:

جَوَاهِرُ، مَصَابِيحُ.

صيغة منتهى الجموع تۆۋەندىكى ۋەزىنلەردە كېلىدۇ:

1 - « اَفَاعِلُ» مەسىلەن: اَكَابِرُ، اَفَاضِلُ
2 - «اَفَاعِيلُ» مەسىلەن: اَنَاشِيدُ، اَبَارِيق.
3 - «فَعَائِلُ» مەسىلەن: رَسَائِلُ، عَجَائِبُ.
4 - «مَفَاعِلُ» مەسىلەن: مَدَارِسُ، مَسَاجِدُ.
5 - «مَفَاعِيلُ» مەسىلەن: مَفَاتِيحُ، مَصَابِيحُ.
6 - «فَوَاعِلُ» مەسىلەن: جَوَاهِرُ، شَوَارِعُ
7 - « فَعَالِيلُ» مەسىلەن: عَصَافِيرُ، فَوَانِيسُ.

جَمْعُ تَكْسِيرنىڭ كۆپ ئۇچرايدىغان ئون يەتتە ۋەزنى مونۇ ئۇچ بەيتكە توپلانغان.

فِي السُّفُنِ الشُّهْبِ الْبُغَاة صُوَرٍ *مَرْضَي الْقُلُوبِ وَالْبِحَارُعِبَرُ.
غِلْمَانُهُمْ لِلْاَشْقِيَاءِ عَمَلَة * قُطَّاعِ قُضْبَانٍ لِاَجْلِ الفِيْلَةَ.
وَالْعُقَلَاءُ شُرَّدٌ وَمُنْتَهِي * جُمُوعُهُمْ فِي السَّبْعِ وَالْعَشْرِ انْتَهِي.

سُفُنٌ:	كُتُبٌ	مُدُنٌ
شُهُبٌ:	صُفْرٌ	عُرْجٌ
بُغَاةٌ	قُضَاةٌ	غُزَاةٌ
صُوَرُ:	غُرَفُ	حُجَرٌ
مَرْضىٰ:	جَرْحىٰ	اَسْرىٰ
قُلُوبٌ:	عُقُولٌ	صُدُورٌ
بِحَارٌ:	جِبَالٌ	صِغَارٌ
عِبَرٌ:	مِنَحٌ	نِعَمٌ
غِلْمَانٌ:	صِبْيَانٌ	فِتْيَانٌ
اَشْقِيَاءُ:	اَذْكِيَاءُ	اَصْدِقَاءُ
عَمَلَةٌ:	طَلَبَةٌ	مَهَرَةٌ
قُطَّاعٌ:	حُجَّاجٌ	رُكَّابٌ
قُضْبَانٌ:	عُمْيَانٌ	شُجْعَانٌ
فِيَلَةٌ:	قِرَدَةٌ	قِرَطَةٌ
عُقَلَاءُ:	عُظَمَاءُ	شُرَفَاءُ
شُرَّدٌ:	رُكَّعٌ	سُجَّدٌ
جُمُوعٌ:	اُسُودٌ	كُسُورٌ

جمع مذكر سالم شەكلىدە كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇلغان سۆپەتلەرنى جمع تكسير شەكلىدە ھەم كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇشقا بولىدۇ. مەسىلەن:

كَاتِبٌ — كَاتِبُوْنَ - كُتَّابٌ.

عَاقِلٌ — عَاقِلُونَ - عُقَلَاءُ.
عَامِلٌ — عَامِلُونَ - عُمَّالٌ.

3- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى جۈملىدە كەلگەن بىرلىك، ئىككىلىك ۋە كۆپلۈك ئىسىملارنى ئىككىلىك ۋە كۆپلۈكىنىڭ تۈرىنى بايان قىلىپ كۆرۈستىڭ.

1. فِي الْحَقِيبَةِ قَلَمٌ وَمِسْطَرَتَانِ وَ عَشْرُ وَرَقَاتٍ وَ كُتُبٌ و دَفَاتِرُ.
2. اِنْتَشَرَ الْخَبَرُ مِنْ جَرِيدَتَيْنِ.
3. لِلسَّيَّارَةِ بَابَانِ، وَلِلْبَيْتِ خَمْسَةُ اَبْوَابٍ.
4. فِي السَّيَّارَةِ ثَلَاثُ كَاتِبَاتٍ وَتِسْعَةُ مُعَلِّمِيْنَ.
5. اَلْجَنَاحُ لِلطَّائِرِ كَالْيَدِ لِلاِنْسَانِ، لِلاِنْسَانِ يَدَانِ، لِلطَّائِرِ جَنَاحَانِ. يَطِيْرُ الطَّائِرُ بِالْجَنَاحَيْنِ.
6. هٰؤُلَاءِ هُمُ الْعُلَمَاءُ الْعَامِلُونَ الصَّالِحُونَ.
7. جَلَسَ الطُّلَّابُ أَمَامَ الْمُدَرِّسِ وَاسْتَمَعَ كَلَامَ الْمُدَرِّسِ مُخْلِصِيْنَ.

4- كۆنۇكمە

جمع لەرنىڭ تۈرلىرىنى ئايرىپ بېرىڭ.

(1) حَضَرَ الْمُهَنْدِسُ.
(2) حَضَرَ الْمُهَنْدِسَانِ.
(3) حَضَرَتِ الْمُهَنْدِسَاتُ
(4) اَقْلَامُ التَّلَامِيذِ.
(5) اَلْوَاحُ الْمَدَارِسِ.
(6) صَحَائِفُ الْكُتُبِ وَالْمَجَلَّاتِ.
(7) حَضَرَ الْمُهَنْدِسُونَ.

(8) اَحْضَرْتُ الْمُهَنْدِسِيْنَ.
(9) اَحْضَرْتُ الْمُهَنْدِسَاتِ.
(10) اَطِبَّاءُ مَاهِرُوْنَ.
(11) عُيُوْنَ الْمِيَاهِ.
(12) اَحْضَرَتِ الْمُهَنْدِسَاتُ.
(13) تَعِبَ الْعُمَّالُ.
(14) مَعَادِنُ الْبِلَادِ.
(15) نُجُوْمَ السَّمٰوَاتِ.
(16) اَغْصَانُ الْاَشْجَارِ.
(17) اَكْرَمْتُ الْقَادِمَاتِ.
(18) رَضِيْتُ عَنِ الْكَاتِبَاتِ.
(19) سَلَّمَ مُسَافِرٌ عَلَى الْمُسَافِرِيْنَ.
(20) هٰذِهِ سَيَّارَةُ الْمُسَافِرِيْنَ.
(21) مَشَيْتُ فِي الطُّرُقِ

يەككە سۆزلەر

جَنَاحٌ ج أَجْنِحَةٌ	قانات	رَغِيْفٌ ج أَرْغِفَةٌ	توقاچ
طَائِرٌ ج طُيُوْرٌ	قۇش	عَمُدٌ ج اَعْمِدَةٌ	تۈرۈك
نَاطِقٌ ج نَاطِقُوْنَ	سۆزلىگۈچى	صَبِيٌّ ج صَبِيَّةٌ	نارسىدە
شَامِخٌ ج شَامِخَاتٌ	ئېگىز يۇقىرى	سَاحِرٌ ج سَحَرَةٌ	سېھرىگەر
فَسِيْحٌ ج فَسِيْحَاتٌ	كەڭ بىپايان	قَاضٍ ج قُضَاةٌ	قازى، سوتچى
شَاهِدٌ ج شَاهِقَاتٌ	ھەشەمەتلىك	رَامٍ ج رُمَاةٌ	ئوقچى
رَسُوْلٌ ج رُسُلٌ	ئەلچى	كَاتِبٌ ج كُتَّابٌ	يازغۇچى
مَدِيْنَةٌ ج مُدُنٌ	شەھەر	قَارِئٌ ج قُرَّاءٌ	قارى، ئوقۇغۇچى
نَفْسٌ ج اَنْفُسٌ	روھ، ئۆز	شَرِيْفٌ ج شُرَفَاءُ	شەرەپلىك
عَيْنٌ ج اَعْيُوْنٌ	كۆز	كَرِيْمٌ ج كُرَمَاءُ	سەخىي

عِنَبٌ ج اَعْنَابٌ	ئۈزۈم	قَوِيٌّ ج اَقْوِيَاءُ	كۈچلۈك
غَنِيٌّ ج اَغْنِيَاءُ	باي	مِصْبَاحٌ ج مَصَابِيْحُ	چىراق
اَعْمٰى ج عُمْيٌ	قارىغۇ	جَوْهَرٌ ج جَوَاهِرُ	گۆھەر
اَبْكَمُ ج بُكْمٌ	گاچا	شَارِعٌ ج شَوَارِعُ	كوچا
أَسِيْرٌ ج اَسْرٰى	ئەسىر	عُصْفُوْرٌ ج عَصَافِيْرُ	قۇشقاچ
جَمَلٌ ج جِمَالٌ	تۆگە	فَانُوْسٌ ج فَوَانِيْسُ	فانوس
اَكْبَرُ ج اَكَابِرُ	چوڭ	اَعْرَجُ ج عُرْجٌ	توكۇر
اَفْضَلُ ج اَفَاضِلُ	ئەۋزەل	سَفِيْنَةٌ ج سُفُنٌ	كېمە
اُنْشُوْدَةٌ ج اَنَاشِيْدُ	ناخشا	شَاهِبٌ جشُهْبٌ	ئاق
اِبْرِيْقٌ ج اَبَارِيْقُ	ئىبرىق	بَاغِي ج بُغَاةٌ	توپلاڭچى
رِسَالَةٌ ج رَسَائِلُ	خەت چەك	رَاعِي ج رَعَاةٌ	پادىچى
عَجِيْبٌ ج عَجَائِبُ	قىزىقارلىق	غُرْفَةٌ ج غُرَفٌ	ياتاق
مِفْتَاحٌ ج مَفَاتِيْحُ	ئاچقۇچ	صَدْرٌ ج صُدُوْرٌ	كۆكرەك
عَقْلٌ ج عُقُوْلٌ	ئەقل	قَضِيْبٌ ج قُضْبَانٌ	شاخ شۇمبا
بَحْرٌ ج بِحَارٌ	دېڭىز	عَاقِلٌ ج عُقَلاءُ	ئەقىللىق
مِنْحَةٌ ج مِنَحٌ	يارەم پۇل	عَظِيْمٌ جعُظَمَاءُ	بۇيۇك، كاتتا
نِعْمَةٌ ج نِعَمٌ	نېمەت	شَارِدٌ ج شُرَّدٌ	تارقىلىپ كەتكەن
غُلَامٌ ج غِلْمَانٌ	خىزمەتكار	رَاكِعٌ جرُكَّعٌ	روكو قىلغۇچى
شقي ج اشقياء	شەقى، بەدبەخ	سَاجِدٌ ج سُجَّدٌ	سەجدە قىلغۇچى
ذَكِيٌّ ج اَذْكِيَاءُ	زېرەك	جَمْعٌ ج جُمُوعٌ	كۆپچىلىك
صَدِيْقٌ ج اَصْدِقَاءُ	دوست	اَسَدٌ ج اُسُوْدٌ	شىر
عَامِلٌ ج عَمَلَةٌ	ئىشچى	كَسْرٌ ج كُسُوْرٌ	سۇنۇق
قَاطِعٌ ج قُطَّاعٌ	كەسكۈچى	حَاجٌّ ج حُجَّاجٌ	هاجى

§ 4 . تَقْسِيْمُ الْاِسْمِ مِنْ حَيْثُ التَّنْكِيْرِوَالتَّعْرِيْفِ

ئىسىمنىڭ ئېنىقسىزلىق ۋە ئېنىقلىق جەھەتتىن بۆلۈنۈشى

ئىسىملار ئىپادىلىگەن ئۇقۇمنىڭ ئېنىقسىز ياكى ئېنىقلىقىغا قاراپ: **الاسْمُ النَّكِـرَةِ** (ئېنىقسىز ھالەتتىكى ئىسىم)، **اَلْاِسْمُ الْمَعْرِفَةُ** (ئېنىق ھالەتتىكى ئىسىم) دەپ ئايرىلىدۇ.

1. اَلْاِسْمُ النَكِـرَةُ

الاسْمُ النَكِـرَةُ بولسا بىزگە ئېنىق ۋە مۇئەييەن بولمىغان كىشى ياكى شەيئىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىمدۇر.

مەسىلەن: **رَجُلٌ** (نامەلۇم بىر ئەر)، **جَبَلٌ** (نامەلۇم بىر تاغ).

2. اَلْاِسْمُ الْمَعْرِفَةُ

الاسْمُ المَعْرِفَةُ بولسا بۇ بىزگە ئېنىق ۋە مۇئەييەن بولغان كىشى ياكى شەيئىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىمدۇر. مەسىلەن:

اَلرَّجُلُ (ھېلقى ئادەم)، **اَلْجَبَلُ** (ھېلقى تاغ)

ھٰذَا مِفْتَاحٌ (بۇ ئاچقۇچ)، **ھُوَ تَاجِرٌ** (ئۇ سودىگەر)

عُثْمَانُ مُهَنْدِسٌ (ئوسمان ئىنژېنېر)، **اَلَّذِى جَاءَ مُدَرِّسٌ** (كەلگەن كىشى ئوقۇتقۇچى)

مِفْتَاحُ السَّيَّارَةِ (ماشىنىنىڭ ئاچقۇچى)، **يَا اَسْتَاذُ مَامَعْنٰى ھٰذَا** (ئەي ئۇستاز بۇنىڭ مەنىسى نېمە).

معرفة ئىسىملار يەتتە تۈرلۈك بولىدۇ.

1. اَلضَّمِيْرُ (ئالماش).
2. اَلْعَلَمُ (خاس ئىسىملار).
3. اَسْمَاءُالاِشَارَةِ (كۆرسىتىش ئالماشلىرى).
4. اَلاِسْمُ الْمَوْصُولُ (نىسبىي ئالماش).
5. اَلْمُعَرَّفْ بِاَلْ (ئېنىقلىقنى ئىپادىلىگۈچى «ال» بىلەن كېلىپ معرفة بولغان ئىسىم)
6. اَلْمُضَافُ اِلَيَ مَعْرِفَةٍ (معرفة ئىسىمنىڭ باش تەرىپىگە قوشۇلغان نكيرة ئىسىم).
7. اَلْمُعَرَّفُ بِالنِّدَاءِ (چاقىرىش بىلەن معرفة بولغان ئىسىم).

1) اَلضَّمِيْرُ

الضمير بولسا ئىسىمنىڭ ئورنىغا ئالمىشىپ ئىسىمنىڭ رو-لىدا كېلىدىغان بىر خىل تۈپ ئىسىم.

ئىسىملار مذكر ۋە «مۇنث» دەپ ئايرىلغاچقا، ئىسىملارغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ضَمِيْر لەرمۇ ئىسىملارغا ئوخشاش مذكر ۋە مۇنث دەپ ئايرىلىپ، ئەرلەر ۋە ئاياللار ئۈچۈن ئايرىم - ئايرىم قوللىنىلىدۇ ھەم بىرلىك، ئىككىلىك، كۆپلۈك شەكىللەردە كېلىدۇ.

ئەرەب تىلىدا مُتَكَلِّمٌ (بىرىنچى شەخس)، مُخَاطَبٌ (ئىككىنچى شەخس)، غَائِبٌ (ئۈچىنچى شەخس) ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئون ئىككى ضَمِيْربار. بۇلار 12 شەكىل 18 گراممانتىكىلىق مەنىدە كېلىدۇ. بەزى

تىلشۇناسلار گراممانتىكىلىق مەنە ۋە شەكىلنى پەيدىللارنىڭ تۇرلىنىش ئېتىد-

بارى بىلەن 14 كە يېغىنچاقلىغان.

ئالماشلار

الشخص / شەخس	اَلْغَائِبُ ئۈچىنچى شەخس		اَلْمُخَاطَبُ ئىككىنچى شەخس		اَلْمُتَكَلِّمُ بىرىنچى شەخس	
الجنس / جىنس	المذكَّرُ	المؤنثُ	المُذكر	المُؤنث	المُذكر	المُؤنث
العَدَد / سان						
مُفْرَدٌ بىرلىك	هُوَ ئۇ	هِيَ ئۇ(م)	أَنْتَ سەن	أَنْتِ سەن (م)	أَنَا مەن	أَنَا مەن
مُثَنّىٰ ئىككىلىك	هُمَا ئىككىسى	هُمَا ئىككىسى (م)	أَنْتُمَا ئىككىلار	أَنْتُمَا ئىككىلار (م)	نَحْنُ بىز	نَحْنُ بىز
جَمْعٌ كۆپلۈك	هُمْ ئۇلار	هُنَّ ئۇلار (م)	أَنْتُمْ سىلەر	أَنْتُنَّ سىلەر (م)	نَحْنُ بىز	نَحْنُ بىز

اَلْمِثَالُ:

أَنَا مُدَرِّسٌ	مەن ئوقۇتقۇچى
نَحْنُ مُدَرِّسَانِ	بىز ئىككىمىز ئوقۇتقۇچى
نَحْنُ مُدَرِّسُونَ	بىزلەر ئوقۇتقۇچى
أَنَا مُدَرِّسَةٌ	مەن ئايال ئوقۇتقۇچى
نَحْنُ مُدَرِّسَتَانِ	بىز ئىككىمىز ئايال ئوقۇتقۇچى
نَحْنُ مُدَرِّسَاتٌ	بىزلەر ئايال ئوقۇتقۇچىلار

اَنْتَ مُدَرِّسٌ	سەن ئوقۇتقۇچى
اَنْتُمَا مُدَرِّسَانِ	ئىككىڭلار ئوقۇتقۇچى
اَنْتُمْ مُدَرِّسُونَ	سىلەر ئوقۇتقۇچىلار
اَنْتِ مُدَرِّسَةٌ	سىز ئايال ئوقۇتقۇچى
اَنْتُمَا مُدَرِّسَتَانِ	ئىككىڭلار ئايال ئوقۇتقۇچى
اَنْتُنَّ مُدَرِّسَاتٌ	سىلەر ئايال ئوقۇتقۇچىلار
هُوَ مُدَرِّسٌ	ئۇ ئوقۇتقۇچى
هُمَا مُدَرِّسَانِ	ئۇ ئىككىسى ئوقۇتقۇچى
هُمْ مُدَرِّسُونَ	ئۇلار ئوقۇتقۇچىلار
هِيَ مُدَرِّسَةٌ	ئۇ ئايال ئوقۇتقۇچى
هُمَا مُدَرِّسَتَانِ	ئۇ ئىككىسى ئايال ئوقۇتقۇچى
هُنَّ مُدَرِّسَاتٌ	ئۇلار ئايال ئوقۇتقۇچىلار

2) اَلْعَلَمُ

العلم بولسا مەلۇم شەخس ياكى ئايرىم شەيئى ۋە ئورۇن، ئورگانلارنى باشقا شەخس ياكى ئايرىم شەيئى ۋە ئورۇن ئورگانلار-دىن ئايرىپ ئېنىق كۆرسىتىش ئۈچۈن قويۇلغان ئىسىملاردۇر. مەسىلەن:

عُمَرُ، عُثْمَانُ، عَائِشَةُ، اَلنِّيْلُ، طَارِمٌ، لُبْنَانُ
ابُوبَكْرٍ، اِبْنُ سِيْنَا، اَلْجَاحِظُ

3) اِسْمُ الاِشَارَةِ

اسمُ الاشارة بولسا مۇئەييەن شەخس ۋە شەيئىلەرنى كۆرسە-تىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئىسىمدۇر. بۇ ھەم ئىسىمنىڭ بىر تۈرى بولغانلىقى ئۈچۈن ئىسىملارغا ئوخشاش مذكر، مؤنث، مفرد، مثني، جمع شەكىللەردە قوللىنىلىدۇ.

اسم الاشارة ئارقىلىق كۆرسىتىلگەن سۆز مُشَارٌ اِلَيْهِ (كۆر-

ستىلگۈچى) دېيىلىدۇ. اِسْمُ الاِشَارَةِلەر يېقىننى كۆرسىتىش
ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان اسْمُ الاِشَارَةِ.
يىراقنى كۆرسىتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان اسم الاشارة
دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ.
1. يېقىننى كۆرسىتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان اسم الا-
شارەلەر ئالتە خىل بولىدۇ.
هٰذَا (بۇ) مُفْرَدْ مُذَكَّرْ ئۈچۈن.
هٰذَانِ (بۇ ئىككىسى) مُثَنَّي مُذَكَّرْ ئۈچۈن.
هٰؤُلَاءِ (بۇلار) جَمْعُ مُذَكَّرْ ئۈچۈن.
هٰذِهِ (بۇ ئايال) مُفْرَدَةُ مُؤَنَّثْ ئۈچۈن.
هَاتَانِ (بۇ ئىككى ئايال) مُثَنَّي مؤَنَّثْ ئۈچۈن.
هٰؤُلَاءِ (بۇ ئاياللار) جَمْع مؤنث ئۈچۈن.
هَاهُنَا (بۇ جاي)
2. يىراقنى كۆرسىتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان اسماء الاشارة
لەر ھەم ئالتە خىل بولىدۇ.
ذَاكَ، ذٰلِكَ (ئاۋو) مُفرَدمذكر ئۈچۈن.
ذَانِكَ (ئاۋۇ ئىككىسى) مثني مذكر ئۈچۈن.
اوْلَائِكَ (ئۇلار) جَمْعُ مُذَكَّرْ ئۈچۈن.
تِلْكَ (ئاۋۇ ئايال) مفردة مؤنث ئۈچۈن .
تَانِكَ ئاۋۇ ئىككى ئايال مثني مؤنث ئۈچۈن.
اوْلٰئِكَ ئاۋۇ ئاياللار جَمْعُ مُؤنث ئۈچۈن.

اَلْمِثَالُ:

هٰذَا صَادِقٌ	بۇ راستچىل
هٰذَانِ صَادِقَانِ	بۇ ئىككىسى راستچىل
هٰؤُلَاءِ صَادِقُونَ	بۇلار راستچىللار

هٰذِهِ صَادِقَةٌ	بۇ ئايال راستچىل
هَاتَانِ صَادِقَتَانِ	بۇ ئىككى ئايال راستچىل
هٰؤُلَاءِ صَادِقَاتٌ	بۇ ئاياللار راستچىللار
ذٰلِكَ صَادِقٌ	ئاۋۇ راستچىل
ذَانِكَ صَادِقَانِ	ئاۋۇ ئىككىسى راستچىل
اُولٰئِكَ صَادِقُونَ	ئاۋۇلار راستچىللار
تِلْكَ صَادِقَةٌ	ئاۋۇ ئايال راستچىل
تَانِكَ صَادِقَتَانِ	ئاۋۇ ئىككى ئايال راستچىل
اُولٰئِكَ صَادِقَاتٌ	ئاۋۇ ئاياللار راستچىللار

4) الاِسْمُ اَلْمَوْصُولُ

اَلاسْمُ الْمَوْصُولُ بولسا ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن جۈملە ياكى يېرىم جۈملىنى ۋاستە قىلغان هالدا مەقسەتنى بىلدۈرۈپ جۈملە- نىڭ بىر بۆلىكى بولۇپ كېلىدىغان ئىسىمدۇر. بۇمۇ باشقا ئە- سىملارغا ئوخشاش مذكر مؤنث، مُفْرَد، مُثَنّٰى ۋە جمع شەكىللەر- دە قوللىنىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن جۈملە ياكى يېرىم جۈملە صِلَةُالمَوْصُولِ (اسم موصول نىڭ ئۇلانمىسى) دەپ ئاتىلە- دۇ.

صِلَةُ الْمَوْصُولِ بىلەن اَلاسْمُ الْمَوْصُولُ ئايرىلماس بىر گەۋدە- دۇر.

اِسْمٌ مَوْصُولٌ «غان، قان، گەن ، كەن، دىكى، تىكى» دېگەن قوشۇمچىلار بىلەن تەرجىمە قىلىنىدۇ.

كۆپ ئىشلىتىلىدىغان اسم موصول لار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت.

اَلَّذِي مُفْرَدُ مُذَكَّرٌ ئۇچۇن.

اَللَّذَانِ - اَللَّذَيْنِ مثنى مذكر ئۇچۇن.
اَلَّذِيْنَ جمع مذكر ئۇچۇن.
اَلَّتِي مفرِدة مؤنث ئۇچۇن.
اَللَّتَانِ - اَللَّتَيْنِ مثنى مؤنث ئۇچۇن.
اَللَّاتِي اَللَّائِي جَمْعُ مؤنث ئۇچۇن.
مَنْ ئەقىللىقلار ئۇچۇن بارچە تۈرده ئورتاق.
مَا ئەقىلسىزلەر ئۇچۇن ئورتاق.
اَلْمِثَالُ:
هٰذَا هُوَالْمُعَلِّمُ الَّذِي فِي الْمَكْتَبِ.
بۇ بولسا ئىشخانىدىكى مۇئەللىم.
هٰذَانِ هُمَا الْمُعَلِّمَانِ اللَّذَانِ فِي الْمَكْتَبِ.
بۇ ئىككىسى بولسا ئىشخانىدىكى ئىككى مۇئەللىم.
هٰؤُلَاءِ هُمُ الْمُعَلِّمُونَ الَّذِيْنَ فِي الْمَكْتَبِ.
بۇلار بولسا ئىشخانىدىكى مۇئەللىملەر.
هٰذِهِ هِيَ الْمُعَلِّمَةُ الَّتِي فِي الْمَكْتَبِ.
بۇ بولسا ئىشخانىدىكى ئايال مۇئەللىم.
هَاتَانِ هُمَا الْمُعَلِّمَتَانِ اللَّتَانِ فِي الْمَكْتَبِ.
بۇ ئىككىسى بولسا ئىشخانىدىكى ئىككى ئايال مۇئەللىم.
هٰؤُلَاءِ هُنَّ الْمُعَلِّمَاتُ اللَّاتِي فِي الْمَكْتَبِ.
بۇلار بولسا ئىشخانىدىكى ئايال مۇئەللىملەر.
رَجَعَ الْوَلَدُ الَّذِي ذَهَبَ اِلَيَ الْمَدْرَسَةِ.
مەكتەپكە كەتكەن بالا قايتىپ كەلدى.
اَلَّذِيْنَ خَرَجُوا هُمْ مُدَرِّسُوْنَ.
چىققانلار بولسا ئوقۇتقۇچىلار.
مَاالْحُجْرَةُ الَّتِي عَلَيَ الْيَمِيْنِ.
ئوڭ تەرەپتىكى نەمە ئۆي.
مَاالْاَشْيَاءُ الَّتِي فِي الْمَدْخَلِ.

دالاندىكى نېمە نەرسىلەر.

جَاءَ مَنْ كَتَبَ، جَاءَ مَنْ كَتَبَتْ.

يازغان ئەر كىشىلەر، يازغان ئايال كىشىلەر.

قَرَأَ مُحَمَّدٌ مَاكَتَبْتَ مِنْ قِصَّةٍ.

مۇھەممەت سەن يازغان ھېكايىنى ئوقۇدى.

5) اَلْمُعَرَّفُ بِاَلْ

اَلْمُعَرَّفُ بِاَلْ بولسا مَعْرِفَةٌ لىكىنى ئىپادىلىگۈچى «ال» بىلەن كېلگەن ئىسىم بولۇپ، بۇ ئىسىم «ال» كىرىشتىن بۇرۇن نَكِرَة ئىسىم ئىدى. دېمەك، ھەر قانداق بىر نَكِرَة ئىسىمغا «ال» كىرسە شۇ ئىسىم مَعْرِفَة ئىسىمغا ئايلىنىدۇ.

ئەگەر «ال» «تنوين» لىك ئىسىم نىڭ ئالدىغا كەلسە، «تنوين» چۈشۈپ قالىدۇ.

اَلْمِثَالُ:

رَجُلٌ	اَلرَّجُلُ	جَبَلٌ	اَلْجَبَلُ
ئەر	ھېلىقى ئەر	تاغ	ھېلىقى تاغ
حَدِيْقَةٌ	اَلْحَدِيْقَةُ	سَيْفٌ	اَلسَّيْفُ
باغچا	ھېلىقى باغچا	قىلىچ	ھېلىقى قىلىچ

6) اَلْمُضَافُ اِلَيَ مَعْرِفَةٍ

اَلْمُضَافُ اِلَيَ مَعْرِفَة بولسا ئادەتتە مَعْرِفَة ئىسىمنىڭ باش تەرىپىگە كېلىپ اِضَافَةنى ھاسىل قىلىدىغان نكرة ئىسىم بولۇپ، بۇ ئىسىم ئۆزى نكرة بولسىمۇ مَعْرِفَةگە اِضَافَة قىلىنىش ئارقىلىق معرفة لىككە ئايلانغان.

اَلْمِثَالُ:

كِتَابٌ كِتَابُ التَاْ رِيْخِ.

نامەلۇم بىر كىتاب تارىخ كىتابى
وَرَقَةٌ وَرَقَةُ الْكِتَابِ.
نامەلۇم بىر ۋاراق كىتابنىڭ ۋارىقى
حَقِيْبَةٌ حَقِيْبَةُ خَالِدٍ
نامەلۇم بىر سومكا خالىد نىڭ سومكىسى
دَفْتَرٌ دَفْتَرُبَكْرٍ
نامەلۇم بىر دەپتەر بەكرنىڭ دەپتىرى

(7) اَلْمُعَرَّفُ بِالنِّدَاءِ

اَلْمُعَرَّفُ بِالنِّدَاءِ بولسا ئەسلى بىر نَكِرَة ئىسىم بولۇپ چاقىرىلغۇچى بولۇش بىلەن مَعْرِفَة لىككە ئايلانغان.

اَلْمِثَالُ:

مُسَافِرٌ يَامُسَافِرُ اَسْرِعْ
نامەلۇم بىر يولۇچى، ھەي يولۇچى تېز بول
رَجُلٌ يَارَجُلُ اِمْشِ
نامەلۇم بىر ئەر، ھەي ئادەم ماڭ

5- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى جۈملىلەردە كەلگەن معرفة لەرنىڭ تۈرلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىڭ.

-1-

هَلْ هُوَ طَالِبٌ مُجْتَهِدٌ؟
نَعَمْ، هُوَطَالِبٌ مُجْتَهِدٌ.
هَلْ هُمَا طَالِبَانِ مُجْتَهِدَانِ؟
نَعَمْ، هُمَاطَالِبَانِ مُجْتَهِدَانِ.
هَلْ هُمْ طُلاَّبٌ مُجْتَهِدُونَ؟
نَعَمْ، هُمْ طُلاَّبٌ مُجْتَهِدُونَ.

هَلْ هِيَ طَالِبَةٌ مُجْتَهِدَةٌ؟
لَا، هِيَ طَالِبَةٌ كَسْلَانَةٌ.
هَلْ هُمَا طَالِبَتَانِ مُجْتَهِدَتَانِ؟
لَا، هُمَا طَالِبَتَانِ كَسْلَانَتَانِ.
هَلْ هُنَّ طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ؟
لا، هُنَّ طَالِبَاتٌ كَسْلَىٰ.
هَلْ أَنْتَ مُدَرِّسٌ مُجِدٌّ؟
نَعَمْ، أَنَامُدَرِّسٌ مُجِدٌّ.
هَلْ أَنْتُمَا مُدَرِّسَانِ مُجِدَّانِ؟
نَعَمْ، نَحْنُ مُدَرِّسَانِ مُجِدَّانِ.
هَلْ أَنْتُمْ مُدَرِّسُونَ مُجِدُّونَ؟
نَعَمْ، نَحْنُ مُدَرِّسُونَ مُجِدُّونَ.
هَلْ أَنْتِ مُدَرِّسَةٌ مُجِدَّةٌ؟
نَعَمْ، أَنَا مُدَرِّسَةٌ مُجِدَّةٌ.
هَلْ أَنْتُمَا مُدَرِّسَتَانِ مُجِدَّتَانِ؟
نَعَمْ، نَحْنُ مُدَرِّسَتَانِ مُجِدَّتَانِ.
هَلْ أَنْتُنَّ مُدَرِّسَاتٌ مُجِدَّاتٌ. ؟
نَعَمْ، نَحْنُ مُدَرِّسَاتٌ مُجِدَّاتٌ.

—2—

هَلْ أَنْتَ الَّذِي فَعَلْتَ هٰذَا؟
هَلْ أَنْتُمَا اللَّذَانِ فَعَلْتُمَا هٰذَا؟
هَلْ أَنْتُمْ الَّذِيْنَ فَعَلْتُمْ هٰذَا؟
هَلْ أَنْتِ الَّتِي فَعَلْتِ هٰذَا؟
هَلْ أَنْتُمَا اللَّتَانِ فَعَلْتُمَا هٰذَا؟
هَلْ أَنْتُنَّ اللَّائِي فَعَلْتُنَّ هٰذَا؟

6- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكى جۈملە تەركىبىدە كەلگەن مَعْرِفَةْ ئىسمىنى نَكِرَة، نَكِرَة نى مَعْرِفَة قىلىڭ.

1) رَكِبَ فَارِسٌ اَلْحِصَانَ.
2) طَارَتْ وَرَقَةٌ مِنَ الْكِتَابِ.
3) سَمِعَ التِلْمِيْذُ دَرْسًامُفِيْدًا.
4) فَرَّكَلْبٌ مِنَ الْحَارِسِ.
5) نَمَتْ شَجَرَةٌ فِي الْحَقْلِ.
6) قَبَضَ رَجُلٌ عَلَيْ السَّارِقِ.

7- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى جۈمله ئىچىدىكى بوش ئورۇننى مۇناسىپ عَلَمْ لەر بىلەن تولدۇرۇڭ.

1) ذَهَبْتُ اِلَيَ ..... وَشَاهَدْتُ مَسْجِدَ عَيْدكَاه.
2) سَافَرَالْحُجَّاجُ اِلَيَ .....
3) اَوَّلُ رَئِيْسِ الصِّيْنِ الشَّعْبِيَّةِ.....
4) اِسْلَامْ آبَادَ عَاصِمَةُ.....

8- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى جۈمله ئىچىدە كەلگەن عَلَمْ لەر ئورنىغا مۇناسىپ ضَمِير قويۇڭ.

1) عُثْمَانُ يَأْ كُلُ التُفَّاحَ.
2) حَسَنَانِ زَارَا حَدِيْقَةَ الْحَيْوَانِ.
3) اَلطَالِبَاتُ تَعَلَّمْنَ عِلْمَ الصَّرْفِ.
4) مُحَمَّدُونَ يَسْتَحِمُّونَ فِي النَهْرِ.

9- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى جۈملىدە كەلگەن اِسْم مَوْصُول غا مۇناسىپ صِلَة قويۇڭ.

1) قَرَاْتُ الْكِتَابَ الَّذِي .....

2) حَمَلْتُ الْحَقِيْبَةَ الَّتِي .....
3) هٰذَا هُوَالْبَيْتُ الَّذِي .....
4) كَسَرَ القِطُّ الزُّجَاجَتَيْنِ الَّتَيْنِ .....
5) اَحْسِنْ اِلَيَ مَنْ .....
6) هٰؤُلَاءِ هُنَّ التِلْمِيْذَاتُ اللَّائِي .....

يەككە سۆزلەر

مِفْتَاحٌ ج مَفَاتِيْحُ	ئاچقۇچ	تَاجِرٌ ج تُجَّارٌ	سودىگەر
كَسْلَانُ م كَسْلَانَةٌ	هورۇن	مُجِدٌّ	ئەستايىدىل
فَعَلْتَ	سەن قىلدىڭ	فَعَلْتُمَا	ئىككىڭلار قىلدىڭلار
فَعَلْتُمْ	سىلەر قىلدىڭلار	فَعَلْتِ (م)	سىز قىلدىڭىز
فَعَلْتُمَا (م)	ئىككىڭلار قىلدىڭلار	فَعَلْتُنَّ (م)	سىلەر قىلدىڭلار
طَارَتْ	ئۇچۇپ كەتتى	قَبَضَ	تۇتىۋالدى
اَلسَّارِقُ	ئوغرى	حَاجٌّ ج حُجَّاجُ	هاجىلار
عَاصِمَةٌ	پايتەخت	يَسْتَحِمُّوْنَ	يۇيۇنىدۇرلەر
زُجَاجٌ	شىشە، بوتۇلكا	اَحْسِنْ	ياخشىلىق قىل
زَارَا	زىيارەت قىلدى ئىككىسى	تَعَلَّمْنَ	ئۆگەندىلەر
حَدِيْقَةُ الْحَيْوَانِ	هايۋاناتلار باغچىسى		

§ 5 . اَلْاِسْمُ الْمَنْسُوبُ

نىسبىي سۆپەت

ئەسلى ئىسىم بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدا مەنسۇپلۇق مۇناسىۋىتى بارلىقىنى ئىپادىلەيدىغان ئىسىم الاِسْمُ المَنْسُوبُ دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ، ئەسلى ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا تەشدىدلىك «ياء» نى قوشۇش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. بۇ تشديدْ لىك «ياء» بولسا «يَاءُالنَّسَبِ» دەپ ئاتىلىدۇ.

«يَاءُ النَّسَبِ» نىڭ ئالدى داۋاملىق كسرەلىك بولىدۇ. مەسىلەن:

اَلصِّيْنُ — صِيْنِيٌّ (جۇڭگولۇق).

عَرَبٌ — عَرَبِيٌّ (ئەرەبچە).

1 ـ «ياء النسب» نىڭ «تَاءُ التأنيث» گە ئۇلىنىشى

«ياء النسب» ئاخىرى «تَاءُ التأنِيْث» بىلەن ئاياغلاشقان ئىسىملارغا ئۇلانغاندا «تاء التانيث» حَذْفُ قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

مَكَّةُ — مَكِّيٌّ (مەككەلىك).

سِيَاسَةٌ — سِيَاسِيٌّ (سىياسى).

اِشْتِرَاكِيَّةٌ — اِشْتِرَاكِيٌّ (سوتسىيالىستىك).

2 ـ «يَاءُ النَّسَبِ» نىڭ الاِسْمُ المَقْصُور غا ئۇلىنىشى

«ياء النسب» الاسْمُ المَقْصُور (قىسقارتىلما ئىسىم) لارغا تۆۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن ئۇلىنىدۇ.

ـ ئەگەر الاِسْمُ المَقْصُوردىكى «اَلِف» كلمة نىڭ ئۇچىنچى ھەرپى بولسا مەنسۇپ قىلغاندا «اَلِف» «واو» غا قلب قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

رِبَا رِبَوِيٌّ (يۇقىرى ئۆسۈملۈك)

عَصَا	عَصَوِيٌّ	(تاياقلىق)
حَيَاةٌ	حَيَوِيٌّ	(جانلىق)

ـ ئەگەر الاسْمُ المَقْصَوردىكى «الف» كلمة نىڭ تۆتىنچى ھەرپى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككىنچى ھەرپى ساكىنلىق بولسا، منسوب قىلغاندا «الف» «واو» غا قلب قىلىنسىمۇ ياكى حذف قىلىنسىمۇ ياكى «واو» نىڭ ئالدىغا بىر «الف» قوشۇلسىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن:

بَنَهَا — بَنْهَوِيٌّ بَنْهِيٌّ بَنْهَاوِيٌّ (بەنھالىق).

ـ ئەگەر الاسم المقصوردىكى «الف» كلمەنىڭ تۆتىنچى ھەرپى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككىنچى ھەرپى ھەرىكەتلىك بولسا، مەنسۇپ قىلغاندا «الف» حذف قىلىنىدۇ. مەسىلەن: كَنَدَا — كَنَدِيٌّ (كانادالىق).

ـ ئەگەر الاسم المقصوردىكى «الف» كلمەنىڭ بەشىنچى ياكى ئالتە ۋە يەتتىنچى ھەرپلىرى بولۇپ كەلسە، «منسوب» قىلغاندا «الف» مۇتلەق حذف قىلىنىش لازىم. مەسىلەن:

اَمْرِيْكَا — اَمْرِيْكِيٌّ (ئامېرىكىلىق).

اِسْبَانِيَا — اِسْبَانِيٌّ (ئىسپانىيىلىك).

فَرَنْسَا — فَرَنْسِيٌّ (فرانسىيىلىك).

3 ـ «ياء النسب» نىڭ الاِسْمُ الْمَنْقُوصُ غا ئۇلىنىشى

«ياء النسب» الاسْمُ المَنْقُوص (كەمتۇك ئىسىملار) غا تۆۋەن-

دىكى ئۇسۇل بىلەن ئۇلىنىدۇ.

ـ ئەگەر الاسْمُ المَنْقُوص دىكى «ياء» كلمەنىڭ ئۇچىنچى ھەرپى بولسا، مەنسۇپ قىلغاندا «ياء» «واو» غا قلب قىلىنىپ «واو» نىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە فتحة ھەرىكەت بېرىلىدۇ. مەسىلەن:

شَجِيٌ — شَجَوِيٌّ (قايغۇلۇق).

شَذِيٌ — شَذَوِيٌّ (خۇش پۇراقلىق).

ـ ئەگەر الاسم المنقوص دىكى «يَاءٌ» كلمەنىڭ تۆتىنچى ھەرپى بولسا، مەنسۇپ قىلغاندا «ياء» ني حذف قىلىۋېتىشكىمۇ ياكى «واو» غا قلب قىلىۋېتىشكىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن:

نَادِي — نَادِيّ نَادِوِيّ.

مَالِي — مَالِيّ مَالِوِيّ.

ـ ئەگەر الاسْمُ المَنْقُوص دىكى «ياء» كلمەنىڭ بەشىنچى، ئالتىنچى ھەرپى بولۇپ كەلسە، منسوب قىلغاندا «ياء» حذف قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

مُرْتَضِي — مُرْتَضِيٌّ

4 ـ «ياء النسب» نىڭ الاسْمُ المَمْدُودُ غا ئۇلىنىشى

«يَاءُ النَّسَبِ» «الاسْمُ المَمْدُود» يەنى (سوزۇلما ئىسىملار) غا تۆۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن ئۇلىنىدۇ.

ـ ئەگەر الاسم المَمْدُود دىكى «همزة» «مُؤنث» نىڭ ھەمزىسى بولسا منسوب قىلغاندا، «همزة» «واو» غا قلب قىلىنىدۇ.

مەسلەن:

صَحْرَاءُ - صَحْرَاوِيٌّ

بَيْضَاءُ - بَيْضَاوِيٌّ

ئەگەر الاسم الممدودنىڭ «همزة» ئەسلىدە بار بولغان «همزة» بولسا منسوب قىلغاندا «همزة» ئۆزگەرمەي تۇرىدۇ.

مەسلەن:

إِنْشَاءُ - إِنْشَائِيٌّ، اِبْتِدَاءُ - اِبْتِدَائِيٌّ.

ئەگەر الاسْمُ المَمْدُود دىكى «همزة» ئەسلىدە «واو» ياكى «ياء» دىن ئۆزگەرگەن بولسا، منسوب قىلغاندا، «همزة» «واو» غا قلب قىلىنىدۇ ياكى ئۆزگەرمەيدۇ. مەسلەن:

سَمَاءُ - سَمَاوِيٌّ، سَمَائِيٌّ، دُعَاءُ - دُعَاوِيٌّ دُعَائِيٌّ.

5 - «يَاءُ النَّسَبِ» نىڭ تشديدلىك «ياء» بىلەن ئاخىرلاشقان ئىسىمغا ئۇلىنىشى

«ياء النسب» تشديد لىك «يا» بىلەن ئاخىرلاشقان ئىسىملارغا تۇۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن ئۇلىنىدۇ. ئەگەر تشديدلىك «ياء» نىڭ ئالدىدا بىر ھەرپ بولسا «منسوب» قىلغاندا بىرىنچى «ياء» ئەسلىگە قايتۇرۇلۇپ ئىككىنچى «ياء» «واو» غا قلب قىلىنىدۇ. ۋە «واو» نىڭ ئالدىغا فتحة ھەرىكەت بېرىلىدۇ.

مەسلەن:

حَيٌّ - حَيَوِيٌّ، طَيٌّ - طَوَوِيٌّ.

- ئەگەر تشديد لىك «ياء» نىڭ ئالدىدا ئىككى ھەرپ بولسا

منسوب قىلغاندا بىرىنچى «ياء» حَذْف قىلىنىپ ئىككىنچى «ياء» «واو» غا قَلِبْ قىلىنىدۇ. ۋە «واو» نىڭ ئالدىغا فَتْحَة ھەركەت بېرىلىدۇ.

مەسىلەن:

نَبِيٌّ - نَبَوِيٌّ، عَلِيٌّ - عَلَوِيٌّ.

ئەگەر تشديدلىك «ياء» نىڭ ئالدىدا ئۇچتىن كۆپرەك ھەرپ بولسا، ئۇنى منسوب قىلغاندا تشديدلىك «ياء» حذف قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

شَرْقِيَّةٌ - شَرْقِيٌّ.

شَافِعِيٌّ - شَافِعِيٌّ.

6 - «ياء النسب» نىڭ «مَحْذُوفُ اللاَّمِ» بولغان ئۇچ ھەرپلىك ئىسىملارغا ئۇلىنىشى

«ياء النسب» نى «مِيْزَانْ» دىكى «لام» حذف قىلىنغان ئۇچ ھەرپلىك ئىسىملارغا ئۇلاپ منسوب قىلغاندا، «لام» نىڭ باراۋەرىدىكى ھەرپ ئەسلىگە قايتىپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

اَبٌ — اَبَوِيٌّ، اَخٌ — اَخَوِيٌّ، لُغَةٌ — لُغَوِيٌّ

بۇ ئىسىملارنىڭ ئەسلىسى «اَبُو، اَخُو، لُغَو» ئىدى.

ھەرقانداق بىر اسم مَنْسُوب نى زۆرۈر تېپىلغاندا «تاء التأنيث» ئارقىلىق مۇئنىڭگە ئايلاندۇرۇشقا بولىدۇ. مەسىلەن:

عِلْمِيٌّ — عِلْمِيَّةٌ، اِسْلاَمِيٌّ — اِسْلاَمِيَّةٌ، مِصْرِيٌّ —

مِصْرِيَّة.

7 - «ياء النسب» نىڭ «فَعِيْلَةٌ. فُعَيْلَةٌ» ۋەزىنىدىكى ئىسىم-لارغا ئۇلىنىشى

«فَعِيْلَةٌ، فُعَيْلَةٌ» ۋەزىنىدە كەلگەن ئىسىملارنى منسوب قىل-غاندا بۇنىڭدىكى «ياء» حذف قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

حَنِيْفَةٌ — حَنَفِيٌّ، صَحِيْفَةٌ — صَحَفِيٌّ، جَزِيْرَةٌ — جَزَرِيٌّ، جُهَيْنَة — جُهَنِيٌّ.

تۆۋەندىكى بىر قىسىم ئىسىملارنىڭ منسوب بولۇشى ھېچ-قانداق قائىدىگە چۈشمەيدۇ.

رَبٌّ - رَبَّانِيٌّ، حَقٌّ، حَقَّانِيٌّ، رُوْمٌ - رُوْمَانِيٌّ، تَحْتُ - تَحْتَانِيٌّ، فَوْقُ - فَوْقَانِيٌّ، نَاصِرَةٌ - نَصْرَانِيٌّ، قَرْيَةٌ - قُرَوِيٌّ، بَادِيَةٌ - بَدَوِيٌّ، قريش - قرشى

10- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى ئىسىملارنى منسوب غا ئايلاندۇرۇڭ.

لُبْنَانُ	بَاكِسْتَانُ	فِلَسْطِيْنُ
غَرْبُ	مِصْرُ	يُوْنَانُ
اَلْقَاهِرَةُ	مَدْرَسَةٌ	صِحَّةٌ
رِيَاضَةٌ	هَنْدَسَةٌ	مَرْحَلَةٌ

11- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى اسم مَقْصُوردىن اِسْم مَنْسُوب نى‌كەلتۈرۈڭ.

بُخَارٰي	كَنَدَا	اُوغَنْدَا
اِنْدُونِيْسِيَا	اِيْطَالِيَا	رُوسِيَا

12- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى اسم مَمْدُودنى منسوب غا ئايلاندۇرۇڭ ۋە سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

حَمْرَاءُ	سَوْدَاءُ	خَضْرَاءُ	إِمْلَاءُ
اِلْتِجَاءُ	إِسْتِقْرَاءُ	وَبَاءُ	اِعْتِدَاءُ

13- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكىنى ئوقۇڭ.

1. فِي كُلِّ جَامِعَةٍ اِسْلَامِيَّةٍ طُلَابٌ وَافِدُونَ، وَفِي اَكْثَرِ هٰذِهِ الْجَامِعَاتِ نَجِدُ الطَّالِبَ الآسِيَوِيَّ وَالاِفْرِيْقِيَّ وَالأُوْرُبِّيَّ وَالأَمْرِيْكِيَّ (كَالْعَرَبِيِّ وَالْهِنْدِيِّ وَالتُّرْكِيِّ، وَالإِنْدُنِيْسِيِّ، وَالْيَابَانِيِّ) يَدْرُسُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ.
2. كَانَتِ الاِمْتِحَانَاتُ سَنَوِيَّةً ثُمَّ صَارَتْ فَصْلِيَّةً فِي كَثِيْرٍ مِنَ الْبُلْدَانِ.
3. عَمَلُكَ يَا اَحْمَدُ عَمَلٌ اِنْسَانِيٌّ.
4. اَلاَمَاكِنُ الْجَبَلِيَّةُ بَارِدَةٌ فِي الشِّتَاءِ مُعْتَدِلَةٌ فِي الصَّيْفِ.

يەككە سۆزلەر

عَمَلٌ	سېنمك ئىشلك	إِنْسَانِيٌّ	ئىنسانپەرۋەرلىك
اَلأَمَاكِنُ الْجَبَلِيَّةُ	تاغلىق جايلار	بَارِدَةٌ	سوغۇق
شِتَاءٌ	قىش	مُعْتَدِلَةٌ	مۆتىدىل
صَيْفٌ	ياز	سَنَوِيَّةٌ	يىللىق
فَصْلِيَّةٌ	پەسىللىك	صَارَتْ	ئۆزگەردى، بولدى
اِنْدُنِيْسِيٌّ	ھىندىنوزىيىلىك	وَافِدٌ ج وَافِدُونَ	سىرتتىن كەلگەن
بَلَدٌ ج بُلْدَانٌ	دۆلەتلەر	قَلَّبَ	ئۆزگەرتمەك، ئالماشتۇرماق
حَذْفٌ	چۈشۈرۈپ قويماق		

§ 6 . اِسْمُ التَّصْغِيْرِ

كىچىكلىتىش ئىسمى

ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ نامىنى كىچىكلىتىپ ئىپادىلەپ بېرىدىغان ئىسىم اِسْمُ التَّصْغِيْرِ دەپ ئاتىلىدۇ.

ئىسىملارنى كىچىكلىتىپ ئىپادىلەش تۆۋەندىكى مەقسەتلەردە قوللىنىلىدۇ.

1. ھەجىمنىڭ كىچىكلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن. مەسە-

لەن:

جَبَلٌ — جُبَيْلٌ (تاغچاق)

2. پەس كۆرۈش ئۇچۇن. مەسلەن:

شَاعِرٌ — شُوَيْعِرٌ (شائىرچاق)

3. سانىنى ئاز كۆرسىتىش ئۇچۇن. مەسلەن:

لُقْمَاتٌ — لُقَيْمَاتٌ (بىر - ئىككى چىشلەم)

4. ۋاقىت ۋە ئورۇننىڭ يېقىن ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەش ئۇچۇن. مەسلەن:

قَبْلُ — قُبَيْلَ، بَعْدُ — بُعَيْدُ

5. ئەركىلىتىش ئۇچۇن. مەسلەن:

اِبْنٌ — بُنَيٌّ

ئىسىملار تۆۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن تَصْغِيْر قىلىنىدۇ.

1) ئۇچ ھەرپلىك ئىسىملارنىڭ تَصْغِيْر قىلىنىشى.

ئۇچ ھەرپلىك ئىسىملار « فُعَيْلٌ» ۋەزنىدە تصغير قىلىنىدۇ.

مەسلەن:

رَجُلٌ — رُجَيْلٌ

حَسَنٌ — حُسَيْنٌ

كَلْبٌ — كُلَيْبٌ

ئەگەر ئىسىم مۇئنث مَعْنَوِى بولسا تَصْغِيْر قىلغاندا ئاخىرىغا

« تاء التاءينث» قوشۇلىدۇ.

مەسىلەن:

هِنْدٌ— هُنَيْدَةٌ.

شَمْسٌ — شُمَيْسَةٌ.

أَذُنٌ — أُذَيْنَةٌ.

ئەسلى ھەرپى ئۇچ بولۇپ، ئۇنىڭغا مۇئنث لىكنىڭ ئۇچ خىل بەلگىسى قوشۇلۇپ كەلگەن ئىسىملار «الف» ۋە «نون» قوشۇلۇپ كەلگەن ئىسىملار ۋە «اَفْعَالُ» ۋەزنىدە كۆپلۈككە ئايلاندۇرۇلغان «جَمْعُ التَكْسِير» لەر «تَصْغِير» قىلىنغاندا، ئۇچ ھەرپلىك ئىسىملارنىڭ تصغير قىلىنىش قائىدىسىگە ئاساسەن «تصغير» قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

شَجَرَةٌ — شُجَيْرَةٌ، سَلْمٰى — سُلَيْمٰى، خَضْرَاءُ — خُضَيْرَاءُ، عُثْمَانُ — عُثَيْمَانُ، اَصْحَابُ — اُصَيْحَابُ.

2) تۆت ھەرپلىك ئىسىملارنىڭ تَصْغِيْر قىلىنىشى.

تۆت ھەرپلىك ئىسىملار «فُعَيْعِلٌ» ۋەزنىدە تَصْغير قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

مَصْنَعٌ — مُصَيْنِعٌ، مَنْزِلٌ — مُنَيْزِلٌ

ئەسلى ھەرپى تۆت بولۇپ، ئۇنىڭغا «تاء التانيث» «الف التانيث الممدودة» ، اَلِف نُون زَائِدَتَانِ يەنى ئارتۇق الف، نون ئايرىم - ئايرىم قوشۇلۇپ كەلگەن ئىسىملار تَصْغِير قىلىنغاندا،

تۆت ھەرپلىك ئىسىملارنىڭ تەسغىر قىلىنىش قائىدىسىگە ئاسا-
سەن تەسغىر قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

مِسْطَرَةٌ — مُسَيْطِرَةٌ.

عَقْرِبَاءُ — عُقَيْرِبَاءُ.

تَرْجُمَانُ — تُرَيْجِمَانُ.

3) بەش ھەرپلىك ئىسىملارنىڭ تەسغىر قىلىنىشى.

بەش ھەرپلىك ئىسىملار «فُعَيْعِيْلٌ» ۋەزنىدە تەسغىر قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

مِصْبَاحٌ — مُصَيْبِيْحٌ.

عُصْفُورٌ — عُصَيْفِيْرٌ.

قِنْدِيْلٌ — قُنَيْدِيْلٌ.

4) ئىككىنچى، ئۈچىنچى ھەرپى الف زَائِدَة ياكى حَرْفُ عِلَّة بولغان ئىسىمنىڭ تەسغىر قىلىنىشى.

ئەگەر ئىككىنچى ھەرپى ئارتۇق الف بولسا، تەسغىر قىلغاندا الف «واو» غا قَلِبْ قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

سَالِمٌ — سُوَيْلِمٌ، كَاتِبٌ — كُوَيْتِبٌ.

ئەگەر ئىككىنچى ھەرپى حَرْفُ عِلَّة بولسا، تەسغىر قىلغاندا بۇ حرف ئەسلىگە قايتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن:

بَابٌ — بُوَيْبٌ، تَاجٌ — تُوَيْجٌ، نَابٌ — نُيَيْبٌ.

ئەگەر ئۈچىنچى ھەرپى حَرْف عِلَّة بولسا تەسغىر قىلغاندا حرف علة تەسغىرنىڭ « ياء» سىغا ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىدۇ.

یەنی ادغام قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

گَرِيْمٌ — كُرَيِّمٌ، كَثِيْرٌ — كُثَيِّرٌ، سَرِيْرٌ — سُرَيِّرٌ، عَصَا — عُصية.

14- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى ئىسىملارنى «تصغير» قىلىڭ.

بَدْرٌ	زَهْرَ	فَهْدٌ	وَلَدٌ
اَسَدٌ	قِرْدَ	رَفٌّ	مَسْجِدٌ
مَسْرَحٌ	دِرْهَمٌ	اَفْضَلُ	مِرْجَلٌ
اَرْضٌ	بُلْبُلُ	دُبٌّ	غُرْفَةٌ
نُعْمٰي	حَمْرَاءُ	صَحْرَاءُ	عَطْشَانُ
سَلْمَانُ	اَفْرَاسُ	اَطْفَالٌ	زَعْفَرَانُ
غَارُ	قِيَمَةٌ	مُوقِنٌ	عَيْنٌ
اَحْبَابٌ	اَعْمِدَةٌ	جِبَالٌ	صَنَّاعٌ
هُدٰي	حَسُوْدُ	حَبِيْبٌ	قُرْبٰي

15- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇڭ.

1. لَيْسَ هٰذَا بِصَانِعٍ بَلْ هُوَ صُوَيْنِعٌ غَيْرُ مُتَمَكِّنٍ مِنْ صَنْعَتِهِ.
2. «بِحَسْبِ ابْنِ اٰدَمَ لُقَيْمَاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ» -
3. تَعُوْدُ الطُّيُوْرُ اِلٰي عُشَاشِهَا قُبَيْلَ الْغُرُوْبِ.

4. اِنْصَرَفَ الْمُتَفَرِّجُونَ بُعَيْدَ الْمُبَارَاةِ.
5. مَدْرَسَةُ الْقَرْيَةِ قُرَيْبَ النَّهْرِ.
6. مَدِينَةُ الْجِيزَةِ بُعَيْدَ الْقَاهِرَةِ.
7. اَلصَّحَابِيُّ الْجَلِيلُ اَبُو هُرَيْرَةَ مِنْ رُوَاةِ الْحَدِيثِ.

يەككە سۆزلەر

بَدْرٌ	تولۇن ئاي	فَهْدٌ	قاپلان
قَمَرٌ	ئاي	قِرْدٌ	مايمۇن
رَفٌّ	تەكچە	مَسْرَحٌ	تياتىرخانا
دُبٌّ	ئېيىق	صَانِعٌ	ئۇستا
غَيْرُ مُتَمَكِّنٍ	لىڭشىپ قالالمايدىغان	بِحَسْبِ ابْنِ اٰدَمَ	ئادەمزاتقا يېتەرلىك
يُقِمْنَ صُلْبَهُ	بېلىنى رۇسلايدىغان	تَعَوُّدٌ	قايتىدۇ
طَيْرٌ ج طُيُورٌ	قۇش	عُشٌّ ج عُشَاشٌ	ئۇۋا
اِنْفَرَقَ يَنْفَرِقُ اِنْفِرَاقٌ	قايتىش	مُتَفَرِّجٌ ج مُتَفَرِّجُونَ	تاماشىبىن
مُبَارَاةٌ	مۇسابىقە	رُوَاةُ الْحَدِيثِ	ھەس نەقىل قىلغۇچىلار

§ 7 . اَلْاِسْمُ وَتَرْكِيبُهُ

ئىسىم ۋە ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى

ئىسىم كېلىپ چىقىش مەنبەسى، ياسىلىشى ۋە شەكلىگە قاراپ: اَلْاِسْمُ الْجَامِدُ (تۈپ ئىسىم) ۋە اَلْاِسْمُ الْمُشْتَقُّ (ياسالما ئىسىم) دەپ ئايرىلىدۇ.

1. اَلْاِسْمُ الْجَامِدُ (تۈپ ئىسىم): اَلاِسْمُ الْجَامِدُ بولسا باشقا

سۆز ئۆزىگە مەنبە قىلىپ ئۇنىڭدىن تۇرلىنىش ئاساسىدا ياسالمىغان، بەلكى ئۆزى سۆزنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى بولغان ئىسىمدۇر.

اَلاِسْمُ اَلْجَامِدُ - اِسْمُ جِنْسٍ (تۇرداش ئىسىم) ۋە اِسْمُ مَصْدَرٍ (ھەرىكەت نامى) دەپ ئىككى تۇرلۇك بولىدۇ.

1. اسم جنس ئەسلى لەفزى قۇرۇلمىسىدىن پېئىل ۋە باشقا ياسالما ئىسىملارنى ياساشقا بولمايدىغان، پەقەت ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ كونكرېت ناملىرىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىمدۇر. مەسىلەن:

رَجُلٌ	حِصَانٌ	اَبٌ
شَجَرَةٌ	اِمْرَأَةٌ	بِنْتٌ

2. اِسْمُ مَصْدَر زامانغا بېقىنماستىن ئىش - ھەرىكەتنىڭ نامىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان ئىسىمدۇر. مەسىلەن:

اِجْتِمَاعٌ (يىغىلىش)، عَدْلٌ (ئادالەت)، مَنْفَعَةٌ (مەنپەئەت)

دېمەك، اِسْمُ مَصْدَرْ بارلىق اَفْعَالٌ مُشْتَقَّةٌ (ياسالما پېئىللار) ۋە أَسْمَاءٌ مُشْتَقَّةٌ (ياسالما ئىسىملار) نىڭ ياسىلىشىدىكى ئەسلى مەنبەدۇر. ئەمما مَصْدَر تۇرلەشتە پېئىلدىن كېيىن كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئادەتتە مەلۇم بىر پېئىلنىڭ مصدرى دېيىلىدۇ. بۇنداق مصدر مصدراصلي (ئەسلى مصدر) دەپ ئاتىلىدۇ.

اِسْم مَصْدر يەنە مەنە جەھەتتىن: اَلْمَصْدَرُ الْمِيْمِيُ (مىملىق مَصْدَرْ

)، اَلْمَصْدَرُ الصِّنَاعِيُّ (سۇنئى مصدر)، مَصْدَرُ الْمَرَّةِ (قېتىملىق مصدر)، مَصْدَرُ الْهَيْئَةِ (هالەت مصدرى) دەپ تۆت تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

1) اَلْمَصْدَرُ الْمِيْمِيُّ (مىملىق مصدر)

بۇ مصدرنىڭ باش تەرىپىگە «ميم» كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن «مَصْدَرٌ ميمي» يەنى مىملىق مصدر دەپ ئاتالغان. مَصْدَرُ مِيْمى مەنە جەھەتتىن باشقا مصدرلەرگە ئوخشاش ھەرىكەت نامىنى ئىپادىلەپ كېلىۋېرىدۇ.

مصدرميمي ئۈچ ھەرپلىك پېئىللاردىن «مَفْعَلٌ» ۋەزىنىدە كېلىدۇ. ئەمما ئۈچ ھەرپلىك مِثَال، ئاخىرى صَحِيْح، مُضَارِع دا «فَاء» سى حَذف قىلىنغان پېئىللاردىن «مَفْعِلٌ» ۋەزىنىدە كېلىدۇ. بەزىدە مصدرميمي نىڭ ئاخىرىغا «ة» ئۇلىنىپمۇ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

مَأْكَلٌ	مَقْصَدٌ	مَوْلِدٌ
مَوْعِدٌ	مَحَبَّةٌ	مَنْفَعَةٌ
مَرْحَمَةٌ		

مَصْدَرِمِيْمِي الْمُجَرَّدُالثُّلَاثِي دىن باشقا پېئىللاردىن شۇ پېئىلنىڭ اِسْمُ مَفْعُول نىڭ ۋەزنىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

مُلْتَقِيْ مُسْتَقَرٌّ مُرْتَبِطٌ مُعْتَقَدٌ

2) اَلْمَصْدَرُ الصِّنَاعِيُّ (ياسالما مَصْدَر)

اَلْمَصْدَرُ الصِّنَاعِيُّ — ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا تَاءُ التَّأْنِيْثِ لىق «يَاءُ النَّسَب» يەنى «ية» نى قوشۇش ئارقىلىق مَصْدَر مەنىسىگە ئىگە بولىدىغان ئىسىمدۇر.

مەسىلەن:

إِنْسَانٌ — إِنْسَانِيَّةٌ (ئىنسانپەرۋەرلىك)

حُرٌّ — حُرِّيَةٌ (ئازادلىق)

وَطَنٌ - وَطَنِيَّةٌ (ۋەتەنپەرۋەرلىك)

مَسْئُوْلٌ — مَسْئُوْلِيَّةٌ (مەسئۇللۇق)

3) مَصْدَرُ الْمَرَّةِ (قېتىملىق مصدر)

مَصْدَرُ الْمَرَّةِ — ئىش - ھەرىكەتنىڭ يۈز بېرىش سانىنىڭ بىر قېتىملا بولغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىمدۇر.

ئۇ، اَلْمُجَرَّدُ الثُّلَاثِي دىن «فَعْلَةٌ» ۋەزنىدە ئىپادىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

اَكَلْتُ أَكْلَةً (بىر قېتىم يېدىم)

ضَرَبْتُهُ ضَرْبَةً (ئۇنى بىر قېتىم ئۇردۇم)

مَصْدَرُ الْمَرَّةِ ئۇچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللارنىڭ باشقىسىدىن شۇ پېئىلنىڭ مَصْدَر شەكلىنىڭ ئاخىرىغا «ة» قوشۇش بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

اَكْرَمْتُهٗ إِكْرَامَةً (ئۇنى بىر قېتىم ھۆرمەتلىدىم)

عَلَّمْتُهٗ تَعْلِيْمَةً (ئۇنىڭغا بىر قېتىم ئۆگەتتىم)

4) مَصْدَرُ الْهَيْئَة (ھالەت مصدري)

مَصْدَرُ الْهَيْئَةِ — ئىش - ھەرىكەت يۈز بەرگەن ۋاقىتتىكى ئىش - ھەرىكەتنىڭ شەكلىنى، ھالىتىنى ۋە ئالاھىدىلىكىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىدىغان ئىسىمدۇر.

بۇ ئۇچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللاردىن «فِعْلَةٌ» ۋەزىنىدە ئىپادىلىنىدۇ. ئۇچ ھەرپلىك تۈپ پېئىلنىڭ باشقىسىدىن ياسالغىنىنىڭ مۇئەييەن ۋەزنى يوق. مەسىلەن:

نَظَرْتُهٗ نِظْرَةَ الْحَائِرِ (ئۇنىڭغا ھەيران قالغان ئادەمدەك قاردىم).

جَلَسْتُ جِلْسَةَ الْعُلَمَاءِ (ئۆلىمالارئولتۇرغان شەكىلدە ئولتۇردۇم).

2. اَلْإِسْمُ الْمُشْتَقُّ (ياسالما ئىسىم) اِسْمٌ مُشْتَق ئۆزىگە مصدر اَصْلِي نى مەنبە قىلغان ھالدا ياسىلىپ چىققان ئىسىملاردۇر. ئۇلار ئالتە تۈرلۈك بولىدۇ.

1. اِسْمُ فَاعِلٌ (ھەرىكەت ئىگىسى)
2. اِسْمُ مَفْعُولٌ (ھەرىكەت ئوبيېكتى)
3. اِسْمُ زَمَانٍ (ۋاقىت ئىسىمدىشى)
4. اِسْمُ مَكَانٍ (ئورۇن ئىسىمدىشى)
5. اِسْمُ اٰلَةٍ (ۋاستە ئىسىمدىشى)

6. اِسْمُ تَفْضِيلٍ (ئارتتۇرۇش ئىسمىدىكى)

16- كۆنۇكمە

ئاستى سىزىلغان مَصْدَرأَصْلِي نىڭ ئورنىغا ئۆز مەنىسىدىكى مَصْدَر مِيمِي نى قويۇڭ.

1. إِجْعَلْ سَعْيَكَ فِي الْخَيْرِ دَائِمًا.
2. اِبْتِدَاءُ الْمُحَاضَرَةِ فِي السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ مَسَاءً.
3. أُرِيْدُ خُرُوْجًا جَمِيْلًا مِنَ الْمُشْكِلَةِ.
4. اَلْكَذَّابُ لَايُوْثَقُ بِوَعْدِهِ.
5. كَانَ اِقْتِتَالُ النَّاسِ حَوْلَ الْمَدِيْنَةِ شَدِيْدًا.
6. اِسْتَفِدْ مِنْ شَبَابِكَ قَبْلَ شَيْبِكَ.
7. مَهْمَا يَأْكُلِ النَّهِمُ يَقُوْلُ هَلْ مِنْ زِيَادَةٍ.

17- كۆنۇكمە

تىرناق ئىچىدىكى سۆزلەرنى سۈنئىي مَصْدَرگە ئايلاندۇرۇڭ ۋە ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك جايلىرىنى ئۆزگەرتىڭ.

1. اَشُكُّ فِي (شَاعِرِ) عَادِلٍ؛ فَهُوَلَايَعْرِفُ وَزْنَ الشِّعْرِ.
2. اَلْاَمْنُ (مَسْئُوْلٌ) جَمَاعِيٌّ.
3. لِلْمُجْرِمِيْنَ (نَفْسٌ) مَرِيْضَةٌ.
4. ثَبَتَ (فَرْضُ) الزَّكَاةِ فِي الْإِسْلَامِ بِالْآيَاتِ الْقُرْآنِيَّةِ.
5. اَلْإِسْلَامُ لَايُقِرُّ الـ (عُنْصُرَ).
6. تَظْهَرُ (شَخْصُ) الْأَدِيْبِ مِنْ خِلَالِ اَعْمَالِهِ.

18- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى جۈملىدە كەلگەن مَصْدَرمرة بىلەن مَصْدَر هَيْئَةني ئايرىڭ.

1. جَلَسَ الطِّفْلُ الْيَوْمَ جِلْسَةً.
2. فَرِحَ مُحَمَّدْ ظَاهِرْ بِنَجَاحِهِ فَرْحَةَالْمُنْتَصِرِ.
3. جَلَسَ مَحْمُودٌ جَلْسَةَ الْمُتَكَبِّرِ.
4. ضَرَبَ الشُّرطِيُّ اللِّصَّ ضَرْبَةً.
5. اَلتَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ اِلَي الْمِرْفَقَيْنِ.
6. لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ: فَرْحَةٌ عِنْدَ اِفْطَارِهِ وَفَرْحَةٌ عِنْدَ لِقَاءِ رَبِّهِ.

يەككە سۆزلەر

قَصَدَ يَقْصِدُ مَقْصَدًا	كۆزلىمەك	وَعَدَ بَعِدُ وَعْدًا، مَوْعِدٌ	ۋەدە قىلماق
اَلنَّفْيُ بَلْنَفِي اِلنِّفَاءً، مُلْنَفِيٌ	ئۇچراشماق	اِسْتَقَرَّ بَسْتَقِرُّ اِسْتِقْرَارًا، مُسْتَقَرٌ	مۇقىملاشماق
اِرْتَبَطَ بَرْتَبِطُ اِرْتِبَاطًا، مُرْتَبَطٌ	باغلىق بولماق	اِعْتَقَدَ بَعْتَقِدُ اِعْتِقَادًا، مُعْتَقَدٌ	ئېتىقاد قىلماق
سَعْيِكَ	تىرىشچانلىقىڭ	شَبَابٌ	ياشلىق
شَيْبٌ	قېرىلىق	نَهِمَ	ئاچكۆز، تويماس
اَشُكَّ	شەكسىلەنمەك	اَلْأَمْنَ	خاتىرجەملىك، تىنچلىق
مُجْرِمِيْنَ	گۇناھكارلار	ثَبَتَ	مۇستەھكەم بولدى
عُنْصُرٌ	ئىرق ، گورۇھ	مُنْتَصِرٌ	غەلىبە قىلغۇچى

شَرْطِيٌّ	ساقچی	لِصٌّ	ئوغری
يَدَيْنِ	ئىككى قول	مِرْفَقٌ	جەينەك
صَائِمٌ	روزىدار	فَرْحَةٌ	خۇشاللىق

8 §. اَلْمَصْدَرُ وَمُشْتَقَّاتُهُ

مصدر ۋە ئۇنىڭ ياسالمىلىرى

مەلۇم بولغىنىدەك، اِسْمِ مَصْدَر بارلىق اِسْمٌ مُشْتَقٌّ (ياسالما ئىسىم) ۋە فِعْلٌ مُشْتَقٌّ (ياسالما پېئىل) لەرنىڭ ياسىلىش مەنبەسىدۇر.

دېمەك، ھەر بىر مَصْدَردىن ئالتە تۈرلۈك پېئىل ۋە ئالتە تۈرلۈك ئىسىم إِشْتِقَاقْ قىلىنىپ يەنى شاخلىنىپ چىقىدۇ. بۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت.

1. اَفْعَالٌ مُشْتَقَّةٌ (مشتق پېئىللار)

مەسىلەن: فَتْحٌ، مَصْدَرْ، ئاچماق

1) فَتَحَ (ئاچتى) فِعْل مَاضِى (ئۆتكەن زامان پېئىلى)

2) يَفْتَحُ (ئاچىدۇ) فِعْلٌ مُضَارِعٌ (كېلىدىغان زامان پېئىلى)

3) اِفْتَحْ (ئاچ) فِعْلُ أَمْرٍ (بۇيرۇق پېئىلى)

4) لَمْ يَفْتَحْ (ئاچمىدى) فِعْلُ جَحْدٍ (ئۆتكەن زامان ئىنكار پېئىلى)

5) لَايَفْتَحُ (ئاچمايدۇ) فِعْلُ نَفْيٍ (كېلىدىغان زامان بولۇش-سىز پېئىلى)

6) لَاتَفْتَحْ (ئاچما) فِعْلُ نَهْيٍ (چەكلەش پېئىلى)

2. أَسْمَاءٌ مُشْتَقَّةٌ (مشتق ئىسىملار)

1) فَاتِحٌ (ئاچقۇچى) اِسْمُ فَاعِلٌ (ھەرىكەت ئىگىسى)

2) مَفْتُوحٌ (ئېچىلغۇچى) اِسْمُ مَفْعُولٌ (ھەرىكەت ئوبيېكتى)

3) مَفْتَحٌ (ئاچقان چاغ) اِسْمُ زَمَانٍ (ۋاقىت ئىسىمدىشى)

4) مَفْتَحٌ (ئاچىدىغان جاي) اِسْمُ مَكَانٍ (ئورۇن ئىسىمدىشى)

5) مِفْتَاحٌ (ئاچقۇچ) اِسْمُ اَلَةٍ (ۋاستە ئىسىمدىشى)

6) اَفْتَحُ (ياخشىراق ئاچقۇچى) اِسْمُ تَفْضِيلٍ (ئارتتۇرۇش ئىسىمدىشى).

19- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكىلەرنى ئوقۇڭ.

-1-

مَصْدَرْ	مَاضِى	مُضَارِعُ	اَمْرُ	جَحْدْ	نَفِي	نَهِي
قِرَاءَةٌ	قَرَأَ	يَقْرَأُ	إِقْرَأْ	لَمْ يَقْرَأْ	لَايَقْرَأُ	لَاتَقْرَأْ
خُرُوجٌ	خَرَجَ	يَخْرُجُ	أُخْرُجْ	لَمْ يَخْرُجْ	لَايَخْرُجُ	لَاتَخْرُجْ
دُخُولٌ	دَخَلَ	يَدْخُلُ	أُدْخُلْ	لَمْ يَدْخُلْ	لَايَدْخُلُ	لَاتَدْخُلْ

جُلُوسٌ	جَلَسَ	يَجْلِسُ	إِجْلِسْ	لَمْ يَجْلِسْ	لَايَجْلِسُ	لَاتَجْلِسْ
عَمَلٌ	عَمِلَ	يَعْمَلُ	إِعْمَلْ	لَمْ يَعْمَلْ	لَايَعْمَلُ	لَاتَعْمَلْ
عِلْمٌ	عَلِمَ	يَعْلَمُ	إِعْلَمْ	لَمْ يَعْلَمْ	لَايَعْلَمُ	لَاتَعْلَمْ
رُكُوعٌ	رَكَعَ	يَرْكَعُ	إِرْكَعْ	لَمْ يَرْكَعْ	لَايَرْكَعُ	لَاتَرْكَعْ

—2—

مَصْدَرٌ	اِسْمُ فَاعِلٌ	اِسْمُ مَفْعُولٌ	اِسْمُ زَمَانٍ	اِسْمُ مَكَانٍ	اِسْمُ آلَةٍ	اِسْمُ تَفْضِيلٍ
كِتَابَةٌ	كَاتِبٌ	مَكْتُوبٌ	مَكْتَبٌ	مَكْتَبٌ	مِكْتَابٌ	أَكْتَبُ
سُجُودٌ	سَاجِدٌ	مَسْجُودٌ	مَسْجَدٌ	مَسْجَدٌ	مِسْجَادٌ	أَسْجَدُ
عِبَادَةٌ	عَابِدٌ	مَعْبُودٌ	مَعْبَدٌ	مَعْبَدٌ	مِعْبَادٌ	أَعْبَدُ
فَتْحٌ	فَاتِحٌ	مَفْتُوحٌ	مَفْتَحٌ	مَفْتَحٌ	مِفْتَاحٌ	أَفْتَحُ
عَمَلٌ	عَامِلٌ	مَعْمُولٌ	مَعْمَلٌ	مَعْمَلٌ	مِعْمَالٌ	أَعْمَلُ
عِلْمٌ	عَالِمٌ	مَعْلُومٌ	مَعْلَمٌ	مَعْلَمٌ	مِعْلَامٌ	أَعْلَمُ
طَبْعٌ	طَابِعٌ	مَطْبُوعٌ	مَطْبَعٌ	مَطْبَعٌ	مِطْبَاعٌ	أَطْبَعُ

يەككە سۆزلەر

خَرَجَ	چىقتى	عَمِلَ	ئىشلىدى
عَلِمَ	بىلدى	رَكَعَ	روكوقىلدى
صَعَدَ	ئۆرۈلدى	دَرَسَ	ئۆگەندى
حَفِظَ	يادىلىدى	هَبَطَ	چۈشتى

فَحَصَ	تەكشۈردى	اَلرَّفْعُ	كۆتۈرمەك
اَلْجُحُودُ	ئىنكارقىلماق	اَلْفَرْضُ	بەلگىلىمەك
اَلرَّحْمَةُ	كۆيۈنمەك	اَلْخَتْمُ	تۈگەتمەك
اَلشَّهَادَةُ	گۇۋاھلىق بەرمەك	اَلطَّبْعُ	بېسىش

تصريف

تصريف (تۈرلەش) ئۆزگەرتىپ خىلمۇ خىل قىلىش‌دېگەن مەنىدە بولۇپ، بۇ سۆزنىڭ لېكسىكىلىق مەنىسىنى ئۆزگەرتمەي ئۇنىڭغا تۈرلۈك گراممماتىكىلىق مەنىلەرنى بېرىش ئۈچۈن ئەسلى سۆزگە ھەرپ قوشۇش، ھەرپ ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق سۆزنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتىشنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ خىل تۈرلىنىش تۈرلىنىدىغان پېئىللاردا گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ.

1. اَفْعَالٌ مُشْتَقَّةٌ نىڭ تۈرلىنىشى

ئەرەب تىلىدا پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى قانۇنىيەتلىك بولۇپ، بۇخىل قانۇنىيەتلەرنى پۇختا ئىگىلەش پېئىللارنىڭ تۈرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش ئاچقۇچىنى ئىگىلىگەنلىك بولىدۇ.

پېئىللار بىلدۈرىدىغان ئىش - ھەرىكەت بەلگىلىك بىر ۋاقىتقا باغلىق بولىدۇ. شۇنداقلا، شۇ ئىش - ھەرىكەتنىڭ قىلغۇ-

چىسى بولىدۇ. ئىش - ھەرىكەتنىڭ قىلغۇچىسى بولسا فاعل يەنى ئىش - ھەرىكەتنى قىلغۇچى ھەرىكەت ئىگىسى دەپ ئاتىلىدۇ. فاعل پېئىل بىلەن ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ھالدا بىللە بولىدۇ. يەنى بىر قىسىم پېئىللارنىڭ فَاعِلِ پېئىل بىلەن ئاشكارا ئىپادە- لەنسە، يەنە بىر قىسىم پېئىللارنىڭ فَاعِلِ ضَمِيْرٌ مُسْتَتِرَةٌ (يوشۇ- رۇن ئالماش) لار بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى ضَمِيْرلەرگە بېقىنىدىغان بولغاچقا، بۇيرۇق پېئىللاردىن باشقا بارلىق پېئىللارنىڭ مَعْلُوْمْ ۋە مَجْهُوْلْ شەكىللىرىنىڭ ئۆزگىرىپ تۈرلىنىشى مُتَكَلِّمْ (بىرىنچى شەخس) مُخَاطَبٌ (ئىككىنچى شەخس)، غَائِبٌ (ئۈچىنچىشەخس) لەر بويە- چە كەلگەن 14 ضَمِيْر غا ئوخشاش شەخسلەر بويىچە 14 «صيغة» يەنى مورفولوگىيىلىك شەكىل بىلەن تۈرلىنىدۇ. قىسمەن «ضمير» لەر شەكىل جەھەتتىن ئورتاقلىققا ئىگە بولغاندەك، پې- ئىللارمۇ شەكىل جەھەتتىن ئورتاقلىققا ئىگە. بۇنىڭ مەنىسى جۈملىدىكى ئورنىغا قاراپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

1) فِعْلْ مَاضِي مَعْلُوْمْ ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

فِعْل مَاضِى مَعْلُوم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

تَصْرِيْفْ		مَعَانِى	صِيْغَةُ
اَفْعَالْ	ضَمَائِرْ		عَدَدْ نَوْعْ شَخْصْ
فَتَحَ	هُوَ	ئاچتى بىرسى	وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ غَائِبٌ مَعْلُوْمْ فِعْل مَاضِى
فَتَحَا	هُمَا	ئاچتى ئىككىسى	مُثَنَّي مُذَكَّرٌ غَائِبَيْنِ مَعْلُوْمْ فِعْلُ مَاضِى
فَتَحُوا	هُمْ	ئاچتىلەر	جَمْعٌ مُذَكَّرٌ غَائِبِيْنَ مَعْلُوْمْ فِعْل مَاضِى

فَتَحَتْ	هِيَ	ئاچتى بىرى	وَاحِدَةٌمُؤَنَّثٌ غَائِبَةٌمَعْلُوْمٌ فِعْل مَاضِى
فَتَحَتَا	هُمَا	ئاچتى ئىككىسى	مُثَنّي مُؤَنّثٌ غَائِبَتَيْنِ معلوم فِعْل مَاضِى
فَتَحْنَ	هُنَّ	ئاچتىلەر	جَمْعُ مُؤَنَّثٌ غَائِبَاتٌ مَعْلُوْمٌ فِعْل مَاضِى
فَتَحْتَ	اَنْتَ	ئاچتىڭ	وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ مَخَاطَبٌ مَعْلُوْمٌ فِعْل مَاضِى
فَتَحْتُمَا	اَنْتُمَا	ئاچتىڭلار ئىككىلەن	مُثَنَّي مُذَكَّرٌ مَخَاطَبَيْنِ مَعْلُوم فِعْل مَاضِى
فَتَحْتُمْ	اَنْتُمْ	ئاچتىڭلار	جَمْعُ مُذَكَّرٌ مُخَاطَبِيْنَ مَعْلُوم فِعْل مَاضِى
فَتَحْتِ	اَنْتِ	ئاچتىڭ	وَاحِدَةٌمُؤَنَّثٌ مَخْاطَبَةٌ مَعْلُوْمٌ فِعْل مَاضِى
فَتَحْتُمَا	اَنْتُمَا	ئاچتىڭلار ئىككىلەن	مُثَنَّى مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَتَيْنِ مَعْلُوم فِعْل مَاضِى
فَتَحْتُنَّ	اَنْتُنَّ	ئاچتىڭلار	جَمْعُ مُؤَنَّثٌ مُخَاطَبَاتٌ مَعْلُوم فِعْل مَاضِى
فَتَحْتُ	اَنَا	ئاچتىم	مُشْتَرَكٌ وَاحِدٌ مُتَكَلِّمٌ مَعْلُوم فِعْل مَاضِى
فَتَحْنَا	نَحْنُ	ئاچتۇق	مُشْتَرَكٌ مُثَنّي وَ جَمْع مُتَكَلِّمٌمَعْلُوم فِعْل ماضى

اَلْمِثَالُ:

مُحَمَّدٌ ذَهَبَ اِلَي الْمَدْرَسَةِ.

مُحمدٌ وَ خَالِدٌ ذَهَبَا اِلَي الْمَدْرَسَةِ.

مُحمدٌ، خَالِدٌ وَعُمَرُ ذَهَبُوا اِلَي الْمَدْرَسَةِ.

فَاطِمَةُ ذَهَبَتْ اِلَي الْمَدْرَسَةِ.

فَاطِمَةُ وَعَائِشَة ذَهَبَتَا اِلَى المدْرسَةِ.

فَاطِمَةُ وَعَائِشَةُ وَزَيْنَبُ ذَهَبْنَ اِلي المدرسةِ.

يَامُحَمَّدُ هَلْ اَنْتَ ذَهَبْتَ اِلَي الْمَدرسةِ؟

نَعَمْ، ذَهَبْتُ اِلَي الْمَدْرَسَةِ.

يَامحمَّدُ وَخَالِدُ هَلْ اَنْتُمَا ذَهَبْتُمَا اِلَي الْمَدْرَسَةِ؟

نَعَمْ، ذَهَبْنَا اِلَي الْمَدْرَسَةِ.

اَيُّهَا الزُّمَلَاءُ هَلْ اَنْتُمْ ذَهَبْتُمْ اِلَي الْمَدْرَسَةِ؟

نَعَمْ ذَهَبْنَا اِلَي الْمَدْرَسَةِ.

يَافَاطِمَةُ هَلْ اَنْتِ ذَهَبْتِ اِلَي الْمَدْرَسَةِ؟
نَعَمْ،ذَهَبْتُ.

يَا فَاطمة وَزَيْنَبُ هَلْ اَنْتُمَا ذَهَبْتُمَا اِلَي
الْمَدْرَسَةِ؟ نعم ذهبنا
يَااَيُّهَا الطَّالِبَاتُ هَلْ اَنْتُنَّ ذَهَبْتُنَّ اِلَي الْمَدْرَسَةِ
نَعَمْ ذَهَبْنَا.

فِعْلُ مَاضِى مَجْهُول نىڭ تۈرلىنىش ئۆلگىسى

تَصْرِيْفُ		مَعَانِى	صِيْغَةُ		
افعال	ضمائر		شَخْصٌ	نَوْعٌ	عَدَدٌ
فُتِحَ	هُوَ	ئېچىلدى بىرسى	وَاحِدٌ مُذَكَّرْغَائِبٌ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحَا	هُمَا	ئېچىلدى ئىككىسى	مُثَنَّى مُذَكَّرْ غَائِبَيْنِ مَجْهُولْ فِعْل مَاضِى		
فُتِحُوا	هُمْ	ئېچىلدىلەر	جَمْعْ مُذَكَّرْ غَائِبِيْنَ مَجْهُولْ فِعْل مَاضِى		
فُتِحَتْ	هِيَ	ئېچىلدى بىرسى	وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثْ غَائِبَةٌ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحَتَا	هُمَا	ئېچىلدى ئىككىسى	مُثَنَّي مُؤَنَّثْ غَائِبَتَيْنِ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحْنَ	هُنَّ	ئېچىلدىلەر	جَمْعُ مُؤَنَّثْ غَائِبَاتْ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحْتِ	اَنْتِ	ئېچىلدىڭ سەن	وَاحِدْ مُذَكَّرْ مُخَاطَبْ مَجْهُولْ فِعْل مَاضِى		
فُتِحْتُمَا	اَنْتُمَا	ئېچىلدىڭلار، ئىككىڭلار	مُثَنَّي مُذَكَّرْ مُخَاطَبَيْنِ مَجْهُولْ فِعْل مَاضِى		
فُتِحْتُمْ	اَنْتُمْ	ئېچىلدىڭلار	جَمْعُ مُذَكَّرْ مُخَاطَبِيْنَ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحْتِ	اَنْتِ	ئېچىلدىڭسەن	وَاحِدَةُ مُؤَنَّثْ مُخَاطَبَةُ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحْتُمَا	اَنْتُمَا	ئېچىلدىڭلار ئىككىڭلار	مُثَنَّي مُؤَنَّثْ مُخَاطَبَتَيْنِ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحْتُنَّ	اَنْتُنَّ	ئېچىلدىڭلار	جَمْعُ مُؤَنَّثْ مُخَاطَبَاتُ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحْتُ	اَنَا	ئېچىلدىم	مُشْتَرَكْ وَاحِدْ مُتَكَلِّمْ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		
فُتِحْنَا	نَحْنُ	ئېچىلدۇق	مُشْتَرَكْ مُثَنَّي وَجَمْعُ مُتَكَلِّمْ مَجْهُول فِعْل مَاضِى		

پېئىلنىڭ مەجھۇل قىلىنىشى

ئەگەر پېئىلنىڭ فَاعِلِ ئېنىق بولسا، بۇ خىل پېئىل فِعْلُ مَعْلُومٌ يەنى مەئلوم پېئىل دەپ ئاتىلىدۇ ۋە بۇ پېئىلدا فَاعِلٌ ئېنىق بولىدۇ.

ئەگەر فَاعِل ئېنىق بولمىسا فِعْلُ مَجْهُولٌ يەنى مەجھول پېئىل دەپ ئاتىلىپ فَاعِلِ ئېنىق بولمايدۇ. مەسىلەن:

فَتَحَ مُحَمَّدٌالْبَابَ (مۇھەممەد ئىشىكنى ئاچتى)

فُتِحَ اَلْبَابُ (ئىشىك ئېچىلدى)

كېيىنكى جۈملىدە كىمنىڭ ئىشىكنى ئاچقانلىقى بىزگە نامەلۇم، يەنى مەجھۇل بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ خىل پېئىل «فِعْلُ مَجْهُولٌ»(مەجھول پېئىل) دەپ ئاتالغان مەجھول پېئىللار معلوم پېئىللارنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

فعل ماضى مجهول نىڭ ياسىلىشى

قايسى تۈركۈمدىكى پېئىل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر فِعْل مَاضِى مَعْلُوم نى مَجْهُول غا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن مَعْلُوم پېئىلنىڭ ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە كَسْرَة ھەرىكەت بېرىلىدۇ، كسرة لىك ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەر بىر ھەرىكەتلىك ھەرپكە ضَمَّة يەنى پەش ھەرىكەت بېرىلىدۇ، سوكونلۇق ھەرپ ئۆز ھالىتىدە قالىدۇ. ئەگەر پېئىل «اَجْوَفْ» بولسا مَجْهُول قىلغاندا پېئىلنىڭ «عَيْنِ» «يَاءٌ» غا قَلِب قىلىنىدۇ ۋە ياء نىڭ ئالدىدىكى ھەرپنىڭ ھەرىكىتى «ياء» غا ماسلاشتۇرۇلۇپ «كَسْرَةَ» گە ئۆزگەرتىلىدۇ.

مەسىلەن:

مَعْلُومٌ		مَجْهُولٌ	
سَمِعَ	ئاڭلىدى	سُمِعَ	ئاڭلاندى
تَرَكَ	تاشلىدى	تُرِكَ	تاشلاندى

بَاعَ	سېتتى	بِيْعَ	سېتىلدى
اَغْلَقَ	تاقىدى	اُغْلِقَ	تاقالدى
قَدِمَ	كەلدى	قُدِمَ	كېلىندى
اِسْتَحَقَّ	لايىق بولدى	اُسْتُحِقَّ	لايىق بولۇندى
تَسَلَّمَ	تاپشۇرۇپ ئالدى	تُسُلِّمَ	تاپشۇرۇپ ئېلىندى
دَحْرَجَ	دومۇلاتتى	دُحْرِجَ	دۇمىلىتىلدى
قَالَ (قَوَلَ)	دىدى	قِيْلَ	دېيىلدى

اَلْمِثَالُ:

اَلظَّالِمُ ضَرَبَ الْمَظْلُومَ.
هَذَا هُوَ الْمَظْلُومُ الَّذِي ضُرِبَ.
هَاذَانِ هُمَا الْمَظْلُومَانِ اللَّذَانِ ضُرِبَا.
هٰؤُلاَءِ هُمُ الْمَظْلُومُونَ الَّذِيْنَ ضُرِبُوا.
هٰذِهِ هِيَ الْمَظْلُومَةُ الَّتِي ضُرِبَتْ .
هَاتَانِ هُمَا الْمَظْلُومَتَانِ اللَّتَانِ ضُرِبَتَا .
هٰؤُلاَءِ هُنَّ المظلومات اللاتِي ضُرِبْنَ .
هَلْ اَنْتَ ضُرِبْتَ؟
نَعَمْ، اَنَا ضُرِبْتُ.
هَلْ اَنْتُمَا ضُرِبْتُمَا؟
نَعَمْ، نَحْنُ ضُرِبْنَا.
هَلْ اَنْتُمْ ضُرِبْتُمْ؟
نَعَمْ، نَحْنُ ضُرِبْنَا.
هَلْ اَنْتِ ضُرِبْتِ.
نَعَمْ، اَنَا ضُرِبْتُ.
هَلْ اَنْتُمَا ضُرِبْتُمَا؟
نَعَمْ، نَحْنُ ضُرِبْنَا.
هَلْ اَنْتُنَّ ضُرِبْتُنَّ؟
نَعَمْ نَحْنُ ضُرِبْنَا.

2) فِعْل مُضَارِع مَعْلُوم ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

مەلۇمكى فِعْلُ مُضَارِعْ ئىش - ھەربىرىنىڭ دەل شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ياكى شۇ ۋاقىتتىن كېيىن يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. غان پېئىلدۇر. بۇ ھەم يۈقىرىدا ئېيتىلغاندەك 14 صيغة بىلەن تۇرلىنىدۇ.

فِعْل مُضَارِع مَعْلُوم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

تَصْرِيف		مَعَانِي	صِيْغة	
اَفْعَال	ضَمَائِر		شَخْص	نَوْعُ عَدَدُ
يَفْتَحُ	هُوَ	ئاچىدۇ بىرسى		وَاحِدْمُذَكَّرٌ غَائِبْ مَعْلُومْ فِعْلْ مُضَارِعْ
يَفْتَحَانِ	هُمَا	ئاچىدۇ ئىككىسى		مُثَنَّي مُذَكَّرْ غَائِبَيْنِ مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
يَفْتَحُوْنَ	هُمْ	ئاچىدۇلەر		جَمْع مُذَكَّر غَائِبِيْن مَعْلُوم فِعْلْ مُضَارِع
تَفْتَحُ	هِيَ	ئاچىدۇ بىرسى		وَاحِدَةْ مُؤَنَّثْ غَائِبَة مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
تَفْتَحَانِ	هُمَا	ئاچىدۇ ئىككىسى		مُثَنَّي مُؤَنَّث غَائِبَتَيْنِ مَعْلُوم فعل مضارع
يَفْتَحْنَ	هُنَّ	ئاچىدۇلەر		جَمْعُ مُؤَنَّث غَائِبَات مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
تَفْتَحُ	اَنْتَ	ئاچىسەن		وَاحِدمُذَكَّر مُخَاطَبْ مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
تَفْتَحَانِ	اَنْتُمَا	ئاچسىلە ئىككىڭلار		مُثَنَّي مُذَكَّر مُخَاطَبَيْنِ مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
تَفْتَحُوْنَ	اَنْتُم	ئاچسىلەر		جَمْع مُذَكَّرمُخَاطَبِيْنَ مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
تَفْتَحِيْنَ	اَنْتِ	ئاچىسەن		وَاحِدَة مُؤَنَّث مُخَاطَبَة مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
تَفْتَحَانِ	اَنْتُمَا	ئاچسىلەر ئىككىڭلار		مُثَنَّيمُؤَنَّثْ مُخَاطَبَتَيْنِ مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
تَفْتَحْنَ	اَنْتُنَّ	ئاچىسىلەر		جَمْعُ مُؤَنَّثْ مُخَاطَبَاتْ مَعْلُوم فِعْل مضارع
اَفْتَحُ	اَنَا	ئاچىمەن		مُشْتَرَكْ وَاحِدمُتَكَلِّمْ مَعْلُوم فِعْل مُضَارِع
نَفْتَحُ	نَحْنُ	ئاچىمىز		مُشْتَرَك مُثَنّي وَ جَمْع مُتَكَلِّمْمَعْلُوم فِعْل مُضَارِع

فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَعْلُومٌنىڭ ياسىلىشى

حُرُوفُ اَلْمُضَارِعَةِ يەنى كېلىدىغان زاماننى ئىپادىلىگۈچى «اَنَيْتُ» سۆزىدىكى «اَلِفْ، نُون، يَاءٌ، تَاءٌ» دين ئىبارەت تۆت ھەرپنىڭ بىرەرسىنى اَلْفِعْلُ الْمَاضِي نىڭ باش تەرىپىگە، تۇرغۇچ ھەرپلىك فعل بولسا «فَتْحَة» لىك، تۆت ھەرپلىك فعل بولسا «ضَمَّة» لىك قىلىپ كەلتۈرۈش ئارقىلىق فِعْلُ مُضَارِعْ ياسىلىدۇ.

مەسىلەن: (تۇرچ ھەرپلىك)

فَتَحَ: ا+ فْتَحُ=اَفْتَحُ

فَتَحَ: نَ+فْتَحُ = نَفْتَحُ

فَتَحَ: يَ + فْتَحُ =يَفْتَحُ

فَتَحَ: تَ + فْتَحُ= تَفْتَحُ

(تۆت ھەرپلىك)

دَحْرَجَ. اُ+ دَحْرِجُ = اُدَحْرِجُ

دَحْرَجَ. نُ + دَحْرِجُ=نُدَحْرِجُ

دَحْرَجَ. يُ + دَحْرِجُ = يُدَحْرِجُ

دَحْرَجَ. تُ + دَحْرِجُ = تُدَحْرِجُ

اَلْمِثَالُ:

هُوَ يَدْرُسُ فِي الْمَعْهَدِ.

هُمَا يَدْرُسَانِ فِي الْمَعْهَدِ.

هُمْ يَدْرُسُونَ فِي الْمَعْهَدِ.

هِيَ تَدْرُسُ فِي الْمَعْهَدِ.

هُمَا تَدْرُسَانِ فِي الْمعهدِ.

هُنَّ يَدْرُسْنَ فِي الْمعهدِ.

هَلْ اَنْتَ تَدْرُسُ فِي الْمعهدِ؟

نَعَمْ، اَنَا اَدْرُسُ فِي الْمعهدِ.

هَلْ اَنْتُمَا تَدْرُسَانِ فِي الْمَعهدِ؟

نَعَمْ، نَحْنُ نَدْرُسُ فِي الْمعهدِ.

هَلْ اَنْتُمْ تَدْرُسُونَ فِي الْمَعْهَدِ؟
نَعَمْ، نَحْنُ نَدْرُسُ فِي الْمعهَدِ.
هَلْ اَنْتِ تَدْرُسِيْنَ فِي الْمعهدِ؟
نَعَمْ، اَنَا اَدْرُسُ فِي الْمعهدِ.
هَلْ اَنْتُمَا تَدْرُسَانِ فِي الْمعهَدِ؟
نَعَمْ، نَحْنُ نَدْرُسُ فِي الْمَعْهَدِ.
هَلْ اَنْتُنَّ تَدْرُسْنَ فِي الْمَعْهَدِ؟
نَعَمْ، نَحْنُ نَدْرُسُ فِي الْمَعْهَدِ.

فِعْل مُضَارِع مَجْهُول نىڭ تۈرلىنىش ئۈلگىسى

فِعْلُ مُضَارِع مَجْهُول 14 صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

تَصْرِيْفُ		مَعَانِى	صِيْغَةُ	
اَفْعَالُ	ضَمَائِرُ		عَدَدُ نَوْعُ شَخْصٌ	
يُفْتَحُ	هُوَ	ئېچىلىدۇ بىرسى	وَاحِدمذكر غَائِبٌ مَجْهولٌ فعل مضارع	
يُفْتَحَانِ	هُمَا	ئېچىلىدۇ ئىككسى	مُثَنَّي مذكر غَائِبَيْنِ مَجْهُول فعل مضارع	
يُفْتَحُونَ	هُمْ	ئېچىلىدۇلەر	جمع مذكر غائِبِيْنَ مجهول فعل مضارع	
تُفْتَحُ	هِيَ	ئېچىلىدۇ بىرسى	واحدة مؤنث غَائِبَةٌ مجهول فعل مضارع	
تُفْتَحَانِ	هُمَا	ئېچىلىدۇ ئىككسى	مثني مؤنّث غَائِبَتَيْنِ مَجْهُولٌ فعل مضارع	
يُفْتَحْنَ	هُنَّ	ئېچىلىدۇلەر	جَمْعُ مؤنث غَائِبَات مجهول فعل مضارع	
تُفْتَحُ	اَنْتَ	ئېچىلسەن	وَاحِدمذكرمُخَاطَبٌ مَجْهُول فعل مضارع	
تُفْتَحَانِ	اَنْتُمَا	ئېچىلسىلەر، ئىككىڭلار	مثنيمذكر مُخَاطَبَيْنِ مجهول فعل مضارع	
تُفْتَحُونَ	اَنْتُمْ	ئېچىلسىلەر	جَمْعُ مذكر مُخَاطَبِيْنَمجهول فعل مضارع	
تُفْتَحِيْنَ	اَنْتِ	ئېچىلسەن	وَاحِدَة مؤنث مُخَاطَبَةٌ مجهول فعل مضارع	
تُفْتَحَانِ	اَنْتُمَا	ئېچىلسىلەر	مُثَنَّي مؤنث مُخَاطَبَتَيْنِ مجهول فعل مضارع	

نَفْتَحْنَ	انتن	ئېچىلىسلەر	جمع مؤنث مُخَاطَبَاتْمجهول فعل مضارع
أُفْتَحُ	انا	ئېچىلىمەن	مُشْتَرَك وَاحد مُتَكَلِّم مَجْهُول فعل مضارع
نُفْتَحُ	نحن	ئېچىلىمىز	مُشْتَرَكْ مُثَنَّىٰ وَجَمْع مُتَكَلِّم مَجْهُول فعل مضارع

فِعْل مُضَارِع مَجْهُول نىڭ ياسىلىشى

اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْمَعْلُوْمُ نى يەنى كېلىدىغان زامان مەلۇم پېئىلنى مەجھۇلغا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن مَعْلُوم پېئىلنىڭ باش ھەرپىگە ضَمَّة ھەربكەت بېرىلىدۇ. ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە فَتْحَة ھەربكەت بېرىلىدۇ. مەسىلەن:

معلوم	مجهول
يَسْمَعُ: (ئاڭلايدۇ)	يُسْمَعُ: (ئاڭلىنىدۇ)
يَحْفَظُ: (ساقلايدۇ)	يُحْفَظُ: (ساقلىنىدۇ)
يَتْرُكُ: (تاشلايدۇ)	يُتْرَكُ: (تاشلىنىدۇ)
يُغْلِقُ: (تاقايدۇ)	يُغْلَقُ: (تاقىلىدۇ)
يُقَدِّمُ: (سۇنىدۇ)	يُقَدَّمُ: (سۇنۇلىدۇ)
يَسْتَحِقُّ: (لايىق بولىدۇ)	يُسْتَحَقُّ: (لايىق بولىنىدۇ)
يَتَسَلَّمُ: (تاپشۇرۇپ ئالىدۇ)	يُتَسَلَّمُ: (تاپشۇرۇپ ئېلىنىدۇ)

ئەگەر ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ «واو» ياكى «ياء» بولسا يەنى «اَجْوَف» پېئىل بولسا «حَرْفُ عِلَّة» الف گە قَلِبْ قىلىنىدۇ. مەسىلەن: يَقُوْلُ — يُقَالُ. يَزِيْدُ — يُزَادُ. يَبِيْعُ — يُبَاعُ. يَسْتَفِيْدُ — يُسْتَفَادُ.

اَلْمِثَالُ:

هٰذَا هُوَالدَّرْسُ الَّذِي يُكْتَبُ بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّة.

هَاذَانِ هُمَا الدَّرْسَانِ اللَّذَانِ يُكْتَبَانِ بِاللغةِ الْعَرَبِيَّة.

هٰؤُلَاءِ هُمُ الْمَظْلُوْمُوْنَ الَّذِيْنَ يُضْرَبُوْنَ.

هٰذِهِ هِيَ الْمُحَاضَرَةُ الَّتِي تُكْتَبُ بِاللُّغَةِ الْاُيغُوْرِيَّة.

هَاتَانِ هُمَا الْمُحَاضَرَتَانِ اللَّتَانِ تُكْتَبَانِ بِاللُّغَةِ الأُيغُورِيَّةِ.
هٰؤُلاءِ هُنَّ الْمَظْلُومَاتُ اللَّائِي يُضْرَبْنَ .
اَنْتَ تُمْدَحُ فِي الْحَفْلَةِ.
اَنْتُمَا تُمْدَحَانِ فِي الْحَفْلَةِ.
اَنْتُمْ تُمْدَحُونَ فِي الْحَفْلَةِ.
اَنْتِ تُمْدَحِينَ فِي الْحَفْلَةِ.
اَنْتُمَا تُمْدَحَانِ فِي الْحَفْلَةِ
اَنْتُنَّ تُمْدَحْنَ فِي الْحَفْلَةِ.
أَنَا أُمْدَحُ فِي الْحَفْلَةِ.
نَحْنُ نُمْدَحُ فِي الْحَفْلَةِ.

3) فِعْلُ أَمْر ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

فِعْلُ أَمْر ئالته صِيْغَة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

مەلۇمكى، فعل امر ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئىككىنچى شەخس تەرد- پىدىن ۋۇجۇتقا چىقىرىلىش تەلىپىنى بىلدۈرۈپ كەلگۈسى زامان مەنىسىدە كېلىدىغان پېئىلدۇر.

فعل امرنىڭ تۈرلىنىش ئۆلگىسى

تَصْرِيْفُ		مَعَانِي	صِيْغَة
اَفْعَالُ	ضَمَائِرُ		عَدَدُ نَوْعُ شَخْصُ
اِفْتَحْ	اَنْتَ	ئاچقىن	وَاحِدمُذَكَّرمُخَاطَبْ فِعْلُ الْأَمْرِ
اِفْتَحَا	اَنْتُمَا	ئىچىڭلار ئىككىڭلار	مُثَنَّي مُذَكَّرْ مُخَاطَبَيْنِ فِعْلُ الْأَمْر
اِفْتَحُوا	اَنْتُمْ	ئىچىڭلار	جَمْعُ مُذَكَّر مُخَاطَبِيْنَ فِعْلُ الْأَمْر
اِفْتَحِي	اَنْتِ	ئاچقىن	وَاحِدة مؤنث مُخَاطَبَةْ فِعْلُ الْأَمْرِ
اِفْتَحَا	اَنْتُمَا	ئىچىڭلار، ئىككىڭلار	مُثَنَّي مُؤَنث مُخَاطَبَتَيْنِ فِعْلُ الامْر
اِفْتَحْنَ	اَنْتُنَّ	ئىچىڭلار سىزلار	جَمْعُ مؤنث مُخَاطَبَاتْ فِعْلُ الامر

فِعْلُ اَمْرنىڭ ياسىلىشى

فِعْلُ ٱلْأَمْرِ - فِعْلُ مُضَارِع نىڭ «مُخَاطَبْ» صِيْغَةلىرىدىن ئىككى باسقۇچ بىلەن ياسىلىدۇ.

بىرىنچى باسقۇچ: فِعْل مُضَارِع نىڭ ئاخىرقى ھەرپى صَحِيْح بولسا ساكىن قىلىنىدۇ، حَرْفُ عِلَّة بولسا حَرْفُ عِلَّة حَذِفْ قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

تَفْتَحُ — حُ = تَفْتَحْ
تَكْتُبُ — بُ = تَكْتُبْ.
تَرْمِي — ي = تَرْمِ.
تَشْكُوُ — وُ = تَشْكُ
تُدَحْرِجُ — جُ = تُدَحْرِجْ.

ئىككىنچى باسقۇچ: حَرْفُ الْمُضَارِعَة ئېلىپ تاشلىنىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىن مەزكۇر پېئىل ھەرىكەت بىلەن باشلانسا، فِعْلُ الأَمْرِ ھاسىل بولىدۇ.

ئەگەر ساكىن بىلەن باشلانسا، پېئىلنىڭ «عَيْنِ» غا قارايدىغان ھەرىكەت «عَيْنِ» «كَسْرَة» لىك ياكى «فَتْحَة» لىك بولسا پېئىلنىڭ باش تەرىپىگە «كَسْرَة» لىك «همزة» (إِ) كەلتۈرىمىز، «ضمة» لىك بولسا، «ضمة» لىك همزة (أُ) كەلتۈرىمىز.

مەسىلەن:

تَفْتَحْ — تَ = فْتَحْ. فْتَحْ + إِ = إِفْتَحْ.
تَكْتُبْ — تَ = كْتُبْ. كْتُبْ + أُ = أُكْتُبْ.
تَدْخُلْ — تَ = دْخُلْ. دْخُلْ + أُ = أُدْخُلْ.
تَجْلِسْ — تَ = جْلِسْ. جْلِسْ + إِ = إِجْلِسْ.
تُدَحْرِجْ — تُ = دَحْرِجْ.
تُوَسْوِسْ — تُ = وَسْوِسْ
تَرْمِ — تَ = رْمِ + إِ = إِرْمِ.
تَشْكُ — تَ = شْكُ + أُ = أُشْكُ.

فِعل الأمر پەقەت يوقىرىدىكى ئالته صيغة بىلەنلا تۇرلىنىدۇ.

اَلْمِثَالُ:

اِذْهَبْ يَا اِبْرَاهِيْمُ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
اِذْهَبَا يَاطَالِبَانِ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
اِذْهَبُوا يَاأَيُّهَا الطُّلَّابُ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
اِذْهَبِي يَا فَاطِمَةُ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
اِذْهَبَا يَاطَالِبَتَانِ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
اِذْهَبْنَ يَاأَيَّتُهَا الطَّالِبَاتُ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.

20- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكىلەرنى مَاضِى مَعْلُوم، مَاضِى مَجْهُول، مُضَارِع مَعْلوم ۋە مُضَارِع مَجْهُول صيغة لىرى بىلەن تۇرلەك.

ذَهَبَ	صَعَدَ	رَكَعَ
نَزَلَ	دَخَلَ	خَرَجَ

21- كۆنۇكمه

پېئىلنى «ضمير» گە قاراپ ئۆزگەرتىڭ.

المثال:

أَنَا كَتَبْتُ الطَّلَبَ بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ.
اَنَا أَكْتُبُ الطَّلَبَ بِاَللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ.
نَحْنُ
اَنْتَ
اَنْتُمَا
اَنْتُمْ
اَنْتِ
اَنْتُمَا

أَنْتُنَّ
هُوَ
هُمَا
هُمْ
هِيَ
هُمَا
هُنَّ

22- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى پېئىللارنى بۇيرۇق پېئىلغا ئۆزگەرتىڭ.

نُعَلِّمُ	نَقْرَأُ	نَجْلِسُ	نَتْرُكُ
نَنْزِلُ	نَرْجِعُ	نُمَضْمِضُ	نُصَدِّقُ
نَسْهَرُ	نُسَافِرُ	نَسْقُطُ	

يەككە سۆزلەر

سَمِعَ يَسْمَعُ سَمْعًا	ئاڭلىماق	تَرَكَ يَتْرُكُ تَرْكًا	تاشلىماق، قويماق
أَغْلَقَ يُغْلِقُ إِغْلَاقًا	تاقىماق، يېپماق	اِسْتَغْنَى يَسْتَغْنِي اِسْتِغْنَاءً	مەنلىق بولماق، لايىق بولماق
مَظْلُومٌ	زۇلۇم چەككەن، مەزلۇم	ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا	ئۇرماق
مَعْهَدٌ ج مَعَاهِدُ	ئىنستىتۇت	زَادَ يَزِيْدُ زِيَادَةً	ئارتۇق بولماق
بَاعَ يَبِيْعُ بَيْعًا	ساتماق	اِسْتَفَادَ يَسْتَفِيْدُ اِسْتِفَادَةً	پايدىلانماق
مَدَحَ يَمْدَحُ مَدْحًا	ماختىماق	طَلَبٌ ج طَلَبَاتٌ	تەلەپ

4. فِعْلُ جَحَدْ ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

فِعْلُ جَحَدْ — ئۆتكەن زاماندىكى ئىش - ھەرىكەتنى ئىنكار قىلىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان پېئىلدۇر.

فِعْلُ جَحَدْ مَعْلُوم 14 صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

فِعْلُ جَحَدْ مَعْلُوم نىڭ تۈرلىنىش ئۈلگىسى

تَصْرِيف		مَعَانِي	صِيْغَة
اَفْعَال	ضَمَائِرُ		عَدَدْ نَوْعْ شَخْصْ
لَمْ يَفْتَحْ	هو	ئاچمىدى بىرى	واحد مذكرغَائِبْ مَعْلُومْ فِعْلُ جَحَدْ
لَمْ يَفْتَحَا	هما	ئاچمىدى ئىككىسى	مثني مذكر غائبَيْن مَعْلُوم فِعْل جَحَد
لَمْ يَفْتَحُوا	هم	ئاچمىدىلەر	جمع مذكر غائبِيْنَ مَعْلُوم فِعْل جَحَد
لَمْ تَفْتَحْ	هي	ئاچمىدى بىرى	واحدة مؤنث غائبَة معلوم فعل جحد
لَمْ تَفْتَحَا	هما	ئاچمىدى ئىككىسى	مثنى مؤنث غائبَتَيْنِ معلوم فعل جحد
لَمْ يَفْتَحْنَ	هن	ئاچمىدىلەر	جمع مؤنث غَائِبَات معلوم فعل جحد
لَمْ تَفْتَحْ	انتَ	ئاچمىدىڭ	واحد مذكر مُخَاطَبْ معلوم فعل جحد
لَمْ تَفْتَحَا	انتما	ئاچمىدىڭلار ئىككىلار	مَثَنَّي مذكرمخاطَبَيْنِ مَعْلُوم فعل جحد
لَمْ تَفْتَحُوا	انتم	ئاچمىدىڭلار	جمع مذكرمُخَاطَبِيْن معلوم فعل جحد
لَمْ تَفْتَحِي	انتِ	ئاچمىدىڭ	واحدةمؤنث مُخَاطَبَةُ معلوم فعل جحد
لَمْ تَفْتَحَا	انتما	ئاچمىدىڭلار ئىككىلار	مثنى مؤنث مُخَاطَبَتَيْنِ معلوم فعل جحد
لَمْ تَفْتَحْنَ	انتن	ئاچمىدىڭلار	جمع مؤنث مُخَاطَبَات معلوم فعل جحد
لَمْ أَفْتَحْ	انا	ئاچمىدىم	مشترك واحدمتكلم معلوم فعل جحد
لَمْ نَفْتَحْ	نحن	ئاچمىدۇق	مشترك مثني جمع متكلم معلوم فعل جحد

فِعْلُ جَحَدْ مَجْهُول نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

تَصْرِيف		معانى	صيغة
اَفْعَالُ	ضَمَائِرُ		عَدَدْ نَوْعْ شَخْصْ
لَمْ يُفْنَحْ	هو	ئېچىلمىدى بىرى	واحدمذكر غائب مَجْهُول فعل جحد
لَمْ يُفْنَحَا	هما	ئېچىلمىدى ئىككىسى	مثني مذكر غائبين مَجْهُول فعل جحد
لَمْ يُفْنَحُوا	هم	ئېچىلمىدىلەر	جمع مذكر غائبين مَجْهُول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحْ	هي	ئېچىلمىدى بىرى	واحدة مؤنث غائبة مَجْهُول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحَا	هما	ئېچىلمىدى ئىككىسى	مثني مؤنث غائبتين مجهول فعل جحد
لَمْ يُفْنَحْنَ	هن	ئېچىلمىدىلەر	جمع مؤنث غائبات مجهول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحْ	انتَ	ئېچىلمىدىڭ	واحدمذكرمخاطب مجهول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحَا	انتما	ئېچىلمىدىڭلار ئىككىلار	مثني مذكرمخَاطِبَيْن مجهول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحُوا	انتم	ئېچىلمىدىڭلار سىزلەر	جمع مذكرمخاطَبِيْن مجهول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحِي	انتِ	ئېچىلمىدىڭ	واحدة مؤنث مخاطَبَة مجهول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحَا	انتما	ئېچىلمىدىڭلار ئىككىلار	مثني مؤنث مخاطَبَتَيْنِ مجهول فعل جحد
لَمْ تُفْنَحْنَ	انتن	ئېچىلمىدىڭىزلەر	جمع مؤنث مُخَاطَبَات مجهول فعل جحد
لَمْ أُفْنَحْ	انا	ئېچىلمىدىم	مشترك واحدمتكلم مجهول فعل جحد
لَمْ نُفْنَحْ	نحن	ئېچىلمىدۇق	مشترك مثني جمع منكلم مجهول فعل جحد

فِعْل جَحَدْ نىڭ ياسىلىشى

«لَمْ» فِعْلُ مَضَارِع نىڭ باش تەرىپىگە كېلىدىغان ھەرپ بولۇپ، بۇ ھەرپنىڭ فِعْلُ مُضَارِع نىڭ 14 صيغةلىرىنىڭ بىرىگە

كىرىشى بىلەن بۇ پېئىللار كېلىدىغان زامان مُثْبَتٌ يەنى بولۇش-
لۇق پېئىلدىن ئۆتكەن زامان بولۇشسىز ئىنكارپېئىلىگە ئايلىنىد-
ۇ. بۇ پېئىلنىڭ مَجْهُول قىلىنىشى فِعْلُ مُضَارِع نىڭ مَجْهُول
قىلىنىشى بىلەن تامامەن ئوخشاش. «لَمْ» هەرپى ئاخىرقى هەرپى
صَحِيْح بولغان مَعْلُوم ۋە مَجْهُول پېئىللاردا وَاحِدْ صِيْغَة سىنىڭ
ئاخىرىدىن هەربىرىنىڭ مُثَنَّي جَمْعِ نىڭ ۋە وَاحِدَة مُؤَنَّثْ
مُخَاطَبَةصيغة لىرىنىڭ ئاخىرىدىن نونلارنىڭ چۈشۈپ كېتىشىگە
سەۋەب بولىدۇ. بۇلارنىڭ تەپسىلاتى يۇقىرىدىكى جەدۋەلدە تەپسى-
لىي بايان قىلىندى. ئەگەر «لم» «ناقص» پېئىللارغا كىرسە،
بۇ پېئىللاردا «وَاحِد» دىن حَرْفُ عِلَّة نىڭ وَاحِدَة مُؤَنَّث مُخَاطَبَة،
مُثَنَّي وَە جَمْع صيغة لىرىدىن نونلارنىڭ چۈشۈپ كېتىشىگە سەۋەب
بولىدۇ.

ئەمما جَمْع مؤنث لەرنىڭ ئاخىرىدىكى نونلار «جَمع مؤنث» نىڭ بەلگىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ھىچ ۋاقىت چۈشۈپ قالمايدۇ.

مەسىلەن:

لَمْ يَرْمِ	لَمْ يَرْمِيَا	لَمْ يَرْمُوا
لَمْ تَرْمِ	لَمْ تَرْمِيَا	لَمْ يَرْمِيْنَ
لَمْ تَرْمِ	لَمْ تَرْمِيَا	لَمْ تَرْمُوا
لَمْ تَرْمِي	لَمْ تَرْمِيَا	لَمْ تَرْمِيْنَ
لَمْ أَرْمِ	لَمْ نَرْمِ	

المثال:

-1-

هُوَ لَمْيَكْتُبِ الطَّلَبَ

هُمَا لَمْيَكْتُبَا الطَّلَبَ
هُمْ لَمْيَكْتُبُوا الطَّلَبَ
هِيَ لَمْتَكْتُبِ الطَّلَبَ
هُمَا لَمْتَكْتُبَا الطَّلَبَ
هُنَّ لَمْيَكْتُبْنَ الطَّلَبَ
اَنْتَ لَمْتَكْتُبِ الطَّلَبَ
اَنْتُمَا لَمْتَكْتُبَا الطَّلَبَ
اَنْتُمْ لَمْتَكْتُبُوا الطلب
اَنْتِ لَمْتَكْتُبِي الطلبَ
اَنْتُمَا لَمْتَكْتُبَا الطَّلَبَ
اَنْتُنَّ لَمْتَكْتُبْنَ الطَّلَبَ
اَنَا لَمْاَكْتُبِ الطَّلَبَ
نَحْنُ لَمْنَكْتُبِ الطَّلَبَ

-2-

هُوَ لَمْيُضْرَبْ
هُمَا لَمْيُضْرَبَا
هُمْ لَمْيُضْرَبُوا
هِيَ لَمْتُضْرَبْ
هُمَا لَمْتُضْرَبَا
هُنَّ لَمْيُضْرَبْنَ
اَنْتَ لَمْتُضْرَبْ
اَنْتُمَا لَمْتُضْرَبَا
اَنْتُمْ لَمْتُضْرَبُوا
اَنْتِ لَمْتُضْرَبِي

اَنْتُمَا لَمْتُضْرَبَا		
اَنْتُنَّ لَمْتُضْرَبْنَ		
اَنَا لَمْاُضْرَبْ		
نَحْنُ لَمْ نُضْرَبْ		
3-		
هُوَ لَمْيَخْشَ		
هُمَا لَمْيَخْشَيَا		
هُمْ لَمْيَخْشُوا		
هِيَ لَمْتَخْشَ		
هُمَا لَمْتَخْشَيَا		
هُنَّ لَمْيَخْشَيْنَ		
اَنْتَ لَمْ تَخْشَ		
اَنْتُمَا لَمْتَخْشَيَا		
اَنْتُمْ لَمْتَخْشُوا		
اَنْتِ لَمْتَخْشِي		
اَنْتُمَا لَمْتَخْشَيَا		
اَنْتُنَّ لَمْتَخْشَيْنَ		
اَنَا لَمْ اَخْشَ		
نَحْنُ لَمْ نَخْشَ		

5. فِعْلُ نَفِي ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

فِعْل نَفِي كىلىدىغان زاماندا مەلۇم بىر ئىش - ھەرىكەتنىڭ يۈز بەرمەيدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان پېئىلدۇر. بۇ ھەم مَعْلوم‌ۋە مَجْهُول دەپ ئايرىلىپ، ھەر قايسىسى 14 صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

فِعْلُ نَفِي مَعْلُوم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

تَصْرِيف		معانى	صِيْغة
اَفْعَال	ضَمَائِر		عدد نوع شخص
لَايَفْتَحُ	هُوَ	ئاچمايدۇ بىرى	واحدمذكر غائب مَعْلُوم فِعْلُ نَفِي
لَايَفْتَحَانِ	هُمَا	ئاچمايدۇ ئىككىسى	مثني مذكر غائبَيْن معلوم فعل نفي
لَايَفْتَحُوْنَ	هُمْ	ئاچمايدۇلەر	جمع مذكر غائِبِيْن معلوم فعل نفي
لَاتَفْتَحُ	هِيَ	ئاچمايدۇ بىرى	واحدة مؤنث غائبَةُمعلوم فعل نفي
لَاتَفْتَحَانِ	هُمَا	ئاچمايدۇ ئىككىسى	مثني مؤنث غائبَتَيْن معلوم فعل نفي
لَايَفْتَحْنَ	هُنَّ	ئاچمايدۇلەر	جمع مؤنث غَائِبَات معلوم فعل نفي
لَاتَفْتَحُ	اَنْتَ	ئاچمايسەن	واحدمذكر مخاطب معلوم فعل نفي
لَاتَفْتَحَانِ	اَنْتُمَا	ئاچمايسىلەر ئىككىڭلار	مثني مذكرمُخَاطَبَيْنِ معلوم فعلنفي
لَاتَفْتَحُوْنَ	اَنْتُمْ	ئاچمايسىزلەر	جمع مذكر مخاطبين معلوم فعل نفى
لَاتَفْتَحِيْنَ	اَنْتِ	ئاچمايسەن	واحدة مؤنث مُخَاطَبَةُ معلوم فعل نفي
لَاتَفْتَحَانِ	اَنْتُمَا	ئاچمايسىلەر ئىككىڭلار	مثني مؤنث مُخاطَبَتَيْن معلوم فعل نفي
لَاتَفْتَحْنَ	اَنْتُنَّ	ئاچمايسىلەر	جَمْع مؤنث مُخَاطَبات معلوم فعل نفي
لَاأَفْتَحُ	اَنَا	ئاچمايمەن	مُشْتَرك واحدمتكلم معلوم فعل نفي
لَانَفْتَحُ	نَحْنُ	ئاچمايمىز	مشترك مثني وجمع متكلم معلوم فعل نفي

فِعْلُ نَفِي نىڭ ياسىلىشى

فِعْل نَفِي «لا» ھەرپنىڭ فِعْل مُضَارِع نىڭ 14 صيغەلەرنىڭ بىرىگە كىرىشى بىلەن ھاسىل بولىدۇ. بۇ خىل پېئىللار فِعْل نفي دەپ «لا» بولسا «لَاءُ النَّافِيَةِ» دەپ ئاتىلىدۇ.

«لاء النافية» نىڭ كىرىشى بىلەن فعل مضارع نىڭ ئەسلى شەكلىدە ھەرىكەت جەھەتتىن ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمايدۇ. فِعْلُ نَفِي نىڭ مَجْهُول قىلىنىش قائىدىسى فِعْلُ مُضَارِع نىڭ مَجْهُول قىلىنىش قائىدىسى بىلەن تامامەن ئوخشاش بولىدۇ.

اَلْمِثَالُ:

1-

هُوَ لَايَلْعَبُ اَلْكُرَّةَ فِي الشَّارِعِ.

هُمَا لَا يَلْعَبَانِ اَلْكُرَةَ فِي الشَّارِعِ.

هُمْ لَايَلْعَبُوْنَ اَلْكَرَةَ فِي الشارعِ.

هِيَ لَاتَلْعَبُ اَلْكُرةَ فِي الشَّارِعِ.

هُمَا لَاتَلْعَبَانِ اَلْكُرَةَ فِي الشارعِ.

هُنَّ لَايَلْعَبْنَ اَلْكَرَةَ فِي الشَارِعِ.

اَنْتَ لَاتَلْعَبُ الكُرَةَ فِي الشَارعِ.

اَنْتُمَا لَاتَلْعَبَانِ اَلْكُرَةَ فِي الشارعِ.

اَنْتُمْ لَاتَلْعَبُوْنَ اَلْكُرَةَ فِي الشارعِ.

اَنْتِ لَاتَلْعَبِيْنَ اَلْكرَة فِي الشارعِ.

اَنْتُمَا لَاتَلْعَبَانِ اَلْكُرَةَ فِي الشارِعِ.

اَنْتُنَّ لَاتَلْعَبْنَ اَلْكُرَةَ فِي الشَّارِعِ.

اَنَا لَاالْعَبُ اَلْكُرَةَ فِي الشَّارِعِ.

نَحْنُ لَانَلْعَبُ اَلْكُرَةَ فِي الشَارِعِ.

-2-

هُوَ لَايُمْدَحُ
هُمَا لَايُمْدَحَانِ
هُمْ لَايُمْدَحُونَ
هِيَ لَاتُمْدَحُ
هُمَا لَاتُمْدَحَانِ
هُنَّ لَايُمْدَحْنَ
اَنْتِ لَاتُمْدَحِيْنَ
اَنْتُمَا لَاتُمْدَحَانِ
اَنْتُمْ لَاتُمْدَحُونَ
اَنْتَ لَاتُمْدَحُ
اَنْتُمَا لَاتُمْدَحَانِ
اَنْتُنَّ لَاتُمْدَحْنَ
اَنَا لَاأُمْدَحُ
نَحْنُ لَانُمْدَحُ

6. فِعْل نَهِى ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

فِعْل نَهِي-مەلۇم بىر شەخسنى مەلۇم بىر ئىش - ھەرىكەتتىن چەكلەش ئۈچۈن قوللىنىدىغان پېئىلدۇر. بۇ پېئىل مَعْلُوم ھەم مَجْهُول دەپ ئايرىلىپ، ھەر قايسىسى 14 صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

فِعْلُ نَهِي مَعْلُوم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

تَصْرِيف		مَعَانِي	صِيْغَة
افعال	ضمائر		عَدَدْ نَوْعْ شَخْصْ

لَايَفْتَحْ	هو	ئاچمىۇن بىرسى	واحدمذكر غائبمعلوم فِعْل نَهِي
لَايَفْتَحَا	هما	ئاچمىۇن ئىككسى	مثني مذكر غَائِبَيْنِ معلوم فعل نهى
لَايَفْتَحُوا	هما	ئاچمىسۇنلەر	جمع مذكر غَائِبِيْن معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحْ	هي	ئاچمىۇن بىرسى	واحدةَ مؤنث غائبة معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحَا	هما	ئاچمىۇن ئىككسى	مثني مؤنث غائبتين معلوم فعل نهى
لَايَفْتَحْنَ	هن	ئاچمىسۇنلەر	جمع مؤنث غَائِبَات معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحْ	انتَ	ئاچما	واحدمذكر مخاطب معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحَا	انتما	ئاچماڭلار ئىككىڭلار	مثني مذكر مُخَاطَبَيْن معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحُوا	انتم	ئاچماڭلارسىزلەر	جمع مذكر مُخَاطَبِيْن معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحِي	انتِ	ئاچما	واحدة مؤنث مُخَاطَبَة معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحَا	انتما	ئاچماڭلار ئىككىڭلار	مثني مؤنث مُخَاطَبَتَيْن معلوم فعل نهى
لَاتَفْتَحْنَ	انتن	ئاچماڭلارسىزلەر	جمع مؤنث مُخَاطَبَات معلوم فعل نهى
لَاأَفْتَحْ	انا	ئاچمىغايمەن	مُشْتَرَكواحد متكلم مَعْلُوم فعل نهى
لَانَفْتَحْ	نحن	ئاچمىغايمىز	مشترك مثني جمع متكلم معلوم فعل نهى

فِعْلُ نَهِي نىڭ ياسىلىشى

يۇقىرىدىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەندەك، «لَا» نىڭ فِعْل مضارع نىڭ 14 صيغة سىنىڭ بىرسىگە كىرىشى بىلەن فعل نهى هاسىل بولىدۇ. بۇ خىل «لا» مُو فِعْل مُضَارِع غا تەسىر كۆرسەتمىشتە پۈتۈنلەي «لَمْ» گە ئوخشاشتۇر.

بۇنىڭ مجهول شەكلىمۇ فِعْل جَحَدْ نىڭ مَجْهُول شەكلىگە ئوخشاش مَجْهُول قىلىنىدۇ.

اَلْمِثَالُ:

—1—

لَايَلْعَبْ بَكْرٌ أَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَايَلْعَبَا بَكْرٌ وَأُسَامَةُ أَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَايَلْعَبُوا بَكْرٌ وَأُسَامَةُ وَعُمَرُ اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَاتَلْعَبْ زَيْنَبُ اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَاتَلْعَبَا زَيْنَبُ وَمَرْيَمُ اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَايَلْعَبْنَ زَيْنَبُ وَمَرْيَمُ وَخَدِيْجَةُ اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَاتَلْعَبْ اَنْتَ اَثْنَاءَ الدَّرس.
لَاتَلْعَبَا اَنْتُمَا اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَاتَلْعَبُوا اَنْتُم اَثْنَاءَ الدَّرس.
لَاتَلْعَبِي اَنْتِ اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَاتَلْعَبَا اَنْتُمَا اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَاتَلْعَبْنَ اَنْتُنَّ اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَا اَلْعَبْ اَنَا اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.
لَانَلْعَبْ نَحْنَ اَثْنَاءَ الدَّرْسِ.

-2-

هُوَ لَا يُلْعَبْ
هُمَا لَايُلْعَبَا
هُمْ لَايُلْعَبُوا
هِيَ لَاتُلْعَبْ
هُمَا لَاتُلْعَبَا
هُنَّ لَايُلْعَبْنَ
اَنْتَ لَاتُلْعَبُ

اَنْتُمَا لَاتُلْعَبَا
اَنْتُمْ لَاتُلْعَبُوا
اَنْتِ لَاتُلْعَبِي
اَنْتُمَا لَاتُلْعَبَا
اَنْتُنَّ لَاتُلْعَبْنَ
اَنَا لَاأُلْعَبْ
نَحْنُ لَانُلْعَبْ

23- كۆنۈكمه

—1—

تۆۋەندىكى پېئىللارنى جَحَدْ مَعْلُوم ۋە جَحَدْ مَجْهُول نىڭ صيغة لىرى بىلەن تۇرلەڭ.

يَخْرُجُ	يَشْرَبُ	يَخْتِمُ
يَفْحَصُ	يَعْمَلُ	يَشْبَعُ

—2—

تۆۋەندىكى پېئىللارنى نَفِي مَاضِى مَعْلُومۇ ۋە نَفِى مُضَارِعْ مَعْلُوم نىڭ صيغة لىرى بىلەن تۇرلەڭ.

خَرَجَ	شَرَبَ	خَتَمَ	فَحَصَ
عَمِلَ	شَبَعَ	نَسَخَ	مَدَحَ
ضَحِكَ	نَصَرَ	يَحْدُثُ	يَقْطَعُ
يَطْلُبُ	يَجْعَلُ	يَرْبُطُ	يَسْمَعُ
يَعْبُدُ	يَجْحَدُ	يَفْصِلُ	يَرْفَعُ

-3-

تۆۋەندىكى پېئىللارنى نَهِي مَعْلُوم ۋە نَهِى مَجْهُول لار نىڭ صيغة

لىرى بىلەن تۈرلەك.

يَضْرِبُ	يَمْسَحُ	يَغْسِلُ
يَغْلِبُ	يَنْصُرُ	

يەككە سۆزلەر

لَعِبَ يَلْعَبُ لَعْبًا	ئويناماق	كُرَةٌ	توپ
اَثْنَاءَ	جەريان، مەزگىل	شَبِعَ يَشْبَعُ شَبْعًا	توياق
نَسَخَ يَنْسُخُ نَسْخًا	كۆچۈرمەك	ضَحِكَ يَضْحَكُ ضِحْكًا	كۈلمەك
نَصَرَ يَنْصُرُ نُصْرَةً	ياردەم بەرمەك	مَسَحَ يَمْسَحُ مَسْحًا	مەسھ قىلماق
غَسَلَ يَغْسِلُ غَسْلاً	يۇماق	غَلَبَ يَغْلِبُ غَلَبَةً	غەلبە قىلماق

2. أَسْمَاءٌ مُشْتَقَّةٌ نىڭ تۈرلىنىشى

1. اِسْمُ فَاعِلٍ ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

اِسْمُ فَاعِل نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

اِسْمُ فَاعِل ئالتە صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

ئۇچ ھەرپلىك توپ پېئىللاردىن ياسالغان اسْمُ فَاعِل صيغەلىرى

تَصْرِيف اَسْمَاء	معانى	صِيْغَة: عدد نوع
فَاتِحٌ	ئاچقۇچى بىر ئەر	وَاحِدُ مُذَكَّرٍ اِسْمُ فَاعِل
فَاتِحَانِ	ئاچقۇچى ئىككى ئەر	مُثَنَّي مُذَكَّرٍ اِسْمُ فَاعِل
فَاتِحُوْنَ	ئاچقۇچى ئەرلەر	جَمْعُ مُذَكَّرٍ اِسْمُ فَاعِل
فَاتِحَةٌ	ئاچقۇچى بىر ئايال	وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٍ اِسْمُ فَاعل

فَاتِحَتَانِ	ئاچقۇچى ئىككى ئايال	مُثَنَّي مُؤَنَّثٍ اِسْمُ فاعل
فَاتِحَاتٌ	ئاچقۇچى ئاياللار	جَمْعُ مُؤَنَّثٍ اِسْمُ فاعل

ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىل بولمىغان پېئىللاردىن ياسالغان

اسْمُ فَاعِل صيغەلىرى

تَصْرِيفُ	مَعَانِي	صِيغَة
اَسْمَاءُ		عَدَدْ نَوْعُ
مُنَقِّدٌ	ئىلگىرلىگۈچى بىر ئەر	وَاحِدُمُذَكَّرٍ اِسْمُ فَاعِل
مُنَقِّدَانِ	ئىلگىرلىگۈچى ئىككى ئەر	مُثَنَّي مُذَكَّرٍ اِسْمُ فَاعِل
مُنَقِّدُونَ	ئىلگىرلىگۈچى ئەرلەر	جَمْعُ مُذَكَّرٍ اِسْمُ فَاعِل
مُنَقِّدَةٌ	ئىلگىرلىگۈچى بىر ئايال	وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ اِسْمُ فَاعِل
مُنَقِّدَتَانِ	ئىلگىرلىگۈچى ئىككى ئايال	مُثَنَّي مُؤَنَّثٍ اِسْمُ فَاعِل
مُنَقِّدَاتٌ	ئىلگىرلىگۈچى ئاياللار	جَمْعُ مُؤَنَّثٍ اِسْمُ فَاعِل

إِسْمُ فَاعِل نىڭ ياسىلىشى

إِسْمُ فَاعِل مەنبەسىگە قاراپ ئىككى خىل ۋەزىن بىلەن ياسىلىدۇ.

(أ) اِسْمُ فَاعِل اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِي (ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىل) لارنىڭ مَصْدِرِدىن «فَاعِل» ۋەزنى بىلەن ياسىلىپ چىقىدۇ. ئەگەر ئۈچ ھەرپلىك پېئىلنىڭ «عَيْن»ى «اَلْف» گە ئۆزگەرتىلە-

گەن حَرْفُ عِلّة بولسا حَرْف علة«همزة = ئ» گە ئۆزگەرتىلىدۇ.
مەسىلەن:

فَتَحَ — فَاتِحٌ　　كَتَبَ — كَاتِبٌ　　عَلِمَ — عَالِمٌ
صَامَ — صَائِمٌ　　قَالَ — قَائِلٌ　　بَاعَ — بَائِعٌ

ئەگەر پېئىل نَاقِص بولسا اِسْم فَاعِل «فَاعٍ» ۋەزنىدە كېلىدۇ.
مەسىلەن:

رَمَيَ — رَامٍ　　خَلاَ — خَالٍ　　دَعَا — دَاعٍ
بَقِيَ — بَاقٍ　　قَضَيَ — قَاضٍ

(ب) اسم فاعل ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللار بولمىغان پېئىللار-
دىن مەزكۇر پېئىللارنىڭ مُضَارِع شەكلىنىڭ بىرىنچى ھەرپىنى
«ميم= م» غا ئۆزگەرتىپ، ئۇنىڭغا ضَمَّة ھەرىكەت بېرىش،
ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپكە كَسْرَة ھەرىكەت بېرىش ئارقىلىق
ياسىلىدۇ.
مەسىلەن:

يُدَحْرِجُ - مُدَحْرِجٌ　　يَتَقَدَّمُ - مُتَقَدِّمٌ　　يَتَعَلَّمُ - مُتَعَلِّمٌ
يَجْتَهِدُ - مُجْتَهِدٌ　　يُعَلِّمُ - مُعَلِّمٌ

صِيْغَةُ الْمُبَالَغَةِ (مۇبالىغە قىلىش صىيغەسى) ۋەالصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ
بِاسْمِ الْفَاعِل (اسم فاعل خاراكتېرلىك سۈپەت) لەرمۇ مەنە ئېتى-
بارى بىلەن اِسْمُ الْفَاعِل نىڭ تارماقلىرى ھېسابلىنىدۇ.

1) صيغة المبالغة

بىرەر شەخس ياكى نەرسىنىڭ ئىش - ھەرىكەتنى، ئىشلەش-

تىكى ئالاھىدىلىكىنى مۇبالىغە قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن اسم فاعل صيغەلىرى مُبَالَغَةصِيْغَة لىرىگە ئۆزگەرتىلىدۇ. صِيْغَةُ مُبَالَغَة ئاساسىي جەھەتتىن ئۈچ ھەرپلىك پېئىللاردىن كۆپرەك تۆۋەندىكى بەش ۋەزىندە ياسىلىپ چىقىدۇ. بۇلار تۈرلىنىش جەھەتتە اسم فاعل غا ئوخشاش ئىسىملارنىڭ سان ۋە جىنس كاتېگورىيىسى بىلەن تۈرلىنىدۇ.

1. فَعَّالٌ: فَتَّاحٌ، رَسَّامٌ، نَقَّاشٌ.
2. مِفْعَالٌ: مِقْدَامٌ، مِطْعَانٌ.
3. فَعُولٌ: غَفُورٌ، شَكُورٌ، صَبُورٌ.
4. فَعِيْلٌ: عَلِيْمٌ، رَحِيْمٌ، سَمِيْعٌ.
5. فَعِلٌ: فَهِمٌ، فَرِحٌ، قَلِقٌ.

2) صِفَةُ مُشَبَّهَةْ

صِفَةُ مُشَبَّهَةُ «حَسُنَ عَلِيٌّ، حَزِنَ خَالِدٌ، شَرُفَ كَرِيْمٌ» دېگەنگە ئوخشاش تەسىرى باشقا كىشى ياكى شەيئىگە ئۆتمەيدىغان فِعْلٌ لَازِمْ يەنى ئۆتۈمسىزپېئىللاردىن ياسىلىدىغان، ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا وَجَدْتُ الصَّلَاحَ سِرَّالنَّجَاحِ دېگەنگە ئوخشاش تەسىرى باشقا كىشى ياكى شەيئىگە ئۆتىدىغان فِعْلُ مُتَعَدِّي يەنى ئۆتۈملۈك پېئىللاردىن ئەسلا ياسالمايدىغان بىر خىل مُشْتَقْ ئىسىمدۇر.

صِفَةُ مُشَبَّهَةُ ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ مەلۇم بىر ئىش - ھەرىكەت بىلەن داۋاملىق سۈپەتلىنىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

عَبْدُالرَّحْمٰنِ رَجُلٌ كَرِيْمٌ.
هٰذَاالرَّجُلُ طَيِّبُ الْمُعَامَلَةِ حَسَنُ الْخُلْقِ.

بۇ مسالدىكى كَرِيْمٌ، طَيِّبٌ، حَسَنٌ دېگەن سۆپەتلەر سۆپەتلەر. گۈچىدىن داۋاملىق ئايرىلمايدىغان سۆپەتلەردۇر. بۇنىڭ ئەكسىچە مُحَمَّدٌجَالِسٌ دېگەن جۈملىدىكى جَالِسٌ دېگەن سۆپەت ئولتۇرغاندا پەيدا بولۇپ ئورۇندىن تۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن ئۇزۇلۇپ قالىدۇ. غان بولغاچقا، مۇقىم سۆپەت ھېسابلايدۇ.

صِفَةٌ مُشَبَّهَةٌ مەنە ئىپادىلەشتە اسم فاعل غائوخشاش ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئىگىسىنى كۆرسىتىدىغانلىقى، شۇنداقلا صِفَةٌ مُشَبَّهَة كېلىدىغان پېئىللاردا اسْمُ فَاعل نىڭ ئورنىدا قوللىنىدىغانلىقى ئۈچۈن اَلصِّفَةُ المشبهة باسْمِ الْفَاعِل، اِسْمِ فَاعِل غا ئوخشايدىغان سۆپەت دەپ ئاتالغان.

«صفة مشبهة» كۆپىنچە فَعِلَ يَفْعَلُ ۋە فَعُلَ يَفْعُلُ ۋەزىندىكى فِعْلْ لَازِم لاردىن ياسىلىدۇ. فَعِلَ يَفْعَلُ ۋەزىندىكى پېئىللاردىن ياسالغان صِفَةُ مُشَبَّهَة لەر تۆۋەندىكى ئۈچ ۋەزىندە كېلىدۇ:

(1) مُؤَنَّثْ شەكلى «فَعِلَةٌ» ۋەزىندە كېلىدىغان «فَعِلٌ» ۋەزىندە.

بۇ ۋەزىن غەم - قايغۇ، خۇشاللىق قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن:

فَرِحٌ — فَرِحَةٌ مَرِحٌ — مَرِحَةٌ قَلِقٌ — قَلِقَةٌ

(2) مؤنث شەكلى «فَعْلَاءُ» ۋەزىندە كېلىدىغان «اَفْعَلُ» ۋەزىنىدە

بۇ ۋەزىن رەڭ، قىياپەت ۋە فىزىئولوگىيىلىك كەمچىلىك قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ.

مەسلەن: أَزْرَقُ - زَرْقَاءُ. أَعْرَجُ - عَرْجَاءُ. أَصَمُّ - صَمَّاءُ.

(3) مۇنث شەكلى «فَعْلَىٰ» ۋەزنىدە كېلىدىغان «فَعْلَانُ» ۋەزنىدە

بۇ ۋەزىن كۆپ ھاللاردا بوشلۇق،تولۇش، ئاچلىق ، توقلۇق ۋە كەيپىيات قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ.

مەسلەن:

عَطْشَانُ - عَطْشَىٰ جَوْعَانُ - جَوْعَىٰ مَلْآنُ - مَلْئَىٰ

غَضْبَانُ - غَضْبَىٰ

«فَعُلَ يَفْعُلُ» ۋەزىندىكى پېئىللاردىن ياسالغان صِفَةُ مُشَبَّهَةلەر تۆۋەندىكى فِعْل لَازِم لاردىن ئالىنىپ ۋەزىنده كېلىدۇ.

1- «فَعِيلٌ» ۋەزنى مەسلەن: شَرِيفٌ، كَرِيمٌ، عَظِيمٌ.

2- «فَعْلٌ» ۋەزنى مەسلەن: ضَخْمٌ، شَهْمٌ، صَعْبٌ.

3- «فُعَالٌ» ۋەزنى مەسلەن: شُجَاعٌ، هُمَامٌ، فُرَاتٌ.

4- «فَعَالٌ» ۋەزنى مەسلەن: جَبَانٌ، صَنَاعٌ، حَصَانٌ.

5- «فَعَلٌ» ۋەزنى مەسلەن: حَسَنٌ، بَطَلٌ.

6- «فُعْلٌ» ۋەزنى مەسلەن: صُلْبٌ، حُلْوٌ، مُرٌّ.

يۇقىرىقىلاردىن سىرت، «صِفَة مشبهة» نىڭ ئانچە كۆپ ئۇچرىمايدىغان سەككىز ۋەزنى بار.

«فِعْلٌ» مِلْحٌ. «فَيْعِلٌ» طَيِّبٌ.

«فُعُلٌ» جُنُبٌ. «فَيْعَلٌ» صَيْهَدٌ.

«فُعْلَىٰ» حُبْلَىٰ «فَعْلَانُ» رَصْرَاصٌ.

«فَعْلَاءُ» وَجْنَاءُ «فُعْلَانُ» عُرْيَانٌ.

اَلْمِثَالُ

-1-

— هَلْ اَنْتَ ذَاهِبٌ اِلَيَ السُّوقِ.
— نَعَمْ اَنَا ذَاهِبٌ اِلَيَ السُّوقِ.
— هَلْ اَنْتُمَا ذَاهِبَانِ اِلَيَ السُّوقِ؟
— لَا. نَحْنُ ذَاهِبَانِ اِلَيَ الْمَدْرَسَةِ.
— هَلْ اَنْتُمْ ذَاهِبُونَ اِلَيَ الْجَامِعَةِ.
— نَعَمْ، نَحْنُ ذَاهِبُونَ اِلَيَ الْجَامِعَةِ.
— هَلْ اَنْتِ نَاجِحَةٌ فِي الْاِمْتِحَانِ.
— نَعَمْ، اَنَا نَاجِحَةٌ فِي الْاِمْتِحَانِ.
— هَلْ اَنْتُمَا مُجْتَهِدَتَانِ فِي الدُّرُوسِ.
— نَعَمْ نَحْنُ مُجْتَهِدَتَانِ فِي الدُّرُوسِ.

-2-

اَلْعِلْمُ نَافِعٌ — اَلْعِلْمُ نَفَّاعٌ
اَلْجُنْدِيَانِ طَاعِنَانِ — اَلْجُنْدِيَانِ مِطْعَانَانِ
اَلْعَاقِلُ تَارِكٌ صُحْبَةَ الْاَشْرَارِ — اَلْعُقَلَاءُ تَرَاكُونَ صُحْبَةَ الْاَشْرَارِ
اَلْجَمَلُ حَاقِدٌ — اَلْجَمَلُ حَقُودٌ
اَللّٰهُ عَالِمٌ — اَللّٰه عَلِيمٌ
اَلْعَاقِلُ حَاذِرٌ — اَلْعَاقِلُ حَذِرٌ

—3—

اَلْعَامِلُ ضَجِرٌ — اَلتَّاجِرُ شَرِيفٌ
اَلْفَائِزُ فَرِحٌ — اَلْفَتَيَ شَهْمٌ
اَلْغَزَالُ اَحْوَرُ — اَلْجُنْدِيُ شُجَاعٌ
اَلْحَيَوَانُ عَطْشَانُ — اَلْقَائِدُ بَطَلٌ

اَلزَّرْعُ رَيَّانٌ　　اَلحَدِيْدُ صُلْبٌ

2. اِسْمُ مَفْعُولٌ ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

اِسْمُ مَفْعُولٌ-ئىش - ھەرىكەتنى قوبۇل قىلىپ پېئىل بىلدۈر-گەن ئىشنى ئۇستىگە ئالغۇچىنى كۆرسىتىدىغان ئىسىمدۇر. مە-سىلەن:

فُتِحَ اَلْبَابُ　　اَلْبَابُ مَفْتُوحٌ

اِسْم مَفْعُول نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

اسم مفعول تۈرلىنىش جەھەتتە ئىسىملارنىڭ سان ۋە جىنس ئېتىبارى بىلەن تۈرلىنىش ئاساسىدا تۆۋەندىكى ئالتە صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

ئۇچ ھەرپلىك توپ پېئىللاردىن ياسالغان

اسم مفعول صيغةلىرى

تصريف / اسماء	معانى	صيغة / عدد نوع
مَفْتُوحٌ	ئېچىلغۇچى بىرى	وَاحِدٌمُذَكَّرٌ اِسْمُ مَفعُوْلٌ
مَفْتُوحَانِ	ئېچىلغۇچى ئىككىسى	مُثنيَ مذكرٍ اسم مفعول
مَفْتُوحُونَ	ئېچىلغۇچىلار	جمع مذكرٍ اسم مفعول
مَفْتُوحَةٌ	ئېچىلغۇچى بىرى	وَاحِدة مؤنثٍ اسم مفعول
مَفْتُوحَتَانِ	ئېچىلغۇچى ئىككىسى	مُثني مؤنثٍ اسم مفعول
مَفْتُوحَاتٌ	ئېچىلغۇچىلار	جَمْع مؤنثٍ اسم مفعول

ئۇچ ھەرپلىك تۈپ پېئىل بولمىغان پېئىللاردىن ياسالغان

اسم مفعول صيغة لىرى

تصريف	معانى	صيغة
اسماء		عدد نوع
مُحْتَرَمٌ	ھۆرمەتلەنگەن بىرسى	وَاحِدٌمُذَكَّرٍ اسم مفعول
مُحْتَرَمَانِ	ھۆرمەتلەنگەن ئىككىسى	مُثَنَّيَ مُذَكَّرٍ اسم مفعول
مُحْتَرَمُونَ	ھۆرمەتلەنگەنلەر	جَمْعُ مُذَكَّرٍ اسم مفعول
مُحْتَرَمَةٌ	ھۆرمەتلەنگەن بىرسى	وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ اسم مفعول
مُحْتَرَمَتَانِ	ھۆرمەتلەنگەن ئىككىسى	مُثني مُؤَنَّثٍ اسم مفعول
مُحْتَرَمَاتٌ	ھۆرمەتلەنگەنلەر	جَمْعُ مُؤَنَّثٍ اسم مفعول

اسْمُ مَفْعول نىڭ ياسىلىشى

بۇ اِسم فاعل غا ئوخشاش ئەسلى كېلىش مەنبەسىگە قارىپ ئىككى ۋەزىن بىلەن ياسىلىدۇ.

(أ) اسْمُ مَفْعُول ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللاردىن مفعول ۋەزنى بىلەن ياسىلىپ چىقىدۇ.

مەسىلەن:

مَكْتُوبٌ	مَظْلُومٌ	مَجْهُولٌ
مَعْلُومٌ	مَحْكُومٌ	مَحْرُومٌ

ئەگەر پېئىل «بَاعَ، عَابَ، شَادَ» گە ئوخشاش «اَجْوَفْ يَائِي» بولسا، ئۇنىڭ اسْمُ مَفْعُول شەكلى «مَفِيْعٌ» ۋەزنىدە چىقىدۇ. مەسىلەن: مَبِيْعٌ، مَعِيْبٌ، مَشِيْدٌ.

ئەگەر پېئىل «قَالَ، لَامَ، صَانَ» گە ئوخشاش «اَجْوَفْ وَاوِيْ»

بولسا ئۇنىڭ «اسْمُ مَفْعُول» شەكلى «مَفْعُولٌ» ۋەزنىدە چىقىدۇ.

مەسىلەن:

مَقُولٌ　　مَلُومٌ　　مَصُونٌ

ئەگەر پېئىل «بَنىٰ، رَمىٰ، رَضِيَ» گە ئوخشاش «نَاقِصٌ يَائِي» بولسا، ئۇنىڭ اسْمُ مَفْعُول شەكلى «مَفْعِلٌ» ۋەزنىدە چىقىدۇ.

مەسىلەن:

مَبْنِيٌّ　　مَرْمِيٌّ　　مَرْضِيٌّ

ئەگەر پېئىل «رَعَا، رَجَا، شَكَا» دېگەنگە ئوخشاش «نَاقِصٌ وَاوِيٌ» بولسا ئۇنىڭ اسْمُ مَفْعُول شەكلى «مَفْعُوٌّ» ۋەزنىدە چىقىدۇ.

مەسىلەن:

مَدْعُوٌّ　　مَرْجُوٌّ　　مَشْكُوٌّ

(ب) اسم مفعول ئۇچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللارنىڭ مصدردىن بولمىغان مصدرلەردىن مەزكۇر مصدرنىڭ فِعْلُ مُضَارِع صيغة سىنىڭ مجهول شەكلى ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

يەنى بۇ ئىسىمنى ياساش ئۈچۈن مضَارِع مَجْهول دىكى حَرْفُ مُضَارِعَة نىڭ ئورنىغا ضَمَّەلىك «ميم» كەلتۈرۈلىدۇ.

مەسىلەن:

يُدَحْرَجُ - مُدَحْرَجٌ　　يُكْرَمُ - مُكْرَمٌ

يُغْتَسَلُ - مُغْتَسَلٌ　　يُسْتَخْرَجُ - مُسْتَخْرَجٌ

اَلْمِثَالُ:

هٰذَا الْقَمِيْصُ مَصْنُوعٌ مِنْ قُطْنٍ.

هَاذَانِ الْقَمِيْصَانِ مَصْنُوَعَانِ مِنْ قُطْنٍ.
هٰؤُلاءِ الملابس مَصْنُوعُونَ مِنْ قُطْن.
هٰذِهِ السَّاعَةُ مَصْنُوَعَةٌ مِنْ حَدِيْدٍ.
هَاتَانِ السَّاعَتَانِ مَصْنُوَعَتَانِ مِنْ ذَهَبٍ.
هٰؤَلاءِ السَّيَارَاتُ مَصْنُوَعَاتٌ فِي بَلَدِنَا.

24- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن اسم فاعل ۋە صيغة مبالغة كەلتۈرۈڭ.

حَفِظَ، خَلَقَ، رَزَقَ، زَرَعَ.
ضَحِكَ، ظَلَمَ، عَلِمَ.
اِسْتَعْجَلَ، اِشْتَغَلَ، اِضْطَرَبَ.

تۆۋەندىكىلەردىن اسم مفعول نى كەلتۈرۈڭ.

كَتَبَ، وَجَدَ، وَصَفَ، وَضَعَ.
صَنَعَ، عَبَدَ، أَشْفَقَ، يُسْتَعْجَلُ.
يُشْتَغَلُ، أَسْرَعَ، يُتَجَمَّعُ، يُثْمَرُ.
يُسْتَغْفَرُ، يُكْرَمُ، يُحْتَرَمُ.

تۆۋەندىكى اسم مفعول لاردىن مُضَارِع مَجْهُول كەلتۈرۈڭ.

مَقْتُولٌ، مَطْرُوحٌ، مَسْعُودٌ، مَخْدُومٌ، مُسْتَخْدَمٌ، مُسْتَدَلٌّ، مُشْتَرَكٌ، مَشْرُوعٌ، مَحْمُودٌ، مُسْتَعَقٌّ، مُغْلَقٌ، مَسْتَوْصَفٌ، مُجَرَّدٌ، مُهْمَلٌ.

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن صِفَةٌ مُشَبَّهَة نى كەلتۈرۈڭ.

فَرِحَ، حَزِنَ، تَعِبَ، طَرِبَ، قَلِقَ.
كَبُرَ، شَرُفَ، حَسُنَ، خَضِرَ.
عَمِيَ، شَبِعَ، رَوِيَ، غَضِبَ، رَحِمَ.

يەككە سۆزلەر

صَامَ يَصُومُ صَوْمًا	روزا تۇتماق	قَالَ يَقُولُ قَوْلًا	ئېيتماق
اِجْتَهَدَ يَجْتَهِدُ اِجْتِهَادًا	تىرىشماق	سُوْق ج اَسْوَاق	بازار
جَامِعَةٌ	ئالىي مەكتەپ	نَاجِحَةٌ	مۇۋەپپەقىيەتلىك قازانغۇچى
مِقْدَامٌ	جۇرئەتلىك	مِطْعَانٌ	نەيزىۋاز
غَفُورٌ	كۆپ كۆچۈرگۈچى	شَكُورٌ	كۆپ تەشەككۈر ئېيتقۇچى
عَلِيْمٌ	ھەممىنى بىلگۈچى	رَحِيْمٌ	ناھايىتى كۆيۈمچان
قَمِيْصٌ	كۆڭلەك	مَصْنُوعٌ	ياسالغان
قُطْنٌ	پاختا	مَلْبَسٌ ج مَلَابِسُ	كىيىم . كىيىملىك
حَدِيْدٌ	تۆمۈر	ذَهَبٌ	ئالتۇن
حَفِظَ يَحْفَظُ حِفْظًا	ساقلاش، يادلاش	خَلَقَ يَخْلُقُ خَلْقًا	ياراتماق
رَزَقَ يَرْزُقُ رِزْقًا	رىزىق بەرمەك	زَرَعَ يَزْرَعُ زِرَاعًا	تېرىماق
شَهِدَ يَشْهَدُ شَهَادَةً	گۇۋاھلىق ئېيتماق	اِسْتَعْجَلَ يَسْتَعْجِلُ اِسْتِعْجَالًا	ئالدىرىماق
اِشْتَغَلَ يَشْتَغِلُ اِشْتِغَالًا	مەشغۇل بولماق	اِضْطَرَبَ يَضْطَرِبُ اِضْطِرَابًا	تىنچ . تىنچ بولماق
جَاهَدَ يُجَاهِدُ جِهَادًا	كۈرەش قىلماق	تَجَمَّعَ يَتَجَمَّعُ تَجَمُّعًا	يىغىلماق
وَجَدَ يَجِدُ وِجْدَانًا	تاپماق، ھېس قىلماق	وَصَفَ يَصِفُ وَصْفًا	سۈپەتلىمەك
وصف يصف وصفا	قويماق	صَنَعَ يَصْنَعُ صَنَاعَةً	ياسىماق

اَشْفَقَ يُشْفِقُ اِشْفَاقًا	كۆيۈنمەك	اِسْتَغْفَرَ يَسْتَغْفِرُ اِسْتِغْفَارًا	گۇناھىنى تىلمەك
عَبَدَ يَعْبُدُ عِبَادَةً	ئىبادەت قىلماق	اَثْمَرَ يُثْمِرُ اِثْمَارًا	مېۋە بەرمەك
مَقْتُولٌ	ئۆلتۈرۈلگەن	مَطْرُوحٌ	تاشلانغان
مَسْعُودٌ	بەختلىك	مَخْدُومٌ	خىزمەت قىلغۇچى
مَشْرُوعٌ	يوللۇق	مَحْمُودٌ	ماختالغۇچى
مُغْلَقٌ	تاقاق، يېپىق	مُجَرَّدٌ	خالي قىلىنغان
مُهْمَلٌ	تاشلاندۇق، بىكار	حَاقِدٌ	ئاداۋەت قىلغۇچى
حَذِرٌ	بەك ئېھتىياتكار	ضَجِرٌ	بىئارام
اَحْوَرُ	قارا كۆز	اَشْهَبُ	ئاق بوز
شَهْمٌ	مەرد، ساخاۋەتلىك		

3. اِسْمُ زَمَان وَاِسْمُ مَكَان ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اِسْمُ زَمَان،اِسْمُ مَكَان ئىش - ھەرىكەتنىڭ يۈز بەرگەن ۋاقتى- نى ۋە ئورنىنى بىلدۈرىدىغان مشتق ئىسىمدۇر.

مەسىلەن:

مَوْعِدُ الْاِمْتِحَانِ اَوَّلُ شَعْبَانَ.

ئىمتىھان ۋاقتى شەئبانىڭ بىرىنچىسى

مَلْعَبُ الْمَعْهَدِ وَاسِعٌ.

ئىنستىتۇت مەيدانى كەڭ

اِسْمُ زَمَان ۋە اِسْمُ مَكَان نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

اِسْمُ زَمَان وَاِسْمُ مَكَان ئۈچ صِيْغَة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

تَصْرِيْفُ	مَعَانِي	عَدَدُ
مَفْتَحٌ	ئاچىدىغان بىر ۋاقىت ياكى ئورۇن	وَاحِدٌ
مَفْتَحَانِ	ئاچىدىغان ئىككى ۋاقىت ياكى ئورۇن	مُثَنَّى
مَفَاتِحُ	ئاچىدىغان كۆپ ۋاقىت ياكى ئورۇن	جَمْعٌ

اِسْمُ زَمَان ۋە اِسْمُ مَكَان نىڭ ياسىلىشى

اِسْمُ زَمَان ۋە اِسْمُ مَكَان ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللار يەنى اَلْمُجَرَّدُ الثُّلَاثِي دىن تۆۋەندىكى ئىككى ۋەزىندە ياسىلىدۇ.

(أ) «مَفْعِلٌ» ۋەزنى: بۇ ۋەزنى مضارع شەكلىنىڭ «عَيْنِ» ى كَسْرَة لىك بولغان بارلىق صَحِيْح پېئىللاردىن ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

هَبَطَ يَهْبِطُ - مَهْبِطٌ

نَزَلَ يَنْزِلُ - مَنْزِلٌ

ضَرَبَ يَضْرِبُ - مَضْرِبٌ

ـ «اَجْوَفُ يَائِيٌّ» پېئىللاردىن ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

بَاتَ يَبِيْتُ - مَبِيْتٌ

بَاعَ يَبِيْعُ - مَبِيْعٌ

صَاقَ يَصِيْقُ - مَصِيْقٌ

- «مثال واوي» پېئىللاردىن ياسىلىدۇ.
مەسىلەن:

وَقَفَ يَقِفُ - مَوْقِفٌ وَعَدَ يَعِدُ - مَوْعِدٌ وَثَبَ يَثِبُ - مَوْثِبٌ

(ب) « مَفْعَلٌ» ۋەزنى بۇ ۋەزننى يۇقىرىدىكىدەك مُضَارع شەكلى-
نىڭ «عَيْنِ»ى كسرەلىك بولمىغان «يَفْعَلُ يَفْعُلُ» ۋەزنىدىكى
بارلىق ئۇچ ھەرپلىك پېئىللاردىن ياسىلىدۇ.
مەسىلەن:

خَرَجَ يَخْرُجُ - مَخْرَجٌ فَتَحَ يَفْتَحُ - مَفْتَحٌ

ۋەزنلىرىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بارلىق «نَاقِصْ»
پېئىللاردىنمۇ مەزكۇر «مَفْعَلْ» ۋەزنىدە ياسىلىدۇ.
مەسىلەن:

لَهَا يَلْهُو - مَلْهًى رَمَى يَرْمِي - مَرْمًى جَرَى يَجْرِي - مَجْرًى

اِسْمُ زَمَان ۋە اِسْمُ مَكَان ئۇچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللاردىن
بولمىغان پېئىللاردىن شۇ بابنىڭ «اِسْمُ مَفْعول» ۋەزنى بىلەن ئۇر-
تاق ۋەزنىدە كېلىدۇ.
مەسىلەن:

مُدَحْرَجٌ مُكَرَّمٌ مُجْتَمَعٌ مُسْتَوْدَعٌ

اِسْمُ زَمَان، اِسْمُ مكان يۇقىرىدىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەندەك
پەقەت ئۇچ صِيَغة بىلەنلا تۈرلىنىدۇ. ئەگەر زۆرۈر تېپىلسا بۇ
ئىسىملارنى مؤنث شەكلىگە كىرگۈزۈشكىمۇ بولىدۇ.
مەسىلەن:

مَدْرَسَةٌ مَدْرَسَتَانِ مَدَارِسُ
مَكْتَبَةٌ مَكْتَبَتَانِ مَكَاتِبُ

اَلْمِثَالُ:
مَدْخَلُ الْبَيْتِ مُرَتَّبٌ وَنَظِيْفٌ.
لِهٰذِهِ الْعِمَارَةِ مَخْرَجَانِ وَاسِعَانِ.
مَدَارِسُ هٰذَا الْبَلَدِ جَمِيْلٌ.
مُسْتَوْدَعُ الْكُتُبِ بِجِوَارِ قَاعَةِ الْمُطَالَعَةِ. يَوْمُ الْجُمُعَةِ هُوَ مُلْتَقَى
اَفْرَادِ اُسْرَتِنَا. سَافَرْتُ اِلَيَ كُوشَار بِالطَّائِرَةِ مُنْتَصَفَ النَّهَارِ.

4. اِسْمُ اٰلَةٍ ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

اِسْمُ اٰلَة بولسا ئىش - ھەركەت يۈز بەرگەندە ئىشلىتىلگەن قورال سايمانىنىڭ نامىنى بىلدۈرىدىغان مشتق ئىسىمدۇر.

اِسْمُ اٰلَة نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

اِسْمُ الْاٰلَةِ ئۈچ صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

تَصْرِيْف	مَعَانِي	عَدَدُ
مِفْتَاحٌ	بىر ئاچقۇچ	وَاحِدٌ
مِفْتَاحَانِ	ئىككى ئاچقۇچ	مُثَنَّي
مَفَاتِحُ	ئاچقۇچلار	جَمْعُ

اسم الة نىڭ ياسىلىشى

اِسْمُ اٰلَة ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللاردىنلا «مِفْعَلٌ، مِفْعَالٌ، مِفْعَلَةٌ، فَعَّالَةٌ» دىن ئىبارەت تۆت ۋەزىندە ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

مِفْعَلٌ :	مِنْجَلٌ	مِعْوَلٌ
مِجْهَرٌ	مِفْعَالٌ :	مِفْتَاحٌ
مِنْشَارٌ	مِحْرَاثٌ	مِفْعَلَةٌ :
مِكْنَسَةٌ	مِلْعَقَةٌ	مِطْرَقَةٌ
فَعَّالَةٌ :	ثَلَّاجَةٌ	غَسَّالَةٌ

ئەگەر زۆرۋر تېپىلسا، اِسْم آلَة صيغة سىنى مُؤَنَّثْ شەكلىگە كىرگۈزۈشكىمۇ بولىدۇ.

المثال:

هٰذَا مِحْرَاثُ الْفَلَّاحِ.

ذَانِكَ الْمِنْشَارَانِ لِلنَّجَّارِ.

اَلْحَدَّادُ يَصْنَعُ الْمَسَامِيرَ.

فَتَحَ الْمُهَنْدِسُ غِطَاءَ التِّلِفَازِ بِالْمِفَكِّ.

5. اِسْمُ تَفْضِيل ۋە ئۇنىڭ تۈرلىنىشى

اِسْمُ تَفْضِيل ئورتاق ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان ئىككى كىشى ياكى شەيئىلەرنىڭ ئارىسىدىكى مەلۇم بىرسىنىڭ ياكى ئىش ھەرىكەتنىڭ ئارتۇقراق ۋە تېخىمۇ كۈچلۈكرەك چېلىقىپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان مشتق ئىسىمدۇر.

6. اِسْمُ تَفْضِيل نىڭ تۈرلىنىش ئۆلگىسى

اِسْمُ تَفْضِيل ئالتە صيغة بىلەن تۈرلىنىدۇ.

تَصْرِيف	مَعَانِي	صِيَغَة
اسماء		عدد نوع
اَفْتَحُ	ئاچقۇچىراق بىرى	وَاحِدٌمَذْكَّرٌ اِسْمُ تَفْضِيل

اَفْتَحَانِ	ئاچقۇچىراق لىككىسى	مُثَنّٰي مُذَكَّرٍ اِسْمُ تَفْضِيل
اَفْتَحُوْنَ	ئاچقۇچىراق ھەممىسى	جَمْعُ مُذَكَّرٍاسم تفضل
فُتْحٰي	ئاچقۇچىراق بىرى	وَاحِدَةْ مؤنّثٍ اِسم تفضيل
فُتْحَيَانِ	ئاچقۇچىراق ئىككىسى	مُثَنّٰي مُؤنّثٍ اسم تفضيل
فُتْحَيَاتٌ	ئاچقۇچىراق ھەممىسى	جَمْعُ مُؤَنّثٍ اسْمَ تفضيل

اِسْمُ تَفْضِيْل نىڭ ياسىلىشى

اسْمُ تَفْضِيل ئۇچ ھەرپلىك تَامُّ التَصَرُّفِ (تولۇق تۇرلىنىدىغان) مُثْبَتٌ مَعْلُوْمٌ (بولۇشلۇق معلوم) پېئىللاردىن مذكر ئۇچۇن اَفْعَلُ ۋەزىنده مؤنث ئۇچۇن «فُعْلٰي» ۋەزىنده ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

اَفْتَحُ　　فتحي

ئۇچ ھەرپلىك تَامُّ التَّصَرّف، مُثْبَتٌ مَعْلُوم تۇپ پېئىللارنىڭ باشقىسىدىن اِسْمُ تَفْضِيْل كەلمەيدۇ.

مؤنث شەكلى «فَعْلَاءُ» ۋەزنىدىكى «اَفْعَلُ» ۋەزنىلىك سۇپەت اسْمَ تَفْضِيْل ھېسابلانمايدۇ.

مەسىلەن:

اَحْمَرُ　　حَمْرَاءُ　　اَسْمَرُ　　سَمْرَاءُ

ئەگەر يۇقىرىدىكى شەرتلەرگە ئۇيغۇن بولمىغان پېئىللاردىن اسْمُ تَفْضِيْل ياسىماقچى بولساق، اَشَدُّ، اَكْثَرُ، اَعْظَمُ دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەردىن كېيىن اسْمُ تَفْضِيْل ياسىماقچى بولغان پېئىلنىڭ مَصْدَرِنِي ئېلىپ كېلىپ ياسايمىز.

مەسىلەن:

اَلْجَبَلُ اَلْاَحْمَرُ اَكْثَرُ اِرْتِفَاعًا مِنْ جَمِيْعِ مَبَانِي اُرُوْمْجِي.

چۈنكى بۇ جۈملىدىكى «اِرْتَفَعَ» دېگەن سۆز ئۇچ مەرپلىك تۈپ پېئىل ئەمەس.

اَلْمِثَالُ:

مُحَمَّدٌ اَكْبَرُ مِنْ خَالِدٍ.

هُمَا اَفْضَلَانِ مِنْ هٰؤُلَاءِ.

وَاَنْتُمْ اَفْضَلُوْنَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ.

هٰذِهِ هِيَ خَدِيْجَةُ كُبْرٰى.

هَاتَانِ هُمَا الدَّوْلَتَانِ عُظْمَيَانِ.

اَلدُّوَلُ الْعُظْمَيَاتُ دُوَلٌ رَأْسِمَالِيَاتٌ.

25- كۆنۈكمە

-1-

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن اِسْمُ زَمَان ۋە اِسْمُ مَكَان ياساپ چىقىڭ.

يَصْدُرُ، يَلْعَبُ، يَدْخُلُ، يَطْعَمُ، يَسْبَحُ، يَهْبِطُ، يَعْرُضُ، يَنْزِلُ، يَنْتَظِرُ، يَنْتَصِفُ، يَسْتَخْرِجُ.

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن اِسْمُ اٰلَة كەلتۈرۈڭ.

نَحَتَ يَنْحُتُ. ثَقَبَ يَثْقُبُ. دَفَعَ يَدْفَعُ. شَرَطَ يَشْرِطُ. طَحَنَ يَطْحَنُ.

-2-

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن اِسْمُ تَفْضِيل نى كەلتۈرۈڭ.

فَضُلَ، حَسُنَ، عَظُمَ، قَرُبَ، شَرُفَ، كَبُرَ، صَغُرَ.

-3-

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ اسم زمان ۋە اسم مكان نىڭ ئاستىغا سىزىڭ.

1. خَرَجْتُ مِنْ بَيْتِي مَطْلَعَ الشَّمْسِ.

2. اِسْتَيْقَظْتُ مِنْ نَوْمِي مَصِيْحَ الدِّيكِ .
3. لَايَحْسُنُ الْكَلَامُ الْكَثِيْرُ فِي مَرْقَدِ الْمَرِيْضِ.
4. وَصَلَ عُثْمَانُ اِلَي الْمَحَطَّةِ مَبْدَأَ الْحَافِلَةِ بِالْمَسِيْرِ.
5. دَعَوْتُ صَدِيْقِي اِلَيَ الْعَشَاءِ فِي مَطْعَمٍ قَرِيْبٍ.
6. سَأَذْهَبُ اِلَيَ مَلْعَبِ الْجَامِعَةِ لِمُشَاهَدَةِ الْمُبَارَاةِ.
7. وَجَدْتُ اِبْرَاهِيْمَ يَنْتَظِرُنِي عِنْدَ مَدْخَلِ الْفُنْدُقِ.
8. لِلْحَافِلَةِ مَخْرَجٌ خَاصٌّ بِالنُّزُولِ.

-4-

تۆۋەندىكى جۈملىدە كەلگەن مشتق لەرنىڭ تۈرىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1. حَفَرَأَبِي حَوْلَ الشَّجَرَةِ فِي الْحَدِيْقَةِ بِالْمِحْفَرِ.
2. تُضَاءُ الْبُيُوتُ هٰذِهِ الْاَيَّامِ بِالْمَصَابِيْحِ الْكَهْرِبَائِيِّ.
3. يَحْمِلُ بَعْضُ الْجُنُودِ الْمِنْظَارَ لِرُؤْيَةِ الْعَدُوِّ مِنْ بَعِيْدٍ.
4. مِيْزَانُ الصَّائِغِ دَقِيْقٌ جِدًا.
5. اَلْاَسَدُ اَشْجَعُ مِنَ النَّمِرِ.
6. اَلْفِيْلُ اَضْخَمُ مِنَ الْفَرَسِ.
7. اَلْحَدِيْدُ اَنْفَعُ مِنَ الذَّهَبِ.
8. اَلْغَرْبُ اَكْثَرُ تَقَدُّمًا مِنَ الشَّرْقِ فِي الصِّنَاعَةِ.

يەككە سۆزلەر

مُسْتَوْدَعٌ	ئامبار، ئىسكلات	مَدْخَلٌ	دالان، كارىدور
مُرَتَّبٌ	رەتلىك	تَظِيْفٌ	پاكىز
عِمَارَةٌ	بىنا، ئىمارەت	مِنْجَلٌ	ئورغاق
مِغْوَلٌ	مىتىن	مِجْهَرٌ	مىكروسكوپ

مِنْشَارٌ	هەرە
مِكْنَسَةٌ	سۈپۈرگە
مِطْرَقَةٌ	بولقا
غَسَّالَةٌ	كىرئالغۇ
نَجَّارٌ	ياغاچچى
رَأْسِمَالِيَّاتٌ	كاپىتالىستىك
يَطْعَمُ	تاماق يەيدۇ
هَبَطَ يَهْبِطُ هُبُوطًا	چۈشمەك
اِنْتَظَرَ يَنْتَظِرُ اِنْتِظَارًا	كۈتمەك
نَحَتَ يَنْحَتُ نَحْتًا	يونماق
دَفَعَ يَدْفَعُ دَفْعًا	ئىتتىرمەك، ئاتماق
طَحَنَ يَطْحَنُ طَحْنًا	تارتماق، يانجىماق
حَسُنَ	ياخشى بولدى
قَرُبَ	يېقىن بولدى
كَبُرَ	چوڭايدى
فُنْدُقٌ	مېھمانخانا

مِحْرَاثٌ	ساپان
مِلْعَقَةٌ	قوشۇق
ثَلَّاجَةٌ	توڭلاتقۇ
شَوَّايَةٌ	كاۋاپدان
حَدَّادٌ	تۆمۈرچى
يَصْدُرُ	مەيدانغا كېلىدۇ
سَبَحَ يَسْبَحُ سِبَاحَةً	سۇ ئۈزمەك
عَرَضَ يَعْرِضُ عَرْضًا	كۆرگەزمە قىلماق
اِنْتَصَفَ يَنْتَصِفُ اِنْتِصَافًا	يېرىم بولماق
ثَقَبَ يَثْقُبُ ثَقْبًا	تەشمەك
شَرَطَ يَشْرِطُ شَرْطًا	تىلماق
فَضَلَ	ئارتۇق بولدى
عَظُمَ	بۈيۈك بولدى، چوڭ بولدى
شَرُفَ	ئۇلۇغ بولدى
صَغُرَ	كىچىكلىدى
صَائِغٌ	زەرگە

اَلْبَابُ الثَّالِثُ خَصَائِصُ الْفِعْلِ مِنْ حَيْثُ قَوَاعِدِ الصَّرْفِ

ئۇچىنچى باب پېئىللىنىڭ مورفولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتلىرى

مەلۇمكى پېئىل مەخسۇس بىر زاماندا ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ئىش - ھەرىكىتىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمىدۇر. ئۇ عِلْم صَرْف (مورفولوگىيە) جەھەتتىن تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەر- گە ئىگە.

1. پېئىللار تۈرلىنىشى ۋە تۈرلەنمەسلىكىگە قاراپ اَلْفِعْلُ الْمُتَصَرِّفُ (تۈرلىنىدىغان پېئىل) ۋە اَلْفِعْلُ الْجَامِدُ (تۈرلەنمەيدى- غان پېئىل) دەپ ئايرىلىدۇ.

2. پېئىللار ئۆز مَعْمُولِ غا نىسبەتەن رولىنىڭ ئوخشىماس- لىقىغا قاراپ اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّى (ئۆتۈملۈك پېئىل) ۋە اَلْفِعْلُ اللَازِمُ (ئۆتۈمسىز پېئىل) دەپ ئايرىلىدۇ.

3. پېئىللار تۈزۈلۈشتىكى شەكلى قۇرۇلمىسى جەھەتتىن ھەرپلەرنىڭ سۆز يىلتىزىدىكى ئەسلى ھەرپتىن ئىبارەت بولۇش - بولماسلىقىغا قاراپ اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ (تۈپ پېئىل) ۋە اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ (قوشما پېئىل) دەپ ئايرىلىدۇ.

§ 1 . تَقْسِيْمُ الْفِعْلِ اِلَى مُتَصَرِّفٍ وَجَامِدٍ

پېئىلنىڭ مُتَصَرِّف ۋە جَامِد قا بۆلىنىشى

پېئىللار ۋاقىت جەھەتتىن تۈرلىنىشى ياكى تۈرلەنمەسلىكى- گە قاراپ فِعْلٌ مُتَصَرِّفٌ (تۈرلىنىدىغان پېئىل) ۋە فِعْلٌ جَامِدٌ (تۈرلەنمەيدىغان پېئىل) دەپ ئايرىلىدۇ.

1. فِعْلُ مُتَصَرِّفْ

فِعْلُ مُتَصَرِّفْ ۋاقىت هالىتى جەھەتتە تۇرلىنىشكە ئىگە بولۇپ، ھەر خىل شەكىلدە كېلىدىغان پېئىلدۇر. ئۇ ئىككىگە بۆلىنىدۇ.

1- اَفْعَالُ تَامَّةُ التَّصَرُّفِ: تولۇق تۇرلىنىدىغان پېئىللار ئۇ مَاضِى، مُضَارِعْ، اَمْرْ، جَحَد، نَفِي، نَهِي دىن ئىبارەت. ۋاقىت ھالەتلىرىنىڭ ھەممىسىدە تۇرلىنىپ كېلەلەيدىغان پېئىللار ردۇر. ئەڑەب تىلىدا كۆپ سانداكى پېئىللار تولۇق تۇرلىنەلەيدىغان پېئىللار ھېسابلىنىدۇ.

مەسىلەن:

كَتَبَ	يَكْتُبُ	اُكْتُبْ
لَمْ يَكْتُبْ	لَايَكْتُبُ	لَاتَكْتُبْ

2- اَفْعَالُ نَاقِصَةُالتَّصَرُّفِ. ئۇ مَاضِى ۋە مُضَارِع دىن ئىبارەت ئىككى خىل ۋاقىت ھالىتىدىلا تۇرلىنىپ كېلەلەيدىغان پېئىللار-دۇر.

مەسىلەن:

مَازَالَ - لَايَزَالُ كَادَ - يَكَادُ اَوْشَكَ - يُوشِكُ

2. فِعْلْ جَامِدْ

فِعْل جَامِد ۋاقىت ھالىتى جەھەتتە ھېچقانداق تۇرلىنىشكە ئىگە بولماي پەقەت مَاضِىياكى اُمْر شەكلىدىلا كېلىدىغان پېئىللا-ردۇر.

مەسىلەن:

لَيْسَ	مَادَامَ	كَرُبَ
عَسَيَ	حَرَى	نِعْمَ
هَبْ	هَاتِ	تَعَالْ

2 § . نَقْسِيْمُ الْفِعْلِ بِالنَّظَرِ اِلَى مَعْمُولِهِ
پېئىللىنىڭ مەئمۇلِ غا قاراپ بۆلۈنۈشى

پېئىللار «مَعْمُول» غا نسبەتەن رولىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّى ۋە اَلْفِعْلُ اللاَزِمُ دەپ ئايرىلىدۇ.

1 . اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّى

بۇ تەسىرى باشقا كىشى ياكى شەيئىگە ئۆتكەن پېئىلدۇر. تەسىرى ئۆتۈلگەن كىشى ياكى شەيئى اِعْرَاب جەھەتتىن «فَتْحَة» لىك بولۇپ اَلْمَفْعُولُ بِه (تولدۇرغۇچى) دەپ ئاتىلىدۇ.

اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّى نىڭ مَفْعُولٌ بِهِ سى بىرىدىن ئۇچكىچە بولىدۇ. مەسىلەن:

فَهِمَ التَّلَامِيْذُ الدَّرْسَ.

ئوقۇغۇچىلار دەرسنى چۈشەندى.

ظَنَنْتُ الرَّجُلَ نَائِمًا.

ھېلىقى كىشى ئۇخلاپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ گۇمان قىلتىمەن.

اَعْلَمْتُ عَلِيًّا الْخَبَرَ صَحِيْحًا.

ئەلىگە خەۋەرنى توغرا بىلدۇرۇپ قويدۇم.

2 . اَلْفِعْلُ اللاَزِمُ

بۇ، تەسىرى باشقا كىشى ياكى شەيئىگە ئۆتمەي ئىش - ھەرىكەتنى ئورۇنلىغۇچى فَاعِل بىلەنلا چەكلىنىدىغان پېئىلدۇر. بۇ خىل پېئىللار مَفْعُولٌ بِهِ نى تەقەززا قىلمايدۇ.

مەسىلەن:

قَامَ مُحَمَّدٌ.

مۇھەممەد ئورنىدىن تۇردى.

حَضَرَ عَلِيٌّ.

ئەلى قاتناشتى.

جَلَسَ مَحْمُودٌ.

مەھمۇد ئولتۇردى.

1- كۆنۇكمە

—1—

1. اَلْفِعْلُ الْجَامِدُ بىلەن اَلْفِعْلُ الْمُتَصَرِّفُ نىڭ پەرقىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

—2—

تۆۋەندىكىنى ئوقۇڭ، ئاندىن كېيىن فِعْل مُتَعَدى نىڭ ئاستىغا بىر سىزىق فِعْل لَازِم نىڭ ئاستىغا ئىككى سىزىق سىزىڭ.

اَلتِّلْمِيْذُ النَّشِيْطُ يَقُوْمُ مِنْ نَوْمِهِ مُبَكِّرًا، وَيَذْهَبُ اِلَى الْمَدْرَسَةِ فَرِحًا مُسْتَبْشِرًا، ثُمَّ يُحَيِّ زُمَلَاءَهُ بِاحْتِرَامٍ، وَيُنَاقِشُهُمْ فِى بَعْضِ الْمَسَائِلِ بِذَوْقٍ وَأَدَبٍ، وَاِذَا دَخَلَ الْمُدَرِّسُ الْفَصْلَ، وَقَفَ لَهُ مَعَ زُمَلَاءِهِ تَحِيَّةً وَتَقْدِيْرًا، وَاِذَا سَأَلَ عَنْهُ الْمُدَرِّسُ شَيْئًا اَجَابَ الْمُدَرِّسَ بِدِقَّةٍ وَاِحْكَامٍ.

يەككە سۆزلەر

نَشِيْطٌ	ئاكتىپ	مُسْتَبْشِرًا	خۇشال، ئوچۇق چىراي
حَيَّ يُحَيِّ تَحِيَّةً	سالام قىلماق	نَاقَشَ يُنَاقِشُ مُنَاقَشَةً	بەس مۇنازىرە قىلماق
ذَوْقٌ	ئىشتىياق	دِقَّةٌ	ئىنچىكە
اِحْكَامٌ	مۇكەممەل، پۇختا	لَيْسَ	ئەمەس

عَسَى	ئېھتىمال	حَرَى	لايىق بولدى
نِعْمَ	نېمىدىگەن ياخشى	بِئْسَ	نېمىدىگەن يامان
هَبْ	پەرەز قىل، گۇمان قىل	هَاتِ	كەلتۈر
تَعَالَ	كەل	صَهْ	جىم تۇر

3 § . تَقْسِيمُ الْفِعْلِ بِالنَّظَرِ اِلَى تَرْكِيبِهِ
پېئىللىنىڭ تۈزۈلۈش شەكلى قۇرۇلمىسىغا قاراپ بۆلۈنۈشى

پېئىللار تۈزۈلۈشتىكى شەكلى، قۇرۇلمىسى جەھەتتىن ھەرپلەرنىڭ سۆز يىلتىزىدىكى حَرْفُ اَصْلِي دىن ئىبارەت بولۇش - بولماسلىقىغا قاراپ:

اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ (تۈپ پېئىل)
اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ (قوشما پېئىل)

دەپ چوڭ ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. بۇلار ۋەزىنلىرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن جەمئىي 22 بابقا بۆلۈنىدۇ.

1. اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ

اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ-بارلىق ھەرپلىرى حَرْف اَصْلى بولغان پېئىللار اَلْفعل الْمُجَرَّدُ دەپ ئاتىلىدۇ.

مەسىلەن: كَتَبَ، وَعَدَ، دَحْرَجَ، وَسْوَسَ.

اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ تەركىبىدىكى حَرْف اَصْلى نىڭ سانىغا قاراپ اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُالثُّلَاثِيُّ (ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىل) ۋە اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُالرُّبَاعِيُّ (تۆت ھەرپلىك تۈپ پېئىل) دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ.

اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ الثُّلَاثِيُّ بولسا «فعل» شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، «اَلْفِعْلُ الْمَاضِى» نىڭ بىرىنچى ھەرپى پېئىلنىڭ «فَاءْ»سى ئىككىنچى ھەرپى پېئىلنىڭ «عَيْنِ» ئۈچىنچى ھەرپى پېئىلنىڭ «لَامِ»ى دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇ تۈردىكى مُجَرَّدْ پېئىللار ئاستى - ئۈستى ھەرىكەتلىرىدىكى ۋەزىنلىرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن ئالتە خىل ۋەزىندە ئىپادىلىنىپ، ئالتە بابقا بۆلۈنگەن. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِي «فَعْلَلَ» شەكلىدە ئىپادىلىنىپ بىرلا ۋەزىندە كەلگەن بۇ بىر بابدۇر.

پېئىللارنىڭ ۋەزىنلىرى قانداق شەكىلدە بولمىسۇن، ئۇلارنىڭ تەركىبىدە «صَحِيْح» ۋە مَعْتَل بولغان پېئىللار مەۋجۇت بولىدۇ.

فِعْل مُجَرَّد نىڭ بابلىرى

زمان ابواب اوزان	مَاضِى	مُضَارِع	أَمْر	مَصْدَرْ
1	جَلَسَ فَعَلَ	يَجْلِسُ يَفْعِلُ	اِجْلِسْ اِفْعِلْ	جُلُوْسًا فُعُوْلًا
2	كَتَبَ فَعَلَ	يَكْتُبُ يَفْعُلُ	اُكْتُبْ اُفْعُلْ	كِتَابَةً فِعَالَةً
3	فَتَحَ فَعَلَ	يَفْتَحُ يَفْعَلُ	اِفْتَحْ اِفْعَلْ	فَتْحًا فَعْلًا
4	فَهِمَ فَعِلَ	يَفْهَمُ يَفْعَلُ	اِفْهَمْ اِفْعَلْ	فَهْمًا فَعْلًا

5	حَسِبَ فَعِلَ	يَحْسِبُ يَفْعِلُ	اِحْسِبْ اِفْعِلْ	حَسْبًا فَعَلًا
6	شَرُفَ فَعُلَ	يَشْرُفُ يَفْعُلُ	اُشْرُفْ اُفْعُلْ	شَرَافَةً فَعَالَةً
اَلْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِي	دَحْرَجَ فَعْلَلَ	يُدَحْرِجُ يُفَعْلِلُ	دَحْرِجْ فَعْلِلْ	دَحْرَجَةً فَعْلَلَةً

اَلْمِثَالُ:

حَمَلَ اَلْحَمَّالُ حَقِيبَةَ التَّاجِرِ.
يَحْمِلُ اَلْحَمَّالُ حَقِيبَةَ التَّاجِرِ.
شَكَرَ اَلْمُسَافِرُ السَّائِقَ.
يَشْكُرُ اَلْمُسَافِرُ السَّائِقَ.
قَرَأَ عَبْدُ اَلْفَتَّاحِ عَشَرَ وَرَقَاتٍ.
يَقْرَأُ عَبْدُ اَلْفَتَّاحِ عَشَرَ وَرَقَاتٍ.
رَكِبَ أَحْمَدُ دَرَّاجَةً. يَرْكَبُ أَحْمَدُ دَرَّاجَةً.
لَزِمَ اَلطِّفْلُ أُمَّهُ. يَلْزَمُ اَلطِّفْلُ أُمَّهُ.
قَرُبَ وَقْتُ اَلْأَكْلِ. يَقْرُبُ وَقْتُ اَلْأَكْلِ.

مصدرنىڭ ۋەزىنلىرى

پېئىللارنىڭ ۋەزىنلىرىدە ھەربىرىدە جەھەتتىن پەرق بولغىنىدەك، ئۇلارنىڭ مصدر لىرىنىڭ ۋەزىنلىرىدە ۋە «مصدر» لەردىن شاخلىنىپ چىققان تۈرلۈك ياسالما پېئىل ۋە ياسالما ئىسىملارنىڭ ۋەزىنلىرىدە ھەم مۇئەييەن پەرقلەر بولىدۇ.

اَلْمُجَرَّدُ الثُّلَاثِيُّ بولغان پېئىللارنىڭ مَصْدَرلىرىنىڭ شەكىللىرى خېلى كۆپ بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىپادىلىنىشىدە ئېنىق بىر

قائىده قانۇنىيەت بولمىغاچقا، لۇغەتكە قاراشقا توغرا كېلىدۇ. ئەمما ئۇ تۆۋەندىكى شەرتلەر ئاستىدا مۇقىم ۋەزىنلەر بىلەن مصدر قىياسى (ئۆلچەملىك مصدر) بولۇپ ئىپادىلىنىپ كېلىدۇ.

1- «فَعَلَ يَفْعَلُ» ۋەزنىدىكى اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّي لەر كەسىپنى بىلدۈرسە، ئۇنىڭ مَصْدَرْ شەكلى «فِعَالَةٌ» ۋەزنىدە كېلىدۇ. مەسىلەن:

زَرَعَ	يَزْرَعُ	زِرَاعَةٌ
صَنَعَ	يَصْنَعُ	صِنَاعَةٌ

2. چاپقىلىش، سىلكىنىش، يۆتكىلىش مەنىسىدىكى پېئىل-لارنىڭ مَصْدَر شەكلى «فَعْلَانٌ» ۋەزنىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

دَارَ	يَدُورُ	دَوْرَانٌ
غَلَيَ	يَغْلِي	غَلَيَانٌ

3. رەڭ ۋە قىياپەتنى بىلدۈرىدىغان پېئىللارنىڭ مصدر شەكلى «فُعْلَةٌ» ۋەزنىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

خَضِرَ	يَخْضِرُ	خُضْرَةٌ
حَمِرَ	يَحْمِرُ	حُمْرَةٌ

4. ئاۋاز ياكى كېسەللىكنى بىلدۈرىدىغان پېئىللارنىڭ مصدر شەكلى «فُعَالٌ» ۋەزنىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

سَعَلَ	يَسْعُلُ	سُعَالٌ
صَرَخَ	يَصْرُخُ	صُرَاخٌ
بَكَى	يَبْكِي	بُكَاءٌ
نَبَحَ	يَنْبَحُ	نُبَاحٌ

5. رەت قىلىش، ئۆزىنى تۇتۇۋىلىش مەنىسىدىكى پېئىللارنىڭ مەسدەر شەكلى «فِعَالٌ» ۋەزىنىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

أَبَى	يَأْبَى	إِبَاءٌ
عَاذَ	يَعِيذُ	عِيَاذٌ
نَفَرَ	يَنْفِرُ	نِفَارٌ

6. «فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ» ۋەزىندىكى اَلْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِي يەنى تۆت ھەرپلىك تۇپ پېئىللارنىڭ مَصْدَر شەكلى قانۇنىيەتلىك ھالدا «فَعْلَلَةٌ» ياكى «فِعْلَالٌ» ۋەزىندە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

زَخْرَفَ	يُزَخْرِفُ	زَخْرَفَةٌ	زِخْرَافٌ
زَلْزَلَ	يُزَلْزِلُ	زَلْزَلَةٌ	زِلْزَالٌ

2- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى پېئىللارنىڭ مُضَارِع سىنى كەلتۈرۈپ پېئىلنىڭ «عَيْنِ» گە ھەرىكەت قويۇڭ.

اَلْمِثَالُ:

رَكِبَ مُحَمَّدٌ فِي السَّيَّارَةِ.

يَرْكَبُ مُحَمَّدٌ فِي السَّيَّارَةِ.

لَعِبَ الْوَلَدُ فِي الْمَلْعَبِ.

يَلْعَبُ الْوَلَدُ فِي الْمَلْعَبِ. .....

سَمِعَتْ أَسْمَاءُ خَبَرًاسَعِيْدًا. .....

حَمَلَتْ خَدِيْجَةُ الطَّعَامَ. .....

نَطَقَ صِدِّيْقٌ بِالْعَرَبِيَّةِ. .....

غَسَلَ نَجْمُ الدِّيْنِ ثِيَابَهُ. .....

فَتَحَ عَبْدُالْقَادِرِ بَابَ الْمَدْرَسَةِ. .....

ذَهَبَ عَبْدُ الْعَزِيْزِ اِلَي السُّوقِ. .....

قَرَأَتْ حَنِيْفَةُ مِنَ الْقِصَصِ. .....

عَظُمَ ثَوَابُ طَالِبِ الْعِلْمِ. .....

سَهُلَ عَلَيْكَ صُعُوْدُ الْجَبَلِ. .....

حَسُنَ بِكَ أَنْ تَقُوْلَ كَمَايَقُوْلُ الْمُؤَذِّنُ. .....

3- كۆنۇكمه

ئۇلگىده كۆرسىتىلگەندەك پېئىللار تەركىبىدىكى ھەرپنىڭ سۈپىتىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

اَلْفِعْلُ	اَلْحَرْفُ	وَصْفُ الْحَرْف
فَتَحَ:	اَلْحَاءُ	لَامُ الْفِعْلِ
جَلَسَ	اَلْجِيْمُ	
شَرِبَ	اَلرَّاءُ	
نَزَلَ	اَللَّامُ	
شَرُفَ	اَلْفَاءُ	
فَهِمَ	اَلْهَاءُ	
حَسِبَ	اَلْحَاءُ	

يەككە سۆزلەر

حَمَلَ يَحْمِلُ حَمْلاً	كۆتۈرمەك	لَزِمَ يَلْزِمُ لُزُومًا	لازىم تۇتماق
طِفْلٌ ج أَطْفَالٌ	بالا، بوۋاق	سَهُلَ يَسْهُلُ سَهْلاً	ئاسان بولماق
زَرَعَ يَزْرَعُ زِرَاعَةً	تېرىقچىلىق قىلماق	دَارَ يَدُوْرُ دَوْرَانْ	ئايلانماق، قايماق
غَلَيَ يَغْلِي غَلَيَانْ	قاينىماق	سَعَلَ يَسْعَلُ سُعَالٌ	يۆتەلمەك
بَكَي يَبْكِي بُكَاءً	يىغلىماق	نَبَحَ يَنْبَحُ نِبَاحٌ	قاۋماق
أَبَي يَأْبِي إِبَاءً	باش تارتماق	عَاذَ يَعِيْذُ عِيَاذٌ	پاناھ تىلىمەك

اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُالثُّلَاثِيّ

فِعْلٌ مُجَرَّدٌثُلَاثِيٌّ تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. فَعَلَ يَفْعِلُ بابى

اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِي نىڭ بىرىنچى بابى ماضى دا «عَيْن» «فَتْحَة» لىك، مُضَارِع دا «عَيْن» «كَسْرَة» لىك بولغان «فَعَلَ يَفْعِلُ» بابىدۇر. بۇ بابنىڭ مَصْدرلىرى تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن 11 خىل ۋەزىن بىلەن كېلىدۇ.

رَقْم	اَوْزَان	مَاضِى، مُضَارِع	مَصَادِر	مَعَانِي الْمَصَادِر
1	فَعْلٌ	ضَرَبَ يَضْرِبُ	ضَرْبٌ	ئۇرماق
2	فُعُوْلٌ	جَلَسَ يَجْلِسُ	جُلُوْسٌ	ئولتۇرماق
3	فِعْلٌ	كَذَبَ يَكْذِبُ	كِذْبٌ	يالغان ئېيتماق
4	فَعَلَةٌ	غَلَبَ يَغْلِبُ	غَلَبَةٌ	غەلبە قىلماق
5	فِعَالَةٌ	حَمَي يَحْمِي	حِمَايَةٌ	قوغدىماق

6	فُعْلَانٌ	غَفَرَ يَغْفِرُ	غُفْرَانٌ	كەچۈرمەك
7	فَعِلٌ	نَبَحَ يَنْبِحُ	نَبِحٌ	قاۋساق
8	فَعْلَانٌ	لَوَي يَلْوِي	لَوْيَانٌ	ئەگمەك
9	فِعَالٌ	صَرَفَ يَصْرِفُ	صِرَافٌ	بۈيرىماق، ئەۋەتمەك
10	فَعَالٌ	قَضَى يَقْضِي	قَضَاءٌ	ھۆكۈم قىلماق
11	فُعَلٌ	هَدَي يَهْدِي	هُدَيٌ	توغرا يولغا باشلىماق

1. بۇ بابنىڭ سالم پېئىلى ۋە ئۈنىڭ مورفولو گىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

ضَرَبَ يَضْرِبُ. بۇنىڭ مصدر شەكلى «ضَرْبٌ» كېلىدۇ. اَقْسَامْ ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِ. دىن بارلىق مُشْتَقْ لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَقْ لىرىنىڭ ۋەزنى بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمە. لىرىنىڭ ۋەزنلىرىگە ئوخشاش ۋەزندە تۈرلىنىدۇ. بارلىق پې. ئىللارنىڭ تۈرلىنىشىدە پېئىلنىڭ «عَيْنِ» نىنىڭ ھەرىكىتى ئۆز. گەرمەيدۇ.

ضَرَبَ ئوردى (مَاضِى). ضَارِبٌ ئۇرغۇچى (اِسْمَ فَاعِل)
يَضْرِبُ ئۇرىدۇ (مُضَارِع). مَضْرُوبٌ ئۇرۇلغۇچى (اِسْمَ مَفْعُول)
اِضْرِبْ ئۇر (أَمْر) مَضْرَبٌ ئۇرغان چاغ (اِسْمِ زَمَان)
لَمْ يَضْرِبْ ئۇرمىدى (جَحْد). مَضْرَبٌ ئۇرغان جاي (اِسْم مَكَان)
لَايَضْرِبُ ئۇرمايدۇ (نَفِي). مِضْرَابٌ ئۇرۇش سايمىنى (اِسم اَلَة)

لَاتَضْرِبْ ئۇرما (نَهِي). اَضْرَبُ ياخشىراق ئۇرغۇچى (اِسْمُ تَفْضِيل)

سالم نىك تۇرلىنىش ئۇلگىسى

—1—

مشتق پېئىللار ۋە تۇرلىنىشى

ضمائر	مَاضِي		مُضَارِعُ		جَحْدْ		نَفِي	نَهِي	أَمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هُوَ	ضَرَبَ	ضُرِبَ	يَضْرِبُ	يُضْرَبُ	لَمْ يَضْرِبْ	لَمْ يُضْرَبْ	لَايَضْرِبُ	لَايَضْرِبْ	
هُمَا	ضَرَبَا	ضُرِبَا	يَضْرِبَانِ	يُضْرَبَانِ	لَمْ يَضْرِبَا	لَمْ يُضْرَبَا	لَايَضْرِبَانِ	لَايَضْرِبَا	
هُمْ	ضَرَبُوا	ضُرِبُوا	يَضْرِبُونَ	يُضْرَبُونَ	لَمْ يَضْرِبُوا	لَمْ يُضْرَبُوا	لَايَضْرِبُونَ	لَايَضْرِبُوا	
هِيَ	ضَرَبَتْ	ضُرِبَتْ	تَضْرِبُ	تُضْرَبُ	لَمْ تَضْرِبْ	لَمْ تُضْرَبْ	لَاتَضْرِبُ	لَاتَضْرِبْ	
هُمَا	ضَرَبَتَا	ضُرِبَتَا	تَضْرِبَانِ	تُضْرَبَانِ	لَمْ تَضْرِبَا	لَمْ تُضْرَبَا	لَاتَضْرِبَانِ	لَاتَضْرِبَا	
هُنَّ	ضَرَبْنَ	ضُرِبْنَ	يَضْرِبْنَ	يُضْرَبْنَ	لَمْ يَضْرِبْنَ	لَمْ يُضْرَبْنَ	لَايَضْرِبْنَ	لَايَضْرِبْنَ	
أَنْتَ	ضَرَبْتَ	ضُرِبْتَ	تَضْرِبُ	تُضْرَبُ	لَمْ تَضْرِبْ	لَمْ تُضْرَبْ	لَاتَضْرِبُ	لَاتَضْرِبْ	اِضْرِبْ
أَنْتُمَا	ضَرَبْتُمَا	ضُرِبْتُمَا	تَضْرِبَانِ	تُضْرَبَانِ	لَمْ تَضْرِبَا	لَمْ تُضْرَبَا	لَاتَضْرِبَانِ	لَاتَضْرِبَا	اِضْرِبَا
أَنْتُمْ	ضَرَبْتُمْ	ضُرِبْتُمْ	تَضْرِبُونَ	تُضْرَبُونَ	لَمْ تَضْرِبُوا	لَمْ تُضْرَبُوا	لَاتَضْرِبُونَ	لَاتَضْرِبُوا	اِضْرِبُوا
أَنْتِ	ضَرَبْتِ	ضُرِبْتِ	تَضْرِبِينَ	تُضْرَبِينَ	لَمْ تَضْرِبِي	لَمْ تُضْرَبِي	لَاتَضْرِبِينَ	لَاتَضْرِبِي	اِضْرِبِي
أَنْتُمَا	ضَرَبْتُمَا	ضُرِبْتُمَا	تَضْرِبَانِ	تُضْرَبَانِ	لَمْ تَضْرِبَا	لَمْ تُضْرَبَا	لَاتَضْرِبَانِ	لَاتَضْرِبَا	اِضْرِبَا
أَنْتُنَّ	ضَرَبْتُنَّ	ضُرِبْتُنَّ	تَضْرِبْنَ	تُضْرَبْنَ	لَمْ تَضْرِبْنَ	لَمْ تُضْرَبْنَ	لَاتَضْرِبْنَ	لَاتَضْرِبْنَ	اِضْرِبْنَ
أَنَا	ضَرَبْتُ	ضُرِبْتُ	أَضْرِبُ	أُضْرَبُ	لَمْ أَضْرِبْ	لَمْ أُضْرَبْ	لَاأَضْرِبُ	لَاأَضْرِبْ	
نَحْنُ	ضَرَبْنَا	ضُرِبْنَا	نَضْرِبُ	نُضْرَبُ	لَمْ نَضْرِبْ	لَمْ نُضْرَبْ	لَانَضْرِبُ	لَانَضْرِبْ	

بارلىق پېئىللاردىكى نَفِي مَجْهُول ۋە نَهِي مَجْهول تۈرلىنىش ۋە ۋەزىن جەھەتتە شۇ پېئىلدىكى مُضَارِع مَجْهُول ۋە جَحْدْ مَجْهُول غا تامامەن ئوخشاش.

-2-

مشتق ئىسىملار ۋە تۈرلىنىشى

اسما مشتقه / عددونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان	اِسْمُ اَلَة	اِسْمُ تَفْضِيل
وَاحِدمذكر	ضَارِبٌ	مَضْرُوبٌ	مَضْرَبٌ	مَضْرَبٌ	مِضْرَابٌ	اَضْرَبُ
مُثَنَّىَ مذكر	ضَارِبَانِ	مَضْرُوبَانِ	مَضْرَبَانِ	مَضْرَبَانِ	مِضْرَابَانِ	اَضْرَبَانِ
جَمْعُ مذكر	ضَارِبُونَ	مَضْرُوبُونَ	مَضَارِبُ	مَضَارِبُ	مَضَارِبُ	اَضْرَبُونَ
وَاحِدةمؤنث	ضَارِبَةٌ	مَضْرُوبَةٌ				ضُرْبَى
مُثَنَّىَ مؤنث	ضَارِبَتَانِ	مَضْرُوبَتَانِ				ضُرْبَيَانِ
جمع مؤنث	ضَارِبَاتٌ	مَضْرُوبَاتٌ				ضُرْبَيَاتٌ

2. بۇ بابنىڭ مُضَاعَفْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

فَرَّ يَفِرُّ نىڭ مَصْدَرشەكلى «فِرَارٌ» (قاچماق) كېلىدۇ. اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِ دىن شاخلىنىپ چىققان بارلىق مُشْتَقّ لىرى مەزكۇر پېئىللىنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَق. لىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىلىرىگە ئوخشاش ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

فَرَّ.قاچتی (ماضی) فَارٌّقاچقۇچی (اسم فاعل)
يَفِرُّ.قاچىدۇ (مضارع) مَفْرُوْر قىچىلغۇچى (اسم مفعول)
فِرَّ.قاچقىن (امر) مَفَرٌّ قاچقان ۋاقىت (اسم زمان)
لَمْ يَفِرَّ.قاچمىدى (جحد) مَفَرٌّقاچقان ئورۇن (اسم مكان)
لَايَفِرُّ.قاچمايدۇ (نفي) مِفْرَارٌقاچىدىغان سايمان (اسم الة)
لَاتَفِرَّ.قاچما (نهي) اَفَرُّ قاچقۇچراق (اسم تفضيل)

مضاعف نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە تۇرلىنىشى

ضمائر	ماضى		مضارع		جحد		نفى	نهى	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	فَرَّ	فُرَّ	يَفِرُّ	يُفَرُّ	لَمْ يَفِرَّ	لَمْ يُفَرَّ	لَايَفِرُّ	لَايَفِرَّ	
هما	فَرَّا	فُرَّا	يَفِرَّانِ	يُفَرَّانِ	لَمْ يَفِرَّا	لَمْ يُفَرَّا	لَايَفِرَّانِ	لَايَفِرَّا	
هم	فَرُّوْا	فُرُّوْا	يَفِرُّوْنَ	يُفَرُّوْنَ	لَمْ يَفِرُّوْا	لَمْ يُفَرُّوْا	لَايَفِرُّوْنَ	لَايَفِرُّوْا	
هي	فَرَّتْ	فُرَّتْ	تَفِرُّ	تُفَرُّ	لَمْ تَفِرَّ	لَمْ تُفَرَّ	لَاتَفِرُّ	لَاتَفِرَّ	
هما	فَرَّتَا	فُرَّتَا	تَفِرَّانِ	تُفَرَّانِ	لَمْ تَفِرَّا	لَمْ تُفَرَّا	لَاتَفِرَّانِ	لَاتَفِرَّا	
هن	فَرَرْنَ	فُرِرْنَ	يَفْرِرْنَ	يُفْرَرْنَ	لَمْ يَفْرِرْنَ	لَمْ يُفْرَرْنَ	لَايَفْرِرْنَ	لَايَفْرَرْنَ	
انت	فَرَرْتَ	فُرِرْتَ	تَفِرُّ	تُفَرُّ	لَمْ تَفِرَّ	لَمْ تُفَرَّ	لَاتَفِرُّ	لَاتَفِرَّ	فِرَّ
انتما	فَرَرْتُمَا	فُرِرْتُمَا	تَفِرَّانِ	تُفَرَّانِ	لَمْ تَفِرَّا	لَمْ تُفَرَّا	لَاتَفِرَّانِ	لَاتَفِرَّا	فِرَّا
انتم	فَرَرْتُمْ	فُرِرْتُمْ	تَفِرُّوْنَ	تُفَرُّوْنَ	لَمْ تَفِرُّوْا	لَمْ تُفَرُّوْا	لَاتَفِرُّوْنَ	لَاتَفِرُّوْا	فِرُّوْا

انت	فَرَرْنَ	فُرِرْنَ	تَفِرِّينَ	تَفِرِّينَ	لَمْ تَفِرِّي	لَمْ تُفَرِّبْ	لَاتَفِرِّينَ	لَاتَفِرِّي	فِرِّي
انتما	فَرَرْتُمَا	فُرِرْتُمَا	تَفِرَّانِ	تَفِرَّانِ	لَمْ تَفِرَّا	لَمْ تُفَرَّا	لَاتَفِرَّانِ	لَاتَفِرَّا	فِرَّا
انتن	فَرَرْتُنَّ	فُرِرْتُنَّ	تَفْرِرْنَ	تَفْرِرْنَ	لَمْ تَفْرِرْنَ	لَمْ تُفْرَرْنَ	لَاتَفْرِرْنَ	لَاتَفْرِرْنَ	اِفْرِرْنَ
انا	فَرَرْتُ	فُرِرْتُ	أَفِرُّ	أَفِرُّ	لَمْ أَفِرَّ	لَمْ أُفَرَّ	لَاأَفِرُّ	لَاأَفِرُّ	
نحن	فَرَرْنَا	فُرِرْنَا	نَفِرُّ	نَفِرُّ	لَمْ نَفِرَّ	لَمْ نُفَرَّ	لَانَفِرُّ	لَانَفِرُّ	

«نَفِي مَجْهُول» ۋە «نَهِي مَجْهول» تۈرلىنىش ۋە ۋەزىن جەھەتتە «مُضَارِع مَجْهُول» ۋە «جَحْدمجهول» غا تامامەن ئوخشاش.

—2—

مشتق ئىسملار ۋە تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان	اِسْمُ الة	اِسْمُ تفضيل
وَاحِدِ مُذَكَّر	فَارٌّ	مَفْرُورٌ	مَفَرٌّ	مَفَرٌّ	مِفْرَارٌ	أَفَرُّ
مثني مُذَكَّر	فَارَّانِ	مَفْرُورَانِ	مَفَرَّانِ	مَفَرَّانِ	مِفْرَارَانِ	أَفَرَّانِ
جَمْعُ مُذكر	فَارُّونَ	مَفْرُورُونَ	مَفَارٌّ	مَفَارٌّ	مَفَارِيرُ	أَفَرُّونَ
وَاحِدَة مؤنث	فَارَّةٌ	مَفْرُورَةٌ				فُرَيَّا
مُثَنَّي مؤنث	فَارَّتَانِ	مَفْرُورَتَانِ				فُرَيَّانِ
جمع مؤنث	فَارَّاتٌ	مَفْرُورَاتٌ				فُرَيَّاتٌ

اَلْاِدْغَامُ

اَلْاِدْغَامُ كىرىشتۇرۇش ۋە ئاسسىملياتسىيە دېگەن مەنىدە بو-
لۇپ، تەلەپپۇز ئورنى ۋە ئۇسۇلى تامامەن ئوخشاش بولغان ىبر
جىنىستىكى ئىككى ھەرپنى بىر - بىرىگە تَشْدِيْد ئارقىلىق كىرىشتۇ-
رۇش دېمەكتۇر. بۇ اِدْغَام مُتَجَانِسَيْنِ يەنى بىر تۇردىكى ئىككى
ھەرپنىڭ كىرىشتۇرۇلۇشى دەپ ئاتىلىدۇ. تەكرار ھەرپنىڭ بە-
رىنچىسىنىڭ ساكىنلىق، ئىككىنچىسىنىڭ ھەرىكەتلىك بولۇشى
بۇ خىل «اِدْغَام» نىڭ مۇھىم شەرتىدۇر. دېمەك، بىر ھەرپ
تەكرار ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ بىرىنچىسى ساكىنلىق، ئىككىنچە-
سى ھەرىكەتلىك بولسا، بىرىنچىسى ئىككىنچىسىگە ادغام قىلە-
نىدۇ. «فَرَّ» گە ئوخشاش ئۇنىڭ «اِدغام» لىق شەكلى «فَرَ»
ئىدى.

ئەگەر تەكرار ھەرپنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ھەرىكەتلىك ياكى
حَرْف مد بولسا، بىرىنچى تەكرار ھەرپنىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىپ
ئوخشاشلا اِدْغَام قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

حَبَبَ = حَبَّ

مَدَدَ = مَدَّ

حَابَبَ = حَابَّ

تَصَامَمَ = تَصَامَّ

ئەگەر تەكرار ھەرپنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىنلىق بولۇپ
قالسا، مەزكۇر ھەرپكە تەكرار ھەرپنىڭ بىرىنچىسىنىڭ ھەرىكە-
تى ئېلىپ بېرىلىپ، ئۇ ھەرپ ئىككىنچى تەكرار ھەرپكە ادغام
قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

يَفْرِرُ، يَفِرْرُ قىلىنىپ، ئۇنىڭ ادغام لىق ھالىتى يَفِرُّ قىلىنى-

دۇ. شۇنىمۇ ئېسىمىزدە تۇتۇشىمىز لازىمكى، بەزى مُضَاعَفٌ لەر قىسمەن جايلاردا اِدْغام قىلىنمايدۇ.

مەسىلەن:

فَرَرْتَ	فَرَرْتُمَا	فَرَرْتُمْ
فَرَرْنَ	رَدَدْتَ	رَدَدْتُمَا
رَدَدْتُنَّ	رَدَدْتُ	رَدَدْنَا

تەھلىل

1. «فَرَّ» «فَعَلَ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «فَرَرَ» باراۋەر، بىرىنچى «رَاءْ» نىڭ ھەرىكىتى تاشلاندى، «فَرَرَ» بولدى. ئاندىن بىرىنچى «راءْ» ئىككىنچى «راءْ» غا «ادغام» قىلىندى، «فَرَّ» بولدى.

مَاضِى مَعْلُوم ۋە مَاضِى مَجهُول نىڭ غَائِبْ، غَائِبَيْنِ، غَائِبِيْنَ غَائِبَة، غَائِبَتَيْنِ دىن ئىبارەت بەش صىيغة سىدە ادغام قىلىش زۆرۈر. قالغان توققۇز صىيغەلەردە ادغام قىلىنمايدۇ.

«فُرَّ» تۆۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن مجهول قىلىنغان:

«فَرَّ» نىڭ ئەسلىسى «فَرَرَ» ئۇنى مەجهۇل قىلىش ئۈچۈن ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپكە كَسْرة ھەرىكەت بېرىلدى. «فَرِرَ» بولدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى فَتْحَة لىك ھەرپكە ضَمَّة ھەرىكەت بېرىلدى، «فُرِرَ» بولدى. بىرىنچى «رَاءْ» نىڭ ھەرىكىتى تاشلاندى، «فُرْرَ» بولدى. بۇ ھالەتتە اِدْغام نىڭ شەرتى ھاسىل بولۇپ، «راءْ»، «راءْ» غا اِدْغام قىلىندى، «فُرَّ» بولدى.

2. «يَفِرُّ» «يَفْعِلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «يَفْرِرُ» باراۋەر، بىرىنچى «راءْ» نىڭ ھەرىكىتى ئالدىدىكى ھەرپكە

ئېلىپ بېرىلدى، «يَفْرِرُ» بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، بىرىنچى «رَاءْ» ئىككىنچى «رَاءْ» غا «اِدْغَام» قىلىندى، «يَفِرُّ» بولدى.

مُضَارِع مَعْلُوم ۋە مَضَارِع مَجْهُول نىڭ غَائِبَاتْ، مُخَاطَبَات دىن ئىبارەت ئىككى صيغەسىدا ادغام يوق.

«يُفَرُّ» تۆۋەندىكى ئۈسۈل بىلەن مَجْهُول قىلىنغان: «يَفِرُّ» نىڭ ئەسلىسى «يَفْرِرُ» ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپكە «فَتْحَة» ھەرىكەت بېرىلدى، «يَفْرَرُ» بولدى. حَرْفُ مَضَارَعَة گە ضَمَّة ھەرىكەت بېرىلدى، «يُفْرَرُ» بولدى. بىرىنچى «راءْ» نىڭ ھەرىكىتى ئالدىغا ئېلىپ بېرىلدى، «يُفَرْرُ» بولدى، بىرىنچى «راءْ» ئىككىنچى «راءْ» غا ادغام قىلىندى، «يُفَرُّ» بولدى.

3. بۇ پېئىلنىڭ بۇيرۇق شەكلى «فِرَّ، فِرِّ، اِفْرِرْ» شەكلىدە كېلىدۇ. بۇ «تَفِرُّ» دېگەن مخاطب صيغة دىن تۆۋەندىكى ئۈسۈلدا چىقىرىلغان:

1) ئاخىرقى ھەرپى «اِدْغَام» لىق بولغانلىقى ئۈچۈن، تَفِرَّ، تَفِرِّ، تَفْرِرْ دەپ ئۈچ خىل ئوقۇشقا بولىدۇ.

2) حَرْفُ مُضَارَعَة «تاءْ» نى تاشلىغاندىن كېيىن بىرىنچى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولسا، فِعْلُ الْاَمْر ھاسىل بولىدۇ. مەسىلەن: فِرَّ، فِرِّ.

ئەگەر بىرىنچى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولماي ساكىن بولسا، -پېئىلنىڭ «عين» ضمەلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن- باش تەرىپىگە كَسْرَة لىك ھەمزە كەلتۈرۈلىدۇ.

مەسىلەن: تَفْرِرُ اِفْرِرْ بولىدۇ.

3. «فَارٌّ» نىڭ ئەسلىسى «فَارِرٌ» بىرىنچى «راءْ» نىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىپ، ئىككىنچى «راءْ» غا ادغام قىلىندى. «فَارٌّ» بولدى. «اِسْمُ مَفْعُول» دا «اسم آلة» دە ادغام يوق.

اسم زمان، اسم مكان، اسم تفضيل لەرنىڭ ادغام قىلىنىشى

يۇقىرىدىكى مۇناسىپ ادغام ئۇسۇلى بىلەن ئوخشاش.

3. بۇ بابنىڭ مِثَالْ وَاوِى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَثَبَ يَثِبُ نىڭ مَصْدَر شەكلى وَثْبًا ۋە ثِبَةً كېلىدۇ (سەكرەمەك). بۇ بابنىڭ مَصْدِرِدىن «وَاوْ» نى چۈشۈرۈپ ئاخىرىغا «ة» كەلتۈرۈپ ئوقۇش ۋە يېزىشقا بولىدۇ. اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَق-لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَقّ لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىگە ئوخشاش ۋەزىندە تۈرلىنىدۇ.

وَثَبَ (ماضى) وَاثِبٌ (اسم فاعل)
يَثِبُ (مضارع) مَوْثُوبٌ (اسم مفعول)
ثِبْ (امر) مَوْثَبٌ (اسم زمان)
لَمْ يَثِبْ (جحد) مَوْثَبٌ (اسم مكان)
لَايَثِبُ (نفي) مِيْثَابٌ (اسم الة)
لَاتَثِبْ (نهي) اَوْثَبُ (اسم تفضيل)

مِثَال وَاوِى نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مُشْتَقّ پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضى		مضارع		جحد		نفى	نهى	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	وَثَبَ	وُثِبَ	يَثِبُ	يُوثَبُ	لَمْ يَثِبْ	لَمْ يُثَبْ	لَايَثِبُ	لَايَثِبْ	
هما	وَثَبَا	وُثِبَا	يَثِبَانِ	يُوثَبَانِ	لَمْ يَثِبَا	لَمْ يُثَبَا	لَايَثِبَانِ	لَايَثِبَا	
هم	وَثَبُوا	وُثِبُوا	يَثِبُونَ	يُوثَبُونَ	لَمْ يَثِبُوا	لَمْ يُثَبُوا	لَايَثِبُونَ	لَايَثِبُوا	

هي	وَثَبَتْ	وُثِبَتْ	تَثِبُ	تُوثَبُ	لَمْ تَثِبْ	لَمْ تُوثَبْ	لَا تَثِبْ	لَا تُثَبْ	
هما	وَثَبَتَا	وُثِبَتَا	تَثِبَانِ	تُوثَبَانِ	لَمْ تَثِبَا	لَمْ تُوثَبَا	لَا تَثِبَانِ	لَا تُثَبَا	
هن	وَثَبْنَ	وُثِبْنَ	يَثِبْنَ	يُوثَبْنَ	لَمْ يَثِبْنَ	لَمْ يُوثَبْنَ	لَا يَثِبْنَ	لَا يُثَبْنَ	
انت	وَثَبْتَ	وُثِبْتَ	تَثِبُ	تُوثَبُ	لَمْ تَثِبْ	لَمْ تُوثَبْ	لَا تَثِبُ	لَا تُثَبْ	ثِبْ
انتما	وَثَبْتُمَا	وُثِبْتُمَا	تَثِبَانِ	تُوثَبَانِ	لَمْ تَثِبَا	لَمْ تُوثَبَا	لَا تَثِبَانِ	لَا تُثَبَا	ثِبَا
انتم	وَثَبْتُمْ	وُثِبْتُمْ	تَثِبُونَ	تُوثَبُونَ	لَمْ تَثِبُوا	لَمْ تُثَبُوا	لَا تَثِبُونَ	لَا تُثَبُوا	ثِبُوا
انت	وَثَبْتِ	وُثِبْتِ	تَثِبِينَ	تُوثَبِينَ	لَمْ تَثِبِي	لَمْ تُوثَبِي	لَا تَثِبِينَ	لَا تُثَبِي	ثِبِي
انتما	وَثَبْتُمَا	وُثِبْتُمَا	تَثِبَانِ	تُوثَبَانِ	لَمْ تَثِبَا	لَمْ تُوثَبَا	لَا تَثِبَانِ	لَا تُثَبَا	ثِبَا
انتن	وَثَبْتُنَّ	وُثِبْتُنَّ	تَثِبْنَ	تُوثَبْنَ	لَمْ تَثِبْنَ	لَمْ تُوثَبْنَ	لَا تَثِبْنَ	لَا تُثَبْنَ	ثِبْنَ
انا	وَثَبْتُ	وُثِبْتُ	أَثِبُ	أُوثَبُ	لَمْ أَثِبْ	لَمْ أُوثَبْ	لَا أَثِبُ	لَا أُثَبْ	
نحن	وَثَبْنَا	وُثِبْنَا	نَثِبُ	نُوثَبُ	لَمْ نَثِبْ	لَمْ نُوثَبْ	لَا نَثِبُ	لَا نُثَبْ	

-2-

مشتق ئسسملار ۋه تۇرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَانٍ	اِسْمُ اَلَة	اِسْم تَفْضِيْل
وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ	وَاثِبٌ	مَوْثُوبٌ	مَوْثَبٌ	مَوْثَبٌ	مِيْثَابٌ	اَوْثَبُ
مُثَنّي مُذَكَّرٌ	وَاثِبَانِ	مَوْثُوبَانِ	مَوْثَبَانِ	مَوْثَبَانِ	مِيْثَابَانِ	اَوْثَبَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٌ	وَاثِبُونَ	مَوْثُوبُونَ	مَوَاثِبُ	مَوَاثِبُ	مَيَاثِبُ	اَوْثَبُونَ

وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	وَاثِبَةٌ	مَوْثُوبَةٌ			وثبى	
مُثَنَّى مُؤَنَّثٍ	وَاثِبَتَانِ	مَوْثُوبَتَانِ			وثبيان	
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	وَاثِبَاتٌ	مَوْثُوبَاتٌ			وثبيات	

اِعْلَالٌ ۋە قَلْبٌ

قسمەن ئەھۋالدا سۆزلەرنىڭ بەزى ھەرپلىرى حَذْف قىلىنىدۇ(ئېلىۋېتىلىدۇ) ياكى بەزى ھەرپلەر بەزى ھەرپلەرنىڭ ئورنىغا ئالمىشىپ كېلىدۇ. ئەگەر مەلۇم بىر سۆزدە حَرْفُ عِلَّةٍ حذف قىلىنىپ ئورنىغا باشقا حَرْفُ عِلَّةٍ كەلسە، بۇخىل ئۆزگىرىش ھادىسىسى اِعْلَالٌ دەپ ئاتىلىدۇ.

مەسىلەن: مِيْثَابٌ ئەسلىدە مِوْثَابٌ ئىدى، ئەگەر بۇ خىل ئۆزگىرىش حَرْفُ عِلَّةٍ بولمىغان سۆزلەردە يۈز بەرسە قَلْبٌ دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن: اِتْدَخَر، اِدَّخَر گە اِضْتَرَبَ، اِضْطَرَبَ گە ئۆزگەرگەنلىرىگە ئوخشاش. مُجَرَّد لەرنى ئاساس قىلىپ تۈزۈلگەن لۇغەت كىتابلىرىدىن پايدىلىنىشتا اِعْلَال ۋە «قَلْب» ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

حَرْفُ الْمُضَارِعَة بىلەن كَسْرَةٌ ئارىلىقىدا كەلگەن «وَاوْ» ھەر قانداق جايدا حَذف قىلىنىدۇ.

مەسىلەن: يَثِبُ ئەسلىدە يَوْثِبُ ئىدى. ئەمما واودىن كېيىن كەلگەن ھەرپ فتحة لىك ياكى ضمەلىك بولسا ۋاۋ قايتىپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

يَوْهَمُ　　يُوْثَبُ　　مَوَاثِبُ

«واو» ساكىن بولۇپ ئالدىدىكى ھەرپ كسرة لىك بولسا «واو» «ياء» غا قلب قىلىنىدۇ، يەنى ئالماشتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن: مِيْثَابٌ دېگەنگە ئوخشاش ئۇ ئەسلىدە مِوْثَابٌ ئىدى.

«واو» دىن كېيىن كەلگەن ھەرپ كسرة لىك بولسىلا ھەر قانداق ئۇچ ھەرپلىك «مِثَالْ وَاوِي» پېئىللارنىڭ مُضَارِع ۋە اَمْر شەكىللىرىدە پېئىلنىڭ «فاء» سى حذف قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

وَقَفْتَ-تَقِفُ،　　قِفْ

وَجَدْتَ-تَجِدُ،　　جِدْ

ئەمما، «واو» دىن كېيىن كەلگەن ھەرپ كسرەلىك بولمىسا ياكى «مِثَالْ يَائِي» بولسا پېئىلنىڭ «فاء» سى حذف قىلىنمايدۇ.

مەسىلەن:

وَضِرْتَ - تُوضَرُ ، اِيْضَرْ، يَئِسْتَ - تَيْأَسُ ، اِيْأَسْ .

تەھلىل

1. يَثِبُ يَفعِلُ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَوْثِبُ باراۋەر، پەيئىلنىڭ «فاء»سى «واو»، عَيْنِ كسرة لىك «واو» حذف قىلىنىپ «يَوْثِبُ» «يَثِبُ»غا ئۆزگەرگەن، «ثِبْ أُثِبُ نَثِبُ» قاتارلىق صيغەلەردىمۇ مۇشۇ قائىدە تەتبىقلىنىدۇ.

2. «يُوْثَبُ» «مَوَاثِبُ»غا ئوخشاش سۆزلەردە «واو»دىن كېيىن كەلگەن ھەرپ كَسْرَة لىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن «واو» چۈشۈپ قالمايدۇ.

3. «مِيْثَابٌ» اسم اَلَة بۇ «مِفْعَال»غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «مِوْثَابٌ» باراۋەر. «واو» ساكىن ئالدى كسرة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاوْ» «يَاءْ» غا قلب قىلىنغان.

4. بۇ بابنىڭ مِثالِ يَائِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

يَسَرَ يَيْسِرُ نىڭ مَصْدَر شەكلى يَسْرًا ۋە مَيْسَرَةٌ كېلىدۇ. (قىمار ئويناش) اَقسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدىرىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

يَسَرَ	(ماضى)	يَاسِرٌ	(اسم فاعل)
يَيْسِرُ	(مضارع)	مَيْسُوْرٌ	(اسم مفعول)
اِيْسَرْ	(امر)	مَيْسِرٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَيْسِرْ	(جحد)	مَيْسِرٌ	(اسم مكان)
لَايَيْسِرُ	(نفى)	مِيْسَارٌ	(اسم الة)
لَاتَيْسِرْ	(نهي)	اَيْسَرُ	(اسم تفضيل)

-1-

مِثالِ يَائِي نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

مُشْتَق پېئىللار ۋە تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضى		مضارع		جحد		نفى	نهى	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	يَسَرَ	يُسِرَ	يَيْسِرُ	يُوْسَرُ	لَمْ يَيْسِرْ	لَمْ يُوسر	لَايَيْسِرُ	لَايَيْسِرْ	
هما	يَسَرَا	يُسِرَا	يَيْسِرَانِ	يُوْسَرَانِ	لَمْ يَيْسِرَا	لَمْ يُوْسَرَا	لَايَيْسِرَانِ	لَايَيْسِرَا	
هم	يَسَرُوْا	يُسِرُوْا	يَيْسِرُوْنَ	يُوْسَرُوْنَ	لَمْ يَيْسِرُوْا	لَمْ يُوْسَرُوْا	لَايَيْسِرُوْنَ	لَايَيْسِرُوْا	

هي	بَسَرَتْ	بُسِرَتْ	تَبْسِرُ	لَمْ تَبْسِرْ	تُوسَرُ	لَمْ تُوسَرْ	لَاتَبْسِرَ	لَاتَبْسِرْ	
هما	بَسَرَتَا	بَسِرَتَا	تَبْسِرَانِ	لَمْ تَبْسِرَا	تُوسَرَانِ	لَمْ تُوسَرَا	لَاتَبْسِرَانِ	لَاتَبْسِرَا	
هن	بَسَرْنَ	بُسِرْنَ	يَبْسِرْنَ	لَمْ يَبْسِرْنَ	يُوسَرْنَ	لَمْ يُوسَرْنَ	لَايَبْسِرْنَ	لَايَبْسِرْنَ	
انت	بَسَرْتَ	بُسِرْتَ	تَبْسِرُ	لَمْ تَبْسِرْ	تُوسَرُ	لَمْ تُوسَرْ	لَاتَبْسِرَ	لَاتَبْسِرْ	اِبْسَرْ
انتما	بَسَرْتُمَا	بُسِرْتُمَا	تَبْسِرَانِ	لَمْ تَبْسِرَا	تُوسَرَانِ	لَمْ تُوسَرَا	لاتبران	لَاتَبْسِرَا	اِبْسَرَا
انتم	بَسَرْتُمْ	بُسِرْتُمْ	تَبْسِرُونَ	لَمْ تَبْسِرُوا	تُوسَرُونَ	لَمْ تُوسَرُوا	لَاتَبْسِرُونَ	لَاتَبْسِرُوا	اِبْسَرُوا
انت	بَسَرْتَ	بُسِرْتِ	تَبْسِرِينَ	لَمْ تَبْسِرِي	تُوسَرِينَ	لَمْ تُوسَرِي	لَاتَبْسِرِينَ	لاتبسري	اِبْسَرِي
انتما	بَسَرْتُمَا	بُسِرْتُمَا	تَبْسِرَانِ	لَمْ تَبْسِرَا	تُوسَرَانِ	لَمْ تُوسَرَا	لَاتَبْسِرَانِ	لَاتَبْسِرَا	اِبْسَرَا
انتن	بَسَرْتُنَّ	بُسِرْتُنَّ	تَبْسِرْنَ	لَمْ تَبْسِرْنَ	تُوسَرْنَ	لَمْ تُوسَرْنَ	لَاتَبْسِرْنَ	لَاتَبْسِرْنَ	اِبْسَرْنَ
انا	بَسَرْتُ	بُسِرْتُ	أَبْسِرُ	لَمْ أَبْسِرْ	أُوسَرُ	لَمْ أُوسَرْ	لَاأَبْسِرَ	لَاأَبْسِرْ	
نحن	بَسَرْنَا	بُسِرْنَا	نَبْسِرُ	لَمْ نَبْسِرْ	نُوسَرُ	لَمْ نُوسَرْ	لَانَبْسِرَ	لَانَبْسِرْ	

-2-

مُشْتَقّ ئسملار ۋه ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عَدَدٌ ونَوْع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان	اسم آلة	اسم تفضيل
وَاحِدٌ مُذَكَّر	بَاسِرٌ	مَبْسُورٌ	مَبْسِرٌ	مَبْسِرٌ	مِبْسَارٌ	أَبْسَرُ

مُثَنّي مُذَكّر	يَاسِرَانِ	مَيْسُوْرَانِ	مَيْسِرَانِ	مَيْسِرَانِ	مِيْسَارَانِ	أَيْسَرَانِ
جَمْع مُذَكّر	يَاسِرُوْنَ	مَيْسُوْرُوْنَ	مَيَاسِرُ	مَيَاسِرُ	مَيَاسِيْرُ	أَيْسَرُوْنَ
وَاحِدَةْ مُؤنث	يَاسِرَةْ	مَيْسُوْرَةْ				يُسْرِيْ
مَثَنّي مُؤنث	يَاسِرَتَانِ	مَيْسُوْرَتَانِ				يُسْرَيَانِ
جمع مؤنث	يَاسِرَاتْ	مَيْسُوْرَاتْ				يُسْرَيَاتْ

«وَاوْ» نىڭ «يَاءْ» غا قَلِب قىلىنىشى

«ياء» ساكىن بولۇپ ئالدىدىكى ھەرپ ضمة لىك بولسا «ياء» «واو» غا قلب قىلىنىدۇ.

مەسىلەن: يُوْسَرُ

تەھلىل

يُوْسَرُ مجهول ئۇ يُفْعَلُ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلى يُيْسَرُ باراۋەر «ياء» ساكىن ئالدى «ضَمَّة» لىك بولغاچقا، «ياء» «واو» غا «قَلِب» قىلىنىپ يُوْسَرُ بولغان. مُضَارِع مَجْهُول نىڭ

يۇقىرىدىكى اعلال ئۆزگىرىشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا بۇ بابتىكى «مثال يائي» پېئىللارنىڭ بارلىق مشتق لىرىنىڭ تۈرلىنىشى صحيح پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

5. بۇ بابنىڭ اَجْوَفْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

بَاعَ يَبِيْعُ نىڭ مَصْدَر شەكلى بَيْعٌ كېلىدۇ (ساتماق). اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِ-دىن چىققان بارلىق مُشْتَقْلىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمە-لىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

بَاعَ	(ماضى)	بَائِعٌ	(اسم فاعل)
يَبِيْعُ	(مضارع)	مَبِيْعٌ	(اسم مفعول)
بِعْ	(امر)	مَبِيْعٌ	(اسم زامان)
لَمْ يَبِعْ	(جحد)	مَبِيْعٌ	(اسم مكان)
لَايَبِيْعُ	(نفي)	مِبْيَاعٌ	(اسم الة)
لَاتَبِعْ	(نهي)	اَبْيَعُ	(اسم تفضيل)

ئۈچ ھەرپلىك اجوف نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	مَاضِي		مُضَارِع		جَحْد		نَفي	نَهي	أمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	بَاعَ	بِيْعَ	يَبِيْعُ	يُبَاعُ	لَمْ يَبِعْ	لَمْ يُبَعْ	لَايَبِيْعُ	لَايَبِعْ	
هما	بَاعَا	بِيْعَا	يَبِيْعَانِ	يُبَاعَانِ	لَمْ يَبِيْعَا	لَمْ يُبَاعَا	لَايَبِيْعَانِ	لَايَبِيْعَا	
هم	بَاعُوْا	بِيْعُوا	يَبِيْعُوْنَ	يُبَاعُوْنَ	لَمْ يَبِيْعُوْا	لَمْ يُبَاعُوا	لَايَبِيْعُوْنَ	لَايَبِيْعُوا	
هي	بَاعَتْ	بِيْعَتْ	تَبِيْعُ	تُبَاعُ	لَمْ تَبِعْ	لَمْ تُبَعْ	لَاتَبِيْعُ	لَاتَبِعْ	
هما	بَاعَتَا	بِيْعَتَا	تَبِيْعَانِ	تُبَاعَانِ	لَمْ تَبِيْعَا	لَمْ تُبَاعَا	لَاتَبِيْعَانِ	لَاتَبِيْعَا	
هن	بِعْنَ	بِعْنَ	يَبِعْنَ	يُبَعْنَ	لَمْ يَبِعْنَ	لَمْ يُبَعْنَ	لَايَبِعْنَ	لَايَبِعْنَ	
انت	بِعْتَ	بِعْتَ	تَبِيْعُ	تُبَاعُ	لَمْ تَبِعْ	لَمْ تُبَعْ	لَاتَبِيْعُ	لَاتَبِعْ	بِعْ
انتما	بِعْتُمَا	بِعْتُمَا	تَبِيْعَانِ	تُبَاعَانِ	لَمْ تَبِيْعَا	لَمْ تُبَاعَا	لَاتَبِيْعَانِ	لَاتَبِيْعَا	بِيْعَا
انتم	بِعْتُمْ	بِعْتُمْ	تَبِيْعُوْنَ	تُبَاعُوْنَ	لَمْ تَبِيْعُوْا	لَمْ تُبَاعُوْا	لَاتَبِيْعُوْنَ	لَاتَبِيْعُوْا	بِيْعُوْا
انت	بِعْتِ	بِعْتِ	تَبِيْعِيْنَ	تُبَاعِيْنَ	لَمْ تَبِيْعِي	لَمْ تُبَاعِي	لَاتَبِيْعِيْنَ	لَاتَبِيْعِي	بِيْعِي
انتما	بِعْتُمَا	بِعْتُمَا	تَبِيْعَانِ	تُبَاعَانِ	لَمْ تَبِيْعَا	لَمْ تُبَاعَا	لَاتَبِيْعَانِ	لَاتَبِيْعَا	بِيْعَا
انتن	بِعْتُنَّ	بِعْتُنَّ	تَبِعْنَ	تُبَعْنَ	لَمْ تَبِعْنَ	لَمْ تُبَعْنَ	لَاتَبِعْنَ	لَاتَبِعْنَ	بِعْنَ
انا	بِعْتُ	بِعْتُ	أَبِيْعُ	أُبَاعُ	لَمْ أَبِعْ	لَمْ أُبَعْ	لَاأَبِيْعُ	لَاأَبِعْ	
نحن	بِعْنَا	بِعْنَا	نَبِيْعُ	نُبَاعُ	لَمْ نَبِعْ	لَمْ نُبَعْ	لَانَبِيْعُ	لَانَبِعْ	

-2-

مشتق ئسسملار ۋه تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان	اسم الة	اسم تفضيل
واحد مذكر	بَائِعٌ	مَبِيعٌ	مَبِيعٌ	مَبِيعٌ	مِبْيَعٌ	أَبْيَعُ
مثني مذكر	بَائِعَانِ	مَبِيعَانِ	مَبِيعَانِ	مَبِيعَانِ	مِبْيَعَانِ	أَبْيَعَانِ
جمع مذكر	بَائِعُونَ	مَبِيعُونَ	مَبَائِعُ	مَبَائِعُ	مَبَائِعُ	أَبْيَعُونَ
واحدة مؤنث	بَائِعَةٌ	مَبِيعَةٌ				بُوعَى
مثني مؤنث	بَائِعَتَانِ	مَبِيعَتَانِ				بُوعَيَانِ
جمع مونث	بَائِعَاتٌ	مَبِيعَاتٌ				بُوعَيَاتٌ

«وَاوْ، يَاءْ» نىڭ «الف»گه قلب قىلىنىشى

«وَاوْ، يَاءْ» هەرىكەتلىك بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى هەرپ «فَتْحَة» لىك بولسا، «وَاوْ» «يَاءْ» «اَلِف» گه «قَلِب» قىلىنىدۇ. قَالَ، بَاعَ دېگەنگە ئوخشاش ئۇ «فَعَلَ» گه باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلى «قَوَلَ، بَيَعَ» باراۋەر.

اِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ (ئىككى ساكىننىڭ ئۇچرىشىشى)

ئىككى ساكىن بىر جايدا ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ قالسا، ساكىنلىق ئىككى هەرپنىڭ بىرسى بولغان حَرْف عِلَّة حَذِف قىلىد-

نىدۇ. بِعْنَ گە ئوخشاش، ئەسلىدە بِيْعْنَ ئىدى، بۇ خىل ھالەت إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ دەپ ئاتىلىدۇ.

«واو، ياء» نىڭ ھەمزىگە قلب قىلىنىشى

«وَاوْ، يَاءْ» زىادة ھەرپى بولغان «الف» دىن كېيىن كەلسە، «وَاوْ، يَاءْ» ھەمزىگە قلبقىلىنىدۇ. "قَائِلٌ بَائِعٌ"غا ئوخشاش، ئەسلىدە «قَاوِلٌ بَايِعٌ» ئىدى.

تەھلىل

1. «بَاعَ» «فَعَلَ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى بَيَعَ باراۋەر، «يَاء» ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «يَاء» «اَلِف» گە قَلِب قىلىنغان.

بِعْنَ، فَعَلْنَ گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «بَيَعْنَ» باراۋەر.

بۇ تۈۋەندىكى ئۈسۈلدا بِعْنَ گە ئۆزگەرتىلگەن: "عَيْن"ى فَتْحَة لىك بولغان اَجْوَف يَائِي «عَيْن»ى «كَسْرَة» لىك بولغان «اَجْوَف يَائِي»غا ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن بَيِعْنَ بولدى. بۇ ھالەتتە «ياء»غا كَسْرَة ئېغىر كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ كَسْرَة ئالدىغا يۆتكىلىپ ئۇنىڭ ھەرىكىتى تاشلانغاندىن كېيىن بِيْعْنَ بولدى. بۇنىڭدا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ ھاسىل قىلغانلىقى ئۈچۈن ساكىنلىق ھەرپىنىڭ بىرسى بولغان «ياء» حذف قىلىنىپ بِعْنَ قالدى. مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن مەزكۇر پېئىلنىڭ يۇقىرىدىكى غائبات صيغەسى قوشۇلۇپ قالغان سەككىز صيغەلىرىدە ھەم پېئىلنىڭ «عَيْن» ھەر دائىم حذف قىلىنىپ كېلىدۇ. يەنى بِعْنَ فِلْنَ ۋەزىندە، بِعْتَ فِلْتَ ۋەزىندە بِعْتُ فِلْتُ

ۋەزننده كېلىدۇ.

2. بَاعَ نىڭ مَجْهُول شەكلى بِيْعَ بۇ تۆۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن مجهول قىلىنغان.

بَاعَ ئەسلىگە قايتۇرۇلۇپ بَيَعَ قىلىنىدۇ، مَجْهُول قىلىش قائىدىسىگە ئاساسەن ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپكە كَسْرة ھەردە كەت بېرىلىپ بَيِعَ قىلىنىدۇ. كسرة لىك قىلىنغان يَاءْ نىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە ضَمَّة ھەركەت بېرىلىپ بُيِعَ قىلىنىدۇ. بۇ ھالەتتە يَاء غا كسرة ئېغىر كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن ياء نىڭ كسرەسى ئالدىغا يۆتكىلىپ بۇنىڭدىكى ضَمَّة چۈشۈپ قالىدۇ. دە، «بِيْعَ» بولىدۇ.

مَاضِى مَجْهُول نىڭ ئاخىرقى توققۇز صيغة سى شەكىل جەھەتتىن مَعْلوم غا تامامەن ئوخشاش بولىدۇ.

بۇلارنىڭ اعلال قىلىنىشى مۇنداق:

بِعْنَ فُعِلْنَ گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى بُيِعْنَ باراۋەر «يَاءْ» غا «كسرة» ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن بىرىنچى ھەرپنىڭ يەنى «باء» نىڭ ھەرىكىتى ئېلىپ تاشلىنىپ، ئورنىغا «ياء» نىڭ كسرة سى بېرىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بِيْعْنَ بولۇپ إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ نى ھاسىل قىلىدۇ. ئاندىن «ياء» حَذِف قىلىنىپ بِعْنَ بولغان.

بۇنىڭدىن باشقا، ئاخىرقى سەككىز مجهول صيغەلەرمۇ مەزكۇر تەرتىپ قائىدە بىلەن ئۆزگىرىدۇ.

3. مضارع نىڭ غائبات ۋە مخاطبات دىن ئىبارەت ئىككى صيغة سىدە پېئىلنىڭ عين ى محذوفيەنى يَبِعْنَ، تَبِعْنَ، يَفْعِلْنَ، تَفْعِلْنَ گە باراۋەر ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئەسلى بولغان يَبْيِعْنَ، تَبْيِعْنَ باراۋەر پېئىلنىڭ «عين» نىڭ كسرەسى ئالدىغا يۆتكىلىپ يَبِيْعْنَ، تَبِيْعْنَ قىلىندى. مەزكۇر پېئىلنىڭ ئۆزىدىكى «ياء» بىلەن عين دە ئىككى ساكىن ئارقىمۇئارقا كېلىپ إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ نى ھاسىل

قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن حرف علة بولغان «ياء» حذف قىلىنىپ يَبِعْنَ، تَبِعْنَ بولدى.

4. يَبِيْعُ نىڭ مَجْهُول شەكلى يُبَاعُ. بۇ تۆۋەندىكى ئۇسۇلدا مجهول قىلىنغان: بۇ يُفْعَلُ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يُبْيَعُ باراۋەر «ياء» نىڭ فَتْحَەسى ئالدىغا يۆتكىلىپ يُبَيْعُ قىلىندى. بۇ هالەتتە «ياء» نىڭ ئالدى فتحة لىك‌بولغانلىقى ئۈچۈن «يُبَاعُ» قىلىندى.

مُضَارِع مَجْهُول نىڭمۇ غَائِبَات، مُخَاطَبَات صيغة سىدە پېئىل‌نىڭ «عَيْن» حَذِف قىلىنىدۇ.

5. لَمْ يَبِعْ، لَمْ يَفْعِلْ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى لَمْ يَبْيِعْ باراۋەر «ياء» غا كَسْرَة ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ كَسْرَة سي ئالدىغا يۆتكىلىپ لَمْ يَبِيْعْ بولدى. مەزكۇر پېئىلنىڭ ئۆزىدىكى «ياء» بىلەن «عين» دا ئىككى‌ساكىن ئۇچرىغا كېلىپ إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْن نى هاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن حَرِف عِلة «ياء» حَذِف قىلىنىپ، لَمْ يَبِعْ قالدى.

غَائِبَة، غَائِبَاتٌ، مُخَاطَبٌ، مُخَاطَبَاتٌ صيغة لىرنيمو يۇقىرى‌دىكى إِعْلال غا قىياس قىلىنىڭ. بۇلاردىمۇ ئوخشاشلا پېئىلنىڭ «عين» حذف قىلىنغان، فِعْل نَهْي هەم بارلىق إِعْلَال دا جَحْدْ گە ئوخشاش. فِعْلُ نَفي نىڭ بولسا مَضَارِع مَعْلُوم ۋە مَجْهُول بىلەن ئوخشاش.

6. بۇيرۇق پېئىلى بِعْ تۆۋەندىكى ئۇسۇلدا ياسالغان:

1) تَبِيْعُ، مُخَاطَبٌ، ئاخىرى صَحِيْح بولغانلىقى ئۈچۈن ساكىن قىلىنىپ تَبِيْعْ بولدي. ئىككى ساكىن ئۇچرىغا كېلىپ إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ هاسىل قىلغانلىقى ئۈچۈن «يَاء» حذف قىلىنىپ تَبِعْ قالدى.

2) حَرِف مُضَارَعة تاشلاندى، بِعْ بولدى.

بِعْنَ إِفْعِلْنَ گه باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى اِبْيِعْنَ باراۋەر «ياء» غا كسرة ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ كسرەسى ئالدىغا يۆتكىلىپ اِبِيْعْنَ بولدى. مەزكۇر پېئىلدىكى ياء بىلەن «عين» دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇئارقا كېلىپ اِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ هاسىل بولدى شۇنىڭ ئۈچۈن «يَاء» حَذِف قىلىنىپ اِبِعْنَ بولدى. ھەمزەدىن كېيىنكى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولغاچقا، ھەمزە حذف قىلىنىپ، بِعْنَ قالدى.

7. بَائِعٌ قَائِلٌ ئەسلىدە بَايِعٌ قَاوِلٌ ئىدى. «يَاء، واو» زىيادىلىك ھەرپى بولغان «اَلِف» دىن كېيىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن ھەمزىگە قلب قىلىنغان.

8. مَبِيْعٌ اِسْمُ مَفْعُول ئۇ مَفْعُولٌ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى مَبْيُوْعٌ باراۋەر ضَمَّة «ياء» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «ياء» نىڭ ضَمَّة سى ئالدىغا يۆتكىلىپ مَبْيُوْعٌ قىلىندى. بۇنىڭدا إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ بولغانلىقى ئۈچۈن «يَاء» حذف قىلىنىپ، مَبُوْعٌ غا ئۆزگەردى. «اَجْوَف وَاوِي» نىڭ اِسْم مَفْعُول شەكلى؛ مَقُوْلٌ بىلەن ئارىلىشىپ قېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، «وَاوْ» نىڭ ئالدىغا كَسْرَة ھەرىكەت بېرىپ مَبِوْعٌ قىلىندى، بۇ ھالەتتە «واو» ساكىن، ئالدى كسرة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «واو» «ياء» غا قلب قېلىنىپ مَبِيْعٌ قىلىندى.

اِسْمُ مَفْعُول شەكىل جەھەتتىن اِسْم زَمَان، اِسْم مَكَان، مَصْدَرمِيْمِي بىلەن ئورتاق قوللىنىلىدۇ.

9. مَبِيْعٌ اِسم زَمَان، اِسْمَ مكان ئۇ مَفْعِلٌ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى مَبْيِعٌ باراۋەر. «ياء» غا كَسْرة ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «ياء» نىڭ كَسْرَة سى ئالدىغا يۆتكىلىپ مَبِيْعٌ بولغان.

مَبَائِعٌ نىڭ اِعْلال قىلىنىشى بَائِعٌ نىڭ اعْلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

10. مِبْيَغْ اِسْم اٰلَة اَجْوَف بولغان پېئىللاردىكى اِسْم اٰلَة لەردە «وَاوْ، يَاءْ» ئۆز ھالىتىدە قىلىپ اِسم اٰلَة مِفْعَل ۋەزنىدە ياسىلىدۇ.

مەسىلەن: مِقْوَدْ، مِرْوَدْ

11. اَجْوَف بولغان پېئىللاردىكى اِسْم تَفْضِيل لەرنىڭ مُذَكَّر صيغة لىرىدە «واو، ياء» ئۆز پېتىچە قالىدۇ.

مەسىلەن: اَهْوَنُ، اَطْيَبُ،

بۇ‌ئي ئەسلىدە بُيْعِي، «ياء» ساكىن ئالدى ضَمَّة لىك بولغاچقا، «وَاو» غا قَلِب قىلىنغان

6. بۇ بابنىڭ نَاقِصْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

رَمَي يَرْمِي نىڭ مصدر شەكلى رَمْيٌ رِمَايَةٌ كېلىدۇ(ئاتماق)اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مُشْتَق‌لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مشتق‌لىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىنىدە تۇرلىنىدۇ.

رَمَىٰ	(ماضى)	رَامٍ	(اسم فاعل)
يَرْمِي	(مضارع)	مَرْمِيٌّ	(اسم مفعول)
اِرْمِ	(امر)	مَرْمًى	(اسم زمان)
لَمْ يَرْمِ	(جحد)	مَرْمًى	(اسم مكان)
لَايَرْمِي	(نفي)	مِرْمًى	(اسم الة)
لَاتَرْمِ	نهي	اَرْمَىٰ	(اسم تفضيل)

ناقِص نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مۇشتەق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضَمَائِر	مَاضِى		مُضَارِع		جَحْد		نَفِى	نَهِى	أَمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلوم	مَجْهُول	مَعْلوم	مَجْهول			
هو	رَمَىَ	رُمِيَ	يَرْمِي	يُرْمَىٰ	لَمْ يَرْمِ	لَمْ يُرْمَ	لَايَرْمِي	لَايَرْمِ	
هما	رَمَيَا	رُمِيَا	يَرْمِيَانِ	يُرْمَيَانِ	لَمْ يَرْمِيَا	لَمْ يُرْمَيَا	لَايَرْمِيَانِ	لَايَرْمِيَا	
هم	رَمَوْا	رُمُوا	يَرْمُوْنَ	يُرْمَوْنَ	لَمْ يَرْمُوا	لَمْ يُرْمُوا	لَايَرْمُوْنَ	لَايَرْمُوا	
هي	رَمَتْ	رُمِيَتْ	تَرْمِي	تُرْمَىٰ	لَمْ تَرْمِ	لَمْ تُرْمَ	لَاتَرْمِي	لَاتَرْمِ	
هما	رَمَتَا	رُمِيَتَا	تَرْمِيَانِ	تُرْمَيَانِ	لَمْ تَرْمِيَا	لَمْ تُرْمَيَا	لَاتَرْمِيَانِ	لَاتَرْمِيَا	
هن	رَمَيْنَ	رُمِيْنَ	يَرْمِيْنَ	يُرْمَيْنَ	لَمْ يَرْمِيْنَ	لَمْ يُرْمَيْنَ	لَايَرْمِيْنَ	لَايَرْمِيْنَ	
انت	رَمَيْتَ	رُمِيْتَ	تَرْمِي	تُرْمَىٰ	لَمْ تَرْمِ	لَمْ تُرْمَ	لَاتَرْمِي	لَاتَرْمِ	اِرْمِ
انتما	رَمَيْتُمَا	رُمِيْتُمَا	تَرْمِيَانِ	تُرْمَيَانِ	لَمْ تَرْمِيَا	لَمْ تُرْمَيَا	لَاتَرْمِيَانِ	لَاتَرْمِيَا	اِرْمِيَا
انتم	رَمَيْتُمْ	رُمِيْتُمْ	تَرْمُوْنَ	تُرْمَوْنَ	لَمْ تَرْمُوا	لَمْ تُرْمُوا	لَاتَرْمُوْنَ	لَاتَرْمُوا	اِرْمُوا
انت	رَمَيْتِ	رُمِيْتِ	تَرْمِيْنَ	تُرْمَيْنَ	لَمْ تَرْمِيْنَ	لَمْ تُرْمِي	لَاتَرْمِيْنَ	لَاتَرْمِي	اِرْمِي
انتما	رَمَيْتُمَا	رُمِيْتُمَا	تَرْمِيَانِ	تُرْمَيَانِ	لَمْ تَرْمِيَا	لَمْ تُرْمَيَا	لَاتَرْمِيَانِ	لَاتَرْمِيَا	اِرْمِيَا
انتن	رَمَيْتُنَّ	رُمِيْتُنَّ	تَرْمِيْنَ	تُرْمَيْنَ	لَمْ تَرْمِيْنَ	لَمْ تُرْمَيْنَ	لَاتَرْمِيْنَ	لَاتَرْمِيْنَ	اِرْمِيْنَ
انا	رَمَيْتُ	رُمِيْتُ	أَرْمِي	أُرْمَىٰ	لَمْ أَرْمِ	لَمْ أُرْمَ	لَاأَرْمِي	لَاأَرْمِ	
نحن	رَمَيْنَا	رُمِيْنَا	نَرْمِي	نُرْمَىٰ	لَمْ نَرْمِ	لَمْ نُرْمَ	لَانَرْمِي	لَانَرْمِ	

-2-

مۇشتەق ئىسىملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان	اسم آلة	اسم تفضيل
وَاحِد مُذَكّر	رَامٍ	مَرْمِيٌّ	مَرْمًى	مَرْمًى	مِرْمَاةٌ	أَرْمَى
مُثَنّى مُذَكّر	رَامِيَانِ	مَرْمِيَّانِ	مَرْمَيَانِ	مَرْمَيَانِ	مِرْمَاتَانِ	أَرْمَيَانِ
جَمْع مُذَكّر	رَامُونَ	مَرْمِيُّونَ	مَرَامٍ	مَرَامٍ	مَرَامٍ	أَرْمُونَ
وَاحِدَة مؤنث	رَامِيَةٌ	مَرْمِيَّةٌ				رَمْيَى
مُثَنّى مؤنث	رَامِيَتَانِ	مَرْمِيَّتَانِ				رَمْيَيَانِ
جمع مؤنث	رَامِيَاتٌ	مَرْمِيَّاتٌ				رَمْيَيَاتٌ

«وَاوْ» نىڭ «يَاءْ» غا قَلِب قىلىنىشى

«وَاوْ» بىلەن «يَاءْ» بىر كَلِمَەدە كېلىپ ئىككى ھەرپنىڭ بىرىنچىسى ساكىن بولسا، «واو» «ياء» غا قلب قىلىنىدۇ، مَرْمِيٌّ غا ئوخشاش ئۇ ئەسلىدە مَرْمُوْيٌ ئىدى.

ئەمما مەلۇم بىر كلمة تۆۋەندىكى ئۈچ خىل شەكىلنىڭ بىرەرسىدە بولۇپ ئۇنىڭدا «وَاوْ، يَاءْ» بىر كلمة دە كەلگەن بولسا، مەزكۇر قائىدە تەتبىقلانمايدۇ.

بىرىنچى شەكىل: بۇ ئىككى ھەرپ ئەسلىدە باشقا ھەرپتىن

ئۆزگەرگەن بولماسلىقى لازىم. سُوِيُر، دِيُوَانْ دېگەنگە ئوخشاش. دېمەك، بىرىنچى سۆزدىكى «واو» «الف» دىن،ئىككىنچى سۆزىدىكى «يَاءْ» «واو» دىن ئۆزگەرگەن، ئەسلىدە سُاِيِرُ، دُوْوَانْ ئىدى.

ئىككىنچى شەكىل: اَيْوَمُ دېگەنگە ئوخشاش «اَفْعَلُ» ۋەزنىدە بولماسلىقى لازىم.

ئۈچىنچى شەكىل: عَلَمْ بولماسلىقى لازىم. مەسىلەن: حَيْوَةٌ دېگەنگە ئوخشاش. ئەسلىدە بۇ بىر ئادەمگە ئىسىم بولۇپ كەلگەن.

«وَاوْ، يَاءْ» نىڭ تاشلىنىپ قېلىشى

«وَاوْ، يَاءْ» نىڭ ئالدى ھەرىكەتلىك بولۇپ، ئۈزى ضَمَّةلىك ياكى كَسْرَة لىك بولسا، «وَاوْ، يَاء» نىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىدۇ. يَغْزُو، يَرْمِي دېگەنگە ئوخشاش ئەسلىدە يَغْزُوُ، يَرْمِيُ ئىدى.

تەھلىل

1. رَمَي «فَعَلَ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۈنىڭ ئەسلىسى رَمَيَ باراۋەر «يَاء» ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحَة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «يَاء» اَلِف مَقْصُورَة گە قَلِب قىلىنغان. غَائِبِيْنَ، غَائِبَة، غَائِبَتَيْنِ» دىن ئىبارەت ئۈچ صيغة دە پېئىلنىڭ «لَامِ» حَذِف قىلىنىدۇ، يەنى رَمَوْا ئەسلىدە رَمَيُوا ئىدى. «يَاء» ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحَة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن، «يَاء» «الف» گە قَلِب قىلىنىپ رَمَاوْا بولدى. بۇ ھالدا «اَلِف» بىلەن «وَاوْ» دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇئارقا كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن « اَلِف» حذف قىلىنىپ رَمَوْا قالدى.

رَمَتْ، رَمَتَاءفَعَلَتْ، فَعَلَتَا غا باراۋەر ئەمەس، ئۈنىڭ ئەسلى-

سی رَمَيَتْ رَمَيَتَا باراۋەر «يَاء» ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحَەلىك بولغانلىقى ئۈچۈن يَاء،اَلِف گە قَلِب قىلىنىپ، رَمَاْتْ، رَمَاْتَا بولـ دى. بۇ ھالەتتە «اَلِف» بىلەن «تَاء» دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ـ ئارقا كېلىپ حذف نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن اَلِف حَذِف قىلىنىپ رَمَتْ،رَمَتَا بولدى. رَمَاتَا دا كۆرۈنۈشىدەئىكـ كى ساكىن ئارقىمۇئارقا كەلمىسىمۇ ئەسلى وَاحِدَة صِيْغَة سىدە تَاْ ساكىن بولغانلىقى ئۈچۈن وَاحِدَة بىلەن بىرەكلىكنى ساقلاپ قېلىش يۈزىسىدىن ئۇنىڭدىنمۇ «ميم» دىن كېيىنكى اَلِف حَذِف قىلىنىپ رَمَتَا قالدى.

2. مَاضِى مَجْهُول نىڭ غَائِبِيْنَ صيغة سىدە پېئىلنىڭ لامى حَذِف قىلىنىدۇ، يەنى رُمُوا فُعِلُوَاغَا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسـ لىسى رُمِيُوا باراۋەر ضَمَّة «يَاْ» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، «ياء »نىڭ ضَمّة سى ئالدىغا يۆتكىلىپ رُمُيُّوْا بولدى. بۇ ھالەتتە «ياء» بىلەن واو دا إِلْتِقَاء السَّاكِنَيْن ھاسىل بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن «يَاء» حَذِف قىلىنىپ رُمُوا قالدى.

3. يَرْمِي يَفْعِلُ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَرْمِيُ باراۋەر ضَمَّة «ياء» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «ياء» نىڭ ضَمَّەسى تاشلىنىپ، يَرْمِي قالغان مُضَارِع مَعْلُوم نىڭ يَرمُونَ، تَرْمُونَ، تَرْمِيْنَ دىن ئىبارەت غَائِبِيْنَ، مُخَاطَبِيْنَ مُخَاطَبَةصيغەلىرىدە پېـ ئىلنىڭ لامى حَذِف قىلىنىدۇ. يەنى يَرْمُون، تَرْمُون،يَفْعِلُوْنَ، تَفْعِلُوْنَ گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَرْمِيُونَ، تَرْمِيُونَبا ـ راۋەر «ياء» غا ضَمَّەئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، «يَاء» نىڭ ضَمّة ـ سى ئالدىغا يۆتكەلدى. يَرْمُيُوْنَ، تَرْمُيُوْنَ بولدى. بۇ ھالەتتە «ياء» بىلەن وَاوْ دا إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ ھاسىل بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن «يَاء» حَذِف قىلىنىپ يَرْمُونَ، تَرْمُونَ قالدى.

تَرْمِيْنَ تَفْعِلِيْنَ گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى تَرْمِيِيْنَ

باراۋەر كَسْرَة «يَاءْ» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، «يَاءْ» نىڭ كسرەسى تاشلاندى. تَرْمِيْيْنَ بولدى. بۇ هالەتتە إِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْن هاسىل بولۇپ حَذْف نىڭ شەرتىنى هاسىل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى «ياء» حَذْف قىلىنىپ تَرْمِيْنَ قالدى.

4. فِعْلُ الْاَمْرِ اِرْمِ، بۇ فِعْلُ الاَمْرياساش قائىدىسىگە ئاساسەن تۆۋەندىكى ئۈسۈلدا هاسىل بولغان.

1) تَرْمِي مُخَاطَبْ صِيْغَەسىنىڭ ئاخىرى حَرْف عِلّەبولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ تاشلىنىپ تَرْمِ قالدى.

2) حَرْفُ مُضَارَعَەنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن بىرىنچى هەرپ ساكىن بىلەن باشلاندى، يەنى ْرِمبولۇپ قالدى. بۇ هالەتتە پېئىلنىڭ عين‌ئى كسرەلىك بولغانلىقى ئۈچۈن باش تەرەپكە كَسْرَەلىك هەمزە كەلتۈرۈلۈپ إِرْمِ بولدى.

5. يُرْمٰي مَجْهُول بۇ يُفْعَلُغا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يُرْمَيُ باراۋەر ياء هەرىكەتلىك ئالدى فَتْحَەلىك بولغانلىقى ئۈچۈن يَاء اَلِف‌گە قَلِب قىلىنىپ يُرْمٰي بولغان.

جَحَدْ مَعْلُوم، جَحَد مَجْهُولارنىڭ ۋە نَهِى مَعْلُوم، نَهِى مَجْهُول، فِعْلُ الْاَمْرِقاتارلىقلارنىڭ ئاخىرىدىكى حَرْفُ عِلّة جَزْمىيەنى سۈكۈنىنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە چۈشۈپ قالىدۇ.

6. رَامٍ اِسْمُ فَاعِل ئۇ فَاعِلُغا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى رَامِيٌباراۋەر ضَمَّة ياء غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، ياءنىڭ ضمەسى تاشلاندى، رَامِيْنْ بولدى. ئىككى ساكىن ياءبىلەن تنوين‌دە ئارقىسىۇئارقا كېلىپ حَذْف نىڭ شەرتىنى هاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنىڭدىن يَاء حَذْف قىلىنىپ رَامٍ قالدى. رَامُونَ فَاعِلُونَ‌گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى رَامِيُونَ باراۋەر. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى يَرْمُونَنىڭ اِعْلال‌قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

7. مَرْمِيٌّ اِسْمٌ مَفْعُولٌ ئۇ مَفْعُولٌغا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلى مَرْمُويٌ باراۋەر وَاوْبىلەن يَاءْبىر كَىلِمَەدە كەلگەنلىكى ئۈچۈن واويَاءْغا قَلْب قىلىنىپ مَرْمِيٌغا ئۆزگەرتىلدى. بۇ ھالەتتە اِدْغَام-نىڭ شەرتى ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن، بىرىنچى يَاءْنىڭكىنچى يَاءْغا اِدْغَام قىلىنىپ مَرْمِيٌّ بولدى. ياء غا مۇناسىپ بولسۇن دەپ ياءْنىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە كَسْرَة ھەرىكەت بېرىلىپمَرْمِيٌّ قىلىندى.

اِسْمْ مَفْعُول نىڭ باشقا صِيْغَة لىرىنىڭ اِعْلال قىلىنىشىمۇ يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش.

8. ئەگەر پېئىلنىڭ عىنى كَسْرَة لىك بولغان تەقدىردىمۇ ناقص پېئىللاردىن اِسْمْ زَمَان، اِسْمْ مَكَان مَفْعَلٌ ۋەزىنده ياسىلىپ چىقىدۇ.

يەنى مَرْمَي اِسْمُ زَمَان، اِسْمُ مَكَان ئۇ مَفْعَلٌغا باراۋەر ئەمەس ئۇنىڭ ئەسلىسى مَرْمَيٌ باراۋەر يَاءْ ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحَەلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، يَاءْ اَلِف گە قَلْب قىلىنىپ مَرْمَا=مَرْمَانْ بولدى. بۇ ھالەتتە حذف نىڭ شەرتى تېپىلغانلىقى ئۈچۈن، اَلِف حذف قىلىنىپ مَرْمَيَ = مَرْمَنْ قالدى.

مَرَامٍ نىڭ اِعْلاَل قىلىنىشى رَامٍ نىڭ اِعْلاَل قىلىنىشىغا ئوخشاش.

9. مِرْمَي اِسْمُ اَلَةٍ بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى اِسْمْ زَمَان، اِسْمْ مَكَان-نىڭ اِعْلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش اِسْمْ اَلَة مِرْمَاءٌ مِرْمَاانِ مَرَامِي شەكىلدىمۇ كېلىدۇ.

مِرْمَاءٌنىڭ ئەسلىسى مِرْمَايٌ يَاءٌ،اَلِف دىن كېيىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن ھەمزىگە قلب قىلىنغان.

10. آرْمَى اِسْمْ تَفْضِيْل بۇ اَفْعَلٌغا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى اَرْمَيٌ باراۋەر. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى رَمَيَ-نىڭ اِعْلاَل

قىلىنىشىغا ئوخشاش، اَرْمَوْنَنىڭ اعلال‌قىلىنىشى رَمَوْانىڭ اِعْلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

7. بۇ بابنىڭ لَفِيْف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

رَوَي يَرْوِي نىڭ مصدر شەكلى رَوْيٌ، رِوَايَةٌ كېلىدۇ (نەقىل قىلماق، رىۋايەت قىلماق)، بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدَردىن چىققان بارلىق مُشْتَقّ لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

رَوَي	(ماضى)	رَاوٍ	(اسم فاعل)
يَرْوِي	(مضارع)	مَرْوِيٌّ	(اسم مفعول)
اِرْوِ	(امر)	مَرْوِيٌّ	(اسم زمان)
لَمْ يَرْوِ	(جحد)	مَرْوِيٌّ	(اسم ماكان)
لَايَرْوِي	(نفي)	مِرْوَي	(اسم الة)
لَاتَرْوِ	(نهي)	اَرْوَي	(اسم تفضيل)

لفيف نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضَمَائِر	مَاضِى		مُضَارِع		جَحَد		نَفى	نَهى	أَمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			

هو	رَوَى	رُوِيَ	يَرْوِي	يُرْوَى	لَمْ يَرْوِ	لَمْ يُرْوَ	لِيَرْوِ	لِيُرْوَ	
هما	رَوَيَا	رُوِيَا	يَرْوِيَانِ	يُرْوَيَانِ	لَمْ يَرْوِيَا	لَمْ يُرْوَيَا	لِيَرْوِيَا	لِيُرْوَيَا	
هم	رَوَوْا	رُوُوا	يَرْوُونَ	يُرْوَوْنَ	لَمْ يَرْوُوا	لَمْ يُرْوَوْا	لِيَرْوُوا	لِيُرْوَوْا	
هي	رَوَتْ	رُوِيَتْ	تَرْوِي	تُرْوَى	لَمْ تَرْوِ	لَمْ تُرْوَ	لِتَرْوِ	لِتُرْوَ	
هما	رَوَتَا	رُوِيَتَا	تَرْوِيَانِ	تُرْوَيَانِ	لَمْ تَرْوِيَا	لَمْ تُرْوَيَا	لِتَرْوِيَا	لِتُرْوَيَا	
هن	رَوَيْنَ	رُوِيْنَ	يَرْوِينَ	يُرْوَيْنَ	لَمْ يَرْوِينَ	لَمْ يُرْوَيْنَ	لِيَرْوِينَ	لِيُرْوَيْنَ	
انت	رَوَيْتَ	رُوِيْتَ	تَرْوِي	تُرْوَى	لَمْ تَرْوِ	لَمْ تُرْوَ	لِتَرْوِ	لِتُرْوَ	لِرْوِ
انتما	رَوَيْتُمَا	رُوِيْتُمَا	تَرْوِيَانِ	تُرْوَيَانِ	لَمْ تَرْوِيَا	لَمْ تُرْوَيَا	لِتَرْوِيَا	لِتُرْوَيَا	لِرْوِيَا
انتم	رَوَيْتُمْ	رُوِيْتُمْ	تَرْوُونَ	تُرْوَوْنَ	لَمْ تَرْوُوا	لَمْ تُرْوَوْا	لِتَرْوُوا	لِتُرْوَوْا	لِرْوُوا
انت	رَوَيْتِ	رُوِيْتِ	تَرْوِينَ	تُرْوَيْنَ	لَمْ تَرْوِي	لَمْ تُرْوَيْ	لِتَرْوِينَ	لِتُرْوَيْنَ	لِرْوِي
انتما	رَوَيْتُمَا	رُوِيْتُمَا	تَرْوِيَانِ	تُرْوَيَانِ	لَمْ تَرْوِيَا	لَمْ تُرْوَيَا	لِتَرْوِيَانِ	لِتُرْوَيَانِ	لِرْوِيَا
انتن	رَوَيْتُنَّ	رُوِيْتُنَّ	تَرْوِينَ	تُرْوَيْنَ	لَمْ تَرْوِينَ	لَمْ تُرْوَيْنَ	لِتَرْوِينَ	لِتُرْوَيْنَ	لِرْوِينَ
انا	رَوَيْتُ	رُوِيْتُ	أَرْوِي	أُرْوَى	لَمْ أَرْوِ	لَمْ أُرْوَ	لِأَرْوِيَ	لِأُرْوَ	
نحن	رَوَيْنَا	رُوِيْنَا	نَرْوِي	نُرْوَى	لَمْ نَرْوِ	لَمْ نُرْوَ	لِنَرْوِيَ	لِنُرْوَ	

-2-

مشتق ئسملار ۋه تۇرلىنىشى

اسماء مشتقة / عدد ونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان	اِسْمُ اٰلَة	اِسْمُ تَفْضِيل
وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ	رَاوٍ	مَرْوِيٌّ	مَرْوِيَ	مَرْوِيٌّ	مِرْوَاةٌ	أَرْوَى
مُثَنَّى مُذَكَّرٌ	رَاوِيَانِ	مَرْوِيَّانِ	مَرْوِيَانِ	مَرْوِيَانِ	مِرْوَانِ	أَرْوَيَانِ

جَمْعَ مُذَكَّرٍ	رَاوُونَ	مَرْوِيُّونَ	مَرَاوٍ	مَرَاوٍ	مَرَاوٍ	اَرْوُونَ
وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	رَاوِيَةٌ	مَرْوِيَّةٌ				رِيٌّ
مُثَنَّى مُؤَنَّثٍ	رَاوِيَتَانِ	مَرْوِيَّتَانِ				رِيَّتَانِ
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	رَاوِيَاتٌ	مَرْوِيَّاتٌ				رِيَّاتٌ

تەھلىل

1. رِوَايَةٌ نىڭ بارلىق مُشْتَقٌ لىرىنىڭ تۈرلىنىشى ۋە اِعْلَالْ قىلىنىشى رِمَايَةٌ نىڭ بارلىق مُشْتَقٌ لىرىنىڭ تۈرلىنىش ۋە اِعْلَال قىلىنىش قائىدىسى بىلەن ئوخشاش.

2. بىر كَلِمَة دە ئىككى اِعْلال بولۇپ قالمىسۇن دەپ رَوَي دا «وَاوْ» ھەرىكەتلىك، ئالدىدىكى ھەرپ فَتْحَة لىك بولسىمۇ «وَاوْ، اَلِفْ» گە قَلِب قىلىنمىغان.

3. رِيٌّ ئەسلىدە رُوْيٌ بۇنىڭ اعلال قىلىنىشى مَرْمِيٌّ نىڭ اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

4. مَرْوَى اِسْم زَمَان، اِسْم مَكَان گەرچە بۇنىڭ مُضَارِع شەكلىنىڭ عَيْنِ كسرة لىك بولسىمۇ ئاخىرى حَرف علة بولغانلىقى ئۈچۈن، اسم زمان، اسم مكان «مَفْعِلْ» ۋەزنىدە ياسالماي «مَفْعَلْ» ۋەزنىدە ياسالغان.

8. بۇ بابنىڭ مُلْتَوِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَحيْ يَحِي نىڭ مَصْدَر شەكلى وَحْيٌ (يوشۇرۇن سۆزلەش) كېلىدۇ. بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مصدردىن بار-

لىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

وَحيَ	(ماضى)	وَاحٍ	(اسم فاعل)
يَحِي	(مضارع)	مَوْحِيٌّ	(اسم مفعول)
حِ	(امر)	مَوْحًى	(اسم زمان)
لَمْ يَحِ	(جحد)	مَوْحًى	(اسم مكان)
لَايَحِي	(نفي)	مِيْحَاءٌ	(اسم الة)
لَاتَحِ	(نهي)	اَوْحٰى	(اسم تفضيل)

مُلْتَوِي نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مُشْتَق پېئىللارۋە تۈرلىنىشى

ضَمَائِر	مَاضِى		مُضَارِع		جَحَدْ		نَفِى	نَهِى	اَمر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	وَحَيَ	وُحِيَ	يَحِي	يُوحَي	لَمْ يَحِ	لَمْ يُوحَ	لَايَحِي	لَايَحِ	
هما	وَحَيَا	وُحِيَا	يَحِيَانِ	يُوحَيَانِ	لَمْ يَحِيَا	لَمْ يُوحَيَا	لَايَحِيَانِ	لَايَحِيَا	
هم	وَحَوْا	وُحُوا	يَحُونَ	يُوحَوْنَ	لَمْ يَحُوا	لَمْ يُوحُوا	لَايَحُونَ	لَايَحُوا	
هي	وَحَتْ	وُحِيَتْ	تَحِي	تُوحٰى	لَمْ تَحِ	لَمْ تُوحَ	لَاتَحِي	لَاتَحِ	
هما	وَحَتَا	وُحِيَتَا	تَحِيَانِ	تُوحَيَانِ	لَمْ تَحِيَا	لَمْ تُوحَيَا	لَاتَحِيَانِ	لَاتَحِيَا	
هن	وَحَيْنَ	وُحِيْنَ	يَحِيْنَ	يُوحَيْنَ	لَمْ يَحِيْنَ	لَمْ يُوحَيْنَ	لَايَحِيْنَ	لَايَحِيْنَ	
انت	وَحَيْتَ	وُحِيْتِ	تَحِي	تُوحَيَ	لَمْ تَحِ	لَمْ تُوحَ	لَاتَحِي	لَاتَحِ	حِ

انتما	وَحَيْتُمَا	وُحِيْتُمَا	نَحِيَانِ	نُوحَيَانِ	لَمْ نَحِيَا	لَمْ نُوحَيَا	لَانَحِيَانِ	لَانَحِيَا	حِيَا
انتم	وَحَيْتُمْ	وُحِيْتُمْ	نَحُونَ	نُوحَوْنَ	لَمْ نَحُوا	لَمْ نُوحُوا	لَانَحُونَ	لَانَحُوا	حُوا
انت	وَحَيْتِ	وُحِيْتِ	نَحِيْنَ	نُوحَيْنَ	لَمْ نَحِي	لَمْ نُوحِي	لَانَحِيْنَ	لَانَحِي	حِي
انتما	وَحَيْتُمَا	وُحِيْتُمَا	نَحِيَانِ	نُوحَيَانِ	لَمْ نَحِيَا	لَمْ نُوحَيَا	لَانَحِيَانِ	لَانَحِيَا	حِيَا
انتن	وَحَيْتُنَّ	وُحِيْتُنَّ	نَحِيْنَ	نُوحَيْنَ	لَمْ نَحِيْنَ	لَمْ نُوحَيْنَ	لَانَحِيْنَ	لَانَحِيْنَ	حِيْنَ
انا	وَحَيْتُ	وُحِيْتُ	اَحِي	اُوحَى	لَمْ اَحِ	لَمْ اُوحَ	لَااَحِي	لَااَحِ	
نحن	وَحَيْنَا	وُحِيْنَا	نَحِي	نُوحَى	لَمْ نَحِ	لَمْ نُوحَ	لَانَحِي	لَانَحِ	

-2-

مشتق ئسسملار ۋه ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان	اسم الة	اسم تفضيل
وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ	وَاحٍ	مَوْحِيٌّ	مَوْحَى	مَوْحًى	مِيْحَاءٌ	اَوْحَى
مُثَنَّى مُذَكَّرٌ	وَاحِيَانِ	مَوْحِيَّانِ	مَوْحِيَانِ	مَوْحِيَانِ	مِيْحَائِ	اَوْحَيَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٌ	وَاحُونَ	مَوْحِيُّونَ	مَوَاحٍ	مَوَاحٍ	مَحَائِيُّ	اَوْحَوْنَ
وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ	وَاحِيَةٌ	مَوْحِيَّةٌ				وُحًى
مُثَنَّى مُؤَنَّثٌ	وَاحِيَتَانِ	مَوْحِيَّتَانِ				وُحَيَانِ
جَمْعُ مُؤَنَّثٌ	وَاحِيَاتٌ	مَوْحِيَّاتٌ				وُحَيَاتٌ

تەھلىل

1. بۇ پېئىلنىڭ مُضَارِع ۋە اُمْر شەكىللىرىدىن باشقىسىنىڭ تۈرلىنىشى ۋە إِعْلال قىلىنىشى رَمَي نىڭ تۈرلىنىشى ۋە اِعْلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

2. يَحِي «يَفْعِلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَوْحِيُ باراۋەر. «وَاوْ»، «ياء» بىلەن كَسْرة ئارىلىقىدا كەلگەنلىكى ئۈچۈن «وَاو» حَذِف قىلىنىپ يَحِيُ بولغان، ضَمَّة «ياء» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، «ياء» نىڭ ضەمىسى حَذِف قىلىنىپ يَحِي قالغان. الفِعْلُ الْمُضَارِع نىڭ بارلىق صيغەلىرىدە پېئىلنىڭ «فاء» سى حَذفْ قىلىنغان. يَحُونَ، تَحُونَ، تَحِيْنَ دىن ئىبارەت غَائِبِيْن، مُخَاطَبِيْنَ، مُخَاطَبَة صيغة لىرىدە پېئىلنىڭ «لام» ى مَحْذوف، بۇ ئۈچىنىڭ اِعْلال قىلىنىشى يَرْمي نىڭ مەزكۇر ئۈچ صيغەسىنىڭ اِعلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

3. «ح»، بۇيرۇق پېئىلى بۇ تۆۋەندىكى ئۈسۈل بىلەن ھاسىل بولغان:

1) تَحِي مُخَاطَبْ صيغة سىنىڭ ئاخىرى حرف علة ئۇ تاشلاندى، تَح بولدى.

2) حَرْف مُضَارِعَة ئېلىۋېتىلگەندىن كېيىن ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن ھەرپ حَاء ھەرىكەتلىك بولغاچقا، ئۆز ھالىتىدە قالدى، ح بولدى. حُوائەسلىدە حِيُوا اِعْلال قىلىنىشى يَرْمُونَ نىڭ اِعْلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

4- كۆنۈكمە

جاۋاب بېرىڭ.

1 - پېئىللار تۈزۈلۈشىدىكى شەكلى قۇرۇلمىسى جەھەتتىن

نەچچە قىسىمغا بۆلۈنىدۇ؟

2 - پېئىللار ئومۇمەن نەچچە بابقا بۆلۈنگەن؟

3 - «اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ» دېگەن قانداق پېئىل ئۇ نەچچە بابقا بۆلۈنگەن، ئۇلار قايسىلار؟ بىرىنچى باب قايسى، بۇنىڭ مصدر شەكلى نەچچە ۋەزىندە كېلىدۇ؟

5- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لەرنى كەلتۈرۈڭ ۋە «اقسام» لىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشىدە تۈرلەڭ.

حَلَالٌ	دَقٌّ	رَقٌّ	حَقٌّ
وُصُولٌ	وَصْفٌ	وُجُودٌ	سَيْرٌ
خِيَاطَةٌ	خِيَاطَةٌ	مَشْيٌ	كِفَايَةٌ
نَمَاءٌ	سَقَاءٌ	بُكَاءٌ	طَيٌّ
وَشْيٌ	وَفَاءٌ	عِلَاجٌ	

6- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ مشتق لەرنىڭ ئاستىغا سىزىڭ.

1 - نَوَى مُحَمَّد طَاهِر نِيَّةً طَيِّبَةً.

2 - اَلْوِشَايَةُ عَادَةٌ سَيِّئَة. اَلْوَاشِي يَشِي كَلَّ كَلَامٍ سَمِعَ.

3 - اَلْوِقَايَةُ خَيْرٌ مِنَ الْعِلَاجِ.

4 - بَكَى اَلْوَلَدُ بُكَاءً قَالَ لَهُ وَالِدُهُ لَاتَبْكِ يَاوَلَدِي.

5 - مَشَيْنَا فِي الطَّرِيقِ ثَلَاثَ سَاعَاتٍ.

6 - وَجَدَ السَّائِقُ مِفْتَاحَ السَّيَّارَةِ مِنْ دُرْجِ الْمَكْتَبِ.

7 - اَلْخَيَّاطَةُ خَاطَتْ ثَوْبًا جَمِيلًا وَبَاعَتْ فِيَ السُّوقِ بِسِعْرِ

مُوَافِقٍ.
8 - سِرْتُ مِنَ الْكُوشَارِ اِلَيَ الْقُونَاسْ.
9 - وَصَفَ الطَّبِيْبُ الدَّوَاءَ، صِلْ اِخْوَانَكَ.
10 - رَأَي خَالِدٌ مِسْكِيْنًا فَرَقَّ لَهُ.

يەككە سۆزلەر

حَلَّ يَحِلُّ حَلَالٌ	هالال بولماق	دَقَّ يَدِقُّ دَقٌّ	ئىنچىكە بولماق
رَقَّ يَرِقُّ رَقٌّ	ئىچ ئاغرىتماق	حَقَّ يَحِقُّ حَقٌّ	ھەق بولماق
سِعْرٌ ج اَسْعَارٌ	باھا	وَصَلَ يَصِلُ وُصُولٌ	مۇناسىۋەتلەشمەك
وَصَفَ يَصِفُ وَصْفٌ	زورايتماق	دُرْجٌ ج اُدْرَاجٌ	تاتما
وَجَدَ يَجِدُ وُجُودٌ	تاپماق	سَارَ يَسِيْرُ سَيْرٌ	يۈرمەك، ماڭماق
خَابَ يَخِيْبُ خِيَابَةٌ	زىيان تارتماق	خَاطَ يَخِيْطُ خِيَاطَةٌ	تىكمەك
خَيَّاطَةٌ ج خَيَّاطَاتٌ	تىككۇچى ئايال	مَشَي يَمْشِي مَشْيًا	ماڭماق
نَمَي يَنْمِي نَمَاءٌ	ئۆسمەك	سَقَي يَسْقِي سَقَاءٌ	سۇغارماق
طَوَي يَطْوِي طَيٌّ	قاتلىماق	وَشِي يَشِي وِشَايَةٌ	گەپ توشماق
وَفَي يَفِي وَفَاءٌ	ۋاپا قىلماق	بَكَي يَبْكِي بُكَاءٌ	يىغلىماق
سَيِّئَةٌ ج سَيِّئَاتٌ	يامانلىق	وَقَي يَقِي وِقَايَةٌ	ئالدىنى ئالماق
عَلَجَ يَعْلِجُ عِلَاجٌ	داۋالىماق	كَفَي يَكْفِي كِفَايَةٌ	يېتەرلىك بولماق

2. فَعَلَ يَفْعُلُ بابى

اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِي نىڭ ئىككىنچى بابى مَاضى دا «عَيْنِ» فَتْحَة-لىك مُضَارِع دا «عَيْنِ» ضَمَّةلىك بولغان «فَعَلَ يَفْعُلُ» بابىدۇر.

بۇ بابنىڭ مَصْدرلىرى تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن، ئون بەش خىل ۋەزىندە كېلىدۇ. بۇ بابدا اَجْوَف يَائِي، نَاقِص يَائِي، لَفِيْف، مُلْتَوِي پېئىللار كەلمەيدۇ.

رَقْمْ	اَوْزَانُ	مَاضِى مُضَارِعْ	مَصَادِرُ	مَعَانِي
1	فَعْلٌ	نَصَرَ يَنْصُرُ	نَصْرٌ	ياردەم قىلماق
2	فَعَلَ	طَلَبَ يَطْلُبُ	طَلَبٌ	تەلەپ قىلماق
3	فَعَالٌ	نَبَتَ يَنْبُتُ	نَبَاتٌ	ئۇنمەك
4	فَعَالَةٌ	حَرَسَ يَحْرُسُ	حَرَاسَةٌ	قوغدىماق
5	فُعْلٌ	شَكَرَ يَشْكُرُ	شُكْرٌ	رەھمەت ئېيتماق
6	فِعْلَانٌ	كَتَمَ يَكْتُمُ	كِتْمَانٌ	يوشۇرماق
7	فُعْلٰى	بَشَرَ يَبْشُرُ	بُشْرٰى	خۇش خەۋەر يەتكۈزمەك
8	فُعُولٌ	خَرَجَ يَخْرُجُ	خُرُوجٌ	چىقماق
9	فَعِلٌ	خَنَقَ يَخْنُقُ	خَنِقٌ	بوغماق
10	فِعَالٌ	كَتَبَ يَكْتُبُ	كِتَابٌ	يازماق
11	فُعَالٌ	صَرَخَ يَصْرُخُ	صُرَاخٌ	قىچقارماق
12	فِعْلٌ	فَسَقَ يَفْسُقُ	فِسْقٌ	بۇزۇنچىلىق قىلماق
13	فِعْلٰى	ذَكَرَ يَذْكُرُ	ذِكْرٰي	يادىغا ئالماق

14	فِعْلَةٌ	نَشَدَ يَنْشُدُ	نِشْدَةٌ	تەلەپ قىلماق
15	فُعْلَةٌ	دَعَا يَدْعُو	دُعْوَةٌ	چاقىرماق

1. بۇ بابنىڭ سَالِمْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

نَصَرَ يَنْصُرُ نىڭ مَصْدر شەكلى نَصْرٌ، نُصْرَةٌ (ياردەم بەرمەك) كېلىدۇ. بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَقْ لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَق لىرىنىڭ ۋەزىن بىلەن ئوخشاش ۋەزىندە شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىندە تۇرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

نَصَرَ	(ماضى)	نَاصِرٌ	(اسم فاعل)
يَنْصُرُ	(مضارع)	مَنْصُورٌ	(اسم مفعول)
اُنْصُرْ	(امر)	مَنْصَرٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَنْصُرْ	(جحد)	مَنْصَرٌ	(اسم مكان)
لَايَنْصِرُ	(نفي)	مِنْصَارٌ	(اسم الة)
لَاتَنْصُرْ	(نهي)	أَنْصَرُ	(اسم تفضيل)

بۇلارنىڭ بارلىق تۇرلىنىشى فَتَحَ، يَفْتَحُ، ضَرَبَ، يَضْرِبُ قاتارلىق سالم پېئىللارنىڭ بارلىق تۇرلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

تەھلىل

بۇيرۇق پېئىلى اُنْصُرْ تۆۋەندىكى ئۇسۇلبىلەن ياسالغان.

1 - تَنْصُرُ مخاطب، بۇنىڭ ئاخىرى ساكىن قىلىنىپ، تَنْصُرْ بولدى.

2 - حَرف مُضَارَعة ئېلىپ تاشلانغاندىن كېيىن نَصُرُ قالدى. بۇ خىل هالەتتە ئوقۇش مۇمكىن بولمايدۇ. ئەسلىدە پېئىلنىڭ «عَيْن» ضَمَّەلىك بولغانلىقى ئۈچۈن باش تەرىپىگە ضَمَّەلىك هەمزە كەلتۈرۈلۈپ أُنْصُرُ بولغان.

2. بۇ بابنىڭ مُضَاعَفْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

رَدَّ يَرُدُّ نىڭ مَصْدَر شەكلى رَدٌّ مَرَدَّةٌ (قايتۇرماق) كېلىدۇ. بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَقْ لەرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَقْ لىرىنىڭ ۋەزنى بىلەن ئوخشاش ۋەزندە شاخلىنىپ چىقىدۇ. ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىلىرىگە ئوخشاش ۋەزندە تۈرلىنىدۇ.

رَدَّ	(ماضى)	رَادٌّ	(اسم فاعل)
يَرُدُّ	(مضارع)	مَرْدُوْدْ	(اسم مفعول)
رُدَّ	(امر)	مَرَدٌّ	(اسم زمان)
لَم يَرُدَّ	(جحد)	مَرَدٌّ	(اسم مكان)
لَايَرُدُّ	(نفي)	مِرْدَادٌ	(اسم الة)
لَاتَرُدَّ	(نهي)	أَرَدُّ	(اسم تفضيل)

بۇ پېئىلنىڭ بارلىق مُشْتَقْ لىرىنىڭ تۈرلىنىشى ۋە ئۆزگىرىشى فَرَّيَفِرُّ نىڭ مُشْتَق لىرىنىڭ تۈرلىنىشى ۋە ئۆزگىرىشى بىلەن ئوخشاش. ئەمما پېئىلنىڭ «عَيْن» نىڭ هەرىكتى ئۆزگەرمەيدۇ.

تەھلىل

رَدَّ، يَرُدُّ، فَعَلَ، يَفْعُلُ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى رَدَدَ، يَرْدُدُ باراۋەر. بۇ پېئىلنىڭ جَزْم لىك ھالەتلىرىنى ضَمّة ۋە كَسْرَة بىلەن ئوقۇشمۇ ۋە اِدْغام سىز ئوقۇشمۇ دۇرۇس.

مەسىلەن:

لَمْ يَرُدَّ	لَمْ يَرُدَّ	لَمْ يَرُدِّ	لَمْ يَرْدُدْ
رُدَّ	رُدَّ	رُدِّ	اُرْدُدْ

ئەمما جَزْم لىك ھالەتتە مَجْهُول نىڭ ئاخىرىنى ضَمَّة بىلەن ئوقۇش دۇرۇس ئەمەس چۈنكى ضَمَّة بىلەن ئوقۇش دۇرۇس بولۇش ئۈچۈن مَجْهُول ھالىتىدە ھەم پېئىلنىڭ «عَيْنِ»ى ضمة لىك بولۇشى كېرەك. ئەمەلىيەتتە پېئىلنىڭ «عين»ى معلوم شەكلىدە ضمة لىك مجهول شەكلىدە فتحة لىك بولۇپ قالغان.

3. بۇ بابنىڭ مَهْمُوز پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

أَخَذَ يَأْخُذُ بۇنىڭ مَصْدر شەكلى أَخْذٌ (ئالماق) كېلىدۇ. بۇ شەكىلدىكى گە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن بالىق مُشْتَق لەرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَقّ لىرىنىڭ ۋەزنى بىلەن ئوخشاش ۋەزنىدە شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنلىرىگە ئوخشاش ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

أَخَذَ	(ماضى)	اٰخِذٌ	(اسم فاعل)
يَأْخُذُ	(مضارع)	مَأْخُوْذٌ	(اِسْم مَفْعُول)

خُذْ	(امر)	مَأْخَذٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَأْخُذْ	(جحد)	مَأْخَذٌ	(اسم مكان)
لَايَأْخُذُ	(نفي)	مِئْخَاذٌ	(اسم الة)
لَاتَأْخُذْ	(نهي)	آخَذُ	(اسم تفضيل)

مَهْمُوزُالْفَاءِ نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مُشْتَقّ پېئىللار ۋە تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضِي		مُضَارِعُ		جَحْد		نفِي	نَهِي	امر
	مَعْلوم	مَجْهول	مَعْلوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هُوَ	أَخَذَ	أُخِذَ	يَأْخُذُ	يُؤْخَذُ	لَمْ يَأْخُذْ	لَمْ يُؤْخَذْ	لَايَأْخُذُ	لَايَأْخُذْ	
هُمَا	أَخَذَا	أُخِذَا	يَأْخُذَانِ	يُؤْخَذَانِ	لَمْ يَأْخُذَا	لَمْ يُؤْخَذَا	لَايَأْخُذَانِ	لَايَأْخُذَا	
هُمْ	أَخَذُوا	أُخِذُوا	يَأْخُذُونَ	يُؤْخَذُونَ	لَمْ يَأْخُذُوا	لَمْ يُؤْخَذُوا	لَايَأْخُذُونَ	لَايَأْخُذُوا	
هِيَ	أَخَذَتْ	أُخِذَتْ	تَأْخُذُ	تُؤْخَذُ	لَمْ تَأْخُذْ	لَمْ تُؤْخَذْ	لَاتَأْخُذُ	لَاتَأْخُذْ	
هُمَا	أَخَذَتَا	أُخِذَتَا	تَأْخُذَانِ	تُؤْخَذَانِ	لَمْ تَأْخُذَا	لَمْ تُؤْخَذَا	لَاتَأْخُذَانِ	لَاتَأْخُذَا	
هُنَّ	أَخَذْنَ	أُخِذْنَ	يَأْخُذْنَ	يُؤْخَذْنَ	لَمْ يَأْخُذْنَ	لَمْ يُؤْخَذْنَ	لَايَأْخُذْنَ	لَايَأْخُذْنَ	
أَنْتَ	أَخَذْتَ	أُخِذْتَ	تَأْخُذُ	تُؤْخَذُ	لَمْ تَأْخُذْ	لَمْ تُؤْخَذْ	لَاتَأْخُذُ	لَاتَأْخُذْ	خُذْ
أَنْتُمَا	أَخَذْتُمَا	أُخِذْتُمَا	تَأْخُذَانِ	تُؤْخَذَانِ	لَمْ تَأْخُذَا	لَمْ تُؤْخَذَا	لَاتَأْخُذَانِ	لَاتَأْخُذَا	خُذَا
أَنْتُمْ	أَخَذْتُمْ	أُخِذْتُمْ	تَأْخُذُونَ	تُؤْخَذُونَ	لَمْ تَأْخُذُوا	لَمْ تُؤْخَذُوا	لَاتَأْخُذُونَ	لَاتَأْخُذُوا	خُذُوا

أَنْتِ	أَخَذْتَ	أَخَذْتِ	تَأْخُذِينَ	تُؤْخَذِينَ	لَمْ تَأْخُذِي	لَمْ تُؤْخَذِي	لَاتَأْخُذِينَ	لَاتَأْخُذِي	خُذِي
أَنْتُمَا	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُمَا	تَأْخُذَانِ	تُؤْخَذَانِ	لَمْ تَأْخُذَا	لَمْ تُؤْخَذَا	لَاتَأْخُذَانِ	لَاتَأْخُذَا	خُذَا
أَنْتُنَّ	أَخَذْتُنَّ	أَخَذْتُنَّ	تَأْخُذْنَ	تُؤْخَذْنَ	لَمْ تَأْخُذْنَ	لَمْ تُؤْخَذْنَ	لَاتَأْخُذْنَ	لَاتَأْخُذْنَ	خُذْنَ
أَنَا	أَخَذْتُ	أَخَذْتُ	آخُذُ	أُؤْخَذُ	لَمْ آخُذْ	لَمْ أُؤْخَذْ	لَاآخُذُ	لَاآخُذُ	
نَحْنُ	أَخَذْنَا	أَخَذْنَا	نَأْخُذُ	نُؤْخَذُ	لَمْ نَأْخُذْ	لَمْ نُؤْخَذْ	لَا نَأْخُذُ	لَاتَأْخُذُ	

2.

مُشْتَقّ ئسسملار ۋه ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عدد ونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان	اسم آلة	اسم تفضيل
وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ	آخِذٌ	مَأْخُوذٌ	مَأْخَذٌ	مَأْخَذٌ	مِئْخَاذٌ	آخَذُ
مُثَنَّى مُذَكَّرٌ	آخِذَانِ	مَأْخُوذَانِ	مَأْخَذَانِ	مَأْخَذَانِ	مِئْخَاذَانِ	آخَذَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٌ	آخِذُونَ	مَأْخُوذُونَ	مَآخِذُ	مَآخِذُ	مَآخِيذُ	آخَذُونَ
وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ	آخِذَةٌ	مَأْخُوذَةٌ				أُخْنَى
مُثَنَّى مُؤَنَّثٌ	آخِذَتَانِ	مَأْخُوذَتَانِ				أُخْنَيَانِ
جَمْعُ مُؤَنَّثٌ	آخِذَاتٌ	مَأْخُوذَاتٌ				أُخْنَيَاتٌ

مهموز همزىسىنىڭ حذف قىلىنىشى

سَأَلَ، قَرَأَ گه ئوخشاش «مَهْمُوزُ الْعَيْنِ» ۋه «مَهْمُوزُ اللَّام» پېئىللارنىڭ بارلىق تۈرلىنىشى سَالِم پېئىللارنىڭ تۈرلىنىشى بىلەن تامامەن ئوخشاش.

أَخَذَ أَكَلَ، أَمَرَ دېگەنگە ئوخشاش «مَهْمُوزُ الْفَاءِ» بولغان پېئىللارنىڭ بۇيرۇق شەكلىدە پېئىلنىڭ «فا» سى حَذِف قىلىنىدۇ.

مەسىلەن: خُذْ، كُلْ، مُرْ

مَهْمُوز ھەمزىسىنىڭ قَلِب قىلىنىشى

ھەمزە ساكىن بولۇپ، ئالدىدىكى ھەرپ ھەرىكەتلىك بولسا، ساكىنلىق ھەمزە ھەرىكەتلىك ھەرپىنىڭ ئۈزىگە قَلِب قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

اَ+ أْمَنَ=آمن. اَ+ أْخُذُ=آخُذُ

اِ+ئْمَانْ=اِيْمَانُ، رَا+ ئْسْ= رَأْسُ

ھەمزە ھەرىكەتلىك بولۇپ ھەمزىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپمۇ ھەرىكەتلىك بولسا، ھەمزە ئۈز ھالىتىدە قالىدۇ.

مەسىلەن:

تَسَأَّلَ، لُؤْمٌ، مُسْتَهْزِؤُنَ، سُئِلَ، مُسْتَهْزِئِيْنَ.

ھەمزە فتحة لىك بولۇپ ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ كسرة لىك ياكى ضمةلىك بولسا، ھەمزە شۇ ھەرىكەتلەرنىڭ ئۈزىگە قَلب قىلىنىدۇ.

مەسىلەن: مِئْزَرْجُوْنَ، مِسَرجُوْنَ بولغان.

ھەمزە ھەرىكەتلىك بولۇپ ئالدىدىكى ھەرپ ساكىن بولسا، ھەمزىنىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىدۇ. بۇ ھالەتتە ئىككى ساكىن بىر جايدا كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ھەمزىنىڭ ھەرىكىتى ئالدىغا يۆتكىلىپ ھەمزە حذف قىلىنىدۇ. يَرَيَ غا ئوخشاش ئەسلىدە يَرْأَيُ ئىدى

تەھلىل

پېئىلنىڭ «فَاء» سى باراۋىرىدە ھەمزە بولسا «مَهمُوزُ الفَاء»

«عَيْنِ» نىڭ باراۋىرىدە ھەمزە بولسا «مَهْمُوزُ الْعَيْنِ» ، «لَامِ» نىڭ باراۋىرىدە ھەمزە بولسا «مَهْمُوزُ اللَّامِ» دەپ ئاتىلىدۇ. أَخَذَ، سَأَلَ قَرَأَ دېگەنگە ئوخشاش. أَخَذَ أَكَلَ دىن باشقا «مَهْمُوزُالْفَاءِ» پېئىللار-نىڭ بۇيرۇق شەكلىنىڭ ئالدىغا ھەرىكەتلىك ھەرپ كەلسە، بۇيرۇق پېئىلىنىڭ «فاء» سى حَذف قىلىنمايدۇ. مەسىلەن: وَأْذَنْ، وَأْسَقْ ئەمما أَمَرَ نىڭ بۇيرۇق شەكلىدە ئىككى خىل ئوقۇشقا بولىدۇ.

مەسىلەن: وَمُرْ ياكى وَأْمُرْ

«يَفْعَلُ» بابىدىكى يَرَي نىڭ إِعْلال قىلىنىشى.

يَرَي «يَفْعَلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَرْأَيُ بارا-ۋەر «يَاء» ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحَة لىك بولغاچقا، «ياء» نىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىپ اَلِف گە قَلِب قىلىندى. يَرْأَيُ بولدى. ھەمزە ھەرىكەتلىك ئالدى ساكىن بولغاچقا، ھەمزىنىڭ ھەرىكىتى ئېلىپ تاشلاندى. يَرْأَيْ بولدى. بۇ ھالەتتە ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ حَذِف نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەم-زىنى حَذِف قىلىپ ھەمزىدىن ئالِغان ھەرىكەت «رَاء» غا بېرىلدى، يَرَيْ بولدى. بۇنىڭ ئەسلىسى رَأَيَ. تۈرلىنىشى ۋە إِعْلال قىلىنە-شى رَمَيَ گە ئوخشاش. يَرَىٰ نىڭ ماضى شەكلي رَأَيْ كىلىدۇ

4. بۇ بابنىڭ مِثَالْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَسَّ، يَوْسُّ، بۇنىڭ مَصْدَر شەكلى وَسٌّ (ياخشى مۇكاپات بەرمەك) كېلىدۇ. بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِ-دىن بارلىق مُشْتَق لەرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَق لىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە

ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىندە تۇرلىنىدۇ.

وَسَّ	(مَاضِى)	وَاسٌّ	(اسم فاعل)
يَوُسُّ	(مُضَارِع)	مَوْسُوسٌ	(اسم مفعول)
وُسَّ	(أمر)	مَوَسٌّ	(اسم زمان)
لَمْ يَوُسَّ	(جَحْدْ)	مَوَسٌّ	(اسم مكان)
لَايَوُسُّ	(نَفِي)	مِيْسَاسٌ	(اسم الة)
لَاتَوُسَّ	(نَهِي)	اَوَسُّ	(اسم تفضيل)

وَسَّ، يَوُسُّ «فَعَلَ يَفْعُلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى وَسَسَ يَوْسُسُ باراۋەر. بۇ پېئىلنىڭ بارلىق مُشْتَق لىرىنىڭ تۇرلىنىشى ۋە ئۆزگىرىشى «فَرَّ يَفِرُّ»نىڭ مُشْتَقْ لىرىنىڭ تۇرلىنىشى ۋە ئۆزگىرىشى بىلەن تامامەن ئوخشاش.

5. بۇ بابنىڭ «اَجْوَفْ» پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

دَامَ يَدُوْمُ نىڭ مَصْدَر شەكلي دَوْمٌ، دَوَامٌ، مَدَامٌ(داۋاملاشماق) كېلىدۇ. بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَقّ لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتق لىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىلىرىگە ئوخشاش ۋەزىندە تۇرلىنىدۇ.

دَامَ	(ماضى)	دَائِمٌ	(اسم فاعل)
يَدُوْمُ	(مضارع)	مَدُوْمٌ	(اسم مفعول)

دُمْ	(امر)	مَدَامُ	(اسم زمان)
لَمْ يَدُمْ	(جحد)	مَدَامٌ	(اسم مكان)
لَايَدُومُ	(نفى)	مِدَامٌ	(اسم الة)
لَاتَدُمْ	(نهي)	اَدْوَمُ	(اسم تفضيل)

اَجْوَف نىڭ پېئىللارنىڭ تۈرلىنىش ئۆلگىسى

1-

مُشْتَقّ پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	مَاضِى		مُضَارِع		جَحَد		نَفِي	نَهِي	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	دَامَ	دِيمَ	يَدُومُ	يُدَامُ	لَمْ يَدُمْ	لَمْ يُدَمْ	لَايَدُومُ	لَايَدُمْ	
هما	دَامَا	دِيمَا	يَدُومَانِ	يُدَامَانِ	لَمْ يَدُومَا	لَمْ يُدَامَا	لَايَدُومَانِ	لَايَدُومَا	
هم	دَامُوا	دِيمُوا	يَدُومُونَ	يُدَامُونَ	لَمْ يَدُومُوا	لَمْ يُدَامُوا	لَايَدُومُونَ	لَايَدُومُوا	
هي	دَامَتْ	دِيمَتْ	تَدُومُ	تُدَامُ	لَمْ تَدُمْ	لَمْ تُدَمْ	لَاتَدُومُ	لَاتَدُمْ	
هما	دَامَتَا	دِيمَتَا	تَدُومَانِ	تُدَامَانِ	لَمْ تَدُومَا	لَمْ تُدَامَا	لَاتَدُومَانِ	لَاتَدُومَا	
هن	دُمْنَ	دُمْنَ	يَدُمْنَ	يُدَمْنَ	لَمْ يَدُمْنَ	لَمْ يُدَمْنَ	لَايَدُمْنَ	لَايَدُمْنَ	
انت	دُمْتَ	دُمْتَ	تَدُومُ	تُدَامُ	لَمْ تَدُمْ	لَمْ تُدَمْ	لَاتَدُومُ	لَاتَدُمْ	دُمْ
انتما	دُمْتُمَا	دُمْتُمَا	تَدُومَانِ	تُدَامَانِ	لَمْ تَدُومَا	لَمْ تُدَامَا	لَاتَدُومَانِ	لَاتَدُومَا	دُومَا
انتم	دُمْتُمْ	دُمْتُمْ	تَدُومُونَ	تُدَامُونَ	لَمْ تَدُومُوا	لَمْ تُدَامُوا	لَاتَدُومُونَ	لَاتَدُومُوا	دُومُوا
انت	دُمْتِ	دُمْتِ	تَدُومِينَ	تُدَامِينَ	لَمْ تَدُومِي	لَمْ تُدَامِي	لَاتَدُومِينَ	لَاتَدُومِي	دُومِي
انتما	دُمْتُمَا	دُمْتُمَا	تَدُومَانِ	تُدَامَانِ	لَمْ تَدُومَا	لَمْ تُدَامَا	لَاتَدُومَانِ	لَاتَدُومَا	دُومَا
انتن	دُمْتُنَّ	دُمْتُنَّ	تَدُمْنَ	تُدَمْنَ	لَمْ تَدُمْنَ	لَمْ تُدَمْنَ	لَاتَدُمْنَ	لَاتَدُمْنَ	دُمْنَ

انا	تُمْتُ	تُمْتَ	آدُومَ	آدامَ	لَمْ أَدُمْ	لَمْ أَدُمْ	لَمْ أَدُمْ	لَا أَدُومُ	لَا أَدُمْ
نحن	تُمْنَا	تُمْنَا	نَدُومَ	نُدامَ	لَمْ نَدُمْ	لَمْ نَدُمْ	لَمْ نَدُمْ	لَا نَدُومُ	لَا نَدُمْ

-2-

مشتق ئىسملار ۋە تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اِسْمُ فاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمان	اِسْمُ مَكان	اِسْمُ آلَة	اسم تفضيل
واحدمذكر	دَائِمٌ	مَدُومٌ	مَدَامٌ	مَدَامٌ	مِدَامٌ	أَدْوَمُ
مثنى مذكر	دَائِمَانِ	مَدُومَانِ	مَدَامَانِ	مَدَامَانِ	مِدَامَانِ	أَدْوَمَانِ
جمع مذكر	دَائِمُونَ	مَدُومُونَ	مَدَائِمُ	مَدَائِمُ	مَدَائِمُ	أَدْوَمُونَ
واحدة مؤنث	دَائِمَةٌ	مَدُومَةٌ				دُومِيْ
مثنى مؤنث	دَائِمَتَانِ	مَدُومَتَانِ				دُومَيَانِ
جمع مؤنث	دَائِمَاتٌ	مَدُومَاتٌ				دُومَيَاتٌ

تەھلىل

1. «فِعْلُ مَاضِى» نىڭ «غَائِبَات» ئالتە «مُخَاطَبْ» ئىككى «مُتَكَلِّمْ» دىن ئىبارەت توققۇز صِيْغَەسىدە پېئىلنىڭ «عَيْنِ» مَحْذُوف بولغان.

2. «دُمْنَ»، «فَعَلْنَ» گە باراۋەر ئەمەس، ئەسلىسى «دَوَمْنَ» باراۋەر. «عَيْنِ» «فَتْحَة» لىك بولغان أَجْوَف واوى «عَيْن» «ضَمَّة» لىك بولغان أَجْوَف وَاوِى غا ئايلاندۇرۇلۇپ دُوِمْنَ بولدى. «وَاوَ» غا «ضَمَّة» ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ ضَمَّەسى ئالدىدىكى ھەرپ «دال» غا يۆتكەلدى، دُوْمْنَ بولدى. بۇ ھالەتتە حذف

نىڭ شەرتنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن «واو» حذف قىلىـ
نىپ، دُمْنَ قالدى. باشقا «صِيْغَة» لىرنىڭ اِعْلال قىلىنىشىمۇ
مۇشۇ قائىدىگەئاساسەن بولىدۇ.

3. دَامَ نىڭ مَجْهُول شەكلى دِيْمَ بولۇپ تۆۋەندىكى ئۈسۇل
بىلەن مَجْهُول قىلىنغان. «دَامَ» «فَعَلَ» گە باراۋەر ئەمەس.
ئۈنىڭ ئەسلىسى «دَوَمَ» باراۋەر. ئاخىرىدىكى ھەرپنىڭ ئالدىدىـ
كىسى «كَسْرَة» قىلىندى، دَوِمَ بولدى. ئۈنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ
«دال» «ضَمَّة» قىلىندى. دُوِمَ بولدى. «وَاوْ» غا «كَسْرَة» ئېغىر
بولغانلىقى ئۈچۈن ئۈنىڭ «كسرة» سى ئالدىغا يۆتكىلىپ دِوْمَ
بولدى. «وَاوْ» ساكىن، ئالدى «كَسْرَة» لىك بولغاچقا «واو»
«يَاءْ» غا قَلِب قىلىنىپ «دِيْمَ» قالدى. مَاضِى مَجْهُول نىڭ
ئاخىرقى توققۇز صيغەسىدە پېئىلنىڭ عَيْن مَحْذُوف: بۇ جەھەتتە
مَاضِى مَجْهول،مَاضِى مَعْلُوم نىڭ توققۇز صيغة سى بىلەن ئورتاق.
بۇلار ئەسلىدە دُوِمْنَ، دُوِمْتَ، دُوِمْتُمَا، دُوِمْتُم ئىدى. «كَسْرَة»
«وَاوْ» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاوْ» نىڭ «كَسْرَة» سى
ئېلىپ تاشلىنىپ، دُوْمْنَ، دُوْمْتَ بولدى. «واو» بىلەن «ميم»
دا ئارقىمۇئارقا ئىككى ساكىن كەلىپ حَذِف نىڭ شەرتىنى ھاسىل
قىلدى. شۇنىڭ بىلەن «وَاوْ» حَذِف قىلىنىپ دُمْنَ، دُمْتَ قالدى.

4. يَدُوْمُ «يَفْعُلُ» غا باراۋەر ئەمەس. ئەسلىسى يَدْوُمُ بارا-
ۋەر. «وَاوْ» غا «ضَمَّة» ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۈنىڭ «ضَمَّة»
سى ئالدىدىكى ھەرپ «دَالْ» غا يۆتكەپ بېرىلىپ يَدُوْمُ بولدى.
يَدُمْنَ تَدُمْنَ دىن ئىبارەت ئىككى صيغەدە «فعل» نىڭ «عين»
(پېئىلنىڭ ئىككىنچى ئەسلى ھەرپى) مَحْذُوف بۇلار ئەسلىدە
يَدْوُمْنَ، تَدْوُمْنَ ئىدى. «وَاوْ» غا «ضَمَّة» ئېغىر بولغانلىقى ئۈ-
چۈن «وَاوْ» نىڭ «ضَمَّة» سى ئالدىدىكى ھەرپكە بېرىلىپ «يَـ-

ـدُوْمْنَ، تَدُوْمْنَ» قىلىپندى، «وَاوْ» بىلەن «ميم» دا ئىككى ساكىن ئارقىسىدۇئارقا كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن «حَرْفُ عِلّة» «حَذِف» قىلىنىپ «يَدُمْنَ، تَدُمْنَ» قالدى.

5. يُدَامُ مجهول، بۇ تۆۋەندىكى ئۈسۈل بىلەن مجهول غا ئايلاندۇرۇلغان؛ ئۇنىڭ «معلوم» شەكلىنىڭ ئەسلىگە قايتۇردۇق، يَدْوُمُ بولدى. بۇ هالەتتە ئۇ «يَفْعُلُ» غا باراۋەر كەلدى، يَدْوُمُ نى مَجْهُول قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاخىرىدىن ئىككىنچى هەرپكە «فَتْحة» هەرىكەت بېرىلدى، «يَدْوَمُ» بولدى. حَرِف مُضَارَعة (كېلىدىغان زاماننى ئىپادىلىگۈچى هەرپ) گە «ضَمَّة» هەرىكەت بېرىلدى، «يُدَوْمُ» بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن «وَاوْ» نىڭ هەرىكەتى ئالدىدىكى هەرپكە ئېلىپ بېرىلدى، «يُدَوْمُ» بولدى. «وَاوْ» نى ئالدىدىكى هەرپ هەرىكەتنىڭ جنسى (تۇراشى) بولغان «اَلِف» گە قَلِب قىلىندى، «يُدَامُ» بولدى. «مَجْهُول» نىڭ «غَائِبَات، مُخَاطَبَات» «صيغة» سىدە پېئىلنىڭ عَيْن (پېئىلنىڭ ئىككىنچى هەرپى) مَحْذوف بۇلار ئەسلىدە «يُدْوَمْنَ تُدْوَمْنَ» ئىدى. بۇلاردىكى «واو» «الف» گە «قَلِب» قىلىنىپ «يُدَامْنَ تُدَامْنَ» بولغان. «حَذِف» نىڭ شەرتى هاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن، «حرف علة» «الف» حذف قىلىنىپ «يُدَمْنَ، تُدَمْنَ» قالغان.

6. دَائِمٌ اِسْم فَاعِل ئۇ ئەسلىدە «دَاوِمٌ» ئىدى، بۇنىڭدىكى «واو» ئوشۇق يەنى زائد هەرپ «الف» دىن كېيىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن «واو» هەمزىگە «قَلِب» قىلىنىپ «دَائِمٌ» بولغان.

7. مَدُوْمٌ اسْمُ مَفْعُول ئۇ «مَفْعُول» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى مَدْوُوْمٌ باراۋەر. «واو» غا «ضمة» ئېغىر كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن «واو» نىڭ «ضمة» سى ئالدىدىكى هەرپ «دال» غا يۆتكىلىپ «مَدُوْوْمٌ» بولدى. ئىككى «واو» دا ئىككى ساكىن

ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ «حَذِف» نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىر «وَاوٌ» «حذف» قىلىنىپ «مَدُوُمٌ» قالدى.

8. لَمْيَدُمْ فِعْلُ جَحْدٌ بۇ پېئىل گە «لَمْ» كىرىشتىن بۇرۇن «يَدُومُ» ئىدى. «لَمْ» كىرگەندىن كېيىن ئاخرقى ھەرپى «ميم» ساكىن بولۇپ «لَمْ يَدُوْمْ» بولدى. ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ «حَذْف» نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن «واو» «حَذْف» قىلىنىپ «لَمْيَدُمْ» بولدى. بۇ پېئىلنىڭ «غَائِبٌ، غَائِبَة، غَائِبَات، مُخَاطَبٌ، مُخَاطَبَات» ۋە ئىككى «مُتَكَلِّم» دىن ئىبارەت يەتتە «صيغة» سىدە پېئىلنىڭ «عين» «مَحْذُوف» بۇ پېئىلنىڭ «نَفِى» شەكلى بارلىق تۈرلىنىش ۋە «إِعْلَال» قىلىنىشىدا «مُضَارِع» غا تامامەن ئوخشاش.

9. «دَامَ، يَدُومُ» دىن فعل امر (بويرۇق پېئى) دُمْ. شەكلىدە كېلىدۇ. بۇنىڭ ھاسىل بولۇش شەكلى مۇنداق: «دُ-دُومُ» «مُخَاطَب» «صِيْغة» سى

1- بۇ پېئىلنىڭ ئاخىرى «صحيح» بولغاچقا، ساكىن قىلىنىپ «تَدُوْمْ» بولدى.

(وَاوٌ) بىلەن «مِيمْ» دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ «حَذِف» نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن «حرف علة» «حذف» قىلىنىدى، تَدُمْ قالدى.

2 - «حرف مضارعة» تاشلاندى، ئۇنىڭ ئاخىرىدىكى ھەرپ «دال» ھەرىكەتلىك بولغاچقا، شۇنىڭ بىلەن «أَمْر» ھاسىل بولۇپ «دُمْ» بولدى. ئىككىنچى بىر ئۇسۇل؛ «دُمْ» «أُفْعُلْ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «أُدُوْمْ» باراۋەر.

«وَاوٌ» غا «ضَمَّة» ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ «ضَمَّة» سى ئالدىدىكى ھەرپ «دال» غا يۆتكىلىپ «أُدُوْمْ» بولدى. «واو»

بىلەن «ميم» دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ «حذف» نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، «حَرِف عِلة» «واو» «حذف» قىلىنىپ «أُدُمْ» قالدى. بۇ ھالەتتە ھەمزىگە ھاجەت قالمىغانلىقى ئۈچۈن ھەمزە حذف قىلىنىپ «دُمْ» بولدى.

10. «مَدَامَ» «اسم زمان،اسم مكان» ئۇ «مَفْعَلَ»، غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى «مَدْوَمَ» باراۋەر. «واو» نىڭ ھەرىكەتى ئالدىغا يۆتكىلىپ «واو» ئالدىدىكى ھەرپنىڭ ھەرىكىتى «فَتْحَة» نىڭ جىنسى بولغان «اَلِف» گە قَلِب قىلىنىپ «مَدَامَ» بولغان.

«مَدَائِمَ» ئەسلىدە «مَدَاوِمُ» «اِعْلَال» قىلىنىشى «دَائِمَ» نىڭ «اِعْلال» قىلىنىشىغا ئوخشاش.

6. بۇ بابنىڭ نَاقِص پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

دَعَا يَدْعُو نىڭ مَصْدَر شەكلى دَعْوَةً، دُعْوَةٌ كېلىدۇ.

بۇ شەكلىدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مصدردىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

دَعَا	(ماضی)	دَاعٍ	(اسم فاعل)
يَدعُو	(مضارع)	مَدْعُوٌّ	(اسم مفعول)
اُدْعُ	(امر)	مَدْعًى	(اسم زمان)
لَمْ يَدْعُ	(جحد)	مَدْعًى	(اسم مكان)
لَا يَدْعُو	(نفی)	مِدْعًى	(اسم الة)
لَا تَدْعُ	(نهی)	اَدْعٰى	(اسم تفضيل)

ناقِص نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مُشتَق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضِی		مُضارِعُ		جَحد		نَفي	نَهي	اَمر
	مَعْلُوم	مَجْهول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هُوَ	دَعَا	دُعِيَ	يَدْعُو	يُدْعَى	لَمْ يَدْعُ	لَمْ يُدْعَ	لَا يَدْعُو	لَا يَدْعُ	
هُمَا	دَعَوا	دُعِيَا	يَدْعُوَانِ	يُدْعَيَانِ	لَمْ يَدْعُوَا	لَمْ يُدْعَيَا	لَا يَدْعُوَانِ	لَا يَدْعُوَا	
هُمْ	دَعَوْا	دُعُوا	يَدْعُونَ	يُدْعَوْنَ	لَمْ يَدْعُوا	لَمْ يُدْعَوا	لَا يَدْعُونَ	لَا يَدْعُوا	
هِيَ	دَعَتْ	دُعِيَتْ	تَدْعُو	تُدْعَى	لَمْ تَدْعُ	لَمْ تُدْعَ	لَا تَدْعُو	لَا تَدْعُ	
هُمَا	دَعَتَا	دُعِيَتَا	تَدْعُوَانِ	تُدْعَيَانِ	لَمْ تَدْعُوَا	لَمْ تُدْعَيَا	لَا تَدْعُوَانِ	لَا تَدْعُوَا	
هُنَّ	دَعَوْنَ	دُعِيْنَ	يَدْعُونَ	يُدْعَيْنَ	لَمْ يَدْعُونَ	لَمْ يُدْعَيْنَ	لَا يَدْعُونَ	لَا يَدْعُونَ	
اَنْتَ	دَعَوْتَ	دُعِيْتَ	تَدْعُو	تُدْعَى	لَمْ تَدْعُ	لَمْ تُدْعَ	لَا تَدْعُو	لَا تَدْعُ	اُدْعُ
اَنْتُمَا	دَعَوْتُمَا	دُعِيْتُمَا	تَدْعُوَانِ	تُدْعَيَانِ	لَمْ تَدْعُوَا	لَمْ تُدْعَيَا	لَا تَدْعُوَانِ	لَا تَدْعُوَا	اُدْعُوَا
اَنْتُمْ	دَعَوْتُمْ	دُعِيْتُمْ	تَدْعُونَ	تُدْعَوْنَ	لَمْ تَدْعُوا	لَمْ تُدْعَوْا	لَا تَدْعُونَ	لَا تَدْعُوا	اُدْعُوا

أَنَا	دَعَوْنَ	دَعَيْنَ	تَدْعِينَ	تُدْعَيْنَ	لَمْ تَدْعِي	لَمْ تُدْعَيْ	لَا تَدْعِينَ	لَا تُدْعَيْ	أُدْعِي
أَنْتُمَا	دَعَوْتُمَا	دَعَيْتُمَا	تَدْعَوَانِ	تُدْعَيَانِ	لَمْ تَدْعُوَا	لَمْ تُدْعَوْا	لَا تَدْعُوَانِ	لَا تُدْعَوْا	أُدْعُوَا
أَنْتُنَّ	دَعَوْتُنَّ	دَعَيْتُنَّ	تَدْعُونَ	تُدْعَيْنَ	لَمْ تَدْعُونَ	لَمْ تُدْعَوْنَ	لَا تَدْعُونَ	لَا تُدْعَوْنَ	أُدْعُونَ
أَنَا	دَعَوْنَ	دَعَيْتُ	أَدْعُو	أُدْعَى	لَمْ أَدْعُ	لَمْ أُدْعَ	لَا أَدْعُو	لَا أُدْعَ	
نَحْنُ	دَعَوْنَا	دَعَيْنَا	نَدْعُو	نُدْعَى	لَمْ نَدْعُ	لَمْ نُدْعَ	لَا نَدْعُو	لَا نُدْعَ	

2.

مشتق ئىسىملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عدد نوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان	اِسْمُ اَلَة	اِسْمُ تَفْضِيل
وَاحِدُ مُذَكَّر	دَاعٍ	مَدْعُوٌّ	مَدْعًى	مَدْعًى	مِدْعًى	أَدْعَى
مُثَنَّى مُذَكَّر	دَاعِيَانِ	مَدْعُوَّانِ	مَدْعَيَانِ	مَدْعَيَانِ	مِدْعَيَانِ	أَدْعَيَانِ
جَمْعُ مُذَكَّر	دَاعُونَ	مَدْعُوُّونَ	مَدَاعٍ	مَدَاعٍ	مَدَاعٍ	أَدْعَوْنَ
واحدة مُؤَنَّث	دَاعِيَةٌ	مَدْعُوَّةٌ				دُعْيٰ
مثنى مؤنث	دَاعِيَتَانِ	مَدْعُوَّتَانِ				دُعْيَيَانِ
جمع مؤنث	دَاعِيَاتٌ	مَدْعُوَّاتٌ				دُعْيَيَاتٌ

اَلِفْ مَقْصُورَەنىڭ ئەسلىسى:

1- «وَاوْ» دىن قَلب قىلىنغان «اَلِف» اَلِف شەكلىدە يېزىلىدۇ.

مەسىلەن؛ دَعَا، خَلَا، دَنَا، عَلَا. «يَاءْ» دىن قلب قىلىنغان «الف» «ياء» (ى) شەكلىدە يېزىلىدۇ.

مەسىلەن:

رَمىٰ مَشىٰ سَقىٰ نَمىٰ

بۇلار اَلِفُ مَقْصُورَةٌ (قىسقا ئەلف) دەپ ئاتىلىدۇ.

«وَاوْ» نىڭ «يَاءْ» غا قَلب قىلىنىشى

ئالدى ضمة سىز بولغان «وَاوْ» مەلۇم بىر سۆزنىڭ بىر تەرىپىدە كەلسە، بۇ خىل «وَاوْ» ھەمىشە «ياء» غا ئۆزگەرتىلىدۇ.

مەسىلەن:

دُعِيَ گە ئوخشاش ئەسلىدە دُعِوَ ئىدى.

«واو» مەلۇم بىر سۆزنىڭ تۆتىنچى ياكى بەشىنچى ھەرپى بولسىمۇ، ئالدى ضَمَّة لىك بولمىسا، ھەر قانداق ئەھۋالدا «وَاوْ» «يَاءٌ» غا قلب قىلىنىدۇ. يُدْعىٰ غا ئوخشاش ئەسلىدە يُدْعَوُ ئىدى.

تەھلىل

1. دَعَوْا، دَعَتْ، دَعَتَا قاتارلىق غَائِبِيْنَ، غَائِبَة، غَائِبَتَيْنِ صيغة لىرىدە پېئىلنىڭ لام(پېئىلنىڭ ئۇچىنچى ئەسلى ھەرپى) مَحْذُوف يەنى دَعَوْا «فَعَلُوا» غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى دَعَوُوا باراۋەر. شۇنداقلا دَعَتْ، دَعَتَا «فَعَلَتْ، فَعَلَتَا» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى دَعَوَتْ، دَعَوَتَا باراۋەر. «واو» ھەرىكەتلىك ئالدى فتحة لىك بۇ «وَاوْ» «الف» گە قَلِب قىلىندى. دَعَاْوْا، دَعَاْتْ، دَعَاتَا بولدى. بۇ ھالدا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ حَذِف نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن «اَلِف» حَذف قىلىنىپ دَعَوْا، دَعَتْ، دَعَتَا قالدى.

2. دَعَا نىڭ مَجْهُول شەكلى دُعِيَ كېلىدۇ. يەنى دَعَا ئەسلىگە قايتۇرۇلۇپ دَعَوَ بولدى. ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپىگە كسرة ھەرىكەت بېرىلىپ دَعِوَ بولدى، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرىكەتلىك ھەرپكە ضمة ھەرىكەت بېرىلىپ دُعِوَ بولدى. ئالدى ضمة سىز بولۇپ بىر تەرەپتە كەلگەن بۇ خىل «واو» يۇقىرىقى قائىدىگە ئاساسەن «يَاء» غا قَلِب قىلىنىپ دُعِيَ بولدى، بۇنىڭ غَائِبِيْنَ صيغة سىدە پېئىلنىڭ لَامِ (ئۇچىنچى ئەسلى ھەرپ) مَحْذُوف يەنى دُعُوا «فُعِلُوا» غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى دُعِوُوا باراۋەر. «واو» كسرة نىڭ ئارقىسىدىن كەلگەنلىكى ئۈچۈن مەزكۇر «واو» «ياء» غا قلب قىلىنىپ دُعِيُوا بولدى. بۇنىڭ ئاخىرى رُمِيُوا نىڭ اِعْلَال قىلىنىشىغا ئوخشايدۇ.

3. يَدْعُو «يَفْعُلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَدْعُوُ باراۋەر. «واو» غا ضمة ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ ضمەسى تاشلىنىپ يَدْعُو بولغان.

يَدْعُونَ، تَدْعُونَ، تَدْعِيْنَ دىن ئىبارەت غَائِبِيْنَ، مُخَاطَبِيْنَ، مُخَاطَبَة صيغة لىرىدە پېئىلنىڭ لَامِمحذوف يەنى يَدْعُوْنَ، تَدْعُوْنَ «يَفْعُلُوْنَ، تَفْعُلُوْنَ» گە باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى يَدْعُوُوْنَ، تَدْعُوُوْنَ باراۋەر. «واو» غا ضمة ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ضمة سى تاشلىنىپ يَدْعُوْوْنَ، تَدْعُوْوْنَ بولدى. حذف نىڭ شەرتى ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن، بىرىنچى «واو» حذف قىلىنىپ يَدْعُوْنَ، تَدْعُوْنَ قالدى.

تَدْعِيْنَ، تَفْعُلِيْنَ گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى تَدْعُوِيْنَ باراۋەر.

«واو» غا كسرة ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «واو» نىڭ كسرة-سى ئالدىنقى ھەرپكە يۆتكەلدى، تَدْعِوْيْنَ بولدى، «واو» ساكىن

ئالدى كَسْرَة لىك «وَاوْ» «يَاءْ» غا قَلْبُ قىلىندى، تَدْعِيْيْنَ بولدى. ئىككى ساكىن ئىككى ياء دا ئارقىمۇ-ئارقا كېلىپ حذف نىك شەرتىنى ھاسىل قىلغانلىقى ئۈچۈن، بىرىنچى «ياء» حَذِف قىلىنىپ تَدْعِيْنَ قالدى.

4. يَدْعُوْ نىك مَجْهُول شەكلى يُدْعىٰ كېلىدۇ. بۇ ئەسلىگە قايتۇرۇلدى، يَدْعُوُ بولدى. ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپىگە فَتْحَة ھەرىكەت بېرىلىپ يَدْعَوُ بولدى. حَرْفُ مُضَارِعَة گە ضَمَّةَ ھەرىكەت بېرىلدى، يُدْعَوُ بولدى. بۇ سۆزدە «واو» تۆتىنچى ھەرپ بولۇپ بىر تەرەپتە كەلدى. ئۇنىڭ ئالدى ضمة سىز بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ «واو» «ياء» قَلْب قىلىنىپ يُدْعَيُ بولدى. «ياء» ھەرىكەتلىك ئالدى فتحة لىك بۇ «ياء» «الف» گە قلب قىلىندى. يُدْعىٰ بولدى. بۇ «اَلِف» «ياء» دىن ئۆزگەرگەنلىكى ئۈچۈن ي شەكلىدە يېزىلدى.

5. دَاعٍ اِسْمُ فَاعِل ئۇ «فَاعِلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «دَاعِوٌ» باراۋەر. بۇنىڭدىكى «واو» نىڭ ئالدى ضَمَّة سىز بولغانلىقى يەنى كسرة دىن كېيىن بىر تەرەپتە كەلگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ «واو» «ياء» غا قَلب قىلىنىپ دَاعِيٌ بولدى. «ياء» غا ضَمَّة ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «يَاء» نىڭ ضَمَّەسى تاشلاندى، دَاعِيْنْ بولدى. «ياء» بىلەن تَنْوِين دە ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ حذف نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلغانلىقى ئۈچۈن حَرْفُ علة «ياء» حذف قىلىنىپ «دَاعٍ» بولدى.

6. مَدْعُوٌّ «مَفْعُولٌ» غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى مَدْعُوْوٌ باراۋەر. بىرىنچى «واو» ئىككىنچى «واو» غا «ادغام» قىلىنىپ مَدْعُوٌّ بولغان.

7. لَمْ يَدْعُ ئەسلىدە يَدْعُوُ «لَمْ» جَزْمِ قىلىدىغان ھەرپ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاخىرىدىكى حَرْفُ عِلّة نىڭ جزم نىڭ بەلگىسى

بولۇپ چۈشۈپ كېتىشىنى تەقەززا قىلغان بولغاچقا، «واو» چۈشۈپ كەتكەن.

8 . فعل نفى بارلىق تۈرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش جەھەتتىن فِعْلُ مُضَارِعُ غا ئوخشاش فِعْلُ نَهْيِ فِعْلُ جَحَد گە ئوخشاش.

9 . دَعىٰ يَدْعُو دىن فِعْلُ اَمْرِ اُدْعُ شەكلىدە كېلىدۇ.

1 - فعل مضارع مخاطب صيغة تَدْعُو نىڭ ئاخىرىدىكى حَرْفُ عِلَّةٍ يەنى «وَاوْ» چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن تَدْعُ قالىدۇ. «تاء» حَرْفُ مُضَارَعَة تاشلىنىدۇ. ئۇنىڭ كەينىدىكىسى ھەرپ «د» ساكىنلىق بولغانلىقى ئۈچۈن، باش تەرپىگە ضَمَّةلىك ھەمزە كەلتۈرۈلۈپ اُدْعُ بولىدۇ.

10 . مَدْعًى اِسْمُ زَمَان اِسْمُ مَكَان بۇ ئەسلىدە مَدْعَوٌ «وَاوْ» تۆتىنچى ھەرپ بولۇپ بىر تەرەپتە كەلدى. ئالدى ضَمَّة سىز بولغان بۇ «واو» «ياء» غا قَلِب قىلىنىپ مَدْعَيٌ بولدى.

بۇ ھالەتتە «ياء» ھەرىكەتلىك ئالدى ضمةلىك بولغانلىقى ئۈچۈن «ياء» «الف» گە قَلِب قىلىنىپ مَدْعَاْنْ بولدى. «الف» بىلەن تَنْوِيْن دە ئىككى ساكىن ئارقىمۇ-ئارقا كەلگەنلىكى ئۈچۈن حَرْفُ عِلَّة بولغان «اَلِف» حَذِف قىلىنىپ مَدْعَيٌ قالدى.

بۇنىڭدىكى «الف» «ياء» دىن «قَلِبْ» قىلىنغانلىقى ئۈچۈن «يْ» شەكلىدە يېزىلىپ، اَلِف مَقْصُورَة دەپ ئاتالغان.

11 . مِدْعًى اِسْمُ اَلَة بۇنىڭ اِعْلَال قىلىنىشى اِسْمُ زَمَان اِسْمُ مَكَان نىڭ اِعْلَال قىلىنىشىغا ئوخشايدۇ.

7- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى مَصْدَر لەردىن مُشْتَقْ لەرنى كەلتۈرۈڭ ۋە اَقْسَام لىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشتە تۈرلەڭ.

طَلَبٌ	حَرَاسَةٌ	شُكْرٌ	خُرُوجٌ
تِلَاوَةٌ	خُلُوٌّ	عُلُوٌّ	دُنُوٌّ
قَوْلٌ	صَوْنٌ	قِيَامٌ	ذَوْقٌ
قِرَاءَةٌ	أَمْرٌ	دَلَالَةٌ	حَجٌّ

8- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ مشتق لەرنىڭ ئاستىغا سىزىڭ.

1. قَالَ الْاَبُ لِإِبْنِهِ: قُلْ قَبْلَ الْأَكْلِ: «بِسْمِ اللّٰهِ»، وَقُلْ بَعْدَهُ: «اَلْحَمْدُلِلّٰهِ»، وَإِذَا اَخَذْتَ الطَّعَامَ فَخُذْهُ بِيَدِكَ الْيُمْنٰى، وَكُلْ مِمَّا يَلِيْكَ وَإِذَا أَكَلْتَ فَلَا تَمْلَأْ مَعْدَتَكَ: فَاِنَّ الْمَعْدَةَ بَيْتُ الدَّاءِ.
2. تَعُدَّ الْفَتَيَاتُ الْاَشْجَارَ فِي الْحَدِيْقَةِ.
3. رَدَّ عُثْمَانُ سَلَامَ الضَّيْفِ وَدَلَّهُ عَلٰى مَكَانِ الْبَيْتِ.
4. يَاغُلَامُ لَاتَضُرَّ اَحَدًا وَلَاتَذُمَّ بِلَاسَبَبٍ.
5. قُلِ الْحَقَّ وَلَوْكَانَ مُرًّا.
6. ذَاقَ الطِّفْلُ الْعَسَلَ.
7. عَلَوْتُ السَّطْحَ بَعْدَ اَنْ عَلَا عُثْمَانُ.
8. قَالَ الْأُسْتَاذُ: اُدْنُ مِنِّي وَاتْلُ لِي مَا عَلَّمْتُكَ اَمْسِ.

يەككە سۆزلەر

بَعْدَ	كېيىن	يَدٌ ج اَيْدِي	قول
يَمِيْنٌ م يُمْنٰى	ئوڭ	يَلِيْكَ	ساڭا يېقىن
مَلَاَ يَمْلَأُ مَلْأً	توشقازماق	مَعْدَةٌ	ئاشقازان
دَاءٌ	ئاغرىق	رَدَّ يَرُدُّ رَدًّا	قايتۇرماق
ضَيْفٌ ج ضُيُوْفٌ	مېھمان	دَلَّ يَدُلُّ دَلَالَةً	باشلىماق، كۆرسىتىپ قويماق
ضَرَّ يَضُرُّ ضَرًّا	زىيان يەتكۈزمەك	ذَمَّ يَذُمُّ ذَمًّا	سۆكمەك
مُرٌّ	ئاچچىق	ذَاقَ يَذُوْقُ ذَوْقًا	تېتىماق
عَلَا يَعْلُوْ عُلُوًّا	يۇقىرىلىماق، ئۈستىگە چىقماق	سَطْحٌ ج سُطُوْحٌ	ئۆگزە

دَنَا يَدْنُو دُنُوًّا	يېقىن بولماق	تَلَا يَتْلُوُ تِلَاوَةً	ئوقۇماق، تىلاۋەت قىلماق
أَمْسِ	تۈنۈگۈن	خَلَا يَخْلُوُ خُلُوًّ	خالىي بولماق
صَانَ يَصُوْنُ صَوْنًا	ساقلىماق	جَرَّ يَجُرُّ جَرًّا	سۆرىمەك

3. فَعَلَ يَفْعَلُ بابى

اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِى نىڭ ئۇچىنچى بابى مَاضِىدا ھەم مُضَارِعْ دا «عَيْن» فتحة لىك بولغان «فَعَلَ يَفْعَلُ» بابىدۇر. بۇ بابنىڭ مَصْدَرْ لىرى تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن ئون خىل ۋەزىندە كېلىدۇ.

بۇ بابدا مُضَاعَفْ، اَجْوَفْ، لَفِيفْ، مُلْتَوِى پېئىللار كەلمەيدۇ.

رَقْم	اَوْزَانْ	مَاضِى مُضَارِع	مَصَادِرُ	مَعَانِي
1	فُعُوْلٌ	سَنَحَ يَسْنَحُ	سُنُوْحٌ	ئاشكارا بولماق
2	فُعَالَةٌ	مَهَرَ يَمْهَرُ	مُهَارَةٌ	ئۇستا بولماق
3	فَعَالَةٌ	دَعَبَ يَدْعَبُ	دَعَابَةٌ	يۇشاق مۇزلىمەك
4	فِعَالَةٌ	رَعىٰ يَرْعىٰ	رِعَايَةٌ	كۆڭۈل بۆلمەك
5	فَعْلٌ	سَحَرَ يَسْحَرُ	سَحْرٌ	سېھرلىمەك
6	فَعَالٌ	ذَهَبَ يَذْهَبُ	ذَهَابٌ	بارماق
7	فُعَالٌ	سَأَلَ يَسْأَلُ	سُؤَالٌ	سورىماق
8	فُعْلَانٌ	طَغىٰ يَطْغىٰ	طُغْيَانٌ	چېكىدىن ئاشماق
9	فُعْلَةٌ	رَئِىَ يَرْئِىُ	رُؤْيَةٌ	كۆرمەك
10	فَعْلٌ	مَنَعَ يَمْنَعُ	مَنْعٌ	توسماق

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

فَتَحَ يَفْتَحُ نىڭ مصدر شەكلى فَتْحٌ كېلىدۇ. بۇ شەكلىدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَق لىرى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مۇلاھىزە

بۇ بابنىڭ مضارع صيغة سىدە پېئىلىنىڭ «عين» دىكى فَتْحَة ئەسلى كَسْرَة دىن يۆتكەلگەن بولۇپ فَتَحَ يَفْتِحُ، مَنَعَ يَمْنِعُ دەپ ئوقۇلۇشقا تېگىشلىك ئىدى. بۇ بابتىكى پېئىللارنىڭ «عين» ياكى «لام» باراۋىرده دائىم حروف الحلق يەنى ھەمزە، ھاء، عين، حَاء، غين، خاء دىن ئىبارەت ئالته دانه بوغۇز تاۋۇشلىرى. دىن بىرەر ھەرپ بولىدىغانلىقى، حُرُوف الْحَلْق گه كَسْرة ھەرى. كەت ئېغىر كېلىدىغانلىقى ياكى كسرة دين حُرُوفُ الْحَلْقِ گه يۆتكەلمەك تەلەپپۇز قىينچىلىقىنى تۇغدۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ. نىڭدىكى كَسْرَة نى فَتْحَة گه ئۆزگەرتىشكه توغرا كەلگەن بولغاچقا، پېئىلنىڭ «عَيْنِ» غا فَتْحَة ھەركەت بېرىپ يَمْنَعُ يَفْتَحُ دەپ ئوقۇلغان.

2. بۇ بابنىڭ مِثال پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَضَعَ يَضَعُ نىڭ مَصْدَر شەكلى وَضْعٌ (قويماق) كېلىدۇ.
بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدر دىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَقّ لەرنىڭۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن

بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

وَضَعَ	(ماضى)	وَاضِعٌ	(اسم فاعل)
يَضَعُ	(مضارع)	مَوْضُوعٌ	(اسم مفعول)
ضَعْ	(امر)	مَوْضَعٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَضَعْ	(جحد)	مَوْضَعٌ	(اسم مكان)
لَا يَضَعُ	(نفى)	مِيْضَاعٌ	(اسم الة)
لَا تَضَعْ	(نهى)	اَوْضَعُ	(اسم تفضيل)

بۇ پېئىل بارلىق تۈرلىنىش ۋە اِعْلال جەھەتتە وَثَبَ يَثِبُ نىڭ تۈرلىنىشى ۋە اعلال قىلىنىشى بىلەن تامامەن ئوخشاش.

تەھلىل

1. يَضَعُ «يَفْعَلُ» گە بارابەر ئەمەس ئۇنىڭ ئەسلىسى يَوْضَعُ بارابەر.

«وَاوْ» ئەسلىدىكى كسرة يەنى كَسْرَةٌ تَقْدِيْرِيٌ بىلەن «ياء» نىڭ ئارلىقىدا كەلگەنلىكى ئۈچۈن حَذِف قىلىنىپ يَضَعُ قالغان. بۇنىڭ باشقا صِيْغَة لىرىدىكى «وَاوْ» مۇ مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن حَذِف قىلىنغان.

2. مِيْضَاعٌ ئەسلىدە مِوْضَاعٌ ئىدى. بۇنىڭ اعلال قىلىنىشى مِيْثَابٌ نىڭ اِعْلَالْ قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

3. بۇ بابنىڭ نَاقِصْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

رَعِيَ يَرْعَيِ بۇنىڭ مَصْدر شەكلى رِعَايَةٌ كىلىدۇ.

بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدردىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

رَعىٰ	(ماضى)	رَاعٍ	(اسم فاعل)
يَرْعىٰ	(ضارع)	مَرْعِيٌّ	(اسم مفعول)
اِرْعَ	(امر)	مَرْعىً	(اسم زمان)
لَمْ يَرْعَ	(جحد)	مَرْعِيٌّ	(اسم مكان)
لَا يَرْعىٰ	(نفى)	مِرْعِيٌّ	(اسم الة)
لَا تَرْعَ	(نهى)	اَرْعىٰ	(اسم تفضيل)

نَاقِصْ نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مُشْتَقْ پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	مَاضِى		مُضَارِع		جَحَد		نَفِى	نَهِى	اَمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهول	مَعْلوم	مَجْهُول			
هو	رَعىٰ	رُعِيَ	يَرْعىٰ	يُرْعىٰ	لَمْ يَرْعَ	لَمْ يُرْعَ	لَا يَرْعىٰ	لَا يَرْعَ	
هما	رَعَيَا	رُعِيَا	يَرْعَيَانِ	يُرْعَيَانِ	لَمْ يَرْعَيَا	لَمْ يُرْعَيَا	لَا يَرْعَيَانِ	لَا يَرْعَيَا	
هم	رَعَوْا	رُعُوا	يَرْعَوْنَ	يُرْعَوْنَ	لَمْ يَرْعَوْا	لَمْ يُرْعَوْا	لَا يَرْعَوْنَ	لَا يَرْعَوْا	
هي	رَعَتْ	رُعِيَتْ	تَرْعىٰ	تُرْعىٰ	لَمْ تَرْعَ	لَمْ تُرْعَ	لَا تَرْعىٰ	لَا تَرْعَ	
هما	رَعَتَا	رُعِيَتَا	تَرْعَيَانِ	تُرْعَيَانِ	لَمْ تَرْعَيَا	لَمْ تُرْعَيَا	لَا تَرْعَيَانِ	لَا تَرْعَيَا	
هن	رَعَيْنَ	رُعِيْنَ	يَرْعَيْنَ	يُرْعَيْنَ	لَمْ يَرْعَيْنَ	لَمْ يُرْعَيْنَ	لَا يَرْعَيْنَ	لَا يَرْعَيْنَ	

انت	رَعَيْتَ	رَعَيْتَ	تَرْعَىٰ	لَمْ تَرْعَ	لَمْ تَرْعَ	لَا تَرْعَىٰ	لَا تَرْعَ	ارع
انتما	رَعَيْتُمَا	رَعَيْتُمَا	تَرْعَيَانِ	لَمْ تَرْعَيَا	لَمْ تَرْعَيَا	لَا تَرْعَيَانِ	لَا تَرْعَيَا	ارعيا
انتم	رَعَيْتُمْ	رَعَيْتُمْ	تَرْعَوْنَ	لَمْ تَرْعَوْا	لَمْ تَرْعَوْا	لَا تَرْعَوْنَ	لَا تَرْعَوْا	ارعوا
انت	رَعَيْتِ	رَعَيْتِ	تَرْعَيْنَ	لَمْ تَرْعَيْ	لَمْ تَرْعَيْ	لَا تَرْعَيْنَ	لَا تَرْعَيْ	ارعي
انتما	رَعَيْتُمَا	رَعَيْتُمَا	تَرْعَيَانِ	لَمْ تَرْعَيَا	لَمْ تَرْعَيَا	لَا تَرْعَيَانِ	لَا تَرْعَيَا	ارعيا
انتن	رَعَيْتُنَّ	رَعَيْتُنَّ	تَرْعَيْنَ	لَمْ تَرْعَيْنَ	لَمْ تَرْعَيْنَ	لَا تَرْعَيْنَ	لَا تَرْعَيْنَ	ارعين
انا	رَعَيْتُ	رَعَيْتُ	أَرْعَىٰ	لَمْ أَرْعَ	لَمْ أَرْعَ	لَا أَرْعَىٰ	لَا أَرْعَ	
نحن	رَعَيْنَا	رَعَيْنَا	نَرْعَىٰ	لَمْ نَرْعَ	لَمْ نَرْعَ	لَا نَرْعَىٰ	لَا نَرْعَ	

مشتق ئىسملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

الاسماء مشتقة / عددونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مفعول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان	اِسْمُ آلَة	اِسم تفضيل
واحدمذكر	رَاعٍ	مَرْعِيٌّ	مَرْعًى	مَرْعًى	مِرْعًى	أَرْعَىٰ
مثنى مذكر	رَاعِيَانِ	مَرْعِيَّانِ	مَرْعَيَانِ	مَرْعَيَانِ	مِرْعَيَانِ	أَرْعَيَانِ
جمع مذكر	رَاعُونَ	مَرْعِيُّونَ	مَرَاعٍ	مَرَاعٍ	مَرَاعٍ	أَرْعَوْنَ
واحدة مؤنث	رَاعِيَةٌ	مَرْعِيَّةٌ				رُعْمَىٰ
مثنى مؤنث	رَاعِيَتَانِ	مَرْعِيَّتَانِ				رُعْيَيَانِ
جمع مؤنث	رَاعِيَاتٌ	مَرْعِيَّاتٌ				رُعْيَيَاتٌ

تەھلىل

1. رَعَى يَرْعَيِ «فَعَلَ يَفْعَلُ» غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى رَعَيَ يَرْعَيُ باراۋەر. «ياء» ھەرىكەتلىك ئالدى فتحة لىك

بولغانلىقى ئۈچۈن ي اَلِف مقصورة گه قَلب قىلىنغان.

2. مضارع نىڭ يَرْعُونَ، تَرْعُونَ، تَرْعِيْنَ دىن ئىبارەت غَائِبِيْنَ، مُخَاطَبِيْن مُخَاطَبَة صيغەلىرىدە پېئىلنىڭ «لام» محذوف بۇ پېئىلنىڭ بارلىق اِعْلَال ئۆزگىرىشلىرى رَمىٰ، يَرْمِي نىڭ بارلىق اِعْلَال ئۆزگىرىشلىرى بىلەن ئوخشاش.

9- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لەرنى كەلتۈرۈڭ ۋە اقسام لىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشتە تۈرلەڭ.

سُنُوْحٌ	مُهَارَةٌ	ذَهَابٌ
طُغْيَانٌ	قَطْعٌ	نَفْع
وَهَبٌ	وُقُوْعٌ	نَهْيٌ

10- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكىنى ئۇقۇپ هەربىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1- وَضَعَ أَحْمَدُ السَّاعَةَ فَوْقَ الْمِنْضَدَةِ.
2- وَهَبْتُ صَدِيْقِي مَالًا كَثِيْرًا.
3- يَا رِجَالُ ضَعُوا النُّقُوْدَ فِي الصُّنْدُوقِ.
4- سَعَيْتُ اِلَى الْجُمُعَةِ قَبْلَ فَوْتِ وَقْتِهَا.
5- يَا طَالِبُ اِنَّهُ نَفْسَكَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَكُنْ قُدْوَةً حَسَنَةً لِلْجَمِيْعِ.
6 - اَلْآبَاءُ يَسْعَوْنَ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ بِهِمَّةٍ وَنَشَاطٍ.
7 - رَعَيِ الرَّاعِي غَنَمَهُ قُرْبَ النَّهْرِ.

يەككه سۆزلەر

قَطَعَ يَقْطَعُ قَطْعًا	كەسمەك	وَهَبَ يَهِبُ وَهْبًا	سوغات قىلماق

وَقَعَ يَقَعُ وُقُوعًا	چۈشمەك	نَهْيٌ يَنْهِي نَهْيًا	توسماق
مِنْفَدَةٌ ج مَنَافِذُ	شىرە	فَوْقَ	ئۈستى
نَقْدٌ ج نُقُودٌ	پۇل	مُنْكَرٌ	يامان ئىش
هِمَّةٌ	كۈچلۈك ئىرادە	نَشَاطٌ	ئاكتىپچانلىق
غَنَمٌ	قوي	نَهْرٌ	دەريا
فَاتَ يَفُوتُ فَوْتٌ	ئۆتمەك	قُدْوَةٌ حَسَنَةٌ	ياخشى ئۈلگە

4. فَعِلَ يَفْعَلُ بابى

اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِي نىڭ تۆتىنچى بابى مَاضِى دا پەيدا بولغان «عَيْن» كَسْرَەلىك، مُضَارِع دا پەيدا بولغان «عَيْن» فَتْحَة لىك بولغان «فَعِلَ يَفْعَلُ» بابىدۇر.

بۇ بابنىڭ مَصْدَرلىرى تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن ئون خىل ۋەزندە كېلىدۇ.

رَقَمُ	اَوْزَانُ	مَاضِى مُضَارِع	مَصَادِرُ	مَعَانِي
1	فَعْلٌ	تَعِبَ يَتْعَبُ	تَعْبًا	چارچىماق
2	فُعْلٌ	نَضِجَ يَنْضَجُ	نُضْجٌ	پىشماق
3	فِعْلٌ	سَمِنَ يَسْمَنُ	سِمْنٌ	سەمرىمەك
4	فُعْلَانٌ	نَسِيَ يَنْسىٰ	نِسْيَانٌ	ئۇناتماق
5	فَعَالٌ	حَيِيَ يَحْيَا	حَيَاءٌ	ئويالماق

6	فَعْلٌ	لَعِبَ يَلْعَبُ	لَعْبٌ	ئويۇنسماق
7	فَعَالَةٌ	كَرِهَ يَكْرَهُ	كَرَاهَةٌ	يامان كۆرمەك
8	فُعْلَةٌ	قَوِيَ يَقْوَى	قُوَّةٌ	كۈچلۈك بولماق
9	فُعُولٌ	صَعِدَ يَصْعَدُ	صُعُودٌ	ئۆرلىمەك
10	فَعْلَةٌ	رَحِمَ يَرْحَمُ	رَحْمَةٌ	كۆيۈنمەك

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ
مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

حَمِدَ يَحْمَدُ نىڭ مَصْدَر شەكلى حَمْدٌ كېلىدۇ
اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار.
نىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَق لىرى‌تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەز.
نىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ
تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

حَمِدَ	(ماضى)	حَامِدٌ	(اسم فاعل)
يَحْمَدُ	(مضارع)	مَحْمُودٌ	(اسم مفعول)
اِحْمَدْ	(امر)	مَحْمَدٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَحْمَدْ	(جحد)	مَحْمَدٌ	(اسم مكان)
لَايَحْمَدُ	(نفي)	مِحْمَادٌ	(اسم الة)
لَاتَحْمَدْ	(نهي)	اَحْمَدُ	(اسم تفضيل)

بۇلارنىڭ بارلىق مُشْتَقْ لىرىنىڭ تۈرلىنىشلىرى فَتْحْ ۋە
جُلُوسْ نىڭ بارلىق مُشْتَق لىرىنىڭ تۈرلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

2. بۇ بابنىڭ «مُضَاعَفْ» پېئىلى ۋە ئۇنىڭ
مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

عَضَّ يَعَضُّ نىڭ مَصْدَر شەكلى عَضٌّ (چىشلىمەك) كېلىدۇ.

ئاقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكلىدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مەسدىرىدىن بارلىق مشتق لىرى‌تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمەلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

عَضَّ	(ماضى)	عَاضٌّ	(اسم فاعل)
يَعَضُّ	(مضارع)	مَعْضُوضٌ	(اسم مفعول)
عَضَّ	(امر)	مَعَضٌّ	(اسم زمان)
لَمْ يَعَضَّ	(جحد)	مَعَضٌّ	(اسم مكان)
لَا يَعَضُّ	(نفى)	مِعَضٌّ	(اسم الة)
لَا تَعَضَّ	(نهى)	أَعَضُّ	(اسم تفضيل)

بۇلارنىڭ بارلىق تۈرلىنىشلىرى ۋە ئۆزگىرىشلىرى «فَرَّ يَفِرُّ» نىڭ بارلىق تۈرلىنىشلىرى ۋە ئۆزگىرىشلىرى بىلەن ئوخشاش.

تەھلىل

1. عَضَّ، يَعَضُّ فَعِلَ يَفْعَلُ غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى عَضِضَ يَعْضَضُ باراۋەر. عَضِضَ دە بىرىنچى ضاد نىڭ ھەرىكىتى تاشلاندى، عَضْضَ بولۇپ ادغام نىڭ شەرتى ھاسىل بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچى ضَاد ئىككىنچى ضَادْ غا ادغام قىلىنىپ عَضَّ بولدى.

2. يَعْضَضُ دا بىرىنچى ضاد نىڭ ھەرىكىتى ئالدىغا يۆتكەلدى. يَعْضُضُ بولدى. بىرىنچى ضاد ئىككىنچى ضاد غا ادغام

قىلىندى. «يَعَضُّ» بولدى.

3. بۇ بابنىڭ مِثَال وَاوِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَضِرَ يَوْضَرُ نىڭ مَصْدَر شەكلى وَضْرٌ (كىرلاشماق) كېلىدۇ.

أَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدَرِدىن بارلىق مُشْتَقّ لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَقّ لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش. ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

وَضِرَ	(ماضى)	وَضِرٌ	(صفةمشبهة)
يَوْضَرُ	(مضارع)	مَوْضِرٌ	(اسم زمان)
اِيْضَرْ	(امر)	مَوْضِرٌ	(اسم مكان)
لَمْ يَوْضَرْ	(جحد)	مِيْضَارٌ	(اسم الة)
لَا يَوْضَرُ	(نفى)	أَوْضَرُ	(اسم تفضيل)
لَا تَوْضَرْ	(نهى)		

تەھلىل

1. وَضْرٌ نىڭ بارلىق مُشْتَقّ لىرىنىڭ تۈرلىنىشى سَالِمْ پېئىللار ۋە سَالِمْ مشتق ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

2. يَوْضَرُ دا باشقا مِثَال پېئىللارنىڭ ئەكسىچە «واو» چۈشۈپ قالمىغان. چۈنكى بۇ «واو» دىن كېيىنكى ھەرپ كسرة لىك ئەمەس.

3. اِيْضَرْ ئەسلىدە اِوْضَرْ «واو» ساكىن، ئالدى كَسْرَةلىك

بولغاچقا، «وَاوْ» «يَاءْ» غا قَلب قىلىنغان.

4. وَضْرَ نىڭ اِسْم فَاعِلِ ۋە اسْمُ مَفْعُول ى ئورنىغا وَضِرْ صفة مشبهة كېلىدۇ.

بۇ بابتىكى مِثَالْ پېئىللارنىڭ پېئىللىنىڭ «عَيْن» ى ياكى «لَام» ى باراۋىرىدە حَرْف حَلْق دىن بىرەر ھەرپ كېلىپ قالسا مُضَارِع شەكلىدە «وَاوْ» حَذِف قىلىنىدۇ. مەسىلەن: «وَسِعَ،يَسَعُ» ئەسلىدە «يَوْسَعُ» ئىدى.

بۇنىڭ مصدر شەكلى «سَعَةً» كېلىدۇ.

مەسىلەن:

وَسِعَ	(ماضى)	وَاسِعٌ	(اسم فاعل)
يَسَعُ	(مضارع)	مَوْسُوعٌ	(اسم مفعول)
سَعْ	(امر)	مَوْسِعٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَسَعْ	(جحد)	مَوْسِعٌ	(اسم مكان)
لَا يَسَعُ	(نفى)	مِيْسَاعٌ	(اسم الة)
لَا تَسَعْ	(نهى)	اَوْسَعُ	(اسم تفضيل)

بۇنىڭ بارلىق تۈرلىنىشى وَثَبَ يَثِبُ نىڭ تۈرلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

4. بۇ بابنىڭ مِثَال يَائِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

يَئِسَ يَيْئَسُ نىڭ مصدر شەكلى يَأْسٌ،يَأْسَةٌ (ئومىتسىزلەنمەك) كېلىدۇ.

اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مصدردىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

يَئِسَ	(ماضى)	يَائِسٌ	(اسم فاعل)
يَيْئَسُ	(مضارع)	مَيْئُوسٌ	(اسم مفعول)
اِيْئَسْ	(امر)	مَيْئِسٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَيْئَسْ	(جحد)	مَيْئِسٌ	(اسم مكان)
لَايَيْئَسُ	(نفى)	مِيْئَاسٌ	(اسم الة)
لَاتَيْئَسْ	(نهى)	اَيْئَسُ	(اسمتفضيل)

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ بارلىق تۈرلىنىشى حمد يحمد نىڭ تۈرلىنىشلىرى بىلەن ئوخشاش.

11ـ كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لىرنى كەلتۈرۈڭ ۋە اقسام لىرنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشته تۈرلەڭ.

عِلْمٌ ظَفَرٌ عَطَبٌ شَمٌّ
مَسٌّ وَجَلٌ وَسَخٌ يَتْمٌ

12ـ كۆنۈكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1. لَعِبَ ثَابِتٌ وَلَمْ يَعْلَمْ دَرْسَهُ.
2. دَخَلْتُ اَلْبُسْتَانَ وَشَمَمْتُ الْوَرْدَةَ.
3. كَفَلَ هٰذَا الْغَنِيُّ الصَّالِحُ يَتِيْمًا.
4. اَيُّهَا الطُّلَّابُ لَا تَلْبَسُوا ثِيَابًا وَسَخًا.
5. مَرَّ رَجُلٌ فِى الشَّارِعِ رَاكِبًا حِمَارَهُ، وَتَارِكًا وَلَدَهُ يَمْشِي خَلْفَهُ، فَقَالَ النَّاسُ: هٰذَا الرَّجُلُ غَيْرُ رَحِيْمٍ، رَكِبَ عَلَى الْحِمَارِ. وَجَعَلَ وَلَدَهُ الصَّغِيْرَ يَمْشِى رَاجِلًا، سَمِعَ الرَّجُلُ مَاقَالَهُ النَّاسُ فَنَزَلَ

عَنِ الْحِمَارِ. وَجَعَلَ وَلَدَهُ يَرْكَبُ، وَمَرَّ عَلَىَ قَوْمٍ فَقَالُوا هٰذَا الْوَلَدُ لَا يَحْتَرِمُ اَبَاهُ؛ رَكِبَ عَلَى الْحِمَارِ وَتَرَكَ اَبَاهُ يَمْشِي عَلَى قَدَمَيْهِ. سَمِعَ الرَّجُلُ مَاقَالَهُ النَّاسُ، فَرَكِبَ مَعَ وَلَدِهِ عَلَى الْحِمَارِ، وَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ اَخَرِيْنَ فَقَالُوا. هَذَانِ الْاِثْنَانِ رَاكِبَانِ عَلَى حِمَارٍ مِسْكِيْنٍ لَيْسَ فِي هٰذَا رَحْمَةٌ.

ثُمَّ تَرَجَّلَ الْوَالِدُ وَوَلَدُهُ وَتَرَكَا ظَهْرَ الْحِمَارِ وَسَارَا اِلَىَ جَانِبِهِ، فَمَرَّا عَلَى قَوْمٍ فَقَالُوا هٰذَا الرَّجُلُ غَبِيٌّ يَمْشِي مَعَ وَلَدِهِ عَلَى الْاَرْضِ وَيَتْرُكُ الْحِمَارَ يَمْشِي وَحْدَهُ فَلَا يَرْكَبُهُ اَحَدٌ. عِنْدَذٰلِكَ قَالَ الرَّجُلُ لِوَلَدِهِ: يَاوَلَدِي كَلَامُ النَّاسِ لَايَنْتَهِي وَلَوْ كَانَ الْحِمَارُ مَحْمُولًا عَلَىٰ اَيْدِيْنَا.

يەككە سۆزلەر

ظَفِرَ يَظْفَرُ ظَفْرٌ	غەلىبە قازانماق	عَطِبَ يَعْطَبُ عَطَبٌ	هالاك بولماق
شَمَّ يَشِمُّ شَمٌّ	پۇرىماق	مَسَّ يَمُسُّ مَسٌّ	تۇتماق
وَجِلَ يَجِلُ وَجَلٌ	قورقماق	يَتِمَ يَيْتَمُ يَتْمٌ	يېتىم بولماق
كَفِلَ يَكْفَلُ كَفَالَةٌ	كېپىل بولماق	لَبِسَ يَلْبَسُ لَبْسًا	كەيمەك
ثَوْبٌ ج ثِيَابٌ	كىيىم	حِمَارٌ ج اَحْمِرَةٌ	ئېشەك
خَلْقٌ	ئارقىسى	رَاجِلًا	پىيادە
احترم يحترم احتراما	ھۆرمەت قىلماق	قَدَمَيْهِ	ئىككى پۇتى
نرجل ينرجل نرجلا	پىيادە ماڭماق	جَانِبٌ	يېنى
انتهى ينتهى انتهاء	تۇگىمەك	وَلَوْكَانَ	بولسىمۇ

5. بۇ بابنىڭ اَجْوَفْ وَاوِى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

خَافَ يَخَافُ نىڭ مَصْدَرْ شەكلى خَوْفٌ خِيْفَةٌ مَخَافَةٌ كېلىدۇ.

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مصدردىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمە لىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

خَافَ	(ماضى)	خَائِفٌ	(اسم فاعل)
يَخَافُ	(مضارع)	مَخُوْفٌ	(اسم مفعول)
خَفْ	(امر)	مَخَافٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَخَفْ	(جحد)	مَخَافٌ	(اسم مكان)
لَايَخَافُ	(نفى)	مِخْوَفٌ	(اسم الة)
لَاتَخَفْ	(نهى)	اَخْوَفُ	(اسم تفضيل)

اَجْوَف نىڭ تۈرلىنىش ئۆلگىسى

—1—

مُشْتَقّ پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	مَاضِى		مُضَارِع		جَحَد		نَفِى	نَهِى	اَمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	خَافَ	خِيْفَ	يَخَافُ	يُخَافُ	لَمْ يَخَفْ	لَمْ يُخَفْ	لَايَخَافُ	لَايَخَفْ	
هما	خَافَا	خِيْفَا	يَخَافَانِ	يُخَافَانِ	لَمْ يَخَافَا	لَمْ يُخَافَا	لَايَخَافَانِ	لَايَخَافَا	
هم	خَافُوْا	خِيْفُوْا	يَخَافُوْنَ	يُخَافُوْنَ	لَمْ يَخَافُوْا	لَمْ يُخَافُوْا	لَايَخَافُوْنَ	لَايَخَافُوْا	
هي	خَافَتْ	خِيْفَتْ	تَخَافُ	تُخَافُ	لَمْ تَخَفْ	لَمْ تُخَفْ	لَاتَخَافُ	لَاتَخَفْ	
هما	خَافَتَا	خِيْفَتَا	تَخَافَانِ	تُخَافَانِ	لَمْ تَخَافَا	لَمْ تُخَافَا	لَاتَخَافَانِ	لَاتَخَافَا	
هن	خِفْنَ	خِفْنَ	يَخَفْنَ	يُخَفْنَ	لَمْ يَخَفْنَ	لَمْ يُخَفْنَ	لَايَخَفْنَ	لَايَخَفْنَ	

اَنْتَ	خِفْتَ	خَافَ	خَافَ	لَمْ يَخَفْ	لَمْ يَخَفْ	لَا يَخَافُ	لَا يَخَفْ	خَفْ
اَنْتُمَا	خِفْتُمَا	خَافَا	خَافَانِ	لَمْ يَخَافَا	لَمْ يَخَافَا	لَا يَخَافَانِ	لَا يَخَافَا	خَافَا
اَنْتُمْ	خِفْتُمْ	خَافُوا	خَافُونَ	لَمْ يَخَافُوا	لَمْ يَخَافُوا	لَا يَخَافُونَ	لَا يَخَافُوا	خَافُوا
اَنْتِ	خِفْتِ	خَافَتْ	خَافَتْ	لَمْ تَخَفْ	لَمْ تَخَفْ	لَا تَخَافُ	لَا تَخَفْ	خَافِي
اَنْتُمَا	خِفْتُمَا	خَافَتَا	خَافَتَانِ	لَمْ تَخَافَا	لَمْ تَخَافَا	لَا تَخَافَانِ	لَا تَخَافَا	خَافَا
اَنْتُنَّ	خِفْتُنَّ	خِفْنَ	خِفْنَ	لَمْ يَخَفْنَ	لَمْ يَخَفْنَ	لَا يَخَفْنَ	لَا يَخَفْنَ	خِفْنَ
اَنَا	خِفْتُ	خِفْتُ	اخاف	اَخَافُ	لَمْ اَخَفْ	لَا اَخَافُ	لَا اَخَفْ	
نَحْنُ	خِفْنَا	خِفْنَا	نخاف	نَخَافُ	لَمْ نَخَفْ	لَا نَخَافُ	لَا نَخَفْ	

-2-

مشتق ئىسملار ۋە تۈرلىنىشى

اسماء المشتقة / عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان	اسم الة	اسم تفضيل
واحدمذكر	خَائِفٌ	مَخُوفٌ	مَخَافٌ	مَخَافٌ	مِخْوَفٌ	اَخْوَفُ
مثنى مذكر	خَائِفَانِ	مَخُوفَانِ	مَخَافَانِ	مَخَافَانِ	مِخْوَفَانِ	اَخْوَفَانِ
جمع مذكر	خَائِفُونَ	مَخُوفُونَ	مَخَاوِفُ	مَخَاوِفُ	مَخَاوِفُ	اَخْوَفُونَ
واحدة مؤنث	خَائِفَةٌ	مَخُوفَةٌ				خُوفَىٰ
مثنى مؤنث	خَائِفَتَانِ	مَخُوفَتَانِ				خُوفِيَانِ
جمع مؤنث	خَائِفَاتٌ	مَخُوفَاتٌ				خُوفِيَاتٌ

تەھلىل

1. خَافَ، فَعِلَ گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭئەسلىسى خَوِفَ باراۋەر. «وَاو» ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحة لىك بولغاچقا، «واو» «الف» گە «قَلِب» قىلىنىپ خَافَ بولدى. بۇنىڭ تۈرلىنىشى باع نىڭ جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن تۈرلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

2. خِفْنَ ئەسلىدە خَوِفْنَ كسرة «وَاو» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاو» نىڭ كسرة سى ئالدىدىكى ھەرپ «خَاء» غا بېرىلـ دى. ئۇنىڭ ھەرىكىتى تاشلانغاندىن كېيىن خِوْفْنَ بولدى. «واو» ساكىن ئالدى كَسْرَة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاوَ» «ياء» غا قَلِب قىلىنىپ، خِيْفْنَ بولدى ۋە بۇنىڭدىكى «ياء» بىلەن فاء دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ حذف نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن «يَاء» حَذِف قىلىنىپ خِفْنَ قالدى. باشقا صيغة لىرىنىڭ اعلال قىلىنىشلىرىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش.

3. خَافَ نىڭ مَجْهُول شەكلى خِيْفَ كېلىدۇ. ئۇ «فُعِلَ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى خُوِفَ باراۋەر. كَسْرة «واو» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، «وَاوْ» نىڭ كَسْرَة سى ئالدىدىكى ھەرپكە بېرىلدى. ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى تاشلىغاندىن كېيىن، خِوْفَ بولدى. بۇ ھالەتتە «واو» ساكىنئالدى كسرة لىك «واو» «ياء» غا «قَلِب» قىلىندى، خِيْفَ بولدى. بۇنىڭ تۈرلىنىشى بِيْعَ نىڭ تۈرلىنىشىگە ئوخشاش.

4. يَخَافُ «يَفْعَلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَخْوَفُ باراۋەر. «واو» نىڭ ھەرىكىتى ئالدىدىكى ھەرپكە بېرىلـ دى، يَخْوْفُ بولدى. ئەسلىدە ھەرىكەتلىك بولغان «واو» ساكىنـ

لىق ئالدى فَتْحَة لىك، شۇنىڭ ئۈچۈن «وَاو» «اَلف» گە «قَلب» قىلىندى، يَخَافُ بولدى.

بۇنىڭ يَخَفْنَ تَخَفْنَ دىن ئىبارەت غَائِبَات،مُخَاطَبَات «صيغة» لىرىدە، پېئىللىنىڭ عين ى مَحْذُوف.

5. يَخَافُ نىڭ مَجْهُول شەكلى يُخَافُ كېلىدۇ. بۇ تۈرلىنىش ۋە اِعْلال قىلىنىش جەھەتلەردىن مَعْلُوم شەكلىنىڭ تۈرلىنىش ۋە اِعْلال قىلىنىشىغا ئوخشاش قانۇنىيەتكە ئىگە. ئەمما مَجْهُول پېئىللارغا خاس ھەرىكەت ئۆزگىرىشى ئۆز قانۇنىيىتى بىلەن بولىدۇ.

6. لَمْ يَخَفْ فِعْلُ جَحَد، «لم» كىرىشتىن بۇرۇن بۇ پېئىل يَخَافُ ئىدى. «لَمْ» فِعْلُ مُضَارِع نىڭ ئاخىرىنى «جَزْمْ» يەنى ساكىن قىلىدىغان قوشۇمچە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاخىرىدىكى ھەرپ «فاء» ساكىن بولۇپ لَمْ يَخَافْ بولدى. بۇ ھالەتتە «اَلِف» بىلەن «فاء» دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ حذف نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن حَرِف علة «اَلِف» حَذِف قىلىنىپ لَمْيَخَفْ قالدى.

فِعْل جَحَد نىڭ بەش مُفْرَدْ صِيْغَة سىدە. ئىككى جَمْعْ مؤَنَّث صيغة سىدە پېئىللىنىڭ عَيْن مَحْذُوف دۇر.

7. «مَجْهُول» شەكلى «لَمْ يُخَفْ» كېلىدۇ. بۇنىڭ «اِعْلال» قىلىنىشى جَحَدَ مَعْلُوم نىڭ اِعْلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

8. بۇ پېئىللىنىڭ نَفِي شەكلى بارلىق «اِعْلَال» ۋە ئۆزگىرىشلىرىدە مَعْلُوم شەكلىگە ئوخشاش.

9. خَفْ اَمر بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ پېئىللارغا قىياس قىلىڭ.

بۇنىڭ مُخَاطَبْ، مُخَاطَبَات صيغة سىدە پېئىللىنىڭ «عَيْنِ»

مَحْذُوفُ بۇ خَفْ ۋە خَفْنَ شەكلىدە كېلىدۇ.

بۇ پېئىلنىڭ نَهِي شەكلى تۇرلىنىش ۋە اعلال قىلىنىشى جەھەتتە جحد نىڭ تۇرلىنىش ۋە اِعْلال‌قىلىنىش قائىدىسى بىلەن ئوخشاش.

10. خَائِفُ اِسْم فَاعِل ئەسلىسى، خَاوِفٌ تۇرلىنىشى دَائِمٌ نىڭ تۇرلىنىشى ۋە اِعْلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

11. مَخُوفُ‌اسْمُ مَفْعُول ئەسلىسى مَخْوُوفٌ، تۇرلىنىشى ۋە اعلال قىلىنىشى مَدُوٌم نىڭ تۇرلىنىشى‌ۋە اِعلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

6. بۇ بابنىڭ اَجْوَفْ يَائِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

هَابَ يَهَابُ مَصْدَر شەكلى هَيْبَةٌ، مَهَابَةٌ (ھەيۋەتلىك بولماق) كېلىدۇ.

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار- نىڭ مَصْدِر دىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

هَابَ	(ماضى)	هَائِبٌ	(اسم فاعل)
يَهَابُ	(مضارع)	مَهِيْبٌ	(اسم مفعول)
هَبْ	(امر)	مَهَابٌ	(اسم زمان)
لَمْ‌يَهَبْ	(جحد)	مَهَابٌ	(اسم مكان)
لَايَهَابُ	(نفى)	مِهْيَبٌ	(اسم الة)
لَاتَهَبْ	(نهى)	اَهْيَبُ	(اسم تفضيل)

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ پېئىل ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

هَيْبَةٌ نىڭ بارلىق مُشْتَق لىرى تۈرلىنىشتە بَيْعَةٌنىڭ تۈرلىنىشلىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. بَاعَ يَبِيْعُ نىڭ مَاضِىدا پېئىلنىڭ «عين» ى فَتْحَەلىك، مُضَارِع دا پېئىلنىڭ «عين» ى كىسرەلىك، هَابَ يَهَابُ دا بولسا ئۇنىڭ تامامەن ئەكسىچە.

1. هَابَ «فَعِلَ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى هَيِبَ باراۋەر. «ياء» ھەرىكەتلىك، ئالدى فتحة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن، «يَاء» «الف» گە قَلِب قىلىنىپ «هَابَ» بولغان.

2. يَهَابُ «يَفْعَلُ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَهْيَبُ باراۋەر. «يَاء» نىڭ ھەرىكىتى ئالدىدىكى ھەرپكە بېرىلدى، يَهْيَبُ بولدى. ئەسلىدە ھەرىكەتلىك بولغان «يَاء» نىڭ ئالدى فَتْحَة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «يَاء» «الف» گە قَلِب قىلىنىپ يَهَابُ بولدى.

3. مَهِيْبٌ نىڭ اِعْلال قىلىنىشى مَبِيْع نىڭ اعلال قىلىنىشى بىلەن تامامەن ئوخشاش.

باشقا صِيَغة لىرىنىڭ اِعْلَال قىلىنىشىنىمۇ بۇ ھەقتىكى مۇناسىپ قائىدىلەرگە تەتبىقلىسىڭىز بولىدۇ.

7. بۇ بابنىڭ نَاقِصْ يَائِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

خَشِيَ يَخْشَيَ مَصْدَر شەكلى خَشْيَةٌ(قورقماق) كېلىدۇ.

اَقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ

تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

خَشِيَ	(ماضى)	خَاشٍ	(اسم‌فاعل)
يَخْشَىٰ	(مضارع)	مَخْشِيٌّ	(اسم مفعول)
إِخْشَ	(امر)	مَخْشًى	(اسم زمان)
لَمْ يَخْشَ	(جحد)	مَخْشًى	(اسم مكان)
لَايَخْشَى	(نفى)	مِخْشَيَّ	(اسم الة)
لاتَخْشَ	(نهى)	أَخْشَىٰ	(اسم تفضيل)

بۇلارنىڭ تۇرلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ پېئىل ۋە ئىسىملارنىڭ تۇرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

خَشْيَةٌ بارلىق تۇرلىنىشتە رَمْيَةٌ نىڭ تۇرلىنىشلىرىگە ئوخشاش تۇرلىنىدۇ. ئەمما ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئاساسىي پەرق پېئىلىنىڭ «عَيْنِ» نىڭ ھەرىكىتىدىكى پەرقىدۇر. يَخْشَىٰ «يَفْعَلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَخْشَيُ باراۋەر، بۇنىڭ إِعْلال قىلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ قائىدىگە تەتبىقلاڭ.

إِخْشَ نىڭ اعلال قىلىنىشى ۋە تۇرلىنىشى إِرْعَ نىڭ تۇرلىنىشى ۋە إِعْلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

8. بۇ بابنىڭ نَاقِصْ وَاوِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

رَضِيَ يَرْضَىٰ مَصْدَر شەكلى رِضْوَان (رازى بولماق) كېلىدۇ.

أَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مصدردىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ

تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

رَضِيَ	(ماضى)	رَاضٍ	(اسم فاعل)
يَرْضَىٰ	(مضارع)	مَرْضِيٌّ	(اسم مفعول)
اِرْضَ	(امر)	مَرْضَىٰ	(اسم زمان)
لَمْ يَرْضَ	(جحد)	مَرْضَىٰ	(اسم مكان)
لَا يَرْضَىٰ	(نفى)	مِرْضَىٰ	(اسم الة)
لَا تَرْضَ	(نهى)	اَرْضَىٰ	(اسم تفضيل)

بۇلارنىڭ تۇرلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ پېئىل ۋە ئىسىملارنىڭ تۇرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

رِضْوَانُ نىڭ بارلىق مشتق لىرى تۇرلىنىشتە رَمْيٌ نىڭ مشتق لىرىنىڭ تۇرلىنىشىگە ئوخشايدۇ، ئەمما اِعْلال جەھەتتە قىسمەن پەرق مەۋجۇت.

1. رَضِيَ يَرْضَىٰ «فَعِلَ يَفْعَلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى رَضِوَ يَرْضَوُ باراۋەر. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى دُعِيَ يُدْعَىٰ نىڭ اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

بۇ پېئىل نىڭ مَاضِى سىنىڭ غَائِبَيْن صيغة سىدە يەنى رَضُوا دا «فِعلْ» نىڭ «لامِ» مَحْذُوف، بۇنىڭ اعلال قىلىنىشى رَمَوْا نىڭ اعلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

بۇ پېئىلنىڭ مُضَارِعِ نىڭ تۇرلىنىشى ۋە اِعْلال قىلىنىشى يُدْعَىٰ نىڭ تۇرلىنىشى ۋە اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش. باشقىلىرى نىڭ اِعْلال قىلىنىشى رَمَىٰ يَرْمِي نىڭ اِعْلال قىلىنىشىغا ئوخشاش بولىدۇ.

9. بۇ بابنىڭ لَفِيْف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

قَوِيَ يَقْوِيْ مصدر شەكلى قُوَّةٌ (كۈچلۈك بولماق) كېلىدۇ. ئاقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مصدردىن بارلىق مُشْتَق لىرى‌تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەز-نىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

قَوِيَ	(ماضى)	قَوِيٌّ	(صفةمشبهة)
يَقْوٰى	(مضارع)	مَقْوِيٌّ	(اسم مفعول)
اِقْوَ	(امر)	مَقْوًى	(اسم زمان)
لَمْ‌يَقْوَ	(جحد)	مَقْوًى	(اسم مكان)
لَايَقْوٰى	(نفى)	مِقْوٰى	(اسم الة)
لَاتَقْوَ	(نهى)	اَقْوٰى	(اسم تفضيل)

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ پېئىل ۋە ئىسىملار-نىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

1. قُوَّةٌ مَصْدَرْ ئۇ «فُعْلَةٌ» گە باراۋەر ئەمەس، ئەسلىسى قُوْوَةٌ باراۋەر. اِدْغَام نىڭ شەرتى ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاوْ» نى «وَاَو» غا ادغام قىلىپ قُوَّةٌ قىلغان.

2. قَوِيَ ئەسلىدە قَوِوَ، ئاخىرىدىكى «وَاوٌ» دُىِيَ گە تەتبىقلا-نغان قائىدىگە ئاساسەن قَوِيَ گە ئۆزگەرتىلگەن.

3. يَقْوٰى «يَفْعَلُ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَقْوَوُ باراۋەر. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى يُدْعٰى نىڭ اعلال قىلىنىشىغا

ئوخشاش.

4. قَوِيَ صفةمشبهة بۇ «فَعِيْلٌ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى قَوِيْوٌ باراۋەر. بىرىنچىسى ساكىنلىق «واو، ياء» بىر كلمة دە كەلگەنلىكى ئۈچۈن، «وَاوْ» «يَاءْ» غا قَلِب قىلىنىپ، قَوِيْيٌ بولدى. بۇ هالەتتە ادغام نىڭ شەرتى هاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن، بىرىنچى «ياء» ئىككىنچى «ياء» غا ادغام قىلىنىپ، قَوِيٌّ بولدى. بۇ تۆۋەندىكى ئالتە صيغة دە تۇرلىنىدۇ: قَوِيٌّ، قَوِيَانِ قَوِيُّونَ، قَوِيَّةٌ، قَوِيَّتَانِ، قَوِيَّاتٌ.

5. مَقْوِيٌّ اسم مفعول ئۇ «مَفْعُولٌ» غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى مَقْوُوْوٌ باراۋەر. «واو» مەلۇم بىر سۆزنىڭ تۆتىنچى ياكى بەشىنچى هەرپى بولۇپ، ئالدى ضمة لىك بولمىسىلا هەر قانداق ئەهۋالدا «واو» «ياء» غا قلب قىلىنىدۇ، دېگەن قائىدىگە ئاساسەن، مَقْوُوْوٌ نىڭ ئاخىرىدىكى «وَاوْ» «يَاءْ» غا قلب قىلىنىپ مَقْوُوِيٌ بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاخىرقى «واو» «ياء» غا قَلب قىلىنىپ مَقْوُيِيٌ بولدى. بۇ هالەتتە ادغام نىڭ شەرتى هاسىل بولدى. «ياء» نى ساقلاپ قىلىش ئۈچۈن «ياء» نىڭ ئالدىغا كسرة هەرىكەت بېرىلىپ ادغام قىلىندى. مَقْوِيٌّ بولدى.

باشقا مشتق لىرىنىڭ اِعْلال قىلىنىشى «يَقْوِى» نىڭ اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

10. بۇ بابنىڭ لَفِيْف پېئىلىنىڭ يەنە بىر مىسالى ۋە مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

حَيِيَ يَحْيَ نىڭ مصدر شەكلى حَيٰوة مَحْيًا (تىرىك بولماق)

كېلىدۇ. ئەگەر حَيَاءٌ دەپ كەلسە، ھايا قىلماق مەنىسىدە بولىدۇ.

آقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدَرِدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

حَيِيَ	(ماضى)	حَيٌّ	(صفةمشبهة)
يَحْيٰى	(مضارع)	مَحْيًى	(اسم زمان)
اِحْيَ	(امر)	مَحًّي	(اسم مكان)
لَمْ يَحْيَ	(جحد)	مِحْيَاءٌ	(اسم الة)
لايَحْيٰى	(نفى)	اَحْيٰى	(اسم تفضيل)
لَاتَحْيٰ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ پېئىل ۋە ئىسىملار-نىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

1. حَيِيَ ئەسلىدە حَيِوَ ئىدى. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى دُعِيَ نىڭ اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

2. يَحْيٰى «يَفْعَلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى يَحْيَوُ باراۋەر. ئۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى يُدْعٰى نىڭ اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

3. حَيٌّ ئەسلىدە حَيْوٌ بىرىنچىسى ساكىن بولغان «يَاء» بىلەن «وَاو» بىر كلمەدە كەلگەنلىكى ئۈچۈن «وَاوْ» «ياء» غا

قلب قىلىنىپ حَيْيٌ بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن بىرىنچى «ياء» ئىككىنچى «ياء» غا ادغام قىلىنىپ حَيٌّ بولدى.

11. بۇ بابنىڭ مُلْتَوِى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَجِيَ يَوْجَى مَصْدَر شەكلى وَجْيٌ كېلىدۇ. (پۈت قاپارماق) اَقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدِرِ دىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

وَجِيَ	(ماضى)	وَجٍ	(صفةمشبهة)
يَوْجَى	(مضارع)	مَوْجَىً	(اسم زمان)
إِيْجَ	(امر)	مَوْجَى	(اسم مكان)
لَمْيَوْجَ	(جحد)	مِيْجَاةٌ	(اسم الة)
لَايَوْجَى	(نفى)	اَوْجَى	(اسم تفضيل)
لَاتَوْجَ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ پېئىل ۋە ئەسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

1. وَجِيَ نىڭ تۈرلىنىشى ۋە اِعْلال قىلىنىشى رَمَيَ نىڭ تۈرلىنىشى ۋە اِعْلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

2. يَوْجَى «يَفْعَلُ» غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى يَوْجَيُ

باراۋەر. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى يَرْعىٰ نىڭ اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

3. وَجٍ صفةمشبهة «فَعِلٌ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى وَجِيٌ باراۋەر. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىشى رَامٍ نىڭ اِعْلال قىلىنىشىغا ئوخشاش.

4. اِيْجَ ئەسلىدە اِوْجَ، «وَاوْ» ساكىن ئالدى كَسْرَة لىك بولغاچقا، بۇ «وَاوْ» «ياء» غا «قَلِب» قىلىنىپ اِيْجَ بولغان.

5. مِيْجَاءٌ ۋەزىندە «مِفْعَالٌ» غا باراۋەر، ئۇنىڭ ئەسلىسى مِوْجَايٌ. بۇنىڭدا «واو» «ياء» غا «ياء» ھەمزىگە قَلِب قىلىنغان.

13- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لىرىنى كەلتۈرۈڭ ۋە «اق-سام» لىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشتە تۈرلەڭ.

مەسىلەن:

نَوْمٌ	نَيْلٌ	خَيَالٌ
لِقَاءٌ	شَقَاوَةٌ	غَشْيٌ

14- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ ھەر بىر مُشْتَقْ نىڭ صيغەسىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1. نَامَ زُمَلَائِي وَلَمْ اَنَمْ.
2. نَمْ مُبَكِّرًا يَا عَبْدَاللّٰهِ وَقُمْ مِنْ مَقَامِكَ مُبَكِّرًا.

3. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ».
4. نَسِيَ خَالِدٌ مَا قُلْتُ لَهُ أَمْسِ.
5. يَا أُمَّهَاتُ هَلْ رَضِيتُنَّ عَنْ أَبْنَائِكُنَّ.
6. يَا أَبْنَائِي إِبْقَوا فِي الْمَكْتَبَةِ حَتّٰى السَّاعَةِ الْعَاشِرَةِ.
7. فِي قَرْيَتِي يَصْحُو الفَلَّاحُونَ فِي الصَّبَاحِ الْبَاكِرِ. وَيَمْشُونَ إِلَى الْحُقُولِ، وَإِذَا لَقِيَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا يُسَلِّمُونَ بِبَشَاشَةٍ. وَيَعْمَلُونَ بِهِمَّةٍ وَ نَشَاطٍ ثُمَّ يَعُودُونَ إِلَى بُيُوتِهِمْ بَعْدَ عَمَلٍ يَرْضَوْنَ عَنْهُ.

يەككە سۆزلەر

نَامَ يَنَامُ نَوْمًا	ئۇخلىماق	نَالَ يَنَالُ نَيْلًا	يەتمەك
خَالَ يَخِيلُ خَيَالًا	خىيال قىلماق	لَقِيَ يَلْقَى لِقَاءً	ئۇچراشماق
غَشِيَ يَغْشَى غَشْيً	ياپماق	شَقِيَ يَشْقَى شَقَاوَةً	بەختسىز بولماق
مُبَكِّرٌ، بَاكِرٌ	بالدۇر، ئەتىگەن	بِرٌّ	ياخشىلىق
أَنْفَقَ يُنْفِقُ إِنْفَاقًا	خىراجەت قىلماق	مَكْتَبَةٌ ج مَكْتَبَاتٌ	كۈتۈپخانا، كىتابخانا
قَرْيَةٌ ج قُرًى	يېزا، قىشلاق	صَحَا يَصْحُو صَحْوَةً	ئويغانماق
فَلَاحٌ ج فَلَّاحُونَ	دېھقان	صَبَاحٌ	ئەتىگەن
حَقْلٌ ج حُقُولٌ	ئېتىز	بَشَاشَةٌ	ئوچۇق چىراي

5. فَعِلَ يَفْعِلُ بابى

اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِى نىڭ بەشىنچى بابى مَاضِى ۋە مُضَارِع دا پەيدا. نىڭ «عَيْن» كسرة لىك بولغان «فَعِلَ يَفْعِلُ» بابىدۇر. بۇ بابنىڭ مَصْدَرلىرى تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن ئالتە خىل ۋەزىندە كېلىدۇ. بۇ بابتا سَالِمْ، مِثَال، مُلْتَوى دىن باشقىلىرى ئاساسەن كەلمەيدۇ.

رَقْم	اَوْزَان	مَاضِى مُضَارِع	مَصَادِر	مَعَانى
1	عِلَةٌ	وَثِقَ يَثِقُ	ثِقَةٌ	ئىشەنچ باغلىماق
2	فَعِلَةٌ	وَرِعَ يَرِعُ	وَرَعٌ	يامانلىقتىن يىغلىماق
3	فَعَالَةٌ	وَلِيَ يَلِيُ	وَلَايَةٌ	ياردەم قىلماق
4	فِعْلٌ	وَرِعَ يَرِعُ	وِرْعٌ	يامانلىقتىن پاك بولماق
5	فِعَالَةٌ	وَلِيَ يَلِيُ	وِلَايَةٌ	ياردەم قىلماق
6	فَعْلٌ	وَلِيَ يَلِيُ	وَلِيٌّ	يېقىن بولماق

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

نَعِمَ يَنْعِمُ نىڭ مَصْدَر شەكلى نِعْمَةٌ، نُعُوْمَةٌ (نىمەتلىك بولماق) كېلىدۇ.

اَقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدرىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مشتىق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

نَعِمَ	(ماضی)	نَعِيْمٌ	(صفة مشبهة)
يَنْعِمُ	(مضارع)	مَنْعِمٌ	(اسم زمان)
إنْعِمْ	(امر)	مَنْعِمٌ	(اسم مكان)
لَمْ يَنْعِمْ	(جحد)	مِنْعَمٌ	(سم الة)
لَايَنْعِمُ	(نفى)	أَنْعَمُ	(اسم‌تفضيل)
لَاتَنْعِمْ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۇرلىنىشلىرى سَالم پېئىللارنىڭ ۋە سالم مشق ئىسىم-لارنىڭ تۇرلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

2. بۇ بابنىڭ مِثَال پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگۈرۈشلىرى

وَرِثَ يَرِثُ نىڭ مَصْدَر شەكلى وِرَاثَةٌ، إرْثٌ،رِثَةٌ(مىراس ئالماق) كېلىدۇ.

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكلىدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مشق لىرى تۆۋەندىكى مشق لەرنىڭ ۋەزنە-گە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلە-نىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

وَرِثَ	(ماضى)	وَارِثٌ	(اسم فاعل)
يَرِثُ	مضارع)	مَوْرُوْثٌ	(اسم مفعول)
رِثْ	(امر)	مَوْرِثٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَرِثْ	(جحد)	مَوْرِثٌ	(اسم مكان)
لَايَرِثُ	(نفى)	مِيْرَاثٌ	(اسم الة)
لَاتَرِثْ	(نهى)	أَوْرَثُ	(اسم‌تفضيل)

تەھلىل

1. مَاضِى دا اِعْلَال يوق باشقىلىرىنىڭ اِعْلال قىلىنىشى وئب يئب نىڭ اعلال قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

2. نَفِي مَجْهُول ۋە نَهِى مَجْهول تۈرلىنىش جەھەتتە ۋە ھەربىرىدە ئۆزگىرىشىدە مُضَارِع مَجْهُول ۋە جَحْدْ مَجْهُول غا ئوخشاش بولىدۇ.

3. بۇ بابنىڭ ملتوى پېئىلى ۋە ئۈنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَلِيَ يَلِيُ بۇنىڭ مصدر شەكلى وَلْيٌ، وَلَايَةٌ كېلىدۇ. اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مصدر-دىن بارلىق مشق لىرى تۆۋەندىكى مشق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

وَلِيَ	(ماضى)	وَالٍ	(اسم فاعل)
يَلِي	(مضارع)	مَوْلِيٌّ	(اسم مفعول)
لِ	(امر)	مَوْلًى	(اسم زمان)
لَمْ يَلِ	(جحد)	مَوْلِيٌّ	(اسم مكان)
لَايَلِي	(نفي)	مِنْيَلَاةٌ	اسم الة)
لَاتَلِ	(نهى)	اَوْلَىٰ	(اسم تفضيل)

تەھلىل

يۇقىرىدىكى مُشْتَق لەرنىڭ تۈرلىنىشىنى ئالدىنقى پېئىل بابلىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس

قىلىڭ. يەنى وَلِيَ نىڭ تۇرلىنىشى خَشِيَ نىڭ تۇرلىنىشىگە ئوخ-شاش، باشقىلىرىنىڭ تۇرلىنىشى بولسا وَحْيٌ نىڭ باشقا مشتق لىرىنىڭ تۇرلىنىشىگە ئوخشاش. وَلِيٌّ، صفەتمشبهة بۇ ئەسلىدە وَلُوْيٌ ئىدى، بۇنىڭ اعلال قىلىنىشى مَرْمِيٌ نىڭ اعلال قىلىنىشىغا ئوخشاش. بۇ بابقا مەنسۇب پېئىللار بىر قەدەر ئاز.

15- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى مَصْدرلەردىن مشتق لىرىنى كەلتۈرۈڭ ۋە اقسام لىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۇرلىنىشتە تۇرلەڭ.

وَرْمٌ وَزْنٌ وَفْقٌ حَسْبٌ وِلَايَةٌ

16- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ ھەربىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

اَرَادَ عَلِيٌّ اَنْ يُسَافِرَ اِلَى الْعِرَاق فَدَخَلَ الْمَطَارَ.

وَزَنَ الضَّابِطُ حَقَائِبَ عَلِيٍّ فَوَجَدَهَا زَائِدَةً عَنِ الْوَزْنِ الْمَسْمُوحِ بِهِ مَجَّانًا وَلِهٰذَا دَفَعَ عَلِيٌّ اُجْرَةَ الْوَزْنِ الزَائِدِ، ثُمَّ وَضَعَ الْمُوَظَّفُ الْحَقَائِبَ فِي مَكَانٍ خَاصٍّ. وَقَفَ عَلِيٌّ يَنْتَظِرُ الطَائِرَةَ سَاعَتَيْنِ، وَلٰكِنَّهُ لَمْ يَيْأَسْ، حَتَّى اَعْلَنَ الْمُذِيْعُ عَنْ اِقْلَاعِ الطَّائِرَةِ.

يەككە سۆزلەر

وَرِمَ يَرِمُ وَرْمٌ ئىششىماق | وَزِنَ يَزِنُ وَزْنٌ ئۆلچىمەك

وَفِقَ يَفِقُ وَفْقً ل	گە ئاساسەن بولماق	حَسِبَ يَحْسِبُ حَسَبً	دەپ قارىماق
أَرَادَ يُرِيْدُ إِرَادَةً	ئىرادە قىلماق	مَطَارٌ	ئايرودروم
ضَابِطٌ ج ضَبَّاطٌ	تەكشۈرگۈچى	مَجَّانًا	ھەقسىز
مَسْمُوْحٌ	رۇخسەت قىلىنغان	رَفَعَ يَرْفَعُ رَفْعًا	بەرمەك، تۆلىمەك
أُجْرَةٌ ج أُجَرٌ	ھەققى	مُذِيْعٌ	دىكتور
أَقْلَعَ يُقْلِعُ إِقْلَاعًا	قوزغىلىش		

6. فَعُلَ يَفْعُلُ بابى

اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِى نىڭ ئالتىنچى بابى مَاضِى ۋە مُضَارِع دا پېئىل نىڭ «عين» ضَمَّەلىك بولغان «فَعُلَ، يَفْعُلُ» بابىدۇر. بۇ بابنىڭ مَصْدَرلىرى تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەن سەككىز-ۋەزىنده كېلىدۇ. بۇ بابتا لَفِيْف، مُلْتَوِى بولغان پېئىللار ئاسا-سەن كەلمەيدۇ. شۇنداقلا، ئۆتكەن بەش بابتا مُتَعَدِّي (ئۆتۈملۈك) ۋە لَازِمْ (ئۆتۈمسىز) پېئىللار كەلگەن بولسىمۇ، بۇ بابتاكەلگەن پېئىللار پەقەت لَازِمْ پېئىللاردۇر.

رَقَمْ	أَوْزَانْ	مَاضِى مُضَارِع	مَصَادِرُ	مَعَانى
1	فَعَالَةٌ	كَفُوَ، يَكْفُوُ	كَفَائَةٌ	تەڭشەلمەك
2	فُعُوْلَةٌ	رَطُبَ، يَرْطُبُ	رُطُوْبَةٌ	ھۆللۈك
3	فَعَلٌ	شَرُفَ، يَشْرُفُ	شَرَفٌ	شەرەپلىك بولماق

4	فُعْلَةً	جَرُوَ، يَجْرُوُ	جُرْأَةً	جۇرئەتلىك بولماق
5	فِعَلَّ	صَغُرَ، يَصْغُرُ	صِغَرٌ	كىچىك بولماق
6	فِعْلَّ	حَلُمَ، يَحْلُمُ	حِلْمٌ	يوۋاش بولماق
7	فُعْلَّ	قَرُبَ يَقْرُبُ	قُرْبٌ	يېقىن بولماق
8	فَعْلَّ	ضَعُفَ، يَضْعُفُ	ضَعْفٌ	ئاجىز بولماق

1. بۇ بابنىڭ سَالِمٌ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

كَرُمَ، يَكْرُمُ نىڭ مصدر شەكلي كَرَمٌ ۋە كَرَامَةٌ (سەخي بولماق، ئۇلۇغ بولماق) كېلىدۇ.

اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدِر دىن بارلىق مشتق لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مشتق لىرىنىڭ ۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

كَرُمَ	(ماضى)	كَرِيْمٌ	(صفة مشبهة)
يَكْرُمُ	(مضارع)	مَكْرَمٌ	(اسم زمان)
اُكْرُمْ	(امر)	مَكْرَمٌ	(اسم مكان)
لَمْ يَكْرُمْ	(جحد)	مِكْرَامٌ	(اسم الة)
لَايَكْرُمُ	(نفى)	اَكْرَمُ	(اسم تفضيل)
لَاتَكْرُمْ	(نهى)		

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ تۇرلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ

سالم پېئىللار ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ. لازىم پېئىللاردىن اِسْمُ اٰلَة نىڭ ياسىلىشى ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

2. بۇ بابنىڭ مضاعف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

حَبَّ يَحَبُّ نىڭ مَصْدَر شەكلى حَبًّا (دوس بولماق) كېلىدۇ.

اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

حَبَّ	(ماضى)	حَبِيْبٌ	(صفة مشبهة)
يَحُبُّ	(مضارع)	مَحَبٌّ	(اسم زمان)
حُبَّ	(امر)	مَحَبٌّ	(اسم مكان)
لَمْ يَحُبَّ	(جحد)	مِحْبَابٌ	(اسم الة)
لَايَحُبَّ	(نفى)	اَحَبُّ	(اسم تفضيل)
لَاتَحُبَّ	(نهى)		

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ پېئىل ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

حَبَّ، يَحُبُّ «فَعَلَ، يَفْعُلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلى حَبُبَ، يَحْبُبُ باراۋەر. بۇنىڭدا بىرىنچى «باء» نىڭ ھەرىكىتىنى تاشلاپ، بىرىنچى «باء» نى ئىككىنچى «باء» غا ادغام قىلغان ھالىشقا مشتق

لىرنىڭ ئۆزگىرىشى رَدَّ، يَرُدُّ نىڭ ئۆزگىرىشلىرىگە ئوخشاش.

3. بۇ بابنىڭ مِثَالْ وَاوِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

وَقُحَ، يَوْقُحُ نىڭ مَصْدَر شەكلى وَقَاحَةٌ، وُقُوحَةٌ، وَقْحَةٌ كېلىدۇ. (هاياسىز بولماق)

ئاقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مصدر دىن بارلىق مشتق لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مشتق لىرىنىڭ ۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىگە ئوخشاش ۋەزىندە تۈرلىنىدۇ.

وَقُحَ	(ماضى)	وَقَاحٌ	(صفةمشبهة)
يَوْقُحُ	(مضارع)	مَوْقِحٌ	(اسم زمان)
اُوْقُحْ	(امر)	مَوْقَحٌ	(اسم مكان)
لَمْ يَوْقُحْ	(جحد)	مِيْقَاحٌ	(اسم الة)
لَايَوْقُحُ	(نفى)	اَوْقَحُ	(اسم تفضيل)
لَاتَوْقُحْ	(نهى)		

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ مثال پېئىللارنىڭ ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

مِيْقَاحٌ ئەسلىدە مِوْقَاحٌ ئىدى. بۇ خىل اعلال نىڭ تەپسىلاتى يۇقىرىدا بايان قىلىنىپ بولدى.

4. بۇ بابنىڭ مِثَال يَائِي پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

يَسُرُ، يَيْسُرُ نىڭ مَصْدَر شەكلى يُسْرٌ كېلىدۇ(ئاسانبولماق).

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مصدر دىن بارلىق مشتق لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مشتق لىرىنىڭ ۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنىش مىلىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىنىدە تۈرلىنىدۇ.

يَسُرَ	(ماضى)	يَسِيرٌ	(صفةمشبهة)
يَيْسُرُ	(مضارع)	مَيْسَرٌ	(اسم زمان)
اُوْسُرْ	(امر)	مَيْسَرٌ	(اسم مكان)
لَمْ يَيْسُرْ	(جحد)	مِيْسَارٌ	(اسم الة)
لَايَيْسُرُ	(نفى)	اَيْسَرُ	(اسم‌تفضيل)
لَاتَيْسُرْ	(نهى)		

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ مِثَال يائى پېئىللارنىڭ ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

تەھلىل

اُوسُرْ بۇيرۇق پېئىلى ئۇ «اُفْعُلْ» غا باراۋەر، ئۇنىڭ ئەسلى ـــــسى اُيْسُرْ. «يَاء» ساكىن ئالدى ضَمَّة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «يَاء» «وَاو» غا قَلِب قىلىنىپ اُوسُرْ بولغان.

5. بۇ بابنىڭ اَجْوَف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

طَالَ، يَطُوْلُ نىڭ مَصْدَر شەكلى طَوْلٌ (ئۇزۇن بولماق) كېلىدۇ.

اَقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ «مصدر» دىن بارلىق «مشتق» لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى «مشتق» لىرىنىڭ ۋەزنىلىرىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن

شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىندە تۈرلىنىدۇ.

طَالَ	(ماضى)	طَوِيْلٌ	(صفة مشبهة)
يَطُوْلُ	(مضارع)	مَطَالٌ	(اسم زمان)
طُلْ	(امر)	مَطَالٌ	(اسم مكان)
لَمْ يَطُلْ	(جحد)	مِطَالٌ	(اسم الة)
لَايَطُوْلُ	(نفى)	اَطْوَلُ	(اسم تفضيل)
لَاتَطُلْ	(نهى)		

تەھلىل

طَالَ، يَطُوْلُ «فَعُلَ، يَفْعُلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلى طَوُلَ، يَطْوُلُ باراۋەر. بۇنىڭ اِعْلال قىلىنىش ئۇسۇلى دَامَ نىڭ اعلال قىلىنىش قائىدىسىدە بايان قىلىنىپ بولغان.

طُلْنَ «فَعُلْنَ» گە باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىطَوُلْنَ باراۋەر.

ضَمَّة «واو» غا ئېغىر كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن «واو» نىڭ ضَمَّة سى ئالدىدىكى ھەرپكە بېرىلىپ ئۇنىڭ ھەرىكىتى تاشلانغاندىن كېيىن طُوْلْنَ بولدى. بۇ ھالەتتە «واو» بىلەن «لام» دا ئىككى ساكىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ حَذِف نىڭ شەرتىنى ھاسىل قىلغانلىقى ئۈچۈن حَرف عِلة «واو» حذف قىلىنىپ، طُلْنَ قالدى. باشقا مُشْتَق لىرىنىڭ اعلال قىلىنىشىمۇ دَامَ يَدُوْمُ نىڭ اِعلال قىلىنىشىغا ئوخشايدۇ، بۇلارنى ھەم شۇنىڭغا قىياس قىلىۋېلىڭ.

6. بۇ بابنىڭ نَاقِص پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

رَخُوَ، يَرْخُوْ نىڭ مَصْدر شەكلى رُخْوَة (يۇمشاق بولماق) كېلىدۇ.

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-
نىڭ مصدر دىن بارلىق مشتق لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى
مشتق لىرىنىڭۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ
چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزىنلىرىگە ئوخشاش ۋە-
زىندە تۇرلىنىدۇ.

رَخُوَ	(ماضى)	رَخُوٌّ	(صفة مشبهة)
يَرْخُو	(مضارع)	مَرْخًى	(اسم زمان)
أَرْخُ	(امر)	مَرْخًى	(اسم مكان)
لَمْ يَرْخُ	(جحد)	مِرْخًى	(اسم الة)
لايَرْخُو	(نفى)	أَرْخَىٰ	(اسم تفضيل)
لَاتَرْخُ	(نهى)		

تەھلىل

يَرْخُو «يَفْعُلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭئەسلى يَرْخُوُ بارا-
ۋەر. ضَمَّة «واو» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ ضَمَّة سى
تاشلىنىپ يَرْخُو بولۇپ قالغان. بۇنىڭ بارچە مشتق لىرىنىڭ
تۇرلىنىشىنى دَعَا يَدْعُو غا قىياس قىلىڭ.

مۇلاھىزە

1. ئەگەر ئۆتكەن زامان پېئىلى «فَعَلَ» ۋەزىنىدە بولسا
ئۇنىڭ كېلىدىغان زامان پېئىلى «يَفْعَلُ» ياكى «يَفْعُلُ» ياكى
«يَفْعِلُ» ۋەزىنىدە بولۇشى مۇمكىن. ئەگەر ئۇ «فَعِلَ» ۋەزىنىدە
بولسا ئۇنىڭ كېلىدىغان زامان پېئىلى «يَفْعِلُ» ياكى «يَفْعَلُ»
ۋەزىندىلا بولۇشى مۇمكىن. ئەگەر «فَعُلَ» ۋەزىنىدە بولسا كېلە-
دىغان زامان پېئىلى پەقەت «يَفْعُلُ» ۋەزىندىلا بولىدۇ.

2. ئۇچ ھەرپلىك مُجَرَّدْ پېئىللارنىڭ يۇقىرىدىكى ئالتە باب بولۇشى ئەرەبلەرنىڭ سۆزلەرنى قوللىنىش ئادىتىگە ئاساسەن بەكىتىلگەن بولۇپ، بۇنى پەرقلەندۇرۇشنىڭ مۇئەييەن بىر قائىدىسى يوق.

3. فَعَلُ، يَفْعَلُ بابىدىكى پېئىللارنىڭ ھەممىسى لازِم يەنى ئۆتۈمسىز بولۇپ، ئۇلار مۇقىم خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

كَرُمَ، ظَرُفَ، حَسُنَ، قَبُحَ، شَرُفَ.

4. «فَعِلَ، يَفْعَلُ» بابىدىكى پېئىللار لازىم بولۇپ كەلگەندە خۇشاللىققا ياكى غەم - قايغۇغا دالالەت قىلىدىغان پېئىللاردىن بولىدۇ. مەسىلەن: فَرِحَ، حَزِنَ، طَرِبَ. ياكى توشقانلىقىنى، بوش قالغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان پېئىللاردىن بولىدۇ.

مەسىلەن؛ شَبِعَ، عَطِشَ ۋە ياكى زېرىك - زىننەتنى، رەڭنى، ئەيىبنى ئىپادىلەيدىغان پېئىللاردىن بولىدۇ.

مەسىلەن؛

غَيِدَ عَمِشَ، خَضِرَ

5. «فَعَلَ، يَفْعَلُ» بابىدا پېئىلنىڭ «عَيْنِ» ۋە «لام» نىڭ حُرُوفِ حَلْقَة دىن بولۇشى مۇتلەقدۇر.

6. بىر قىسىم صَرف كىتابلىرىدا بابلارنى تېخىمۇ ياخشى ئەستە تۇتۇش ئۈچۈن، اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِى نىڭ بىرىنچى بابىنى ضَرَبَ يَضْرِبُ بابى، ئىككىنچى بابىنى نَصَرَ يَنْصُرُ بابى، ئۈچىنچى بابىنى فَتَحَ يَفْتَحُ بابى، تۆتىنچى بابىنى عَلِمَ يَعْلَمُ بابى، بەشىنچى بابىنى حَسِبَ يَحْسِبُ بابى، ئالتىنچى بابىنى كَرُمَ يَكْرُمُ بابى دەپ ئاتىغان.

17- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لىرىنى كەلتۈرۈڭ ۋە اقسام-لىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشتە تۈرلەڭ.

كثرة حسن قبوحة

بخل ورع وسامة

18- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

قالت سَلْمٰى لِإِبْنِهَا مُحَمَّد: إِعْلَمْ يَابُنَيَّ إِنَّهُ إِذَا حَانَ وَقْتُ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ حَرُمَ الْبَيْعُ، وَلِذٰلِكَ عَظُمَ ثَوَابُ الْمُبَكِّرِيْنَ اِلَى صَلَاةِ الْجُمُعَةِ، فَهَمَّ مُحَمَّدٌ مَاقَالَتْهُ أُمُّهُ، وَخَرَجَ مِنَ الْبَيْتِ وَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَجَلَسَ فِيْمَا فَسُحَ مِنَ الْمَكَانِ وَعِنْدَ مَاقَرُبَ وَقْتُ الصَّلَاةِ نَادَى الْمُؤَذِّنُ لِلصَّلَاةِ وَخَطَبَ الْإِمَامُ، وَسَمِعَ مُحَمَّدٌ الْخُطْبَةَ مَعَ النَّاسِ ثُمَّ صَلَّى مَا فُرِضَ مِنَ الصَّلَاةِ وَرَجَعَ اِلَى بَيْتِهِ مَسْرُوْرًا.

يەككە سۆزلەر

قَبُحَ يَقْبُحُ قَبَاحَةً	قەبىھ بولماق	وَرِعَ يَوْرَعُ وَرْعٌ	مېلى ئازلىماق
وَسُمَ يَوْسُمُ وَسَامَةً	چىرايلىق بولماق	حَرُمَ يَحْرُمُ حُرْمَةً	ھارام بولماق
فَسُحَ يَفْسُحُ فَسَاحَةٌ	بوش بولماق	نَادَى يُنَادِى نِدَاءٌ	توۋلىماق
خَطَبَ يَخْطُبُ خِطَابًا	نۇتۇق سۆزلىمەك	مَسْرُوْرٌ ج مَسْرُوْرُوْنَ	خۇشال
غَبِدَ يَغْبَدُ غَبَدًا	سىپايىلاشماق	عَمِشَ يَعْمَشُ عَمَشًا	كۆزى ياشاڭغىرىماق

2. اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِيُّ

اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِيُّ، فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ شەكلىدە ئىپادىلىنىپ بىرلا ۋەزىندە كەلگەن. بۇ فَعْلَلَةٌ بابى دەپ ئاتىلىدۇ. مَصْدَر شەكلى فَعْلَلَةً، فِعْلَالٌ دىن ئىبارەت ئىككى ۋەزىندە كېلىدۇ. بۇ پېئىل بىر باب بولۇپ، بۇ بابتىكى پېئىللاردىن سَالِم، مُضَاعَف، اَجْوَف، نَاقِص دىن باشقىسى ئاساسەن كەلمەيدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، اَلْمُجَرَّدُالرُّبَاعِي غا مەنسۇپ بولغان پېئىللاردىن يەنە يەتتە خىل ۋەزىندە كېلىدىغان تۆت ھەرپلىك پېئىللار بار. بۇلار پېئىللارنىڭ ئومۇمىي 22 بابدىن ئايرىم باب دەپ ھېسابلانماستىن، مُلْحَقَاتُ اَلْمُجَرَّدِالرُّبَاعِي يەنى اَلْمُجَرَّدُالرُّبَاعِى نىڭ قوشۇمچىلىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

اَلْمُجَرَّدُالرُّبَاعِي نىڭ قوشۇمچىلىرى

رقم	ابواب	ماضى مضارع	معانى
1	فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ	جَلْبَبَ يُجَلْبِبُ	يەكتەك كەيدۇردى
2	فَوْعَلَ يُفَوْعِلُ	جَوْرَبَ يُجَوْرِبُ	پايپاق كەيدۇردى
3	فَعْوَلَ يُفَعْوِلُ	رَهْوَكَ يُرَهْوِكُ	تېز- تېز ماڭدى
4	فَيْعَلَ يُفَيْعِلُ	بَيْطَرَ يُبَيْطِرُ	ھايۋاننى تاقىلىدى
5	فَعْيَلَ يُفَعْيِلُ	شَرْيَفَ يُشَرْيِفُ	دەرەخنى پۇتىدى
6	فَعْلَى يُفَعْلِي	سَلْقَى يُسَلْقِي	ئوڭدا ياتتى
7	فَعْنَلَ يُفَعْنِلُ	قَلْنَسَ يُقَلْنِسُ	بۆك كەيدى

يۇقىرىقىلاردىن سىرت اَلْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِيُّ اَلْمَنْحُوتُ يەنى قىسقارتىلما تۆت ھەرپلىك پېئىل مۇ اَلْمُجَرَّدُالرُّبَاعي غا مەنسۇب.

مەسلەن:

بَسْمَلَ (بِسْمِ اللّٰهِ دېدى).
حَوْقَلَ (لَاحَوْلَ وَلَاقُوَّةَ اِلَّابِاللّٰهِ دېدى)
طَلْبَقَ (اَطَالَ اللّٰهُ بَقَاءَكَ دېدى)
جَعْفَلَ (جَعَلَنِيَ اللّٰهُ فِدَاءَكَ دېدى)

1. بۇ بابنىڭ سَالم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ نىڭ مَصْدَر شەكلى دَحْرَجَةٌ، دِحْرَاجٌ كېلىدۇ. اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدَرىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لىرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمە-لىرنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ. اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِي دىن باشقا مشتق لەردىن اِسْمُ اٰلَة، اِسْم تَفضِيْل، صِفَةُمُشَبَّهَة كەلمەيدۇ.

دَحْرَجَ	(ماضى)	مُدَحْرِجٌ	(اسم فاعل)
يُدَحْرِجُ	(مضارع)	مُدَحْرَجٌ	(اسم مفعول)
دَحْرِجْ	(امر)	مُدَحْرَجٌ	(اسم زمان)
لَمْ يُدَحْرِجْ	(جحد)	مُدَحْرَجٌ	(اسم مكان)
لَايُدَحْرِجُ	(نفى)		
لَاتُدَحْرِجْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضِي		مُضارِع		جَحد		نَفي	نَهي	اَمْر
	مَعْلوم	مَجْهول	مَعْلوم	مَجْهول	مَعْلوم	مَجْهول			
هو	ذَهَبَ	ذُهِبَ	يَذْهَبُ	يُذْهَبُ	لَمْ يَذْهَبْ	لَمْ يُذْهَبْ	لَا يَذْهَبُ	لَا يَذْهَبْ	
هما	ذَهَبَا	ذُهِبَا	يَذْهَبَانِ	يُذْهَبَانِ	لَمْ يَذْهَبَا	لَمْ يُذْهَبَا	لَا يَذْهَبَانِ	لَا يَذْهَبَا	
هم	ذَهَبُوا	ذُهِبُوا	يَذْهَبُونَ	يُذْهَبُونَ	لَمْ يَذْهَبُوا	لَمْ يُذْهَبُوا	لَا يَذْهَبُونَ	لَا يَذْهَبُوا	
هي	ذَهَبَتْ	ذُهِبَتْ	تَذْهَبُ	تُذْهَبُ	لَمْ تَذْهَبْ	لَمْ تُذْهَبْ	لَا تَذْهَبُ	لَا تَذْهَبْ	
هما	ذَهَبَتَا	ذُهِبَتَا	تَذْهَبَانِ	تُذْهَبَانِ	لَمْ تَذْهَبَا	لَمْ تُذْهَبَا	لَا تَذْهَبَانِ	لَا تَذْهَبَا	
هن	ذَهَبْنَ	ذُهِبْنَ	يَذْهَبْنَ	يُذْهَبْنَ	لَمْ يَذْهَبْنَ	لَمْ يُذْهَبْنَ	لَا يَذْهَبْنَ	لَا يَذْهَبْنَ	
انت	ذَهَبْتَ	ذُهِبْتَ	تَذْهَبُ	تُذْهَبُ	لَمْ تَذْهَبْ	لَمْ تُذْهَبْ	لَا تَذْهَبُ	لَا تَذْهَبْ	ذَهَبْ
انتما	ذَهَبْتُمَا	ذُهِبْتُمَا	تَذْهَبَانِ	تُذْهَبَانِ	لَمْ تَذْهَبَا	لَمْ تُذْهَبَا	لَا تَذْهَبَانِ	لَا تَذْهَبَا	ذَهَبَا
انتم	ذَهَبْتُمْ	ذُهِبْتُمْ	تَذْهَبُونَ	تُذْهَبُونَ	لَمْ تَذْهَبُوا	لَمْ تُذْهَبُوا	لَا تَذْهَبُونَ	لَا تَذْهَبُوا	ذَهَبُوا
انت	ذَهَبْتِ	ذُهِبْتِ	تَذْهَبِينَ	تُذْهَبِينَ	لَمْ تَذْهَبِي	لَمْ تُذْهَبِي	لَا تَذْهَبِينَ	لَا تَذْهَبِي	ذَهَبِي
انتما	ذَهَبْتُمَا	ذُهِبْتُمَا	تَذْهَبَانِ	تُذْهَبَانِ	لَمْ تَذْهَبَا	لَمْ تُذْهَبَا	لَا تَذْهَبَانِ	لَا تَذْهَبَا	ذَهَبَا
انتن	ذَهَبْتُنَّ	ذُهِبْتُنَّ	تَذْهَبْنَ	تُذْهَبْنَ	لَمْ تَذْهَبْنَ	لَمْ تُذْهَبْنَ	لَا تَذْهَبْنَ	لَا تَذْهَبْنَ	ذَهَبْنَ
انا	ذَهَبْتُ	ذُهِبْتُ	اَذْهَبُ	اُذْهَبُ	لَمْ اَذْهَبْ	لَمْ اُذْهَبْ	لَا اَذْهَبُ	لَا اَذْهَبْ	
نحن	ذَهَبْنَا	ذُهِبْنَا	نَذْهَبُ	نُذْهَبُ	لَمْ نَذْهَبْ	لَمْ نُذْهَبْ	لَا نَذْهَبُ	لَا نَذْهَبْ	

نَفي مَجْهُول ۋە نَهي مَجْهُول تۈرلىنىش ۋە ۋەزىن جەھەتتە مُضَارِعْ مَجْهُول ۋە جَحَدْ مَجْهُولَ غا ئوخشاش.

-2-

مشتق ئىسىملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان
واحدمذكر	مُدَحْرِجٌ	مُدَحْرَجٌ	مُدَحْرَجٌ	مُدَحْرَجٌ
مُثَنّيْ مُذَكّر	مُدَحْرِجَانِ	مُدَحْرَجَانِ	مُدَحْرَجَانِ	مُدَحْرَجَانِ
جمع مذكر	مُدَحْرِجُوْنَ	مُدَحْرَجُوْنَ	مُدَحْرَجُوْنَ	مُدَحْرَجُوْنَ
واحدة مؤنث	مُدَحْرِجَةٌ	مُدَحْرَجَةٌ		
مثني مؤنث	مُدَحْرِجَتَانِ	مُدَحْرَجَتَانِ		
جمع مؤنث	مُدَحْرِجَاتٌ	مُدَحْرَجَاتٌ		

تەھلىل

1. دَحْرَجَ، ماضى معلوم بۇنى مَجْهُول قىلىش ئۈچۈن، ئاخىرقى ھەرپنىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە كسرة ھەرىكىتى بېرىلدى. دَحْرِجَ بولدى. كَسْرَة لىك ھەرپنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى ھەرىكەتلىك ھەرپكە ضَمَّةُ ھەرىكىتى بېرىلدى، دُحْرِجَ بولدى. سۈكونلۇق ھەرپ تەسىرىگە ئۇچرىمىدى.

2. يُدَحْرِجُ، مَضَارِع مَعْلُوم بۇنى مَجْهُول قىلىش ئۈچۈن، «حَرَف مُضَارِعَة» گە ضَمّة ھەرىكىتى بېرىشكە ئېھتىياج قالمىدى. چۈنكى بۇ ئەسلىدە «ضمة» لىك، ئەگەر حرف مضارعة ضمة لىك بولمىغان بولسا ضمة ھەرىكىتى بېرىشكە تېگىشلىك ئىدى.

ـ ئاخىرقى ھەرپنىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە فَتْحَة ھەرىكىتى بېرىلدى. يُدَحْرَجُ بولدى.

3. فِعْلُ جَحَد نى ئىپادىلىگۈچى لَمْ نىڭ تەسىرىدىن بۇ پېئىللارنىڭ معلوم ۋە مجهول شەكىللىرىدە «واحد» صيغەسىنىڭ

ئاخىرى ساكىن بولغان مثنى ۋە جمع صيغة لىرىنىڭ ئاخىرىدىن نونلار چۈشۈپ كەتكەن.

4. تُدَحْرِجُ نى «فِعْل اَمْر» گە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاخىرى ساكىن قىلىندى، تُدَحْرِجْ بولدى. حرف مضارعة ئېلىپ تاشلانغاندىن كېيىن تۈنجى ھەرپ ھەركەت بىلەن باشلانغان بولغاچقا، دَحْرِجْ بۇيرۇق پېئىلى ھاسىل بولدى.

5. مُدَحْرِجٌ اِسْمُ فَاعِل، بۇ ئىسىم يُدَحْرِجُ دىن تۆۋەندىكى ئۈسۈل بىلەن ئۆزگەرگەن.

دەسلەپتە حرف مضارعة ضمەلىك ممىغا ئۆزگەرتىلىپ مُدَحْرِجُ بولدى. ئۈنىڭدىن كېيىن «جيم» غا «ضَمَّتَيْنِ» ھەركەت بېرىلدى.

ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپ كسرەلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۈنىڭغا كسرة ھەركەت بېرىشكە ئېھتىياج قالمىدى.

6. مُدَحْرَجٌ «اسم مفعول»، بۇ ئىسىم يُدَحْرَجُ دېگەن مَجْهُول پېئىلدىكى حَرْف مُضَارِعة نى ضَمّة لىك ميم غا ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ياسالغان اِسْمُ زَمَان، اِسْم مَكَان، صيغەسى، اِسْمُ مفعول صيغەسى بىلەن ئورتاق. تۆت ھەرپلىك مشتق پېئىلِ ۋە مشتق ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىش ۋە ئۆزگىرىش قانۇنىيىتى جۈملىدىن مُلْحَقَات مُجَرَّدالرُّبَاعِي بولغان يەتتە بابنىڭمۇ تۈرلۈنۈش،ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىدَحْرَجَةٌ نىڭ مشتق لىرىنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتى بىلەن ئوخشاش. بۇ ھەقتە تەپسىلي توختالمايمىز.

2. بۇ بابنىڭ مُضَاعَف پېئىلى

صَرْصَرَيُصَرْصِرُ دۈر مَصْدَر شەكلى صَرْصَرَةٌ، صِرْصَارٌ (

قاتتىق توۋلىماق) كېلىدۇ.

3. مِثَالُ ۋە مُضَاعَف پېئىلى وَسْوَسَ، يُوَسْوِسُ دۇر. مَصْدَر شەكلى وَسْوَسَةٌ، وِسْوَاسٌ (ۋەسۋەسە قىلماق) كېلىدۇ.

4. اَجْوَف وَاوِى پېئىلى جَوْرَبَ يُجَوْرِبُ دۇر. مصدر شەكلى جَوْرَبَةٌ جِيْرَابٌ (پايپاق كەيمەك) كېلىدۇ.

5. اَجْوَفُ يَائِى پېئىلى شَيْطَنَ يُشَيْطِنُ دۇر. مصدر شەكلى شَيْطَنَةٌ شَيْطَانٌ (ھالاك بولماق) كېلىدۇ.

6. نَاقِصُ پېئىلى قَلْسَى يُقَلْسِى دۇر. مصدر شەكلى قلساة، قلساء (بۆك كەيمەك) كېلىدۇ.

7. لَفِيْفُ پېئىلى ضَوْضَى يُضَوْضِى دۇر. مصدر شەكلى ضَوْضَاةٌ، ضِيْضَاءٌ (ئاۋار قىلماق) كېلىدۇ.

تەھلىل

بۇ بابنىڭ مُضَاعَف، مِثَال، اَجْوَف پېئىللىرى تۈرلىنىش جەھەتتە سَالِم پېئىلنىڭ يەنى دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ نىڭ بارلىق مشتق لىرنىڭ تۈرلىنىشى بىلەن ئوخشاش. ئەمما نَاقِص ۋە لَفِيْف پېئىللىرنىڭ تۈرلىنىشىدە مۇناسىپ اِعْلَال ئۆزگىرىشى مەۋجۇت. بۇلارنى يۇقىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك پېئىللارغا ۋە ئىسىملارغا قىياس قىلىڭ.

مەسىلەن:

قَلْسَى يُقَلْسِى «فَعْلَلَ يُفَعْلِلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىدىكىسى قَلْسَيَ يُقَلْسِيُ باراۋەر. قَلْسَاةٌ، قَلْسَاءٌ ئەسلىدە قَلْسَيَةٌ، قَلْسَايٌ.

ضَوْضٰى، يُضَوْضِى «فَعْلَلَ، يُفَعْلِلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى ضَوْضَيَ يُضَوْضِيُ باراۋەر. ضَوْضَاةٌ، ضِيْضَاءٌ ئەسلىدە ضَوْضَوَةٌ، ضِوْضَاءٌ ئىدى.

19- كۆنۈكمە

-1-

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لىرىنى كەلتۈرۈڭ ۋە اقساملىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشتە تۈرلەڭ.

تَرْجَمَةٌ	وَسْوَسَةٌ	شَمْلَلَةٌ
جِهْوَارٌ	دَهْوَرَةٌ	صَلْصَلَةٌ
طَحْلَبَةٌ	طَقْطَقَةٌ	طِقْطَاقٌ
زِحْزَاحٌ	سَمْسَرَةٌ	

-2-

ئاستى سىزىلغان پېئىللارنى توغرىلاڭ.

1- فَاطِمَةُ ذَهَبَ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
2- اَلْفَلَّاحَانِ زَرَعَ الْقُطْنَ.
3- اَلْمُسَافِرُونَ جَاءَ بِالسَّيَّارَةِ.
4- اَلطَّالِبَاتُ ذَهَبَا اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
5- هِنْدُ خَرَجَ مِنَ الْمُسْتَشْفٰى.
6- اُمِنَةُ وَنَائِلَةُ طَلَبَ شِرَاءَ اللَّحْمِ. وَالْجُبْنِ مِنَ الْبَقَّالَةِ.

—3—

تۆۋەندىكى ھەربىر پېئىلنىڭ بابىنى كۆرسىتىپ بېرىڭ.

شَرِبَ	سَكَنَ	حَسِبَ	غَفَرَ
بَحَثَ	قَتَلَ	حَسُنَ	نَامَ
صَامَ	قَامَ	رَامَ	جَالَ
شَقِيَ	هَدَى	دَعَا	بَقِيَ

-4-

تۆۋەندىكى پېئىللارنىڭ مضارع ۋە امرنى كەلتۈرۈڭ.

عَلِمَ	أَكَلَ	غَسَلَ	أَمَرَ
وَضَعَ	سَأَلَ	بَدَأَ	مَلَأَ
مَنَعَ	سَمَحَ	حَمَلَ	وَزِنَ
زَارَ	طَارَ	وَعَى	صَحَا
جرى	نسي	سعي	اتى
تَلَا	صَلَّى	عَدَّ	

—5—

تۆۋەندىكى مشتق لەر ياسالغان پېئىلنى كەلتۈرۈڭ.

قَاتِلٌ	حَامِلٌ	مَكْتَبٌ	مَفْقُودٌ
عِلْمِيَّةٌ	اَلشَّافِي	مَسْئُولٌ	مَعْبَرٌ
مَصْنَعٌ	جَاهِلٌ	عَاقِلٌ	عَالِمٌ
مَوْقُوفٌ	مَسِيْرٌ	مَرْعَى	

—6—

تۆۋەندىكى مصدر لەردىن اسم مشتق لەرنى كەلتۈرۈڭ.

وِسْوَاسٌ	مُطْمَئِنٌّ	هَرْوَلَةٌ	فَيْضَانٌ
خَفَقَانٌ	سَيَلَانٌ	سَبْقٌ	فَهْمٌ

قُعُودٌ	نُهُوضٌ	تَعْبٌ	آسَفُ
قَنَاعَةٌ	رَجَفَانٌ	مَرَضٌ	طَيَرَانٌ
جَرَيَانٌ	سِقَايَةٌ	قِيَادَةٌ	دِرَايَةٌ
تِجَارَةٌ	جِرَاسَةٌ	بَعْثٌ	دَفْعٌ
مَسْحٌ	سَمْعٌ	هُبُوطٌ	شُعُورٌ
غَرَقًا	شَبْعًا		

-4-

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ پېئىلنىڭ ئاستىغا بىر سىزىق، ئىسىم-نىڭ ئاستىغا ئىككى سىزىق سىزىڭ.

عِيْدُ الْفِطْرِ

يَوْمُ الْعِيْدِ عِيْدٌ سَعِيْدٌ، يَفْرَحُ فِيهِ كُلُّ مُسْلِمٍ، وَتَفْرَحُ فِيهِ كُلُّ مُسْلِمَةٍ وَيَقُولُ فِيهِ الْمُسْلِمُ لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ: عِيْدٌ مُبَارَكٌ، وَكُلُّ عَامٍ وَأَنْتُمْ بِخَيْرٍ.

وَقَبْلَ صَلَاةِ الْعِيْدِ يُخْرِجُ الْمُسْلِمُونَ زَكَاةَ الْفِطْرِ فَيَشْعُرُ الْفَقِيْرُ وَالْمِسْكِيْنُ بِالْفَرَحِ وَالسُّرُورِ وَبَعْدَ صَلَاةِ الْعِيْدِ يَذْهَبُ الْمُسْلِمُونَ الْأَيْغُورِيُونَ جَمِيْعًا إِلَى الْمَقَابِرِ وَيَزُورُونَ الْقُبُورَ وَيَدْعُونَ لِآبَائِهِمْ وَأَجْدَادِهِمِ الَّذِيْنَ اِنْتَقَلُوا إِلَى رَحْمَةِ اللهِ، بَعْدَ زِيَارَةِ الْقُبُورِ يَذْهَبُونَ لِزِيَارَةِ الْأَقَارِبِ.

يەككە سۆزلەر

قُطْنٌ	پاختا، كېۋەز	جُبْنٌ	سېرىقماي
شَافِي	ساقايتقۇچى	مَرْعَى	ياياق
آسَفُ	ئەپسۇسلىنىش	سِقَايَة	سۇغارماق
قِيَادَةٌ	ھەيدىمەك	شَعَرَ يَشْعُرُ شُعُورٌ	ھېس قىلماق

كُلُّ عَامٍ وَأَنْتُمْ بِخَيْرٍ يىل بويى ياخشىلۇنكەبسىز (يېڭى يىلىڭىز مۇبارەك بولسۇن)

2. اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ

اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ، ئۇچ ھەرپلىك ياكى تۆت ھەرپلىك تۈپ پېئىل-لارغا يەنى اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِي ۋە اَلْمُجَرَّدُ الرُّبَاعِي لارغا بىرىدىن ئۇچكە-چە بولغان زىيادە ھەرپلىك پېئىل يەنى ھەرپ قوشۇلغان قوشما پېئىل ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدىغان «سَأَلْتُمُوْنِيْهَا» دېگەن سۆزدە توپلانغان ھەرپلەردىن بىرنى ياكى بىر قانچىنى قوشۇش ئارقىلىق ياكى پېئىلنىڭ «عين»ى ياكى «لام»ى باراۋىرىدىكى ھەرپنى تەكرارلاش ئارقىلىق تۈزۈلىدۇ. مەلۇم بىر پېئىلگە قوشۇلغان يۇقىرىدىكى ھەرپلەر پېئىللارنىڭ ئەسلى مەنىلىرىگىمۇ بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىپ، پېئىللارنىڭ ئەسلى مەنىلىرىنى كېڭەيتىپ ماڭىدۇ.

مەسىلەن:

عَلِمَ	أَعْلَمَ	تَعَلَّمَ
بىلدى	بىلدۈردى	ئۆگەندى
عَلَّمَ	اِسْتَعْلَمَ	اِصْفَرَّ
ئۆگەتتى	بىلىشنى تەلەپقىلدى	سارغايدى

اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ ھەم مَزِيْدُالثُّلَاثِي (ئەسلى ئۈچ ھەرپلىك قوشما پېئىل)، مَزِيْدُالرُّبَاعِي (ئەسلى تۆت ھەرپلىك قوشما پېئىل) دەپ ئىككىگە بۆلىنىدۇ.

بۇ تۈردىكى پېئىللار ئۈچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللار ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، ۋەزىنلىرىنىڭ ئوخشاشماسلىقى، قوشۇلغان ھەرپلەرنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ 12 خىل ۋەزىندە ئىپادىلىنىپ 12 بابقا بۆلۈنگەن.

ئۇچ ھەرپلىك تۈپ پېئىللار (اَلْمُجَرَّدُالثُّلَاثِيُّ) غابىر ھەرپ قوشۇش ئارقىلىق ياسالغىنى ئۇچ ۋەزىندە كېلىدۇ.

1 ـ أَ + فَعَلَ = أَفْعَلَ مەسىلەن:

فَتَحَ ـ أَفْتَحَ

ذَهَبَ ـ أَذْهَبَ

دَخَلَ ـ أَدْخَلَ

2ـ فَ + اعَلَ = فَاعَلَ مەسىلەن:

كَتَبَ ـ كَاتَبَ

جَلَسَ ـ جَالَسَ

طَرَدَ ـ طَارَدَ

3 ـ فَعْ + عَلَ = فَعَّلَ مەسىلەن:

فَهِمَ ـ فَهَّمَ

عَلِمَ ـ عَلَّمَ

شَرُفَ ـ شَرَّفَ

ئىككى ھەرپ قوشۇلغىنى تۆۋەندىكى بەش ۋەزىندە كېلىدۇ.

1 ـ اِنْ + فَعَلَ = اِنْفَعَلَ مەسىلەن:

فَتَحَ ـ اِنْفَتَحَ

طَلَقَ ـ اِنْطَلَقَ

صَرَفَ ـ اِنْصَرَفَ

2ـاِ + فْ + تَعَلَ = اِفْتَعَلَ مەسىلەن:

فَتَحَ ـ اِفْتَتَحَ

جَمَعَ ـ اِجْتَمَعَ

نَصَرَ ـ اِنْتَصَرَ

3ـ اِ + فْعَلْ + لَ = اِفْعَلَّ مەسىلەن:

خَضِرَ ـ اِخْضَرَّ
عَوِجَ ـ اِعْوَجَّ
بَيَضَ ـ اِبْيَضَّ

4 ـ تَ + فَ + عَّلَ = تَفَعَّلَ مەسىلەن:

فَهِمَ ـ تَفَهَّمَ
عَلِمَ ـ تَعَلَّمَ
فَتَحَ ـ تَفَتَّحَ

كَثُرَ ـ تَكَاثَرَ

5 ـ تَ + فَ + اعَلَ = تَفَاعَلَ مەسىلەن:

جَلَسَ ـ تَجَالَسَ
بَرَكَ ـ تَبَارَكَ

ئۇچ ھەرىپ قوشۇلغىنى تۆۋەندىكى تۆت ۋەزىندە كېلىدۇ.

1 ـ اِسْتَ + فْعَلَ = اِسْتَفْعَلَ مەسىلەن:

غَفَرَ ـ اِسْتَغْفَرَ
خَرَجَ ـ اِسْتَخْرَجَ
فَتَحَ ـ اِسْتَفْتَحَ

2ـ اِ + فْعَ + وْ + عَلَ = اِفْعَوْعَلَ مەسىلەن:

خَشِنَ ـ اِخْشَوْشَنَ
غَرَقَ ـ اِغْرَوْرَقَ

حَدَبَ ـ اِحْدَوْدَبَ

خَضِرَ ـ اِخْضَارَّ

3ـ اِ + فْعَ + ا + لَّ = اِفْعَالَّ مەسلەن: حَمِرَ ـ اِحْمَارَّ

سَوَدَ ـ اِسْوَادَّ

عَلَطَ ـ اِعْلَوَّطَ

4 ـ اِ + فْعَ + وْ + وَ + لَ = اِفْعَوَّلَ مەسلەن: جَلَذَ ـ اِجْلَوَّذَ

«مَزِيْد» پېئىللارنىڭ مَصْدَرلىرى شەكىل جەھەتتىن بىر قەدەر قېلىپلاشقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەربىرى «مُجَرَّدْ» پېئىللار-نىڭ مَصْدَرلىرىنىڭ ئەكسىچە مۇئەييەن قائىدە ـ قانۇنىيەتلەر بىلەن شەكىللەنگەن. دېمەك، « اَفْعَلَ يُفْعِلُ» ۋەزىندىكى پېئىللا-رنىڭ مَصْدَر شەكلى «اِفْعَالٌ» ۋەزىندىلا كېلىدۇ.

مەسلەن:

اَنْكَرَ يُنْكِرُ ـ اِنْكَارٌ

اَكْرَمَ يُكْرِمُ ـ اِكْرَامٌ

«فَعَّلَ يُفَعِّلُ» ۋەزىندىكى پېئىللارنىڭ مَصْدَر شەكلى «تَفْعِيْلٌ» ۋەزىندە كېلىدۇ.

مەسلەن:

دَرَّبَ يُدَرِّبُ ـ تَدْرِيْبٌ

عَلَّمَ يُعَلِّمُ ـ تَعْلِيْمٌ

ئەگەر بۇ ۋەزىندىكى پېئىل «نَاقِص» بولسا، ئۇنىڭ مصدر شەكلى «تَفْعِلَةٌ» ۋەزىندە كېلىدۇ.

مەسلەن:

زَكَّىَ يُزَكِّى — تَزْكِيَةٌ
قَوَّى يُقَوِّى — تَقْوِيَةٌ

ئەگەر بۇ ۋەزىندىكى پېئىل «مَهْمُوزُاللَّامِ» بولسا، ئۇنىڭ مَصْدَر شەكلى «تَفْعِيْلٌ» ياكى «تَفْعِلَةٌ» ۋەزىندە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

جَزَّأَ يُجَزِّئُ — تَجْزِيْئٌ، تَجْزِئَةٌ
خَطَّاَ يُخَطِّئُ — تَخْطِيْئٌ تَخْطِئَةٌ

«فَاعَلَ يُفَاعِلُ» ۋەزىندىكى پېئىللارنىڭ مصدر شەكلى «فِعَالٌ» ياكى «مُفَاعَلَةٌ» ۋەزىندە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

حَاسَبَ يُحَاسِبُ - حِسَابٌ، مُحَاسَبَةٌ
خَاصَمَ يُخَاصِمُ - خِصَامٌ، مُخَاصَمَةٌ

بەش ياكى ئالتە ھەرپلىك پېئىللار ئەگەر «هَمْزَةٌ وَصْلِيَّةٌ» بىلەن باشلانسا، ئۇنىڭ مصدر شەكلى مەزكۇر پېئىللارنىڭ ئۆزىدىكەن زامان شەكلىنىڭ ئۇچىنچى ھەرپىگە «كَسْرَة» ھەربىرىكەت بېرىپ ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپىگە «اَلِف» قوشۇش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

اِجْتَمَعَ — اِجْتِمَاعٌ
اِنْدَفَعَ — اِنْدِفَاعٌ
اِسْتَقْبَلَ — اِسْتِقْبَالٌ

ئەگەر پېئىل زىيادىلىقىنى ئىپادىلىگۈچى «تَاء» بىلەن باشلانغان بولسا، ئۇنىڭ مَصْدَر شەكلى مەزكۇر پېئىلنىڭ ئۆزىدىكەن زامان شەكلىنىڭ ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپىگە «ضمة» ھەربىرىكەت بېرىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

تَقَدَّمَ - تَقَدُّمٌ

تَعَلَّمَ - تَعَلُّمٌ
تَدَحْرَجَ - تَدَحْرُجٌ

فِعْلُ مَزِيْد ثُلاَثِي نىڭ بابلىرىنىڭ جەدۋىلى

رَقْمَ	مَاضِى	مُضَارِعُ	أَمْرِ	مَصْدَرْ
1	اَفْعَلَ اَقْسَمَ	يُفْعِلُ يُقْسِمُ	أَفْعِلْ أَقْسِمْ	اِفْعَالٌ اِقْسَامٌ
2	فَعَّلَ حَدَّثَ	يُفَعِّلُ يُحَدِّثُ	فَعِّلْ حَدِّثْ	تَفْعِيْلٌ تَحْدِيْثٌ
3	فَاعَلَ نَاضَلَ	يُفَاعِلُ يُنَاضِلُ	فَاعِلْ نَاضِلْ	مُفَاعَلَةٌ فِعَالٌ مُنَاضَلَةٌ نِضَالٌ
4	اِفْتَعَلَ اِكْتَسَبَ	يَفْتَعِلُ يَكْتَسِبُ	اِفْتَعِلْ اِكْتَسِبْ	اِفْتِعَالٌ اِكْتِسَابٌ
5	اِنْفَعَلَ اِنْعَدَلَ	يَنْفَعِلُ يَنْعَدِلُ	اِنْفَعِلْ اِنْعَدِلْ	اِنْفِعَالٌ اِنْعِدَالٌ
6	اِفْعَلَّ اِخْضَرَّ	يَفْعَلُّ يَخْضَرُّ	اِفْعَلَّ اِخْضَرَّ	اِفْعِلَالٌ اِخْضِرَارٌ
7	تَفَعَّلَ تَبَيَّنَ	يَتَفَعَّلُ يَتَبَيَّنُ	تَفَعَّلْ تَبَيَّنْ	تَفَعُّلٌ تَبَيُّنٌ
8	تَفَاعَلَ تَقَاتَلَ	يَتَفَاعَلُ يَتَقَاتَلُ	تَفَاعَلْ تَقَاتَلْ	تَفَاعُلٌ تَقَاتُلٌ
9	اِفْعَالَّ اِصْفَارَّ	يَفْعَالُّ يَصْفَارُّ	اِفْعَالَّ اِصْفَارَّ	اِفْعِيْلَالٌ اِصْفِيْرَارٌ
10	اِسْتَفْعَلَ اِسْتَبْشَرَ	يَسْتَفْعِلُ يَسْتَبْشِرُ	اِسْتَفْعِلْ اِسْتَبْشِرْ	اِسْتِفْعَالٌ اِسْتِبْشَارٌ
11	اِفْعَوْعَلَ اِعْشَوْشَبَ	يَفْعَوْعِلُ يَعْشَوْشِبُ	اِفْعَوْعِلْ اِعْشَوْشِبْ	اِفْعِوْعَالٌ اِعْشِيْشَابٌ

12	اِفْعَوَّلَ اِجْلَوَّزَ	يُفْعَوِّلُ يَجْلَوِّزُ	اِفْعَوِّلْ اِجْلَوِّزْ	اِفْعِوَّالٌ اِجْلِوَّازٌ

اَلْمَزِيْدُالرُّبَاعِى . تۆزدىكى پېئىللار تۆت ھەرپلىك تۈپ پې-ئىللار ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، بۇ پېئىللار بىر ھەرپ، ئىككى ھەرپ قوشۇلغىنى بولۇپ ئۈچ ۋەزىندە كېلىپ ئۈچ بابقا بۆلۈنگەن. بۇلارنىڭمۇ مۇناسىپ «مُلْحَق» لىرى يەنى قوشۇمچە بابلىرى بار. بۇنىڭ تەپسىلاتى ئاخىردا بايان قىلىنىدۇ.

20- كۆنۈكمە

-1-

تۆۋەندىكى ۋەزىندە كەلگەن پېئىللارنى كەلتۈرۈڭ.

فَاعَلَ - اَفْعَلَ - فَعْلَلَ (المضاعف)، فَعْلَلَ (غيرالمضاعف)، فَعَّلَ (صحيح)، فَعَّلَ (معتل اللام) اَفْعَلَ (المعتل العين) اَفْعَلَ (المعتل اللام)

—2—

تۆۋەندىكى ۋەزىنلەر ئاساسىدا پېئىللارنى مصدرلىرى بىلەن قوشۇپ كەلتۈرۈڭ.

[اِفْتَعَلَ - اِفْعَلَّ - اِسْتَفْعَلَ - فَعْلَلَ - اِفْعَلَلَّ - اِفْتَعَلَ - (الاجوف) - اِفْتَعَلَ (الناقص) اِسْتَفْعَلَ (الاجوف) - اِسْتَفْعَلَ (الناقص)]

21- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى پېئىللارنىڭ مَصْدَرلىرىنى كەلتۈرۈڭ.

تَوَاصَلَ	تَوَاعَدَ	تَدَهْوَرَ	اِنْتَصَرَ
اِخْتَفَى	اِسْتَغْفَرَ	اِنْهَمَرَ	كَبَّرَ
تَسَاوَى	كَذَّبَ	قَوَّى	تَأَخَّرَ
تَخَلَّصَ	تَعَدَّى	عَالَجَ	اَهْدَى
عَامَلَ	اَطَالَ	اَسْلَمَ	اِنْتَقَمَ
اَسْدَى	اِنْكَوَى	اِسْتَجَابَ	دَحْرَجَ

22- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ ئوقۇڭ.

سَمِعَ سَامِي قَوْلَ الْمُدَرِّسِ.
اَسْمَعْتَ الطُّلَّابَ خَبَرًا سَارًّا.
نَوَّمَتِ الْأُمُّ طِفْلَهَا.
سَابَقَ عَلِيٌّ خَالِدًا فَسَبَقَهُ.
كَسَّرَ الْوَلَدُ الزُّجَاجَ فَانْكَسَرَ.
فَجَّرَ الْجُنْدِيُّ الْقُنْبُلَةَ فَانْفَجَرَ.
جَمَعْتُ الطُّلَّابَ فَاجْتَمَعُوا.
اِصْفَرَّ وَجْهُ الْمُصَابِ.
تَسَابَقَ عُثْمَانُ وَبَكْرٌ فِي الْعَمَلِ.
عَلَّمْتَ اِدْرِيسَ الْكِتَابَةَ فَتَعَلَّمَ.
«اِسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ اِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا»

يەككە سۆزلەر

اَسْمَعَ بُسْمِعُ اِسْمَاعًا	ئاڭلاتماق	نَوَّمَ يُنَوِّمُ تَنْوِيمًا	ئۇخلاتماق

سَابَقَ يُسَابِقُ مُسَابَقَةً	مۇسابىقىلەشمەك	عَلَّمَ يُعَلِّمُ تَعْلِيْمًا	ئۆگەتمەك
اِنْكَسَرَ يَنْكَسِرُ اِنْكِسَارً	سۇنماق	فَجَّرَ يُفَجِّرُ تَفْجِيْرًا	پارتلاتماق
اِجْتَمَعَ يَجْتَمِعُ اِجْتِمَاعًا	يىغىلماق	اِصْفَرَّ يَصْفَرُّ اِصْفِرَارًا	سارغايماق
مُصَابٌ	ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغۇچى	نَسَابَقَ يَتَسَابَقُ نَسَابُقًا	مۇسابىقىلەشمەك
اِسْتَغْفَرَ يَسْتَغْفِرُ اِسْتِغْفَارًا	گۇناھنى تىلىمەك	اِسْتَجَابَ يَسْتَجِيْبُ اِسْتِجَابًا	ئىجابەت قىلماق

1. اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ الثُّلَاثِيُّ

اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ الثُّلَاثِيْ تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت

1. اِفْعَالْ بابى

اَلْمَزِيْدُ الثُّلَاثِى نىڭ بىرىنچى بابى «فاء» نىڭ ئالدىغا بىر «اَلف» قوشۇلۇپ كەلگەن. «اَفْعَلَ يُفْعِلُ» بابىدۇر. «مَزِيْد» پېئىللاردا بابلار پېئىلنىڭ مَصْدِرِى بىلەن ئاتىلىدۇ. بۇ بابنىڭ مَصْدَرى «اِفْعَالٌ، فَعَالَةٌ» دىن ئىبارەت ئىككى ۋەزىندە كېلىدۇ. ئەگەر پېئىلنىڭ «فاء» سى «واو» بولسا، «مصدر» گە ئايلاندۇر- غاندا «واو» ، «ياء» غا قَلِب قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

اَوْجَبَ يُوجِبُ-اِيْجَابٌ

اَوْقَفَ يُوقِفُ-اِيْقَافٌ

اَوْضَحَ يُوضِحُ-اِيضَاحٌ

ئەگەر پېئىلنىڭ «عين» «حَرف عِلّة» لىك بولسا، ئۇنىڭ مصدرى فِعْل مَاضِى نىڭ بىرىنچى ھەرپىنى كسرة قىلىپ ئاخىرىغا «تَاءُ مَرْبُوطَةٌ» نى ئۇلاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

اَقَامَ يُقِيْمُ-اِقَامَةً

اَرَابَ يُرِيْبُ-اِرَابَةً

اَطَالَ يُطِيْلُ-اِطَالَةً

«يُفْعِلُ» ئەسلىدە «يُاَفْعِلُ» ئىدى، بۇ ھالەتتە «وَاحِد مُتَكَلِّم» شەكلىگە ئايلاندۇرماقچى بولساق، ئۇنىڭ «وَاحِد مُتَكَلِّم» صىيغەسى اُاَفْعِلُ كېلىپ قالاتتى. ئەرەب تىلىدا ئىككى ھەمزە- نىڭ بىر جايدا كېلىپ قېلىشى قۇلايسىزلىقنى كەلتۈرىدىغانلىقى ئۈچۈن «يُاَفْعِلُ» نىڭ ھەمزىسىنى حذف قىلىپ «يُفْعِلُ» قىلغان. بۇ بابتا شۇنىڭ ئۈچۈن «مَاضِى» شەكلىدىن باشقا جايدىكى بارلىق ھەمزىلەر حَذِف قىلىنىپ كەتكەن. بۇ بابتىكى زىيادە بولۇپ كەلگەن ھەمزە، زىيادىلىك ھەرپ بولغان «هَمْزَةٌ قَطْعِيَةٌ» دەپ ئاتىلىدۇ. يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك «مُجَرَّدْ» پېئىللارغا «حَرْفُ زِيَادَةٍ» نىڭ قوشۇلۇشى پېئىللارنىڭ مەنىلىرىگىمۇ بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. دېمەك، بۇ بابتىكى ھەمزە تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى ئاڭلىتىدۇ.

1. كۆپ ھاللاردا «فِعْلٌ لَازِمٌ» نى «فِعْلٌ مُتَعَدّى» گە يەنى ئۆتۈمسىز پېئىلنى ئۆتۈملۈك پېئىلغا ئايلاندۇرىدۇ.

مەسىلەن:

اَسْمَعْتُ خَالِدًا خَبَرًا سَارًّا فَسَمِعَ.

خالىدگە خۇش خەۋەر ئاڭلاتتىم. ئۇ ئاڭلىدى.

بۇ بولسا مەزكۇر بابنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيىتى ھېسابلىنىدۇ.

2. ۋاقىتقا ياكى ئورۇنغا كىرمەكنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

اَصْبَحَ سەھەرگە كىردى، سەھەرگە ئۇلاشتى.

اَمْسَى كەچكە كىردى، كەچكە ئۇلاشتى.

أَشْأَمَ شامغا كىردى.
أَعْرَقَ ئىراققا كىردى.
3. يوقىتىش، تۇگىتىش مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.
مەسىلەن:
شَكَوْتُ زارلاندىم، شىكايەت قىلدىم.
أَشْكَوْتُ بَكْرًا بەكرىنىڭ شىكايىتىنى تۇگەتتىم.
4. مەلۇم بىر سۇپەتنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ھېسابلىماقنى ئىپادىلەيدۇ.
مەسىلەن:
بَخِلْتُ بىخىل بولدۇم.
أَبْخَلْتُ زَيْدًا زەيدنى بىخىل دەپ ھېسابلىدىم.
5. «اِسْتَفْعَلَ» بابى ئىپادىلەيدىغان مەنانى ئىپادىلەيدۇ.
مەسىلەن:
أَعْظَمْتُهُ يەنى «اِسْتَعْظَمْتُهُ» ئۇنىڭ بۇيۇك بولۇشىنى تىلىدىم.
پېئىللارنىڭ يۇقىرىدىكى مەنىلەردىن قايسىسىنى ئىپادىلەپ كەلگەنلىكىنى جۈملىنىڭ قەرىنىسىغا (كونتېكستقا) قاراپ پەرقلەندۇرۇلىدۇ.

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ
مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«أَكْرَمَ يُكْرِمُ» نىڭ مەسدەر شەكلى «اِكْرَامٌ كَرَامَةٌ» كېلىدۇ(ھۆرمەتلىمەك).
أَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَقّ لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَقّ لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ

تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

أَكْرَمَ	(ماضى)	مُكْرِمٌ	(اسم فاعل)
يُكْرِمُ	(مضارع)	مُكْرَمٌ	(اسم مفعول)
أَكْرِمْ	(امر)	مُكْرَمٌ	(اسم زمان)
لَمْ يُكْرِمْ	(جحد)	مُكْرَمٌ	(اسم مكان)
لَايُكْرِمُ	(نفى)		
لَاتُكْرِمْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە تۇرلىنىشى

ضَمَائِرُ	مَاضِى		مُضَارِع		جَحْدْ		نَفِى	نَهِى	آمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	أَكْرَمَ	أُكْرِمَ	يُكْرِمُ	يُكْرَمُ	لَمْ يُكْرِمْ	لَمْ يُكْرَمْ	لَايُكْرِمُ	لَايُكْرِمْ	
هما	أَكْرَمَا	أُكْرِمَا	يُكْرِمَانِ	يُكْرَمَانِ	لَمْ يُكْرِمَا	لَمْ يُكْرَمَا	لَايُكْرِمَانِ	لَايُكْرِمَا	
هم	أَكْرَمُوا	أُكْرِمُوا	يُكْرِمُونَ	يُكْرَمُونَ	لَمْ يُكْرِمُوا	لَمْ يُكْرَمُوا	لَايُكْرِمُونَ	لَايُكْرِمُوا	
هي	أَكْرَمَتْ	أُكْرِمَتْ	تُكْرِمُ	تُكْرَمُ	لَمْ تُكْرِمْ	لَمْ تُكْرَمْ	لَاتُكْرِمُ	لَاتُكْرِمْ	
هما	أَكْرَمَتَا	أُكْرِمَتَا	تُكْرِمَانِ	تُكْرَمَانِ	لَمْ تُكْرِمَا	لَمْ تُكْرَمَا	لَاتُكْرِمَانِ	لَاتُكْرِمَا	
هن	أَكْرَمْنَ	أُكْرِمْنَ	يُكْرِمْنَ	يُكْرَمْنَ	لَمْ يُكْرِمْنَ	لَمْ يُكْرَمْنَ	لَايُكْرِمْنَ	لَايُكْرِمْنَ	
انت	أَكْرَمْتَ	أُكْرِمْتَ	تُكْرِمُ	تُكْرَمُ	لَمْ تُكْرِمْ	لَمْ تُكْرَمْ	لَاتُكْرِمُ	لَاتُكْرِمْ	أَكْرِمْ
انتما	أَكْرَمْتُمَا	أُكْرِمْتُمَا	تُكْرِمَانِ	تُكْرَمَانِ	لَمْ تُكْرِمَا	لَمْ تُكْرَمَا	لَاتُكْرِمَانِ	لَاتُكْرِمَا	أَكْرِمَا
انتم	أَكْرَمْتُمْ	أُكْرِمْتُمْ	تُكْرِمُونَ	تُكْرَمُونَ	لَمْ تُكْرِمُوا	لَمْ تُكْرَمُوا	لَاتُكْرِمُونَ	لَاتُكْرِمُوا	أَكْرِمُوا

انت	أَكْرَمْتِ	أَكْرِمِي	نُكْرِمِينَ	لَمْ نُكْرِمِي	لَمْ نُكْرِمِي	لَا نُكْرِمِينَ	لَا نُكْرِمِي	أَكْرِمِي	
انتما	أَكْرَمْتُمَا	أَكْرِمَا	نُكْرِمَانِ	لَمْ نُكْرِمَا	لَمْ نُكْرِمَا	لَا نُكْرِمَانِ	لَا نُكْرِمَا	أَكْرِمَا	
انتن	أَكْرَمْتُنَّ	أَكْرِمْنَ	نُكْرِمْنَ	لَمْ نُكْرِمْنَ	لَمْ نُكْرِمْنَ	لَا نُكْرِمْنَ	لَا نُكْرِمْنَ	أَكْرِمْنَ	
انا	أَكْرَمْتُ	أُكْرِمُ	نُكْرِمُ	لَمْ أُكْرِمْ	لَمْ نُكْرِمْ	لَا أُكْرِمُ	لَا نُكْرِمُ		
نحن	أَكْرَمْنَا	أُكْرِمُ	نُكْرِمُ	لَمْ نُكْرِمْ	لَمْ نُكْرِمْ	لَا نُكْرِمُ	لَا نُكْرِمُ		

-2-

مشتق ئىسملار ۋە تۈرلىنىشى

عَدَدُونَوْعٌ	اِسْمُ فَاعل	اِسْمُ مَفعُول	اسم زَمَان	اسمُ مَكَان
وَاحِدمُذَكَّرٌ	مُكْرِمٌ	مُكْرَمٌ	مُكْرَمٌ	مُكْرَمٌ
مُثَنَّىمُذَكَّرٌ	مُكْرِمَانِ	مُكْرَمَانِ	مُكْرَمَانِ	مُكْرَمَانِ
جَمْعُمُذَكَّرٌ	مُكْرِمُونَ	مُكْرَمُونَ	مُكْرَمُونَ	مُكْرَمُونَ
واحدةمؤنّثٌ	مُكْرِمَةٌ	مُكْرَمَةٌ		
مثنيمؤنث	مُكْرِمَتَانِ	مُكْرَمَتَانِ		
جمعمؤنث	مُكْرِمَاتٌ	مُكْرَمَاتٌ		

تەھلىل

1. «أَكْرَمَ» «مَاضِى مَعْلُوم» بۇنى مَجْهُول قىلىش ئۈچۈن 1 - ئاخىرقى ھەرپىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپكە كسرة ھەركەت بېرىلـدى. «أَكْرِمَ» بولدى. 2 - كسرة لىك ھەرپنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى ھەركەتلىك ھەرپكە ضَمَّة ھەركەت بېرىلدى. «أُكْرِمَ» بولدى.

2. «يُكْرِمُ» مُضَارِع مَعْلُوم بۇنى مجهول غا ئايلاندۇرۇش

ئۇچۇن 1 - «حَرْفُ مُضَارَعة» ضمة لىك بولغاچقا، بۇنىڭغا ضمة هەرىكەت بېرىشكە ئېهتياج قالمىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن ئۇ ئۆز هالىتىدە قالدى. 2 - ئاخىرقى هەرپنىڭ ئالدىدىكى هەرپكە فَتْحَة هەرىكەتِ بېرىلدى. «يُكْرَمُ» بولدى.

3. هەر قانداق بىر پېئىلغا «فِعْلُ جَحَد» نى ئىپادىلىگۈچى «لَمْ» نىڭ كىرىشى بىلەن ئۇلارنىڭ «مَعْلُوم» ۋە «مَجْهُول» شەكىللىرىدە وَاحِدصِيْغَة سىنىڭ ئاخىرى ساكىن بولاتتى. مُثَنَّى ۋە جمع صيغة لىرىنىڭ ئاخىرىدىن «نُوْن» لار چۈشۈپ قالاتتى. ئوخشاشلا بۇ پېئىلنىڭ «مَعْلُوم» ۋە «مَجْهُول» شەكىللىرىدىمۇ بۇ خىل هادىسە كۆرۈلدى.

4. «تُكْرِمُ» نى «فِعْل اَمر» غا ئايلاندۇرۇش ئۇچۇن مەزكۇر پېئىل ئەسلىگە قايتۇرۇلمىدۇ. يەنى «تُكْرِمُ» نىڭ ئەسلىسى «تُاَكْرِمُ» 1- بۇنىڭ ئاخىرى ساكىن قىلىندى. «تُاَكْرِمْ» بولدى. 2 - «حرف مضارعة» ئېلىپ تاشلانغاندىن كېيىن تۇنجى هەرپ هەرىكەت بىلەن باشلىنىپ باشقا ئۆزگىرىشكە ئېهتياج قالمىدى- دە، «اَكْرِمْ» بۇيرۇق پېئىلى هاسىل بولدى. بۇ بابتىكى پېئىل- لارنىڭ بۇيرۇق شەكلى مۇشۇ ئۇسۇلدا ياسالغان.

5. «اِسْمُ فَاعِل، اِسْمُ مَفْعُول، اسمُ زَمَان، اسمُ مَكَان» قاتارلىق مشتق ئىسىملارنىڭ ياسىلىشى «دَحْرَجَةْ» نىڭ مشتق ئىسىملىرىنىڭ ياسىلىشى بىلەن ئوخشاش. شۇنداقلا بارلىق «مَزِيْد» پېئىللارنىڭ مَصْدِرِدىن چىققان مشتق پېئىل ۋە مشتق ئىسىملارنىڭ ياسىلىش قانۇنىيىتى يۇقىرىدىكى مشتق لەرنىڭ ياسىلىش قانۇنىيىتى ۋە ئۇسۇلى بىلەن ئوخشاش.

2. بۇ بابنىڭ مُضَاعَف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اَحَبَّ يُحِبُّ» نىڭ مَصْدَر شەكلى «اِحْبَابْ» كېلىدۇ (دوست تۇتماق

)

ئاقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مەسدىردىن بارلىق مۇشتەق لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مۇشتەق لىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

أَحَبَّ	(ماضى)	مُحِبٌّ	(اسم فاعل)
يُحِبُّ	(مضارع)	مُحَبٌّ	(اسم مفعول)
أَحِبَّ	(امر)	مُحَبٌّ	(اسم زمان)
لَمْ يُحِبَّ	(جحد)	مُحَبٌّ	(اسم مكان)
لَا يُحِبُّ	(نفى)		
لَا تُحِبَّ	(نهى)		

مەزكۇر مۇشتەق لەرنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن «مُضَاعَف» پېئىللار ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ. بۇلار إِعْلال جەھەتتە «فَرَّ يَفِرُّ» دىكى إِعْلال بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە.

3. بۇ بابنىڭ مِثَالّ وَاوِى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«أَوْجَبَ يُوجِبُ» نىڭ مَصْدَر شەكلى «إِيْجَابٌ» كېلىدۇ. بۇ ئەسلىدە «إِوْجَابٌ» ئىدى (بەلگىلىمەك).

ئاقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرىدىن بارلىق مُشْتَقّ لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَق لىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اَوْجَبَ	(ماضی)	مُوجِبٌ	(اسم فاعل)
يُوجِبُ	(مضارع)	مُوجَبٌ	(اسم مفعول)
اَوْجِبْ	(امر)	مُوجَبٌ	(اسم زمان)
لَمْ يُوجِبْ	(جحد)	مُوجَبٌ	(اسم مكان)
لَايُوجِبُ	(نفی)		
لَاتُوجِبْ	(نهی)		

مەزكۇر مُشْتَقْ لەرنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇنا-سىپ پېئىللار ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

4. بۇ بابنىڭ مِثَال يَائى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اَيْسَرَ يُوسِرُ» نىڭ مَصْدَر شەكلى «اِيْسَارٌ» كېلىدۇ (باي بولماق).

اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدِرىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى مەزكۇر پېئىلنىڭ تۆۋەندىكى مُشْتَق لىرىنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقى-دۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اَيْسَرَ	(ماضی)	مُوسِرٌ	(اسم فاعل)
يُوسِرُ	(مضارع)	مُوسَرٌ	(اسم مفعول)
اَيْسِرْ	(امر)	مُوسَرٌ	(اسم زمان)
لَمْ يُوسِرْ	(جحد)	مُوسَرٌ	(اسم مكان)
لَايُوسِرُ	(نفی)		
لَاتُوسِرْ	(نهی)		

مەركۇر مُشْتَق لەردىكى بارلىق «وَاوْ» لار ئەسلىدە «يَاء» دىن قَلِب قىلىنغان. ئەمما «مَاضِى» بىلەن «اَمْر» دىكى «ياء» بولسا ئۆزگەرمىگەن، ئەسلى «يَاء» دۇر.

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ تۇرلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ پېئىللار ۋە ئىسىملارنىڭ تۇرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

5. بۇ بابنىڭ اَجْوَف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اَقَامَ يُقِيْمُ، اَجْوَف وَاوِي، اِرَابَ يُرِيْبُ اَجْوَفْ يَائِي دۇر. مصدر شەكىللىرى «اِرَابَةٌ، اِقَامَةٌ» كېلىدۇ (شەكىلەندۇرمەك) ۋە مۇقىم بولماق، ئورۇندىن تۇرماق، تەكبىر ئېيتماق). اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدِرىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

اَقَامَ	(ماضى)	مُقِيْمٌ	(اسم فاعل)
يُقِيْمُ	(مضارع)	مُقَامٌ	(اسم مفعول)
اَقِمْ	(امر)	مُقَامٌ	(اسم زمان)
لَمْ يُقِمْ	(جحد)	مُقَامٌ	(اسم مكان)
لَا يُقِيْمُ	(نفى)		
لَا تُقِمْ	(نهى)		

-1-
اَجْوَف نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى
مُشْتَق پېئىللار ۋە تۇرلىنىشى

ضمائر	مَاضِی		مُضَارِع		جَحْد		نَفِی	نَهِی	اَمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	اَقَامَ	اُقِيْمَ	يُقِيْمُ	يُقَامُ	لَمْ يُقِمْ	لَمْ يُقَمْ	لَا يُقِيْمُ	لَا يُقِمْ	
هما	اَقَامَا	اُقِيْمَا	يُقِيْمَانِ	يُقَامَانِ	لَمْ يُقِيْمَا	لَمْ يُقَامَا	لَا يُقِيْمَانِ	لَا يُقِيْمَا	
هم	اَقَامُوْا	اُقِيْمُوْا	يُقِيْمُوْنَ	يُقَامُوْنَ	لَمْ يُقِيْمُوْا	لَمْ يُقَامُوْا	لَا يُقِيْمُوْنَ	لَا يُقِيْمُوْا	
هي	اَقَامَتْ	اُقِيْمَتْ	تُقِيْمُ	تُقَامُ	لَمْ تُقِمْ	لَمْ تُقَمْ	لَا تُقِيْمُ	لَا تُقِمْ	
هما	اَقَامَتَا	اُقِيْمَتَا	تُقِيْمَانِ	تُقَامَانِ	لَمْ تُقِيْمَا	لَمْ تُقَامَا	لَا تُقِيْمَانِ	لَا تُقِيْمَا	
هن	اَقَمْنَ	اُقِمْنَ	يُقِمْنَ	يُقَمْنَ	لَمْ يُقِمْنَ	لَمْ يُقَمْنَ	لَا يُقِمْنَ	لَا يُقِمْنَ	
انت	اَقَمْتَ	اُقِمْتَ	تُقِيْمُ	تُقَامُ	لَمْ تُقِمْ	لَمْ تُقَمْ	لَا تُقِيْمُ	لَا تُقِمْ	اَقِمْ
انتما	اَقَمْتُمَا	اُقِمْتُمَا	تُقِيْمَانِ	تُقَامَانِ	لَمْ تُقِيْمَا	لَمْ تُقَامَا	لَا تُقِيْمَانِ	لَا تُقِيْمَا	اَقِيْمَا
انتم	اَقَمْتُمْ	اُقِمْتُمْ	تُقِيْمُوْنَ	تُقَامُوْنَ	لَمْ تُقِيْمُوْا	لَمْ تُقَامُوْا	لَا تُقِيْمُوْنَ	لَا تُقِيْمُوْا	اَقِيْمُوْا
انت	اَقَمْتِ	اُقِمْتِ	تُقِيْمِيْنَ	تُقَامِيْنَ	لَمْ تُقِيْمِي	لَمْ تُقَامِي	لَا تُقِيْمِيْنَ	لَا تُقِيْمِي	اَقِيْمِي
انتما	اَقَمْتُمَا	اُقِمْتُمَا	تُقِيْمَانِ	تُقَامَانِ	لَمْ تُقِيْمَا	لَمْ تُقَامَا	لَا تُقِيْمَانِ	لَا تُقِيْمَا	اَقِيْمَا
انتن	اَقَمْتُنَّ	اُقِمْتُنَّ	تُقِمْنَ	تُقَمْنَ	لَمْ تُقِمْنَ	لَمْ تُقَمْنَ	لَا تُقِمْنَ	لَا تُقِمْنَ	اَقِمْنَ
انا	اَقَمْتُ	اُقِمْتُ	اُقِيْمُ	اُقَامُ	لَمْ اُقِمْ	لَمْ اُقَمْ	لَا اُقِيْمُ	لَا اُقِمْ	
نحن	اَقَمْنَا	اُقِمْنَا	نُقِيْمُ	نُقَامُ	لَمْ نُقِمْ	لَمْ نُقَمْ	لَا نُقِيْمُ	لَا نُقِمْ	

-2-

مشتق ئسسملار ۋە تۇرلىنىشى

عَدَدْ وَنَوْعْ	اِسْمِ فَاعِل	اِسْمِ مَفْعُول	اِسْمِ زَمَان	اِسْمِ مَكَان
وَاحِدْ مُذَكَّر	مُقِيْمٌ	مُقَامٌ	مُقَامٌ	مُقَامٌ
مُثَنَّى مُذَكَّر	مُقِيْمَانِ	مُقَامَانِ	مُقَامَانِ	مُقَامَانِ

جَمْعَ مذكر	مُقِيمُون	مُقَامُونَ	مُقَامُونَ	مُقَامُونَ
وَاحِدَة مؤنث	مُقِيمَةٌ	مَقَامَةٌ		
مُثَنَّي مؤنث	مُقِيمَتَانِ	مُقَامَتَانِ		
جَمْعُ مؤنث	مُقِيمَاتٌ	مُقَامَاتٌ		

«إِرَابَة» نىڭ بارلىق مُشْتَق لىرى ۋە تۈرلىنىشى «إِقَامة» نىڭ بارلىق مشتق لىرى تۈرلىنىشى ۋە «اعلال» قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

6. بۇ بابنىڭ نَاقِص پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«أَهْدَى يُهْدِي» نىڭ مَصْدر شەكلى «إِهْدَاء» كېلىدۇ(سوغات بەرمەك).

آقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدِرىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

أَهْدَى	(ماضى)	مُهْدٍ	(اسم فاعل)
يُهْدِي	(مضارع)	مُهْدًى	(اسم مفعول)
أَهْدِ	(امر)	مُهْدًى	(اسم زمان)
لَمْ يُهْدِ	(جحد)	مُهْدًى	(اسم مكان)
لَايُهْدِي	(نفى)		
لَاتُهْدِ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشلىرىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ مشتق لەر-نىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

«إِهْدَاءٌ» ئەسلىدە «إِهْدَايٌ» ئىدى قَلِبٌ نىڭ شەرتى ھاسىل

بولغانلىقى ئۈچۈن «يَاءْ» ھەمزىگە قَلِب قىلىنغان.
«مُهْدٍ» ئەسلىدە «مُهْدِيٌ» ئىدى. بۇنىڭ «اعلال» قىلىنىشى «رَمْيَةٌ» نىڭ مشتق لىرىدىكى مۇناسىپ «اعلال» قىلىنىشلارغا ئوخشاش.

7. بۇ بابنىڭ لفيف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اَرْوَى يُرْوِى» «لَفِيف واوى» ، «اَحْيٰى يُحْيِى» «لفيف يائى» دۇر. بۇنىڭ مصدر شەكىللىرى «اِرْوَاءٌ، اِحْيَاءٌ» كېلىدۇ.
اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدِرِدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرى-نىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

-1-

اَرْوَى	(ماضى)	مُرْوٍ	(اسم فاعل)
يُرْوِى	(مضارع)	مُرْوًى	(اسم مفعول)
اِرْوِ	(امر)	مُرْوًى	(اسم زمان)
لَمْ يُرْوِ	(جحد)	مُرْوًى	(اسم مكان)
لَايُرْوِى	(نفى)		
لَاتُرْوِ	نهى		

-2-

اَحْيَ	(ماضى)	مُحٍ	(اسم فاعل)
يُحْيِ	(مضارع)	مُحًى	(اسم مفعول)
اَحِ	(امر)	مُحًى	(اسم زمان)
لَمْ يُحِ	(جحد)	مُحًى	(اسم مكان)
لَايُحِ	نفى		
لَاتَحِ	نهى		

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشلىرىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ مُشْتَقّلەر-نىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

«اِعْلال» قىلىنىشى «اَهْدٰى يُهْدِى» نىڭ «اعلال» قىلىنىشى بىلەن ئوخشاش.

8. بۇ بابنىڭ مُلْتَوى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اَيْدٰى يُوْدِى» نىڭ مصدر شەكلى «اِيْدَاءٌ» كېلىدۇ (يارەم قىلماق).

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدَرىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىتى بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اَيْدى	(ماضى)	مُودٍ	(اسم فاعل)
يُودِى	(مضارع)	مُودًى	(اسم مفعول)
اَيْدِ	(امر)	مُودًى	(اسم زمان)
لَمْ يُودِ	(جحد)	مُودًى	(اسم مكان)
لَايُودِى	(نفى)		
لَاتُودِ	(نهى)		

ملتوى نىڭ تۈرلىنىش ئۆلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضی		مضارع		جحد		نفی	نهی	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	بَدٰى	بُدِيَ	يُودِي	يُودٰى	لَمْ يُودِ	لَمْ يُودَ	لَايُودِي	لَايُودِ	
هما	بَدَيَا	بُدِيَا	يُودِيَانِ	يُودَيَانِ	لَمْ يُودِيَا	لَمْ يُودَيَا	لَايُودِيَانِ	لَايُودِيَا	
هم	بَدَوْا	بُدُوا	يُودُونَ	يُودَوْنَ	لَمْ يُودُوا	لَمْ يُودُوا	لَايُودُونَ	لَايُودُوا	
هي	بَدَتْ	بُدِيَتْ	تُودِي	تُودٰى	لَمْ تُودِ	لَمْ تُودَ	لَاتُودِي	لَاتُودِ	
هما	بَدَتَا	بُدِيَتَا	تُودِيَانِ	تُودَيَانِ	لَمْ تُودِيَا	لَمْ تُودَيَا	لَاتُودِيَانِ	لَاتُودِيَا	
هن	بَدَيْنَ	بُدِيْنَ	يُودِيْنَ	يُودَيْنَ	لَمْ يُودِيْنَ	لَمْ يُودَيْنَ	لَايُودِيْنَ	لَايُودِيْنَ	
انت	بَدَيْتَ	بُدِيْتَ	تُودِي	تُودٰى	لَمْ تُودِ	لَمْ تُودَ	لَاتُودِي	لَاتُودِ	بَدِ
انتما	بَدَيْتُمَا	بُدِيْتُمَا	تُودِيَانِ	تُودَيَانِ	لَمْ تُودِيَا	لَمْ تُودَيَا	لَاتُودِيَانِ	لَاتُودِيَا	بَدِيَا
انتم	بَدَيْتُمْ	بُدِيْتُمْ	تُودُونَ	تُودَوْنَ	لَمْ تُودُوا	لَمْ تُودُوا	لَاتُودُونَ	لَاتُودُوا	بَدُوا
انت	بَدَيْتِ	بُدِيْتِ	تُودِيْنَ	تُودَيْنَ	لَمْ تُودِي	لَمْ تُودِ	لَاتُودِيْنَ	لَاتُودِي	بَدِي
انتما	بَدَيْتُمَا	بُدِيْتُمَا	تُودِيَانِ	تُودَيَانِ	لَمْ تُودِيَا	لَمْ تُودَيَا	لَاتُودِيَانِ	لَاتُودِيَا	بَدِيَا
انتن	بَدَيْتُنَّ	بُدِيْتُنَّ	تُودِيْنَ	تُودَيْنَ	لَمْ تُودِيْنَ	لَمْ تُودَيْنَ	لَاتُودِيْنَ	لَاتُودِيْنَ	بَدِيْنَ
انا	بَدَيْتُ	بُدِيْتُ	أُودِي	أُودٰى	لَمْ أُودِ	لَمْ أُودَ	لَاأُودِي	لَاأُودِ	
نحن	بَدَيْنَا	بُدِيْنَا	نُودِي	نُودٰى	لَمْ نُودِ	لَمْ نُودَ	لَانُودِي	لَانُودِ	

-2-

مُشْتَقْ ئسسملار ۋه تۈرلىنىشى

عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان
واحدمذكر	مُودٍ	مُودًى	مُودًى	مُودًى
مثنى مذكر	مُودِيَانِ	مُودَيَان	مُودَيَانِ	مُودَيَانِ
جمع مذكر	مُودُونَ	مُودَون	مُودُونَ	مُودُونَ
واحدة مؤنث	مُودِيَةٌ	مُودَيَةٌ		
مثنى مؤنث	مُودِيَتَانِ	مُودَيَتَانِ		
جمع مؤنث	مُودِيَاتٌ	مُودَيَاتٌ		

تەھلىل

1. «اَيْدىٰ يوُدِى» «اَفْعَلَ يُفْعِلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئەسلى «اَيْدَيَ يُيْدِيُ» باراۋەر. بۇ پېئىل «رَمَيَ» گە ئوخشاش «يَاءُ» ھەرىكەتلىك ئالدى فَتْحَة لىك بولغاچقا، «اَلف مقصورة» گە قَلِب قىلىنىپ «اَيْدىٰ» بولغان.

2. «يُيْدِي» دە «يَاءُ» ساكىن ئالدى ضَمَّة لىك بولغاچقا، «يَاءُ» «وَاو» غا قَلِب قىلىنىپ «يُودِيُ» بولغان. ئاخىرىدىكى ضمة «ياء» غا ئېغىرىبولغانلىقى ئۈچۈن «يَاءُ» نىڭ ضمة سى حذف قىلىنىپ «يُودِي» قالغان.

3. «اَيْدىٰ» نىڭ مَجْهُول شەكلى «اُودِيَ» بۇنىڭ ئۆزگىرىش تەرتىپى مۇنداق: «اَيْدىٰ» نىڭ ئەسلىسى «اَيْدَيَ» بۇنى مجهول قىلىش ئۈچۈن ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپىگە «كَسْرَة» ھەرىكەت بېرىلدى، «اَيْدِيَ» بولدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرىكەتلىك ھەرپكە «ضَمَّة» ھەرىكەت بېرىلدى، «اُيْدِيَ» بولدى. بۇ ھالەتتە «ياء» ساكىن، ئالدىضمة لىك بولغاچقا، «يَاءُ» «وَاوٌ» غا قَلِب قىلىنىپ «اُودِيَ» بولدى. بۇنىڭ باشقا صيغة لىرىنىڭ اعلال قىلىنى-

شی «رَمْيَةٌ» نىڭ مۇناسىپ مشتق لىرىنىڭ «اعلال» قىلىنىشىغا ئوخشاش ئۇسۇل بىلەن اعلال قىلىنىدۇ.

23- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لىرىنى كەلتۈرۈڭ.

اِكْرَامٌ	اِرْشَادٌ	اِحْسَانٌ	اِيْقَادٌ
اِيْخَاءٌ	اِيْصَاءٌ	اِرْسَالٌ	اِخْبَارٌ

24- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1 - أَرْسَلَ اِدْرِيْسُ بَرْقِيَّةً اِلَى اَهْلِهِ.
2 - يُخْبِرُ سُلَيْمَانُ اَصْدِقَاءَهُ عَنْ مَوْعِدِ الرِّحْلَةِ.
3 - اَحْسِنُوا اِلَى مَنْ يُحْسِنُوْنَ اِلَيْكُمْ.
4 - اَثْمَرَتِ الشَّجَرَةُ ثِمَارًا لَذِيْذًا.
5 - اَلطَّالِبَتَانِ اَحْضَرَتَا اُجْرَةَ التَّعْلِيْمِ.
6 - اَيُّهَا الْعُصَاةُ لَا تُضِلُّوا النَّاسَ.
7- اَقَمْنَا فِى قَاهِرَةَ ثَلَاثَةَ اَشْهُرٍ.
8 - اَيُّهَا الْوَلَدُ لَا تُوقِدِ النَّارَ.
9 - اَلْمُوسِرُ السَّخِيُّ يُنْفِقُ مِنْ اَمْوَالِهِ سُبُلَ الْخَيْرِ وَالصَّلَاحِ.
10 - «اِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ»

يەككە سۆزلەر

أَرْسَلَ يُرْسِلُ إِرْسَالٌ	ئەۋەتمەك	بَرْقِيَّةٌ ج بَرْقِيَّاتٌ	تېلېگرامما
أَخْبَرَ يُخْبِرُ إِخْبَارٌ	خەۋەر قىلماق	رِحْلَةٌ ج رِحْلَاتٌ	ساياھەت، سەپەر
أَحْسَنَ يُحْسِنُ إِحْسَانٌ	ياخشىلىق قىلماق	لَذِيذٌ	تەملىك
ثَمَرٌ ج ثِمَارٌ	مېۋە	أُجْرَةٌ ج أُجَرَاتٌ	ھەق
أَضَلَّ يُضِلُّ إِضْلَالٌ	ئازدۇرماق	أَوْقَدَ يُوقِدُ إِيقَادٌ	ئوت ياقماق
أَرْشَدَ يُرْشِدُ إِرْشَادٌ	يېتەكلىمەك	أَوْصَى يُوصِي إِيصَاءٌ	ۋەسىيەت قىلماق

2. تَفْعِيلٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِي نىڭ ئىككىنچى بابى «عَيْن»ى تەشدىدلىك بولغان «فَعَّلَ يُفَعِّلُ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «تَفْعِيلٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇ بابنىڭ مَصْدَر شەكلى تۆۋەندىكى تۆت ۋەزىندە كېلىدۇ:

رَقَمْ	أَوْزَانْ	مَاضِى مُضَارِع	مَصَادِر	مَعَانِي
1	تَفْعِيلٌ	فَرَّحَ يُفَرِّحُ	تَفْرِيحٌ	خۇشال قىلماق
2	تَفْعِلَةٌ	سَوَّى يُسَوِّى	تَسْوِيَةٌ	باراۋەر قىلماق
3	تَفْعَالٌ	كَرَّرَ يُكَرِّرُ	تَكْرَارٌ	تەكرارقىلماق
4	مُفَعَّلَةٌ	مَزَّقَ يُمَزِّقُ	مُمَزَّقَةٌ	يىرتماق

بۇ بابتىكى زىيادىلىك ئالامىتى بولغان تضعيف تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

1) فِعْلٌ لَازِمٌ نى فِعْلٌ مُتَعَدّى گە ئايلاندۇرىدۇ.

مەسىلەن:

قَعَدَالْوَلَدُعَلَى الْكُرْسِيِّ

بالا ئورۇندۇقتا ئولتۇردى.

قَعَّدْتُ الْوَلَدَ عَلَى الْكُرْسِيِّ.

بالىنى ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزۇپ قويدۇم.

2) يوقىتىش، تۆگىتىش، ئېلىۋېتىش مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

قَشَّرْتُ الْفَاكِهَةَ

مېۋىنىڭ پوستىنى ئېلىۋەتتىم.

جَرَّبْتُ الْبَعِيْرَ.

تۆگىنىڭ قوتۇرنى تۆگەتتىم.

يۇقىرىدىكى ئىككى مەنە «اَفْعَلَ» نىڭ قوشۇمچە مەنىسى بىلەن ئورتاق.

3) ئىش - ھەرىكەتنىڭ كۆپلۈكىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

جَوَّلَ زَيْدٌ فِي السُّوقِ.

زەيد بازاردا كۆپ ئايلاندى.

ياكى فَاعِلٌ يەنى ھەرىكەت ئىگىسىدىكى كۆپلۈكنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

مَوَّتَتِ الْاِبِلُ.

كۆپ تۆگىلەر ئۆلۈپ كەتتى.

ۋە ياكى مَفْعُولٌ يەنى ھەرىكەت ئوبيېكتىدىكى كۆپلۈكنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

غَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ.

ئۇ ناھايىتى كۆپ ئىشكىنى ياپتى.

4) مەلۇم بىر شەيئىنى ئەسلى پېئىلىغا نىسبەت بېرىش ئۇچۇن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

فَسَقَتْ بَكْرًا اَوْكَفَّرْتُهُ.

بەكرىنى فاسىقلىققا نىسبەت بەردىم ياكى كوفرىغا نىسبەت بەردىم.

5) مەلۇم بىر شەيئىگە يۇزلىنىشنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

شَرَّقْتُ اَمْسِ غَرَّبْتُ اَلْيَوْمَ.

تۇنۇگۇن شەرققە قاردىم، بۇگۇن غەربكە قاردىم.

6) بىر شەيئىنى قىسقارتىشنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

لَبَّى الْحَاجُّ.

ھاجى «لَبَّيْكَ» ئېيتتى.

هَلَّلَ الْمُصَلِّي وَسَبَّحَ.

نامازئوقۇغۇچى «لَااِلَهَ اِلَا اللّٰهُ، سُبْحَانَ اللّٰه» دېدى.

7) بىر شەيئىنى قوبۇل قىلىشنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

شَفَّعْتُ بَكْرًا.

بەكرىنىڭ شاپائىتىنى قوبۇل قىلدىم.

8) بەزىدە ئەسلىدىكى مجرد مەنە دە يەنى «فَعَلَ» ۋەزىندىكى مەنەدە كېلىشىمۇ مۇمكىن.

مەسىلەن:

فَكَّرَالطَّالِبُ المسالة بدقة.

هېلقى ئوقۇغۇچى ئۇ مەسىلىدە ئىنچىكە ئويلاندى.

1. بۇ بابنىڭ سالم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفو
لوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

سَلَّمَ يُسَلِّمُ نىڭ مَصْدَر شەكلى تَسْلِيْمٌ كېلىدۇ. اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش. پېئىللارنىڭ مَصْدِرِ- دىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخ- شاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرد- نىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

سَلَّمَ (ماضى)	مُسَلِّمٌ (اسم فاعل)
يُسَلِّمُ (مضارع)	مُسَلَّمٌ (اسم مفعول)
سَلِّمْ (امر)	مُسَلَّمٌ (اسم زمان)
لَمْ يُسَلِّمْ (جحد)	مُسَلَّمٌ (اسم مكان)
لَايُسَلِّمُ (نفى)	
لَاتُسَلِّمْ (نهى)	

سالم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلىنىشى

ضَمَائِر	مَاضِي		مُضَارِع		جَحَد		نَفِي	نَهِي	أمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	سَلَّمَ	سُلِّمَ	يُسَلِّمُ	يُسَلَّمُ	لَمْ يُسَلِّمْ	لَمْ يُسَلَّمْ	لَا يُسَلِّمُ	لَا يُسَلِّمْ	
هما	سَلَّمَا	سُلِّمَا	يُسَلِّمَانِ	يُسَلَّمَانِ	لَمْ يُسَلِّمَا	لَمْ يُسَلَّمَا	لَا يُسَلِّمَانِ	لَا يُسَلِّمَا	
هم	سَلَّمُوا	سُلِّمُوا	يُسَلِّمُونَ	يُسَلَّمُونَ	لَمْ يُسَلِّمُوا	لَمْ يُسَلَّمُوا	لَا يُسَلِّمُونَ	لَا يُسَلِّمُوا	

هي	سَلَّمَتْ	سَلَّمَتْ	سَلَّمَ	نُسَلِّمُ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَا نُسَلِّمُ	لَا نُسَلِّمْ
هما	سَلَّمَتَا	سَلَّمَتَا	سَلَّمَا	نُسَلِّمَانِ	لَمْ نُسَلِّمَا	لَمْ نُسَلِّمَا	لَا نُسَلِّمَانِ	لَا نُسَلِّمَا
هن	سَلَّمْنَ	سَلَّمْنَ	سَلَّمُوا	نُسَلِّمُونَ	لَمْ نُسَلِّمُوا	لَمْ نُسَلِّمُوا	لَا نُسَلِّمُونَ	لَا نُسَلِّمُوا
انت	سَلَّمْتَ	سَلَّمْتَ	سَلَّمَ	نُسَلِّمُ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَا نُسَلِّمُ	لَا نُسَلِّمْ
انتما	سَلَّمْتُمَا	سَلَّمْتُمَا	سَلَّمَا	نُسَلِّمَانِ	لَمْ نُسَلِّمَا	لَمْ نُسَلِّمَا	لَا نُسَلِّمَانِ	لَا نُسَلِّمَا
انتم	سَلَّمْتُمْ	سَلَّمْتُمْ	سَلَّمُوا	نُسَلِّمُونَ	لَمْ نُسَلِّمُوا	لَمْ نُسَلِّمُوا	لَا نُسَلِّمُونَ	لَا نُسَلِّمُوا
انت	سَلَّمْتِ	سَلَّمْتِ	سَلَّمِي	نُسَلِّمِينَ	لَمْ نُسَلِّمِي	لَمْ نُسَلِّمِي	لَا نُسَلِّمِينَ	لَا نُسَلِّمِي
انتما	سَلَّمْتُمَا	سَلَّمْتُمَا	سَلَّمَا	نُسَلِّمَانِ	لَمْ نُسَلِّمَا	لَمْ نُسَلِّمَا	لَا نُسَلِّمَانِ	لَا نُسَلِّمَا
انتن	سَلَّمْتُنَّ	سَلَّمْتُنَّ	سَلَّمْنَ	نُسَلِّمْنَ	لَمْ نُسَلِّمْنَ	لَمْ نُسَلِّمْنَ	لَا نُسَلِّمْنَ	لَا نُسَلِّمْنَ
انا	سَلَّمْتُ	سَلَّمْتُ	سَلَّمْ	نُسَلِّمُ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَا نُسَلِّمُ	لَا نُسَلِّمْ
نحن	سَلَّمْنَا	سَلَّمْنَا	سَلَّمْنَا	نُسَلِّمُ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَمْ نُسَلِّمْ	لَا نُسَلِّمُ	لَا نُسَلِّمْ

-2-

مشتق ئسسملار ۋە تۇرلىنىشى

عَدَدٌ وَنَوْعٌ	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان
وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ	مُسَلِّمٌ	مُسَلَّمٌ	مُسَلَّمٌ	مُسَلَّمٌ
مُثَنَّى مُذَكَّرٌ	مُسَلِّمَانِ	مُسَلَّمَانِ	مُسَلَّمَانِ	مُسَلَّمَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٌ	مُسَلِّمُونَ	مُسَلَّمُونَ	مُسَلَّمُونَ	مُسَلَّمُونَ
وَاحِدَةٌ مُؤَنَّثٌ	مُسَلِّمَةٌ	مُسَلَّمَةٌ		
مُثَنَّى مُؤَنَّثٌ	مُسَلِّمَتَانِ	مُسَلَّمَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٌ	مُسَلِّمَاتٌ	مُسَلَّمَاتٌ		

2. بۇ بابنىڭ «مُضَاعَف» پېئىلى جَدَّدَ يُجَدِّدُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى تَجْدِيْدٌ.
3. مثال وَاوِى پېئىلى وَحَّدَ يُوَحِّدُ كېلىدۇ، مصدر شەكلى تَوْحِيْدٌ.
4. «مِثَال يَائِي» پېئىلى يَسَّرَ يُيَسِّرُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى تَيْسِيْرٌ.
5. «اَجْوَف وَاوِى» پېئىلى صَوَّبَ يُصَوِّبُ كېلىدۇ. مَصْدَر شەكلى تَصْوِيْبٌ.
6. «اَجْوَف يَائِي» پېئىلى طَيَّبَ يُطَيِّبُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى تَطْيِيْبٌ.
7. «نَاقِص» پېئىلى رَبَّى يُرَبِّي كېلىدۇ. مصدر شەكلى تَرْبِيَةٌ.
8. «لَفِيف» پېئىلى سَوَّى يُسَوِّى كېلىدۇ. مَصْدر شەكلى تَسْوِيَة.
9. «مُلْتَوِى» پېئىلى وَفَّى يُوَفِّي كېلىدۇ. مصدر شەكلى تَوْفِيَة.

مەزكۇر مصدرلەردىن شاخلىنىپ چىققان بارلىق مشتق لەر-نىڭ تۈرلىنىشى «سالم» مشتق لەرنىڭ بارلىق تۈرلىنىشىگە ئوخشاش. ئەمما «مُعْتل» مشتق لەرنىڭ اعلال قىلىنىشىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ مشتق لەرنىڭ «اعلال» قىلىنىشىغا قىياس قىلىسىڭىز بولىدۇ.

25- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

—1—

مُجَدِّدٌ مَجَدِّدُوْنَ لَمْ يُجَدِّدْنَ
جَدِّدْنَ لَمْ يُوَحِّدُوا مُوَحِّدٌ

مُوَحِّدَانِ	لَايُيَسِّرْ		
«يَسِّرُوا	وَلَاتُعَسِّرُوا	بَشِّرُوا	وَلَا تُنَفِّرُوا»
مُصَوَّبَةٌ	صَوِّبُوا	لَمْ يُصَوِّبَا	
لَايُصَوِّبَا	مُطَيَّبٌ	مُرَبِّيَانِ	

«كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا» سَوُّوا صُفُوفَكُمْ، «إِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا» مُوَفُّونَ وَفَّى «وَصَّى يَعْقُوبُ بَنِيهِ» «نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُم» «وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ» «وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَاكَسَبَتْ»

يەككە سۆزلەر

عَسَّرَ يُعَسِّرُ تَعْسِيرًا	قىينىلاشتۇرماق	بَشَّرَ يُبَشِّرُ تَبْشِيرًا	خۇش خەۋەر يەتكۈزمەك
نَفَّرَ يُنَفِّرُ تَنْفِيرًا	ئەپرەتلەندۈرمەك	يُحَيِّي تَحِيَّةً	سالام قىلماق
كَمَّا رَبَّيَانِي	مېنى تەربىيىلىگەندەك	بَنِيهِ	ئەۋلادلىرى

3. مُفَاعَلَةٌ بابى

اَلْمَزِيدُ الثُّلَاثِي نىڭ ئۈچىنچى بابى «فَاء» دىن كېيىن «اَلِف» زىيادە بولۇپ كەلگەن «فَاعَلَ يُفَاعِلُ» بابىدۇر.

بۇ باب ئادەتتە «مُفَاعَلَةٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ بابنىڭ مەصدر شەكلى تۆۋەندىكى ئىككى ۋەزىندە كېلىدۇ.

رَقَمُ	اَوْزَانُ	مَاضِی مُضَارِعُ	مَصَادِر	مَعَانی
1	مُفَاعَلَةً	قَاتَلَ يُقَاتِلُ	مُقَاتَلَةٌ	سوقۇشماق
2	فِعَالٌ	قَاتَلَ يُقَاتِلُ	قِتَالٌ	سوقۇشماق

بۇ بابتىكى زىيادىلىك ھەرپى بولغان «الف» تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

1) كۆپ ھاللاردا مەلۇم بىر ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن كۆپرەك شەخس ياكى نەرسىلەر ئارىسىدا ئورتاق يۈز بەرگەنلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

نَازَعَ زَيْدٌ مَعَ بَكْرٍ.

زەيد بەكرى بىلەن تالاش - تارتىش قىلىشتى.

شَاتَمَ خَالِدٌ مَعَ ثَابِتٍ.

خالىد سابىت بىلەن تىللاشتى.

2) «فَعَّلَ» ۋەزىندىكى مەنىسىدە مُتَعَدّى بولۇپ كۆپنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

ضَاعَفَ اللّٰهُ اَجْرَهُ!

ئاللا ئەجرىنى نەچچە ھەسسە قىلغاي!

3) قىسمەن ئەھۋالدا «فَعَلَ» ۋەزىندىكى مەنىسىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

شَاهَدْتُ مُسَلْسَلاً تِلْفِزْيُونِيًّا.

تېلېۋىزىيە چاتما تىياتىرىنى كۆردۈم.

4) «اَفْعَلَ» ۋەزىنىدىكى مەنىسىدە كېلىدۇ.

مەسىلەن:

بَاعَدْتُهُ

ئۇنى يىراق قىلدىم.

1. بۇ بابنىڭ «سالم» پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

شَارَكَ يُشَارِكُ نىڭ مَصْدَر شەكلى مُشَارَكَةٌ كېلىدۇ. اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ. ھەمدە مَزِيْد پېئىللار ۋە ئىسىملارنىڭ ياسىلىش قانۇنىيىتى بىلەن ياسىلىدۇ.

شَارَكَ	(ماضى)	مُشَارِكٌ	(اسم فاعل)
يُشَارِكُ	(مضارع)	مُشَارَكٌ	(اسم مفعول)
شَارِكْ	(امر)	مُشَارَكٌ	(اسم زمان)
لَمْ يُشَارِكْ	(جحد)	مُشَارَكٌ	(اسم مكان)
لَايُشَارِكُ	(نفى)		
لَاتُشَارِكْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە تۇرلىنىشى

ضمائر	ماضی		مضارع		جحد		نفی	نهی	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	شَارَكَ	شُورِكَ	يُشَارِكُ	يُشَارَكُ	لَمْ يُشَارِكْ	لَمْ يُشَارَكْ	لَا يُشَارِكْ	لَا يُشَارِكْ	
هما	شَارَكَا	شُورِكَا	يُشَارِكَانِ	يُشَارَكَانِ	لَمْ يُشَارِكَا	لَمْ يُشَارَكَا	لَا يُشَارِكَانِ	لَا يُشَارِكَا	
هم	شَارَكُوا	شُورِكُوا	يُشَارِكُونَ	يُشَارَكُونَ	لَمْ يُشَارِكُوا	لَمْ يُشَارَكُوا	لَا يُشَارِكُونَ	لَا يُشَارِكُوا	
هي	شَارَكَتْ	شُورِكَتْ	تُشَارِكُ	تُشَارَكُ	لَمْ تُشَارِكْ	لَمْ تُشَارَكْ	لَا تُشَارِكْ	لَا تُشَارِكْ	
هما	شَارَكَتَا	شُورِكَتَا	تُشَارِكَانِ	تُشَارَكَانِ	لَمْ تُشَارِكَا	لَمْ تُشَارَكَا	لَا تُشَارِكَانِ	لَا تُشَارِكَا	
هن	شَارَكْنَ	شُورِكْنَ	يُشَارِكْنَ	يُشَارَكْنَ	لَمْ يُشَارِكْنَ	لَمْ يُشَارَكْنَ	لَا يُشَارِكْنَ	لَا يُشَارِكْنَ	
انت	شَارَكْتَ	شُورِكْتَ	تُشَارِكُ	تُشَارَكُ	لَمْ تُشَارِكْ	لَمْ تُشَارَكْ	لَا تُشَارِكْ	لَا تُشَارِكْ	شَارِكْ
انتما	شَارَكْتُمَا	شُورِكْتُمَا	تُشَارِكَانِ	تُشَارَكَانِ	لَمْ تُشَارِكَا	لَمْ تُشَارَكَا	لَا تُشَارِكَانِ	لَا تُشَارِكَا	شَارِكَا
انتم	شَارَكْتُمْ	شُورِكْتُمْ	تُشَارِكُونَ	تُشَارَكُونَ	لَمْ تُشَارِكُوا	لَمْ تُشَارَكُوا	لَا تُشَارِكُونَ	لَا تُشَارِكُوا	شَارِكُوا
انت	شَارَكْتِ	شُورِكْتِ	تُشَارِكِينَ	تُشَارَكِينَ	لَمْ تُشَارِكِي	لَمْ تُشَارَكِي	لَا تُشَارِكِينَ	لَا تُشَارِكِي	شَارِكِي
انتما	شَارَكْتُمَا	شُورِكْتُمَا	تُشَارِكَانِ	تُشَارَكَانِ	لَمْ تُشَارِكَا	لَمْ تُشَارَكَا	لَا تُشَارِكَانِ	لَا تُشَارِكَا	شَارِكَا
انتن	شَارَكْتُنَّ	شُورِكْتُنَّ	تُشَارِكْنَ	تُشَارَكْنَ	لَمْ تُشَارِكْنَ	لَمْ تُشَارَكْنَ	لَا تُشَارِكْنَ	لَا تُشَارِكْنَ	شَارِكْنَ
انا	شَارَكْتُ	شُورِكْتُ	أُشَارِكُ	أُشَارَكُ	لَمْ أُشَارِكْ	لَمْ أُشَارَكْ	لَا أُشَارِكْ	لَا أُشَارِكْ	
نحن	شَارَكْنَا	شُورِكْنَا	نُشَارِكُ	نُشَارَكُ	لَمْ نُشَارِكْ	لَمْ نُشَارَكْ	لَا نُشَارِكْ	لَا نُشَارِكْ	

-2-

مشتق ئىسملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

عَدَدٌ وَنَوْعٌ	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان
وَاحِدٌ مُذَكَّرٌ	مُشَارِكٌ	مُشَارَكٌ	مَشَارَكٌ	مُشَارَكٌ
مُثَنًّى مُذَكَّرٌ	مُشَارِكَانِ	مُشَارَكَانِ	مُشَارَكَانِ	مُشَارَكَانِ
جَمْع مذكر	مُشَارِكُوْنَ	مُشَارَكُوْنَ	مُشَارَكُوْنَ	مُشَارَكُوْنَ
واحدة مؤنث	مُشَارِكَةٌ	مُشَارَكَةٌ		
مثنى مؤنث	مُشَارِكَتَانِ	مُشَارَكَتَانِ		
جمع مؤنث	مُشَارِكَاتٌ	مُشَارَكَاتٌ		

«اَلِف» نىڭ «وَاوْ» غا قَلِب قىلىنىشى

«الف» ساكىن بولۇپ ئالدى ضمة لىك بولسا «الف» «واو» غا قَلِب قىلىنىدۇ.

مەسىلەن:

سۇفِيَرَ شُوكِرَ بُوِيعَ يەنى شَاكَرَ فِعْل مَاضِى مَعْلوم، بۇنى مجـ ھول قىلىش ئۈچۈن ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپكە كسرة ھەرىكەت بېرىـ لىپ شَاكِرَ قىلىندى. ئۈنىڭ ئالدىدىكى ھەرىكەتلىك ھەرپكە ضمة ھەرىكەت بېرىلدى. شُاْكِرَ بولدى. بۇ ھالەتتە «الف» ساكىن، ئالدى ضمة لىك بولۇپ ئوقۇش ئىمكانىيىتى بولمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن «اَلِف» «واو» غا قلب قىلىنىپ شُوكِرَ بولدى. مُفَاعَلَةٌ بابىدىكى بارلىق مَاضِى مَجْھُول لارنىڭ ياسىلىش قائىدىسى مۇشۇ ئۈسۈلدا بولىدۇ.

2. بۇ بابنىڭ مُضَاعَف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

حَابَّ يُحَابُّ نىڭ مصدر شەكلى مُحَابَّةٌ كېلىدۇ.

ئاقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدر شەكلىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

حَابَّ	(ماضى)	مُحَابٌّ	(اسم فاعل)
يُحَابُّ	(مضارع)	مُحَابٌّ	(اسم مفعول)
حَابَّ	(امر)	مُحَابٌّ	(اسم زمان)
لَمْ يُحَابَّ	(جحد)	مُحَابٌّ	(اسم مكان)
لَا يُحَابُّ	(نفى)		
لَا تُحَابَّ	(نهى)		

تەھلىل

مُحَابَّةٌ «مُفَاعَلَةٌ» غا باراۋەر ئەمەس. ئەسلىسى مُحَابَبَةٌ بارا-ۋەر.

بۇ ھالەتتە ادغام قىلىشنىڭ شەرتى ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن بىرىنچى «باء» نىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىپ، ئىككىنچى «باء» غا ادغام قىلىنغان.

بۇنىڭ باشقا مشتق لىرىنىڭ اعلال قىلىنىشى مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن بولىدۇ.

حَابَّ نىڭ مَجْهُول شەكلى حُوُبَّ بۇ تۆۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن مجهول قىلىنغان.

حَابَّ نىڭ ئەسلىسى حَابَبَ بۇنىڭ ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەر-

پىگە كَسْرَة ھەرىكەت بېرىلدى. حَابِبَ بولدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى ھەرىكەتلىك ھەرپكە ضَمَّة ھەرىكەت بېرىلدى. حُابِبَ بولدى. بۇ ھالەتتە «الف» ساكىن ئالدى ضَمَّة لىك شۇنىڭ ئۈچۈن «الف» «وَاوْ» غا قَلِب قىلىنىـــــپ حُوبِبَ بولدى. بۇ ھالەتتە ادغام قىلىشنىڭ شەرتى ھاسىل بولدى، شۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچى «باء» نىڭ ھەرىكتى تاشلىنىپ، بىرىنچى «باء» ئىككىنچى «باء» غا ادغام قىلىنىپ حُوبَّ بولدى.

مُحَابٌّ اِسْمُ فَاعِل بۇ شەكىل جەھەتتىن اِسْمُ مَفْعُول، اِسْمُ زَمَان، اِسْمُ مَكَان بىلەن ئورتاق اِسْمُ فَاعِل بولغاندا ئەسلىسى مُحَابِبٌ بولىدۇ. اِسْمُ مَفْعُول بولغاندا ئەسلىسى مُحَابَبٌ بولىدۇ. بۇلاردا اِدْغَام قىلىشنىڭ شەرتى ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن اِدْغام قىلىنغاندىكى ھالىتى شەكىل جەھەتتىن ئورتاق بولغان.

3. بۇ بابنىڭ «مِثَال وَاوِى» پېئىلى وَاظَبَ يُوَاظِبُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى مُوَاظَبَةٌ.

4. «مِثَالْ يَائِى» پېئىلى يَاسَرَ يُيَاسِرُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى مُيَاسَرَةٌ.

5. «اَجْوَف وَاوِى» پېئىلى جَاوَبَ يُجَاوِبُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى مُجَاوَبَةٌ.

6. «اَجْوَفْ يَائِي» پېئىلى طَايَبَ يُطَايِبُ كېلىدۇ مصدر شەكلى مُطَايَبَةٌ.

7. «نَاقِص» پېئىلى حَابَىٰ يُحَابِىٰ كېلىدۇ. مصدر شەكلى مُحَابَاةٌ بۇنىڭ ئەسلىسى مُحَابَاةٌ.

8. «لَفِيْف» پېئىلى دَاوَىٰ يُدَاوِى كېلىدۇ. مصدر شەكلى مُدَاوَاةٌ.

9. «مُلْتَوِى» پېئىلى وَالَىٰ يُوَالِى كېلىدۇ. مصدر شەكلى مُوَالَاةٌ.

اقسام لار بويىنچه بايان قىلىنغان مەزكۇر مىشتق لەرنىڭ بارلىق تۈرلەنمىلىرىنى ۋە اعلال قىلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىگە ۋە اعلال قىلىنىشىغا قىياس قىلىڭ.

26- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

— 1 —

حَابَبْتُمَا	حَابَبْتُمْ	حَابُّوا	حَابِّي
مُحَابُّونَ	مُحَابَّتَانِ	حُوبِبْنَ	حُوبَّتَا
وُظِبْتُمْ	مُوَاظِبَاتٌ	مُوَاظَبَاتٌ	لَمْ يُوَاظِبَا
لَاتُوَاظِبَا	لَاتُوَاظِبَانِ		
يَاسَرْتُمْ	يُيَاسِرَانِ	أُيَاسِرُ	
يُوسِرْتُ	مُيَاسِرُ	مُيَاسَرَةٌ	
مُيَاسَرَانِ	جَاوَبْتِ	يُجَاوِبْنَ	
جَاوَبْنَا	لَمْ تُجَاوِبْ	مُجَاوِبُونَ	
مُطَايِبَةٌ	حَابَيَا	حَابَيْنَ	
لَاتُحَابِ	حَابَيْنَا	مُدَاوِيُونَ	
دَاوُوا	مُوَالِيَاتٌ	مَوَالِ مَوَالِيَ	

— 2 —

(1) بَعْدَالْمُقَابَلَةِ صَافَحَ الزُّمَلَاءُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا.
(2) ذَهَبَ عَبْدُالْخَالِقِ اِلَى الْعِيَادَةِ فَعَالَجَ الطَّبِيْبُ مَرَضَهُ.
(3) اَلطُّلَّابُ يُغَادِرُونَ الْمَعْهَدَ.
(4) عَبْدُالْكَرِيْمِ طَالِبٌ مُؤَدَّبٌ وَهُوَ يُسَاعِدُ زُمَلَائَهُ دَائِمًا.

5. رِجَالُ الْاِسْعَافِ عَالَجُوا الْجَرْحٰى بِاِخْلَاصٍ.
6. «وَجَعَلَ فِيْهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَ بَارَكَ فِيْهَا» «فَلْيَحْذَرِ الَّذِيْنَ يُخَالِفُوْنَ عَنْ اَمْرِهِ»

يەككە سۆزلەر

قَابَلَ يُقَابِلُ مُقَابَلَةً	ئۇچراشماق	صَافَحَ يُصَافِحُ مُصَافَحَةً	كۆرۈشمەك
عَالَجَ يُعَالِجُ مُعَالَجَةً وَعِلَاجً	داۋالماق	غَادَرَ يُغَادِرُ مُغَادَرَةً	ئايرىلماق
مُؤَدَّبٌ ج مُؤَدَّبُوْنَ	ئەدەبلىك	سَاعَدَ يُسَاعِدُ مُسَاعَدَةً	ياردەم بەرمەك
اَسْعَفَ يُسْعِفُ اِسْعَافًا	جىددىي قۇتقۇزماق	جَرِيْحٌ ج جَرْحٰى	يارىدار
اَخْلَصَ يُخْلِصُ اِخْلَاصً	سەمىمىيلىك	رَاسٌ ج رَوَاسِي	مەزمۇت تاغ
بَارَكَ يُبَارِكُ مُبَارَكَةً	بەرىكەت بەرمەك	حذر يحذر حذرا	ھەزەر ئەيلىمەك

4. افتعال بابى

«اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِى» نىڭ تۆتىنچى بابى باش تەرىپىگە «هَمْزَة و صلية» ۋە پېئىلنىڭ «فاء» سىدىن كېيىن «تاء» قوشۇلۇپ كەلگەن «اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِفْتِعَالٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭ مصدر شەكلى قائىدىلىك ھالدا مۇشۇ بىر خىللا ۋەزىندە كېلىدۇ. «يَفْتَعِلُ» ئەسلىدە «يَأْفْتَعِلُ» دەپ ئوقۇ- لۇشقا ۋە يېزىلىشقا تېگىشلىك ئىدى. «حَرْفُ مُضَارَعة» ھەمىشە ھەرىكەتلىك بولغاچقا، «همزة» تەلەپپۇزدا ۋە يېزىقتا چۈشۈپ قېلىپ «فَاء» بىلەن «حَرْفُ مُضَارَعَة» تۇتاش يېزىلغان.

بۇ بابتىكى زىيادىلىك ھەرپى بولغان «همزة» ۋە «تاء» تۆۋەن- دىكىدەك مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

(1) كۆپ هاللاردا ئۇچ هەرپلىك پېئىللارنىڭ تەسرىنى قوبۇل قىلىش ئۇچۇن كېلىدۇ، بۇ هالەتتە ئۇنىڭ مەنىسى «مَجْهۇل» پېئىلنىڭ مەنىسىگە ئوخشاپ كېتىدۇ.

مەسىلەن:

جُمِعْتُهُ فَاجْتَمَعَ

ئۇنى يىغدىم، ئاندىن ئۇ يىغىلدى.

(2) پېئىلنىڭ مەنىسىنى مۇبالىغىلەشتۇرۇش ئۇچۇن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

إِكْتَسَبَ الْفَلَّاحُ

دېھقان كۆپ ئىشلىدى.

«إِتِّخَاذٌ» مەنىسىنى يەنى ئۆزىگە مەنسۇپ قىلىۋېلىش مەنىسىنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

إِخْتَتَمَ زَيْدٌ

زەيد ئۇزۇك ياسىتىۋالدى.

إِخْتَدَمَ زَيْدٌ بَكْرًا

زەيد بەكرىنى خىزمەتچى قىلىۋالدى.

(4) «مُفَاعَلَةٌ» بابىغا ئوخشاش ئورتاقلىق(مُشَارَكَة)نى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

إِخْتَلَفَ مَحْمُودٌ وَ حَسَنٌ

مەھمۇد بىلەن هەسەن تالاش - تارتىش قىلىشتى.

(5) ئاشكارىلاش مەنىسى بىلەن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

إِعْتَظَمَ عَبْدُالرَّشِيْدِ

ئابدۇرەشىد چوڭلۇقىنى كۆرسەتتى.

إِعْتَذَرَ عُثْمَانُ

ئوسمان سەۋەب كۆرسەتتى.

(6) «فَعَلَ» ۋەزىندىكى مەنسى بىلەن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

إِجْتَذَبَ مِنْ طَرَفِ ثَوْبِهِ.

ئۇنىڭ پېشىدىن تارتتى.

(7) تەلەپ ئۇچۇن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

إِكْتَدَّ فُلَانًا پالانىدىن تىرىشچانلىق كۆرسىتىشنى تەلەپ قىلدى.

1. بۇ بابنىڭ سالىم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

إِحْتَرَمَ يَحْتَرِمُ نىڭ مصدر شەكلى «إِحْتِرَامٌ» كېلىدۇ (ھۆرمەتلىمەك).

أَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدَرْ شەكلىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

إِحْتَرَمَ	(ماضى)	مُحْتَرِمٌ	(اسم فاعل)
يَحْتَرِمُ	(مضارع)	مُحْتَرَمٌ	(اسم مفعول)
إِحْتَرِمْ	(امر)	مُحْتَرَمٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَحْتَرِمْ	(جحد)	مُحْتَرَمٌ	(اسم مكان)
لَا يَحْتَرِمُ	(نفى)		
لَا تَحْتَرِمْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

مشتق پېئللار ۋە تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضِى		مُضارِعُ		جَحد		نَفِى	نَهِى	اَمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	اِخْتَرَمَ	اُخْتُرِمَ	يَخْتَرِمُ	يُخْتَرَمُ	لَمْ يَخْتَرِمْ	لَمْ يُخْتَرَمْ	لَا يَخْتَرِمُ	لَا يَخْتَرِمْ	
هما	اِخْتَرَمَا	اُخْتُرِمَا	يَخْتَرِمَانِ	يُخْتَرَمَانِ	لَمْ يَخْتَرِمَا	لَمْ يُخْتَرَمَا	لَا يَخْتَرِمَانِ	لَا يَخْتَرِمَا	
هم	اِخْتَرَمُوا	اُخْتُرِمُوا	يَخْتَرِمُونَ	يُخْتَرَمُونَ	لَمْ يَخْتَرِمُوا	لَمْ يُخْتَرَمُوا	لَا يَخْتَرِمُونَ	لَا يَخْتَرِمُوا	
هي	اِخْتَرَمَتْ	اُخْتُرِمَتْ	تَخْتَرِمُ	تُخْتَرَمُ	لَمْ تَخْتَرِمْ	لَمْ تُخْتَرَمْ	لَا تَخْتَرِمُ	لَا تَخْتَرِمْ	
هما	اِخْتَرَمَتَا	اُخْتُرِمَتَا	تَخْتَرِمَانِ	تُخْتَرَمَانِ	لَمْ تَخْتَرِمَا	لَمْ تُخْتَرَمَا	لَا تَخْتَرِمَانِ	لَا تَخْتَرِمَا	
هر	اِخْتَرَمْنَ	اُخْتُرِمْنَ	يَخْتَرِمْنَ	يُخْتَرَمْنَ	لَمْ يَخْتَرِمْنَ	لَمْ يُخْتَرَمْنَ	لَا يَخْتَرِمْنَ	لَا يَخْتَرِمْنَ	
انت	اِخْتَرَمْتَ	اُخْتُرِمْتَ	تَخْتَرِمُ	تُخْتَرَمُ	لَمْ تَخْتَرِمْ	لَمْ تُخْتَرَمْ	لَا تَخْتَرِمُ	لَا تَخْتَرِمْ	اِخْتَرِمْ
انتما	اِخْتَرَمْتُمَا	اُخْتُرِمْتُمَا	تَخْتَرِمَانِ	تُخْتَرَمَانِ	لَمْ تَخْتَرِمَا	لَمْ تُخْتَرَمَا	لَا تَخْتَرِمَانِ	لَا تَخْتَرِمَا	اِخْتَرِمَا
انتم	اِخْتَرَمْتُمْ	اُخْتُرِمْتُمْ	تَخْتَرِمُونَ	تُخْتَرَمُونَ	لَمْ تَخْتَرِمُوا	لَمْ تُخْتَرَمُوا	لَا تَخْتَرِمُونَ	لَا تَخْتَرِمُوا	اِخْتَرِمُوا
انت	اِخْتَرَمْتِ	اُخْتُرِمْتِ	تَخْتَرِمِينَ	تُخْتَرَمِينَ	لَمْ تَخْتَرِمِي	لَمْ تُخْتَرَمِي	لَا تَخْتَرِمِينَ	لَا تَخْتَرِمِي	اِخْتَرِمِي
انتما	اِخْتَرَمْتُمَا	اُخْتُرِمْتُمَا	تَخْتَرِمَانِ	تُخْتَرَمَانِ	لَمْ تَخْتَرِمَا	لَمْ تُخْتَرَمَا	لَا تَخْتَرِمَانِ	لَا تَخْتَرِمَا	اِخْتَرِمَا
انتن	اِخْتَرَمْتُنَّ	اُخْتُرِمْتُنَّ	تَخْتَرِمْنَ	تُخْتَرَمْنَ	لَمْ تَخْتَرِمْنَ	لَمْ تُخْتَرَمْنَ	لَا تَخْتَرِمْنَ	لَا تَخْتَرِمْنَ	اِخْتَرِمْنَ
انا	اِخْتَرَمْتُ	اُخْتُرِمْتُ	اَخْتَرِمُ	اُخْتَرَمُ	لَمْ اَخْتَرِمْ	لَمْ اُخْتَرَمْ	لَا اَخْتَرِمُ	لَا اَخْتَرِمْ	
نحن	اِخْتَرَمْنَا	اُخْتُرِمْنَا	نَخْتَرِمُ	نُخْتَرَمُ	لَمْ نَخْتَرِمْ	لَمْ نُخْتَرَمْ	لَا نَخْتَرِمُ	لَا نَخْتَرِمْ	

-2-

مشتق ئىسملار ۋە تۈرلىنىشى

عَدَدْ وَنَوْعْ	اِسْمُ فَاعِلْ	اِسْمُ مَفْعُولْ	اِسْمُ زَمَانٍ	اِسْمُ مَكَانٍ
وَاحِدْ مُذَكَّرٌ	مُحْتَرِمٌ	مُحْتَرَمٌ	مُحْتَرَمٌ	مُحْتَرَمٌ
مُثَنَّى مُذَكَّرٌ	مُحْتَرِمَانِ	مُحْتَرَمَانِ	مُحْتَرَمَانِ	مُحْتَرَمَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٌ	مُحْتَرِمُونَ	مُحْتَرَمُونَ	مُحْتَرَمُونَ	مُحْتَرَمُونَ
وَاحِدَةْ مُؤَنَّثٌ	مُحْتَرِمَةٌ	مُحْتَرَمَةٌ		
مُثَنَّى مُؤَنَّثٌ	مُحْتَرِمَتَانِ	مُحْتَرَمَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٌ	مُحْتَرِمَاتٌ	مُحْتَرَمَاتٌ		

2. بۇ بابنىڭ مُضَاعَف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِحْتَجَّ يَحْتَجُّ» ئەسلىسى «اِحْتَجَجَ يَحْتَجِجُ» مَصْدَر شەكلى «اِحْتِجَاجٌ» كېلىدۇ (ھۆججەت كەلتۈرمەك).

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِحْتَجَّ	(ماضی)	مُحْتَجٌّ	(اسم فاعل)
يَحْتَجُّ	(مضارع)	مُحْتَجٌّ	(اسم مفعول)
اِحْتَجَّ	(امر)	مُحْتَجٌّ	(اسم زمان)
لَمْ يَحْتَجَّ	(جحد)	مُحْتَجٌّ	(اسم مكان)
لَايَحْتَجُّ	(نفی)		
لَاتَحْتَجَّ	(نهی)		

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ تۇرلىنىشىنى ۋە اعلال قىلىنىشلرىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ مُضَاعَف پېئىللارنىڭ ۋە ئىسىملارنىڭ تۇرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

3. بۇ بابنىڭ مثال واوى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِتَّضَحَ يَتَّضِحُ» ئەسلىسى «اِوْتَضَحَ يَوْتَضِحُ» مصدر شەكلى «اِتِّضَاحٌ» كېلىدۇ (ئېنىق بولماق، ئوچۇق بولماق).

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدَرْ شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

اِتَّضَحَ	(ماضی)	مُتَّضِحٌ	(اسم فاعل)
يَتَّضِحُ	(مضارع)	مُتَّضَحٌ	(اسم مفعول)
اِتَّضِحْ	(امر)	مُتَّضَحٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَتَّضِحْ	(جحد)	مُتَّضَحٌ	(اسم مكان)
لَايَتَّضِحُ	(نفی)		
لَاتَتَّضِحْ	(نهی)		

«واو، ياء، ثاء» نىڭ «تاء» غا قلب قىلىنىشى

«اِفْتِعَال» نىڭ «فاء» سى باراۋېردە ئۇنىڭ قايسى مشتق
لىرىدىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر «واو، ياء، ثاء» ھەرپلىرىدىن بە-
رەرسى كەلسە، بۇ ھەرپلەر اَلْفِعْلُ المجرد دىكى حَرْفُ اَصْلِيْ
بولسىلا، بۇلارنى «تاء» غا قلب قىلىش لازىمدۇر. لېكىن بۇنىڭ-
دا «واو، ياء، ثاء» نىڭ باشقا ھەرپىدىن قلب قىلىنمىغان بولۇشى
مۇھىم شەرتتۇر.

«اِتَّصَلَ، اِتَّسَرَ، اِتَّجَهَ، اِتَّقَىٰ، اِتَّضَحَ، اِتَّقَرَ» دېگەن سۆزلەرگە ئوخ-
شاش.

بۇلار ئەسلىدە «وَصْلٌ» دېگەن مصدردىن اشتقاق قىلىنىپ
ياسالغان «اِوْتَصَلَ»، «يُسْرٌ» دىن ياسالغان «اِيْتَسَرَ»، «وَجْهَةٌ»
دىن ياسالغان «اِوْتَجَهَ»، «وَقْيٌ» دىن ياسالغان «اِوْتَقَى»، «وُ-
ضُوحٌ» دىن ياسالغان «اِوْتَضَحَ»، «ثَقْرٌ» دىن ياسالغان «اِثْتَقَرَ»
قاتارلىق مشتق لەر ئىدى.

«اِفْتِعَالْ» نىڭ «فَاء» سى باراۋېردىكى «دَالُ، ذَالُ، زَايُ» نىڭ قَلِب قىلىنىشى

«اِفْتِعَال» نىڭ «فَاء» سى باراۋېردە ئۇنىڭ قايسى مشتق
لىرىدىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر «دال، ذال، زاي» ھەرپلىرى-
دىن بىرەرسى كەلسە ئەسلىدىكى ھالەت تەلەپپۇز قىيىنچىلىقىنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقى ئۈچۈن، «افتعال» نىڭ «تا» سى
مەزكۇر ھەرپلەرنىڭ جىنسىغا قلب قىلىنىپ بىرىنچىسى ئىككىن-
چىسىگە ادغام قىلىنىدۇ. «اِدَّمَعَ، اِذَّكَرَ، اِزَّجَرَ» دېگەن سۆزلەر-
گە ئوخشاش. بۇلار ئەسلىدە «اِدْتَمَعَ اِذْتَكَرَ اِزْتَجَرَ» ئىدى. قلب
قىلىنغان ھالىتى «اِدْدَمَعَ، اِذْذَكَرَ، اِزْزَجَرَ» دۇر. بۇ ھالەتتە
ادغام نىڭ شەرتى ھاسىل بولۇپ ادغام قىلىنغان. ياكى «تاء» نى

«دال» غا قلب قىلىپ ادغامسز ئوقۇشقىمۇ ۋە يېزىشقىمۇ بولىدۇ.

مەسىلەن:

اِذْدَكَرَ　　اِزْدَجَرَ　　اِزْدَادَ

«اِفْتِعَالْ» «فَاء» سى باراۋىردىكى «صَادُ، ضَادُ، طَاءُ، ظَاءُ» نىڭ قَلِب قىلىنىشى

ئەگەر «اِفْتِعَال» نىڭ «فَاء» سى باراۋىرده ئۇنىڭ قايسى مشتق لىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر «صاد، ضاد، طاء ظاء» ھەرپلىرىدىن بىرەرسى كەلسە، ئەسلىدىكى ھالەت تەلەپپۇز قىلىنچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقى ئۈچۈن، «اِفْتِعَال» نىڭ «تَاء» سى «طَاء» غا قلب قىلىنىدۇ. «اِصْطَبَرَ، اِطَّلَعَ، اِظْطَلَمَ، اِصْطَلَحَ، اِضْطَرَبَ، اِطَّرَدَ» دېگەنلەرگە ئوخشاش.

ئەسلىدە اِصْتَبَرَ، اِطْتَلَعَ، اِظْتَلَمَ، اِصْتَلَحَ، اِضْتَرَبَ، اِطْتَرَدَ» ئىدى.

تەھلىل

«اِتَّضَحَ يَتَّضِحُ» «اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «اِوْتَضَحَ يَوْتَضِحُ» باراۋەر. «مُتَّضِحٌ» «مُفْتَعِلٌ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «مُوْتَضِحٌ» باراۋەر.

«اِفْتِعَالْ» نىڭ «فَاء» سىنىڭ باراۋىرىدە «وَاو» كەلگەنلىكى ئۈچۈن «وَاوّ» «تَاء» غا قَلِب قىلىنىپ «اِتَّضَحَ يَتَّضِحُ مُتَّضِحٌ» بولدى. بۇ ھالەتتە ادغام نىڭ شەرتى ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن بىرىنچى «تاء» ئىكىنچى «تاء» غا ادغام قىلىنىپ «اِتَّضَحَ يَتَّضِحُ مُتَّضِحٌ» بولدى. مَصْدر ۋە باشقا مشتق لىرىنىڭ ئۆزگىرىشىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش.

4. بۇ بابنىڭ مثال پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِتَّسَرَ يَتَّسِرُ» نىڭ مَصْدَر شەكلى «اِتِّسَارٌ» كېلىدۇ. بۇ «اِفْتِعَال» غا باراۋەر ئەمەس، ئەسلىسى «اِيْتِسَارٌ» باراۋەر. بۇ ھەقتىكى تەھلىل يۇقىرىدا بايان قىلىندى. اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللا- رىنىڭ مصدر شەكلىدىن بارلىق مُشْتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلە- رىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِتَّسَرَ	(ماضى)	مُتَّسِرٌ	(اسم فاعل)
يَتَّسِرُ	(مضارع)	مُتَّسَرٌ	(اسم مفغول)
اِتَّسِرْ	(امر)	مُتَّسَرٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَتَّسِرْ	(جحد)	مُتَّسَرٌ	(اسم مكان)
لَايَتَّسِرُ	نفى)		
لَاتَتَّسِرْ	(نهى)		

5. بۇ بابنىڭ اجوف واوى پېئىلى ۋەئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِقْتَاتَ يَقْتَاتُ» نىڭ مصدر شەكلى «اقتيات» كېلىدۇ.

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار- نىڭ مصدر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِقْتَاتَ	(ماضی)	مُقْتَاتٌ	(اسم فاعل)
يَقْتَاتُ	(مضارع)	مُقْتَاتٌ	(اسم مفعول)
اِقْتَتْ	(امر)	مُقْتَاتٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَقْتَتْ	(جحد)	مُقْتَاتٌ	(اسم مكان)
لَايَقْتَاتُ	(نفی)		
لَاتَقْتَتْ	(نهی)		

تەھلىل

1. «اِقْتِيَاتٌ» ئەسلىدە «اِقْتِوَاتٌ» «واو» «كلمة» نىڭ تۆتىنچى ھەرپى بولۇپ كېلىپ، ئالدى ضمة سىز بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاوْ» «يَاءْ» غا قَلِب قىلىنىپ «اِقْتِيَاتٌ» بولدى.

2. «اِقْتَاتَ يَقْتَاتُ» «اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ» گە باراۋەرئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «اِقْتَوَتَ يَقْتَوِتُ» باراۋەر. «واو» ھەرىكەتلىك ئالدى فتحة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن «واو» «الف» گە قلب قىلىنغان.

باشقا مشتق لىرنىمۇ مۇشۇنىڭغا قىياس قىلىڭ.

3. «مَاضِى مَجْهول» «اُقْتِيْتَ» كېلىدۇ، يەنى «مَاضى مَعْلوم» نىڭ ئەسلىسى «اِقْتَوَتَ»، بۇنىڭ ئاخىرىدىن ئىككىنچى ھەرپكە «كَسْرَة» ھەرىكەت بېرىلدى «اِقْتِوَتَ» بولدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى بارلىق ھەرىكەتلىك ھەرپكە «ضمة» ھەرىكەت بېرىلدى «اُقْتُوِتَ» بولدى. بۇ ھالەتتە «كسرة» «واو» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن، «واو» نىڭ كسرة» سى ئالدىدىكى ھەرپكە بېرىلىپ ئاندىن كېيىن «اُقْتِوْتَ» بولدى. بۇ شەكلىنىڭ «واو» ى ساكىن،

ئالدى كسرة لىك بولغانلىقى ئۈچۈن‌بۇ «واو» «ياء» غا قَلِب قىلىنىپ «اُقْتِيَتْ» بولدى.

6. بۇ بابنىڭ اجوف يائى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِبْتَاعَ يَبْتَاعُ» نىڭ مصدر شەكلى «اِبْتِيَاعٌ» (ساتماق)

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِبْتَاعَ	(ماضى)	مُبْتَاعٌ	(اسم فاعل)
يَبْتَاعُ	(مضارع)	مُبْتَاعٌ	(اسم مفعول)
اِبْتَعْ	(امر)	مُبْتَاعٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَبْتَعْ	(جحد)	مُبْتَاعٌ	(اسم مكان)
لَايَبْتَاعُ	(نفى)		
لَاتَبْتَعْ	(نهى)		

7. بۇ بابنىڭ ناقص پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِخْتَفٰى يَخْتَفِي» نىڭ مصدر شەكلى «اِخْتِفَاءٌ» (يوشۇرۇنماق)

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-
نىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق
لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە
ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِخْتَفٰى	(ماضى)	مُخْتَفٍ	(اسم فاعل)
يَخْتَفِي	(مضارع)	مُخْتَفًى	(اسم مفعول)
اِخْتَفِ	(امر)	مُخْتَفًى	(اسم زمان)
لَمْ يَخْتَفِ	(جحد)	مُخْتَفًى	(اسم مكان)
لَايَخْتَفِي	(نفى)		
لَاتَخْتَفِ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشى ۋە اعلال قىلىنىشى «رَمْيَة» نىڭ مشتق
لىرىنىڭ تۈرلىنىش ۋە اعلال قىلىنىشلىرىغا قىياس قىلىنىڭ.

8. بۇ بابنىڭ لفيف پېئىلى ۋە ئۇنىڭ
مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِحْتَوى يَحْتَوى» نىڭ مصدر شەكلي «اِحْتِوَاء» (ئۆز ئىچىگە
ئالماق، توپلىماق)

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-
نىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق‌لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەر-
نىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلار-
نىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِحْتَوى	(ماضى)	مُحْتَوٍ	(اسم فاعل)
يَحْتَوِي	(مضارع)	مُحْتَوًى	(اسم مفعول)

اِحْتَوِ	(امر)	مُحْتَوًى	(اسم زمان)
لَمْ يَحْتَوِ	(جحد)	مُحْتَوًى	(اسم مكان)
لَايَحْتَوِي	(نفى)		
لَاتَحْتَوِ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۇرلىنىشىنى ۋە اعلال قىلىنىشنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ مشتق لەرنىڭ تۇرلىنىش ۋە اعلال قىلىنىشىغا قىياس قىلىڭ.

9. بۇ بابنىڭ ملتوى پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«اِتَّقٰى يَتَّقِي» نىڭ مصدر شەكلى «اِتِّقَاءٌ» كېلىدۇ (ساقلاناماق). بۇ «اِفْتِعَالٌ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى «اِوْتِقَايٌ» باراۋەر. بۇ ھەقتىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەھلىلىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ مشتق لەرگە قىياس قىلىڭ.

اَقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

اِتَّقٰى	(ماضى)	مُتَّقٍ	(اسم فاعل)
يَتَّقِي	(مضارع)	مُتَّقًى	(اسم مفعول)
اِتَّقِ	(امر)	مُتَّقًى	(اسم زمان)
لَمْ يَتَّقِ	(جحد)	مُتَّقًى	(اسم مكان)
لَايَتَّقِي	(نفى)		
لَاتَتَّقِ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشىنى ۋە اعلال قىلىنىشلىرىنى يۇقىرىدا ئۆتكەن مۇناسىپ مىشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشى ۋە اعلال قىلىنىشلىرىغا قىياس قىلىڭ.

27- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى مصدرلەردىن مشتق لىرىنى كەلتۈرۈڭ ۋە اقسام لىرىنى بايان قىلىپ بارلىق تۈرلىنىشتە تۈرلەڭ.

اِتِّخَاذ اِتِّكَاء اِحْتِيَاط
اِهْتِدَاء اِدِّكَار اِتِّعَاذ
اِخْتِيَار اِشْتِرَاك اِرْتِبَاط
اِتِّفَاق اِحْتِلَال اِشْتِدَاد

28- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكىنى ئوقۇپ ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1. فَاِنْ تَتَّعِدْنِي أُتَّعِدْكَ بِمِثْلِهَا.
2. اَلْمُتَّقُونَ فِي سَعَادَةٍ وَنَعِيْمٍ.
3. اِتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ.
4. «اَمَّنْ يُجِيْبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ.»
5. اِزْدَانَ الْاِجْتِمَاعُ بِحُضُورِكَ.
6. «هُوَالَّذِى اَنْزَلَ السَّكِيْنَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِيْنَ لِيَزْدَادُوا اِيْمَانًا»
7. «لايتحذ المومنون الكافرين اولياء من دون المومنين»
8. لَانَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ»

يەككە سۆزلەر

إِتَّكَأَ يَتَّكِئُ اِتِّكَاءٌ	يۆلەنمەك	اِتَّخَذَ يَتَّخِذُ اِتِّخَاذٌ	تۇتۇۋالماق، قىلىۋالماق
اِهْتَدَى يَهْتَدِى اِهْتِدَاءٌ	يول تاپماق	اِدَّكَرَ يَدَّكِرُ اِدِّكَارٌ	ئەسلىمەك، يادلىماق
اِشْتَرَكَ يَشْتَرِكُ اِشْتِرَاكٌ	قاتناشماق	اِرْتَبَطَ يَرْتَبِطُ اِرْتِبَاطٌ	باغلانماق
اِحْتَلَّ يَحْتَلُّ اِحْتِلَالٌ	ئىگىلىۋالماق	اِشْتَدَّ يَشْتَدُّ اِشْتِدَادٌ	قاتتىق بولماق
اِزْدَانَ يَزْدَانُ اِزْدِيَانٌ	زىننەتلىمەك	سَكِيْنَةٌ	خاتىرجەملىك

5. اِنْفِعَالٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِى نىڭ بەشىنچى بابى هَمْزَةْ وَصْلِيَةْ بىلەن نون قوشۇلۇپ كەلگەن «اِنْفَعَل يَنْفَعِلُ بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِنْفِعَالٌ» بَابِ دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇنىڭ مَصْدر شەكلى قائىدىلىك هالدا مۇشۇ بىر خىللا ۋەزىندە كېلىدۇ.

بۇ بابتىكى زىيادىلىك ئالامتى بولغان «همزة» ۋە «نون» «اِفْتِعَال» بابىغا ئوخشاش مُطَاوَعَةنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ. يەنى باشقا پېئىللارنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ. شۇڭلاشقا، بۇ بابتا كەلگەن پېئىللار «لَازِم» پېئىللار هېسابلىنىدۇ. شۇنىڭدەك، هېسسي هەركەتلەر ئىپادىلەنگەن پېئىللاردىنلا ياسىلىدۇ.

مەسىلەن:

قَطَعْتُهُ فَانْقَطَعَ

ئۇنى كەستىم، ئاندىن ئۇ كېسىلدى.

كَسَّرْتُهُ فَانْكَسَرَ

ئۇنى سۇندۇردۇم، ئاندىن ئۇ سۇندى.

اَطْلَقْتُهُ فَانْطَلَقَ.

ئۇنى قويۇپ بەردىم، ئاندىن يۈرۈپ كەتتى.

بۇ باب ھېسسي ھەربىر كەلىمىنىڭ پېئىللارغا مەنسۇپ بولغانلىقى ئۈچۈن، عَلَّمْتُهُ فَانْعَلَمَ، فَهَّمْتُهُ فَانْفَهَمَ دېيىلمەيدۇ.

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِنْفَصَلَ يَنْفَصِل نىڭ مصدر شەكلى «اِنْفِصَالْ» كېلىدۇ.

آقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللا-رنىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِنْفَصَلَ	(ماضى)	مُنْفَصِلٌ	(اسم فاعل)
يَنْفَصِلُ	(مضارع)	مُنْفَصَلٌ	(اسم مفعول)
اِنْفَصِلْ	(امر)	مُنْفَصَلٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَنْفَصِلْ	(جحد)	مُنْفَصَلٌ	(اسم مكان)
لَايَنْفَصِلُ	(نفى)		
لَاتَنْفَصِلْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە تۈرلىنىشى

ضَمَائِرُ	مَاضِى		مُضَارِع		جَحد		نَفِى	نَهِى	اَمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	اِنْفَصَلَ	اُنْفُصِلَ	يَنْفَصِلُ	يُنْفَصَلُ	لَمْ يَنْفَصِلْ	لَمْ يُنْفَصَلْ	لَا يَنْفَصِلُ	لَا يَنْفَصِلْ	
هما	اِنْفَصَلَا	اُنْفُصِلَا	يَنْفَصِلَانِ	يُنْفَصَلَانِ	لَمْ يَنْفَصِلَا	لَمْ يُنْفَصَلَا	لَا يَنْفَصِلَانِ	لَا يَنْفَصِلَا	
هم	اِنْفَصَلُوا	اُنْفُصِلُوا	يَنْفَصِلُونَ	يُنْفَصَلُونَ	لَمْ يَنْفَصِلُوا	لَمْ يُنْفَصَلُوا	لَا يَنْفَصِلُونَ	لَا يَنْفَصِلُوا	
هي	اِنْفَصَلَتْ	اُنْفُصِلَتْ	تَنْفَصِلُ	تُنْفَصَلُ	لَمْ تَنْفَصِلْ	لَمْ تُنْفَصَلْ	لَا تَنْفَصِلُ	لَا تَنْفَصِلْ	
هما	اِنْفَصَلَتَا	اُنْفُصِلَتَا	تَنْفَصِلَانِ	تُنْفَصَلَانِ	لَمْ تَنْفَصِلَا	لَمْ تُنْفَصَلَا	لَا تَنْفَصِلَانِ	لَا تَنْفَصِلَا	
هن	اِنْفَصَلْنَ	اُنْفُصِلْنَ	يَنْفَصِلْنَ	يُنْفَصَلْنَ	لَمْ يَنْفَصِلْنَ	لَمْ يُنْفَصَلْنَ	لَا يَنْفَصِلْنَ	لَا يَنْفَصِلْنَ	
انت	اِنْفَصَلْتَ	اُنْفُصِلْتَ	تَنْفَصِلُ	تُنْفَصَلُ	لَمْ تَنْفَصِلْ	لَمْ تُنْفَصَلْ	لَا تَنْفَصِلُ	لَا تَنْفَصِلْ	اِنْفَصِلْ
انتما	اِنْفَصَلْتُمَا	اُنْفُصِلْتُمَا	تَنْفَصِلَانِ	تُنْفَصَلَانِ	لَمْ تَنْفَصِلَا	لَمْ تُنْفَصَلَا	لَا تَنْفَصِلَانِ	لَا تَنْفَصِلَا	اِنْفَصِلَا
انتم	اِنْفَصَلْتُمْ	اُنْفُصِلْتُمْ	تَنْفَصِلُونَ	تُنْفَصَلُونَ	لَمْ تَنْفَصِلُوا	لَمْ تُنْفَصَلُوا	لَا تَنْفَصِلُونَ	لَا تَنْفَصِلُوا	اِنْفَصِلُوا
انت	اِنْفَصَلْتِ	اُنْفُصِلْتِ	تَنْفَصِلِينَ	تُنْفَصَلِينَ	لَمْ تَنْفَصِلِي	لَمْ تُنْفَصَلِي	لَا تَنْفَصِلِينَ	لَا تَنْفَصِلِي	اِنْفَصِلِي
انتما	اِنْفَصَلْتُمَا	اُنْفُصِلْتُمَا	تَنْفَصِلَانِ	تُنْفَصَلَانِ	لَمْ تَنْفَصِلَا	لَمْ تُنْفَصَلَا	لَا تَنْفَصِلَانِ	لَا تَنْفَصِلَا	اِنْفَصِلَا
انتن	اِنْفَصَلْتُنَّ	اُنْفُصِلْتُنَّ	تَنْفَصِلْنَ	تُنْفَصَلْنَ	لَمْ تَنْفَصِلْنَ	لَمْ تُنْفَصَلْنَ	لَا تَنْفَصِلْنَ	لَا تَنْفَصِلْنَ	اِنْفَصِلْنَ
انا	اِنْفَصَلْتُ	اُنْفُصِلْتُ	اَنْفَصِلُ	اُنْفَصَلُ	لَمْ اَنْفَصِلْ	لَمْ اُنْفَصَلْ	لَا اَنْفَصِلُ	لَا اَنْفَصِلْ	
نحن	اِنْفَصَلْنَا	اُنْفُصِلْنَا	نَنْفَصِلُ	نُنْفَصَلُ	لَمْ نَنْفَصِلْ	لَمْ نُنْفَصَلْ	لَا نَنْفَصِلُ	لَا نَنْفَصِلْ	

-2-

مشتق ئىسملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسما مشتقه / عددونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمان	اِسْمُ مَكان
وَاحِدمُذَكَّرٍ	مُنْفَصِلٌ	مُنْفَصَلٌ	مُنْفَصَلٌ	مُنْفَصَلٌ
مُثَنَّي مُذَكَّرٍ	مُنْفَصِلَانِ	مُنْفَصَلَانِ	مُنْفَصَلَانِ	مُنْفَصَلَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٍ	مُنْفَصِلُونَ	مُنْفَصَلُونَ	مُنْفَصَلُونَ	مُنْفَصَلُونَ
وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	مُنْفَصِلَةٌ	مُنْفَصَلَةٌ		
مُثَنَّي مُؤَنَّثٍ	مُنْفَصِلَتَانِ	مُنْفَصَلَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	مُنْفَصِلَاتٌ	مُنْفَصَلَاتٌ		

2. بۇ بابنىڭ «مُضَاعَفٌ» پېئىلى اِنْقَضَّ يَنْقَضُّ كېلىدۇ، مصدر شەكلى اِنْقِضَاضٌ. (پاراكەندە بولماق)

3. «اَجْوَف وَاوِى» پېئىلى اِنْقَادَ يَنْقَادُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى اِنْقِيَادٌ. بۇنىڭ اعلال ئۆزگىرىشلىرى اِقْتِيَاتٌ نىڭ مشتق لىرىنىڭ ئۆزگىرىشلىرى بىلەن ئوخشاش.

4. بۇ بابنىڭ «اَجْوَف يائى» پېئىلى اِنْقَاسَ يَنْقَاسُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى اِنْقِيَاسٌ. (سېلىشتۇرماق)

5. بۇ بابنىڭ «نَاقِص» پېئىلى اِنْجَلٰى يَنْجَلِى كېلىدۇ. مَصْدر شەكلى اِنْجِلَاءٌ. (ئېچىلماق)

اِنْجَلٰى يَنْجَلِى «اِنْفَعَلَ يَنْفَعِلُ» گە باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى اِنْجَلَوَ يَنْجَلِوُ باراۋەر. «وَاو» كلمة نىڭ بىر تەرىپىدە كېلىپ ئالدى ضمة سىز بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاو» نى مَاضِىدا اَلِف

گه قلب قىلىنىپ، مُضَارِعدا «ياء» نىڭ ضمة سى حذف قىلىنغان.

6. بۇ بابنىڭ «لَفِيْف» پېئىلى اِنْزَوَى يَنْزَوِى كېلىدۇ. مصدر شەكلى «اِنْزِوَاءٌ». (بۇلۇڭغا بېرىپ تۇرماق)

بۇ بابتا «مُلْتَوى» كەلمەيدۇ.

اقسام لار بويىچە بايان قىلىنغان مەزكۇر مشتق لەرنىڭ بارلىق تۇرلەنمىلىرىنى ۋە اعلال قىلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇنا- سىپ مشتق لەرنىڭ تۇرلىنىشىگە ۋە اعلال قىلىنىشىغا قىياس قىلىڭ.

29- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بە- رىڭ.

-1-

اِنْقَضُّوا	اِنْقَضَّتَا	يَنْقَضُّونَ
لَمْ يَنْقَضَّ	لَايَنْقَضُوا	اِنْقَضُّوا
مُنْقَضَّانِ	مُنْقَضٌّ	اِنْقَاسَتْ
اُنْقِيْسَ	مُنْقَادٌ	مُنْقَادُونَ
مُنْقَادَةٌ	اُنْقِيْدُوا	لَمْ يَنْقَدَّ
لَايَنْقَادُ	مُنْجَلٍ	مُنْجَلِيٌ
اِنْجَلِ	لَاتَنْجَلِيَا	لَمْ تَنْجَلِيَا
لَايَنْجَلِيَانِ	لَاتَنْجَلِيَانِ	اِنْزَوِيَا
اُنْزَوَيْنَ	لَمْ يَنْزَوِ	لَايَنْزَوُونَ
لَايَنْزَوُوا	مُنْزَوٍ	مُنْزَوَى
مُنْزَوِيَانِ	مُنْزَوِيُونَ	اِنْزَوِ

1. «كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰىهَا اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰهَا».
2. يَنْبَغِي اَنْ تَتَذَكَّرَ دَائِمًا هٰذِهِ الْعِبَارَاتِ.
3. «فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ».
4. قِيْلَ لِمُشْرِكَةٍ شَارَكَتْ فِي تَعْذِيْبِ خَبَّابٍ لَاعِلَاجَ لِمَرَضِكِ. اِذَاأَرَدْتِ الشِّفَاءَ يُنْكَوَي رَأْسِكِ بِالنَّارِ. فَانْكَوَى أُمُّهَا رَأْسَهَا. هٰكَذَا ذَاقَتْ مُشْرِكَةٌ مِنَ الْعَذَابِ الَّذِي صَنَعَتْهُ يُدُهَا.

يەككە سۆزلەر

طَغٰى يَطْغٰى طَغْوًا وَطُغْيَانًا	ھەددىدىن ئاشماق	اِنْبَعَثَ يَنْبَعِثُ اِنْبِعَاثٌ	ئالدىراپ چىقماق
مُنْهَمِرٌ ج مُنْهَمِرُوْنَ	قويۇلغۇچى	اِنْكَوٰى يَنْكَوِي اِنْكِوَاءً	داغلانماق

6. اِفْعِلَالٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِي نىڭ ئالتىنجى بابى هَمْزَةُوَصْلِيَةٌ بىلەن پەيدا بولىدۇ. نىڭ «عَيْن» دىن كېيىن بىرلام قوشۇلۇپ كەلگەن «اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِفْعِلَالٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭ مَصْدَرْ شەكلى باشقا مَزِيْد پەيدا بولىدىغان مَصْدَر شەكلىگە ئوخشاش قائىدىلىك ھالدا مەزكۇر بىر خىللا ۋەزىندە كېلىدۇ. بۇ بابتىكى زىيادىلىك ئالامىتى بولغان «هَمْزَة» ۋە «لَام» كۆپىنچە رەڭ ياكى ئەيىب - نۇقسانىنى ئىپادىلەشتە مۇبالىغە قىلىش ئۈچۈن كېلىپ ھەمىشە پەيدا بولۇپ كېلىدۇ.

مەسلەن:

إِحْمَرَّ ، إِبْيَضَّ

بەك قىزىرىپ كەتتى. بەك ئاقىرىپ كەتتى.

إِعْوَرَّ ، إِعْوَجَّ

كۆزى بەك كۆرمەس بولۇپ كەتتى، بەك ئەگىرلەپ كەتتى.

«إِفْعَلَّ يَفْعَلُّ» ئەسلىدە «إِفْعَلَلَ يَفْعَلِلُ» ئىدى. بىرىنچى لام نىڭ ھەرىكىتى تاشلىنىپ، بىرىنچى لام ئىككىنچى لام غا ادغام قىلىنغان.

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭمورفو لوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

إِحْمَرَّ يَحْمَر نىڭ مصدر شەكلى احمرار كېلىدۇ.

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسلەن:

إِحْمَرَّ	(ماضى)	مُحْمَرٌّ	(اسم فاعل)
يَحْمَرُّ	(مضارع)	مُحْمَرٌّ	(اسم مفعول)
إِحْمَرَّ	(امر)	مُحْمَرٌّ	(اسم زمان)
لَمْ يَحْمَرَّ	(جحد)	مُحْمَرٌّ	(اسم مكان)
لَايَحْمَرُّ	(نفى)		
لَاتَحْمَرَّ	(نهى)		

سالم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

مشتق پېئللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضَمَائِر	مَاضِى		مُضَارِع		جَحَد		نَفِى	نَهِى	اَمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	اِحْمَرَّ	اُحْمِرَّ	يَحْمَرُّ	يُحْمَرُّ	لَمْ يَحْمَرَّ	لَمْ يُحْمَرَّ	لَا يَحْمَرُّ	لَا يَحْمَرَّ	
هما	اِحْمَرَّا	اُحْمِرَّا	يَحْمَرَّانِ	يُحْمَرَّانِ	لَمْ يَحْمَرَّا	لَمْ يُحْمَرَّا	لَا يَحْمَرَّانِ	لَا يَحْمَرَّا	
هم	اِحْمَرُّوا	اُحْمِرُّوا	يَحْمَرُّونَ	يُحْمَرُّونَ	لَمْ يَحْمَرُّوا	لَمْ يُحْمَرُّوا	لَا يَحْمَرُّونَ	لَا يَحْمَرُّوا	
هي	اِحْمَرَّتْ	اُحْمِرَّتْ	تَحْمَرُّ	تُحْمَرُّ	لَمْ تَحْمَرَّ	لَمْ تُحْمَرَّ	لَا تَحْمَرُّ	لَا تَحْمَرَّ	
هما	اِحْمَرَّتَا	اُحْمِرَّتَا	تَحْمَرَّانِ	تُحْمَرَّانِ	لَمْ تَحْمَرَّا	لَمْ تُحْمَرَّا	لَا تَحْمَرَّانِ	لَا تَحْمَرَّا	
هن	اِحْمَرَرْنَ	اُحْمِرِرْنَ	يَحْمَرِرْنَ	يُحْمَرَرْنَ	لَمْ يَحْمَرِرْنَ	لَمْ يُحْمَرَرْنَ	لَا يَحْمَرِرْنَ	لَا يَحْمَرِرْنَ	
انت	اِحْمَرَرْتَ	اُحْمِرِرْتَ	تَحْمَرُّ	تُحْمَرُّ	لَمْ تَحْمَرَّ	لَمْ تُحْمَرَّ	لَا تَحْمَرُّ	لَا تَحْمَرَّ	اِحْمَرَّ
انتما	اِحْمَرَرْتُمَا	اُحْمِرِرْتُمَا	تَحْمَرَّانِ	تُحْمَرَّانِ	لَمْ تَحْمَرَّا	لَمْ تُحْمَرَّا	لَا تَحْمَرَّانِ	لَا تَحْمَرَّا	اِحْمَرَّا
انتم	اِحْمَرَرْتُمْ	اُحْمِرِرْتُمْ	تَحْمَرُّونَ	تُحْمَرُّونَ	لَمْ تَحْمَرُّوا	لَمْ تُحْمَرُّوا	لَا تَحْمَرُّونَ	لَا تَحْمَرُّوا	اِحْمَرُّوا
انت	اِحْمَرَرْتِ	اُحْمِرِرْتِ	تَحْمَرِّينَ	تُحْمَرِّينَ	لَمْ تَحْمَرِّي	لَمْ تُحْمَرِّي	لَا تَحْمَرِّينَ	لَا تَحْمَرِّي	اِحْمَرِّي
انتما	اِحْمَرَرْتُمَا	اُحْمِرِرْتُمَا	تَحْمَرَّانِ	تُحْمَرَّانِ	لَمْ تَحْمَرَّا	لَمْ تُحْمَرَّا	لَا تَحْمَرَّانِ	لَا تَحْمَرَّا	اِحْمَرَّا
انتن	اِحْمَرَرْتُنَّ	اُحْمِرِرْتُنَّ	تَحْمَرِرْنَ	تُحْمَرَرْنَ	لَمْ تَحْمَرِرْنَ	لَمْ تُحْمَرَرْنَ	لَا تَحْمَرِرْنَ	لَا تَحْمَرِرْنَ	اِحْمَرِرْنَ
انا	اِحْمَرَرْتُ	اُحْمِرِرْتُ	اَحْمَرُّ	اُحْمَرُّ	لَمْ اَحْمَرَّ	لَمْ اُحْمَرَّ	لَا اَحْمَرُّ	لا احمر	
نحن	اِحْمَرَرْنَا	اُحْمِرِرْنَا	نَحْمَرُّ	نُحْمَرُّ	لَمْ نَحْمَرَّ	لَمْ نُحْمَرَّ	لَا نَحْمَرُّ	لا نحمر	

مشتق ئىسملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

الاسماء مشتقة / عَدَدُونَوْع	اِسْمُ فَاعِلْ	اِسْمُ مَفْعُولْ	اِسْمُ زَمَانِ	اِسْمُ مَكَانِ
وَاحِدمُذَكَّرٌ	مُحْمَرٌّ	مُحْمَرٌّ	مُحْمَرَّةٌ	مُحْمَرٌّ
مُثَنَّىمُذَكَّرٌ	مُحْمَرَّانِ	مُحْمَرَّانِ	مُحْمَرَّتَانِ	مُحْمَرَّانِ
جَمْعُمُذَكَّرٌ	مُحْمَرُّونَ	مُحْمَرُّونَ	مُحْمَرُّونَ	مُحْمَرُّونَ
وَاحِدَةمُؤَنَّثٌ	مُحْمَرَّةٌ	مُحْمَرَّةٌ		
مُثَنَّىمُؤَنَّثٌ	مُحْمَرَّتَانِ	مُحْمَرَّتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٌ	مُحْمَرَّاتٌ	مُحْمَرَّاتٌ		

2. بۇ بابنىڭ اَجْوَف وَاوِى پېئىلى اِسْوَدَّ يَسْوَدُّ كېلىدۇ. مَصْدَر شەكلى اِسْوِدَادٌ. (قارايماق)

3. بۇ بابنىڭ اَجْوَف يائى پېئىلى اِبْيَضَّ يَبْيَضُّ كېلىدۇ. مصدر شەكلى اِبْيِضَاضٌ. (ئاقارماق)

4. بۇ بابنىڭ «نَاقِص» پېئىلى اِرْعَوَى يَرْعَوِى كېلىدۇ. مصدر شەكلى اِرْعِوَاءٌ. (يامان ئىشلاردىن ساقلانماق)

تەھلىل

1. بۇ بابنىڭ «نَاقِص» دىن باشقىسى اِسْمُ فَاعِل، اِسْمُ مَفْعُول، اِسْم زَمان، اِسْم مَكَان صيغة لىرى، شەكىل جەھەتتىن ئوخشاق. بۇلار جۈملىدىكى ئورنىغا قاراپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

2. اِرْعَوَى يَرْعَوِى ئەسلىدە اِرْعَوَوَ يَرْعَوِوُ ئىدى. ئاخىرقى «واو» كلمة نىڭ بىر تەرىپىدە كەلگەنلىكى ۋە «واو» نىڭ ئالدى

ضمة سىز بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ «وَاوْ» «ياء» غا قَلِب قىلىنىپ اِزْعَوَيَ يَزْعَوِيُ بولۇپ بۇ «ياء» ماضى دا «اَلِف» كه قَلِب قىلىنىدى. مُضَارِع دا ضَمَّة سى حذف قىلىنىدى.

بۇنىڭدا تەلەپپۇز قىلىش قىيىنچىلىقىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، اِزْعَوَّ يَزْعَوُّ دەپ ادغام بىلەن يېزىلمايدۇ ۋە ئوقۇلمايدۇ.

مەزكۇر مصدرلەردىن شاخلىنىپ چىققان بارلىق مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشى «سَالِم» مشتق لىرىنىڭ بارلىق تۈرلىنىشىگه ئوخشاش.

30- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكى هەربىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

-1-

مُسْوَدٌّ	مُسْوَدَّاتٌ	لَمْ يَسْوَدُّوا
اِسْوَدَدْنَ	لَايَسْوَدِّ	اِسْوَدَدْنَ
اِسْوَدَّا	اِبْيَضُّوا	اِبْيَضِّي
لَايَبْيَضُّوا	مُبْيَضُّونَ	مُزْعَوٍ
مُزْعَوِيَانِ	مُزْعَوًى	مُزْعَوِيَاتٌ

-2-

1. «يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَاَمَّا الَّذِيْنَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ وَ اَمَّا الَّذِيْنَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِاللّٰهِ هُمْ فِيْهَا خَالِدُونَ»
2. اَقْبَلَ الرَّبِيْعُ وَاخْضَرَّتِ الْاَشْجَارُ
3. بَعْدَ مَا اِعْوَرَّ هٰذَا الشَّيْخُ اِتَّكَأَ عَلٰى عَصًا مُعْوَجٍّ

يەككە سۆزلەر

خَالِدٌ ج خَالِدُونَ	مەڭگۈ قالغۇچى	وَجْهٌ ج وُجُوهٌ	يۈز
كَفَرَ يَكْفُرُ كُفْرٌ	ئىنكار قىلماق	رَبِيْعٌ	باھار
أَقْبَلَ يُقْبِلُ إِقْبَالٌ	يېتىپ كەلمەك	مُعْوَجٌّ	ئەگمەچ

7. تَفَعُّلٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِى نىڭ يەتتىنچى بابى «تَاء» ۋە تەكرارلانغان «عين» قوشۇلۇپ كەلگەن «تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «تَفَعُّلٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇ بابنىڭ مصدر شەكلى باشقا مزيد پېئىللارنىڭ مصدر شەكلىگە ئوخشاش قائىدىلىك ھالدا يۇقىرىدىكى بىر خىللا ۋەزىندە كېلىدۇ.

بۇ بابتىكى زىيادىلىك ئالامىتى بولغان «تاء» ۋە «تضعيف» تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

(1) فَعَّلَ بابىغا «مُطَاوَعَة» يەنى ئۇنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

عَلَّمْتُ خَالِدًا فَتَعَلَّمَ

خالىدقا ئۆگەتتىم، ئاندىن ئۆگىنىۋالدى.

كَسَّرْتُ الزُّجَاجَ فَتَكَسَّرَ

شىشىنى سۇندۇردۇم، ئاندىن ئۇ سۇنۇپ كەتتى.

(2) اتخاذ يەنى ئۆزىگە مەنسۇپ قىلىۋېلىش مەنىسىنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

تَوَسَّدَ الْفَقِيْرُ ثَوْبَهُ

كەمبەغەل ئادەم كىيىمىنى ياستۇق قىلىۋالدى.

(3) تَكَلُّفْ نى يەنى مەلۇم بىر ئىش ياكى بىر مەلۇم سۈپەتنى مەيدانغا چىقىرىشقا ئورۇنۇشنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

تَصَبَّرْتُ، تَشَبَّهْتُ

سەۋر قىلىشقا ئۇرۇندۇم، ئوخشىماقچى بولدۇم.

(4) ئۆزىنى تارتىش مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

تَحَرَّجَ الْعَامِلُ

ئىشچى قىينىچىلىقتىن ئۆزىنى تارتتى.

تَهَجَّدَ الزَّاهِدُ

تەقۋادار ئۇيقۇدىن ئۆزىنى تارتتى.

(5) تەلەپنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

تَعَجَّلَ الشَّيْءَ

ئۇ مەلۇم بىر ئىشنى تېز قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

تَبَيَّنَهُ

ئۇنى بايان قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

1. بۇ بابنىڭ سالم پېئىلى ۋە ئۇنىڭمورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

«تَعَلَّمَ يَتَعَلَّمُ» نىڭ مصدر شەكلى تَعَلُّمًا كېلىدۇ. اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-

نىڭ مصدر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

تَعَلَّمَ	(ماضى)	مُتَعَلِّمٌ	(اسم فاعل)
يَتَعَلَّمُ	(مضارع)	مُتَعَلَّمٌ	(اسم مفعول)
تَعَلَّمْ	(امر)	مُتَعَلَّمٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَتَعَلَّمْ	(جحد)	مُتَعَلَّمٌ	(اسم مكان)
لَايَتَعَلَّمُ	(نفى)		
لَاتَتَعَلَّمْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضمائر	ماضى		مضارع		جحد		نفى	نهى	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	نَعَلَّمَ	نُعِّلَمَ	يَتَعَلَّمُ	يُتَعَلَّمُ	لَمْ يَتَعَلَّمْ	لَمْ يُتَعَلَّمْ	لَايَتَعَلَّمُ	لَايَتَعَلَّمْ	
هما	نَعَلَّمَا	نُعِّلَمَا	يَتَعَلَّمَانِ	يُتَعَلَّمَانِ	لَمْ يَتَعَلَّمَا	لَمْ يُتَعَلَّمَا	لَايَتَعَلَّمَانِ	لَايَتَعَلَّمَا	
هم	نَعَلَّمُوا	نُعِّلَمُوا	يَتَعَلَّمُونَ	يُتَعَلَّمُونَ	لَمْ يَتَعَلَّمُوا	لَمْ يُتَعَلَّمُوا	لَايَتَعَلَّمُونَ	لَايَتَعَلَّمُوا	
هي	نَعَلَّمَتْ	نُعِّلَمَتْ	تَتَعَلَّمُ	تُتَعَلَّمُ	لَمْ تَتَعَلَّمْ	لَمْ تُتَعَلَّمْ	لَاتَتَعَلَّمُ	لَاتَتَعَلَّمْ	
هما	نَعَلَّمَتَا	نُعِّلَمَتَا	تَتَعَلَّمَانِ	تُتَعَلَّمَانِ	لَمْ تَتَعَلَّمَا	لَمْ تُتَعَلَّمَا	لَاتَتَعَلَّمَانِ	لَاتَتَعَلَّمَا	
هن	نَعَلَّمْنَ	نُعِّلَمْنَ	يَتَعَلَّمْنَ	يُتَعَلَّمْنَ	لَمْ يَتَعَلَّمْنَ	لَمْ يُتَعَلَّمْنَ	لَايَتَعَلَّمْنَ	لَايَتَعَلَّمْنَ	

انت	تَعَلَّمْتَ	تُعَلِّمْتَ	تَتَعَلَّمُ	لَمْ تَتَعَلَّمْ	لَمْ تُتَعَلِّمْ	لَا تَتَعَلَّمْ	لَا تَتَعَلَّمْ	تَعَلَّمْ
انتما	تَعَلَّمْتُمَا	تُعَلِّمْتُمَا	تَتَعَلَّمَانِ	لَمْ تَتَعَلَّمَا	لَمْ تُتَعَلِّمَا	لَا تَتَعَلَّمَانِ	لَا تَتَعَلَّمَا	تَعَلَّمَا
انتم	تَعَلَّمْتُمْ	تُعَلِّمْتُمْ	تَتَعَلَّمُونَ	لَمْ تَتَعَلَّمُوا	لَمْ تُتَعَلِّمُوا	لَا تَتَعَلَّمُونَ	لَا تَتَعَلَّمُوا	تَعَلَّمُوا
انت	تَعَلَّمْتِ	تُعَلِّمْتِ	تَتَعَلَّمِينَ	لَمْ تَتَعَلَّمِي	لَمْ تُتَعَلِّمِي	لَا تَتَعَلَّمِينَ	لَا تَتَعَلَّمِي	تَعَلَّمِي
انتما	تَعَلَّمْتُمَا	تُعَلِّمْتُمَا	تَتَعَلَّمَانِ	لَمْ تَتَعَلَّمَا	لَمْ تُتَعَلِّمَا	لَا تَتَعَلَّمَانِ	لَا تَتَعَلَّمَا	تَعَلَّمَا
انتن	تَعَلَّمْتُنَّ	تُعَلِّمْتُنَّ	تَتَعَلَّمْنَ	لَمْ تَتَعَلَّمْنَ	لَمْ تُتَعَلِّمْنَ	لَا تَتَعَلَّمْنَ	لَا تَتَعَلَّمْنَ	تَعَلَّمْنَ
انا	تَعَلَّمْتُ	تُعَلِّمْتُ	أَتَعَلَّمُ	لَمْ أَتَعَلَّمْ	لَمْ أُتَعَلِّمْ	لَا أَتَعَلَّمُ	لَا أَتَعَلَّمُ	
نحن	تَعَلَّمْنَا	تُعَلِّمْنَا	نَتَعَلَّمُ	لَمْ نَتَعَلَّمْ	لَمْ نُتَعَلِّمْ	لَا نَتَعَلَّمُ	لَا نَتَعَلَّمُ	

مشتق ئىسملار ۋە تۈرلىنىشى

-2-

اسماء مشتقة / عَدَدُ ونَوعُ	اِسْمُ فَاعِلٍ	اِسْمُ مَفْعُولٍ	اِسْمُ زَمَانٍ	اِسْمُ مَكَانٍ
واحدمذكر	مُتَعَلِّمٌ	مُتَعَلَّمٌ	مُتَعَلَّمٌ	مُتَعَلَّمٌ
مثنى مذكر	مُتَعَلِّمَانِ	مُتَعَلَّمَانِ	مُتَعَلَّمَانِ	مُتَعَلَّمَانِ
جمع مذكر	مُتَعَلِّمُونَ	مُتَعَلَّمُونَ	مُتَعَلَّمُونَ	مُتَعَلَّمُونَ
واحدةمؤنث	مُتَعَلِّمَةٌ	مُتَعَلَّمَةٌ		

مُثَنَّىمُؤَنَّثْ	مُتَعَلِّمَتَانِ	مُتَعَلَّمَتَانِ		
جَمْعمُؤَنَّثْ	مُتَعَلِّمَاتْ	مُتَعَلَّمَاتْ		

«تَفَعُّلْ، تَفَاعُلْ، تَفَعْلُلْ» بابلىرىنىڭ «تاء» سىنىڭ حذف قىلىنىشى

«تفعل، تفاعل، تفعلل» بابلىرىنىڭ صيغة لىرىدە كەلگەن ئىككى «تاء» نىڭ بىرسىنى حذف قىلىشقا بولىدۇ.

تَصَدَّى، تَلَظَّى، تَنَزَّلَ دېگەن سۆزلەرگە ئوخشاش بۇلار ئەسلىدە تَتَصَدَّى، تَتَلَظَّى، تَتَنَزَّلُ ئىدى.

ئەگەر بۇيرۇق پېئىلى ياساشقا توغرا كەلسە، ئەسلىدىكى «تاء» ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

2. بۇ بابنىڭ «مُضَاعَفْ» پېئىلى تَجَدَّدَ يَتَجَدَّدُ مصدر شەكلى «تَجَدُّدْ» كېلىدۇ. (يېڭىلانماق)

3. بۇ بابنىڭ «مِثَال وَاوِي» پېئىلى تَوَرَّدَ يَتَوَرَّدُ، مصدر شەكلى تَوَرُّدْ كېلىدۇ. (گۈل شەكلىگە كىرمەك)

4. بۇ بابنىڭ «مِثَال يَائِي» پېئىلى تَيَسَّرَ يَتَيَسَّرُ، مصدر شەكلى تَيَسُّرْ كېلىدۇ. (ئاسان بولماق)

5. بۇ بابنىڭ «اَجْوَف وَاوِي» پېئىلى تَصَوَّرَ يَتَصَوَّرُ، مصدر شەكلى تَصَوُّر كېلىدۇ. (تەسەۋۋۇر قىلماق)

6. بۇ بابنىڭ «اَجْوَف يَائِي» پېئىلى تَحَيَّرَ يَتَحَيَّرُ، مصدر شەكلى تَحَيُّرْ كېلىدۇ. (ھەيران قالماق)

7. بۇ بابنىڭ «نَاقِص» پېئىلى تَقَضَّى يَتَقَضَّى، مصدر شەكلى تَقَضِّيْ كېلىدۇ. (پۇتۇنلەي يوقالماق)

8. بۇ بابنىڭ «لَفِيف وَاوِي» پېئىلى تَرَوّٰى يَتَرَوّٰى، مصدر شەكلى تَرَوِّيْ كېلىدۇ. (ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرماق)

9. بۇ بابنىڭ «لَفِيف يَائِي» پېئىلى تَزَيّ يَتَزَيّٰ، مصدر شەكلى «تَزَيِّيْ» كېلىدۇ. (ياسانماق)

10. بۇ بابنىڭ «ملتوى» پېئىلى تَوَفّٰى يَتَوَفّٰى، مصدر شەكلى «تَوَفِّيْ» كېلىدۇ. (ئۆلتۈرمەك)

بۇ «تَفَعّلَ يَتَفَعّلُ» غا باراۋەر ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلىسى تَوَفّيَ يَتَوَفّيُ باراۋەر.

مەزكۇر مشتق لەرنىڭ بارلىق تۈرلەنمىلىرىنى ۋە اعلال قىلىنىشلىرىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىگە ۋە اعلال قىلىنىشىغا قىياس قىلىڭ.

31- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى هەربىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

-1-

مُتَحَدِّثٌ	يَتَحَدَّثُونَ	مُتَحَلِّلَةٌ
لَمْ يَتَطَيَّبُوا	تَفَضَّلُوا	تَقَدَّمُوا
تَفَصَّحُوا	لَمْ يَتَفَصَّحُوا	مُتَوَرِّدَةٌ
تَيَسَّرَا	يَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
لَايَتَيَسَّرُ	لَاتَتَيَسَّرُ	تُصُوِّرَتْ
لَمْ تُتَصَوَّرْنَ	لَايَتَصَوَّرُونَ	مُتَصَوِّرَاتٌ
مُتَقَضٍّ	مُتَقَضَّيٍ	مُتَقَضَّيَانِ

تَرَوَّيَا	تَرَوَّوْا	يَتَرَوَّوْنَ
مُتَوَفٍّ	مُتَوَفَّىً	تُوُفِّيَ

-2-

1. تَقَدَّمَ هٰذَاالطَّالِبُ بِسُرْعَةٍ.
2. اَللَّاعِبُونَ تَسَلَّمُوا جَائِزَةَ كَأْسِ الْعَالَمِ.
3. اَيُّهَاالْمُخْلِصُونَ تَخَلَّصُوا مِنْ تَأْثِيْرِالنِّفَاقِ.
4. تَأَخَّرَتِ الطَّائِرَةُ الْيَوْمَ.
5. تَخَلَّصَ الْحَمَامُ مِنْ شَبَكَةِ الصَّيَّادِ.
6. تَتَحَدَّثُ عَائِشَةُ فِي التِّلْفَازِ.
7. يَتَطَيَّبُ الْمُصَلُّونَ قَبْلَ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ.
8. لَمْ يَتَجَمَّعِ الشُّهُوْدُ فِي الْمَحْكَمَةِ.

يەككە سۆزلەر

مُتَحَدِّثٌ ج مُتَحَدِّثُوْنَ	سۆزلىگۈچى، بايانات‌چى	مُتَحَلِّلَةٌ ج مُتَحَلِّلَاتٌ	هالال قىلىنغان
تَسَلَّمَ يَتَسَلَّمُ تَسَلُّمٌ	تاپشۇرۇپ ئالماق	كَأْسُ الْعَالَمِ	دۇنيا لوكىسى
تَخَلَّصَ يَتَخَلَّصُ تَخَلُّصٌ	قۇتۇلۇش	نِفَاقٌ	ئىككى يۈزلىمچىلىك
شَبَكَةٌ ج شَبَكَاتٌ	تور	صَيَّادٌ	ئوۋچى
تِلْفَازٌ	تېلېۋىزور	تَجَمَّعَ يَتَجَمَّعُ تَجَمُّعٌ	يىغىلىش
شُهُوْدٌ	گۇۋاهچى	مَحْكَمَةٌ	سوت

8. تَفَاعُلٌ بابى

اَلْمَزِيْدُ الثُّلَاثِي نىڭ سەككىزىنچى بابى «تاء» ۋە «فاء» دىن كېيىن «الف» قوشۇلۇپ كەلگەن تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە تَفَاعُلٌ بابى دەپ ئاتىلىدۇ. مصدر شەكلى تَفَاعُلٌ كېلىدۇ.

بۇ بابتىكى زىيادىلىك ھەرپى بولغان «تاء» وە «الف» تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

(1) بۇ بابتىكى زىيادىلىك ئالامىتى ھەرپى بولغان «تاء» ۋە «الف» ، «مُفَاعَلَةٌ» بابىغا ئوخشاش ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن كۆپ كىشىلەر ئارىسىدا ئورتاق ھاسىل بولغان ئىش ـ ھەرىكەتنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

تَجَازَبَ زَيْدٌ وَ عُمَرُ ثَوْبًا.

زەيد بىلەن ئۆمەر بىر كىيىمنى تارتىشتى.

تَخَاصَمَ زَيْدٌ وَعُمَرُو.

زەيد ۋە ئەمىر دەۋالىشىپ قالدى.

(2) يۇز بەرمىگەن ئىشنى يۇز بەرگەن قىياپەتتە كۆرسىتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ.

مەسىلەن:

تَنَاوَمَ الْوَلَدُ.

ئۇ بالا ئۇخلىغان قىياپەتكە كىرىۋالدى.

(3) بىر ئىشنىڭ تەدرىجي يۇز بېرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

تَزَايَدَ مَاءُ النَّهْرِ.

دەريانىڭ سۇيى تەدرىجي كۆپەيدى.

(4) «مُفَاعَلَةٌ» بابىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

بَاعَدْتُهُ فَتَبَاعَدَ.

ئۇنى يىراق قىلدىم، ئاندىن ئۇ يىراق بولدى.

1. بۇ بابنىڭ سالم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفو لوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

تَبَادَلَ يَتَبَادَلُ نىڭ مصدر شەكلى تَبَادُلٌ كېلىدۇ.

ئاقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ مصدر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

تَبَادَلَ	(ماضى)	مُتَبَادِلٌ	(اسم فاعل)
يَتَبَادَلُ	(مضارع)	مُتَبَادَلٌ	(اسم مفعول)
تَبَادَلْ	(امر)	مُتَبَادَلٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَتَبَادَلْ	(جحد)	مُتَبَادَلٌ	(اسم مكان)
لَا يَتَبَادَلُ	(نفى)		
لَاتَتَبَادَلْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللارۋە تۇرلىنىشى

فىئىل	مَاضِى		مُضَارِعُ		جَحْدْ		نَفِي	نَهِي	أَمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			

هو	نَبَادَلَ	نُبُودِلَ	يَتَبَادَلُ	يُتَبَادَلُ	لَمْ يَتَبَادَلْ	لَمْ يُتَبَادَلْ	لَا يَتَبَادَلْ	لَا يُتَبَادَلْ	
هما	نَبَادَلَا	نُبُودِلَا	يَتَبَادَلَانِ	يُتَبَادَلَانِ	لَمْ يَتَبَادَلَا	لَمْ يُتَبَادَلَا	لَا يَتَبَادَلَانِ	لَا يُتَبَادَلَا	
هم	نَبَادَلُوا	نُبُودِلُوا	يَتَبَادَلُونَ	يُتَبَادَلُونَ	لَمْ يَتَبَادَلُوا	لَمْ يُتَبَادَلُوا	لَا يَتَبَادَلُونَ	لَا يُتَبَادَلُوا	
هي	نَبَادَلَتْ	نُبُودِلَتْ	تَتَبَادَلُ	تُتَبَادَلُ	لَمْ تَتَبَادَلْ	لَمْ تُتَبَادَلْ	لَا تَتَبَادَلُ	لَا تُتَبَادَلْ	
هما	نَبَادَلَتَا	نُبُودِلَتَا	تَتَبَادَلَانِ	تُتَبَادَلَانِ	لَمْ تَتَبَادَلَا	لَمْ تُتَبَادَلَا	لَا تَتَبَادَلَانِ	لَا تُتَبَادَلَا	
هن	نَبَادَلْنَ	نُبُودِلْنَ	يَتَبَادَلْنَ	يُتَبَادَلْنَ	لَمْ يَتَبَادَلْنَ	لَمْ يُتَبَادَلْنَ	لَا يَتَبَادَلْنَ	لَا يُتَبَادَلْنَ	
انت	نَبَادَلْتَ	نُبُودِلْتَ	تَتَبَادَلُ	تُتَبَادَلُ	لَمْ تَتَبَادَلْ	لَمْ تُتَبَادَلْ	لَا تَتَبَادَلُ	لَا تُتَبَادَلْ	نَبَادَلْ
انتما	نَبَادَلْتُمَا	نُبُودِلْتُمَا	تَتَبَادَلَانِ	تُتَبَادَلَانِ	لَمْ تَتَبَادَلَا	لَمْ تُتَبَادَلَا	لَا تَتَبَادَلَانِ	لَا تُتَبَادَلَا	نَبَادَلَا
انتم	نَبَادَلْتُمْ	نُبُودِلْتُمْ	تَتَبَادَلُونَ	تُتَبَادَلُونَ	لَمْ تَتَبَادَلُوا	لَمْ تُتَبَادَلُوا	لَا تَتَبَادَلُونَ	لَا تُتَبَادَلُوا	نَبَادَلُوا
انت	نَبَادَلْتِ	نُبُودِلْتِ	تَتَبَادَلِينَ	تُتَبَادَلِينَ	لَمْ تَتَبَادَلِي	لَمْ تُتَبَادَلِي	لَا تَتَبَادَلِينَ	لَا تُتَبَادَلِي	نَبَادَلِي
انتما	نَبَادَلْتُمَا	نُبُودِلْتُمَا	تَتَبَادَلَانِ	تُتَبَادَلَانِ	لَمْ تَتَبَادَلَا	لَمْ تُتَبَادَلَا	لَا تَتَبَادَلَانِ	لَا تُتَبَادَلَا	نَبَادَلَا
انتن	نَبَادَلْتُنَّ	نُبُودِلْتُنَّ	تَتَبَادَلْنَ	تُتَبَادَلْنَ	لَمْ تَتَبَادَلْنَ	لَمْ تُتَبَادَلْنَ	لَا تَتَبَادَلْنَ	لَا تُتَبَادَلْنَ	نَبَادَلْنَ
انا	نَبَادَلْتُ	نُبُودِلْتُ	أَتَبَادَلُ	أُتَبَادَلُ	لَمْ أَتَبَادَلْ	لَمْ أُتَبَادَلْ	لَا أَتَبَادَلُ	لَا أُتَبَادَلْ	
نحن	نَبَادَلْنَا	نُبُودِلْنَا	نَتَبَادَلُ	نُتَبَادَلُ	لَمْ نَتَبَادَلْ	لَمْ نُتَبَادَلْ	لَا نَتَبَادَلُ	لَا نُتَبَادَلْ	

-2-

مشتق ئسسملار ۋه ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان

وَاحِدُ مُذَكَّرٍ	مُتَبَادِلٌ	مُتَبَادَلْ	مُتَبَادَلْ	مُتَبَادَلْ
مُثَنَّى مُذَكَّرٍ	مُتَبَادِلَانِ	مُتَبَادَلَانِ	مُتَبَادَلَانِ	مُتَبَادَلَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٍ	مُتَبَادِلُونَ	مُتَبَادَلُونَ	مُتَبَادَلُونَ	مُتَبَادَلُونَ
وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	مُتَبَادِلَةٌ	مُتَبَادَلَةْ		
مثنى مُؤنث	مُتَبَادِلَتَانِ	مُتَبَادَلَتَانِ		
جَمعُ مؤنث	مُتَبَادِلَاتٌ	مُتَبَادَلَاتْ		

«تَفَاعُلْ» بابىنىڭ «تَاء» سىنىڭ قَلِب قىلىنىشى

«اِفْتِعَال» بابىدا بايان قىلىنغان «ت، د، ذ، ز، س، ص، ض، ط، ظ» لاردىن ئىبارەت توققۇز ھەرپتىن بىرەرسى «تَفَعُّلْ» ۋە «تَفَاعُلْ» بابىنىڭ «فاء» سى باراۋىرده كەلسە، ۋەزىنىنىڭ «تاء» سىنى مەزكۇر ھەرپنىڭ جىنسىغا قَلِب قىلىپ بىرىنچىسىنى ئىككىنچىسىگە اِدْغام قىلىشقا بولىدۇ.

مەسىلەن: تَطَهَّرَ، تَزَيَّنَ، تَدَارَكَ، تَدَاخَرَ دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى «طَطَهَّرَ، زَزَيَّنَ، دَدَارَكَ، دَدَاخَرَ» شەكىللىرىگە ئۆزگەرتكەنگە ئوخشاش. لېكىن بۇ خىل ھالەتتە ساكىن بىلەن باشلاش مۇمكىن بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن باش تەرىپىگە كسرة لىك همزة وصلية كەلتۈرۈلىدۇ.

مەسىلەن:

اِطَّهَّرَ، اِزَّيَّنَ، اِدَّارَكَ، اِدَّاخَرَ.

2. بۇ بابنىڭ «مضاعف» پېئىلى تَصَامَّ يَتَصَامُّ كېلىدۇ، مصدر شەكلى تَصَامُّ (گاس بولۇشالماق).

3. بۇ بابنىڭ «مِثَال وَاوِى» پېئىلى تَوَارَثَ يَتَوَارَثُ كېلىدۇ، مَصْدَر شەكلى تَوَارُثْ (مىراس قالماق).

4. بۇ بابنىڭ «مِثَال يَائِي» پېئىلى تَيَاسَرَ يَتَيَاسَرُ كېلىدۇ،

مصدر شەكلى تَيَاسُرٌ (سولغا كەتمەك).
5. بۇ بابنىڭ «اَجْوَف وَاوى»، پېئىلى تَجَاوَبَ يَتَجَاوَبْ كېلىدۇ. مَصْدر شەكلى تَجَاوُبٌ (جاۋابلاشماق).
6. بۇ بابنىڭ «اَجْوَف يَائِي» پېئىلى تَزَايَدَ يَتَزَايَدُ كېلىدۇ، مصدر شەكلى تَزَايُدٌ (ئاشماق).
7. بۇ بابنىڭ «نَاقِص» پېئىلى تَصَابَى يَتَصَابَى كېلىدۇ، مصدر شەكلى تَصَابِيْ (ئاشىق بولماق).
8. بۇ بابنىڭ «لفيف» پېئىلى تَدَاوَى يَتَدَاوِى كېلىدۇ، مصدر شەكلى تَدَاوِيٌ (دورا قىلماق).
9. بۇ بابنىڭ «مُلْتَوى» پېئىلى تَوَارَى يَتَوَارَى كېلىدۇ، مصدر شەكلى تَوَارِيْ (يوشۇرۇنماق).

تەھلىل

1) تَدَارَكَ نىڭ مجهول شەكلى، شەكىل ۋە ياسىلىش ئۇسۇلى جەھەتتە سَافَرَ نىڭ مجهول شەكلىگە ئوخشاش.
2) تَصَابَى، يَتَصَابَى تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ غا باراۋەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئەسلىسى تَصَابَوَ يَتَصَابَوُ باراۋەر، «وَاوْ» كلمة نىڭ بىر تەرىپىدە كەلگەنلىكى ھەمدە ئۇنىڭ ئالدى ضمة سىز بولغانلىقى ئۈچۈن «وَاوْ» «ياء» قَلِب قىلىنىپ تَصَابَيَ يَتَصَابَيُ بولدى. بۇ ھالەت «ياء» نىڭ «الف» گە قلب قىلىنىشىنى تەقەززا قىلىپ تَصَابَى يَتَصَابَى بولدى.
3) مصدر شەكلى تَصَابِيْ بۇنىڭ ئەسلى تَصَابُوٌ مَاضِى ۋە مضارع غا ئوخشاش. «وَاوْ» «يَاء» غا قَلِب قىلىنىپ تَصَابُيٌ بولدى. «ضمة» «ياء» غا ئېغىر بولغانلىقى ئۈچۈن «ياء» نىڭ ضمة سى تاشلاندى. «ياء» نى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن «ياء» نىڭ ئالدىغا «كسرة» ھەرىكەت بېرىلدى، تَصَابِيْ بولدى.
4) تَدَاوِيْ، تَوَارِيْ ئەسلىدە تَدَاوُيٌ، تَوَارُيٌ يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش «ياء» نى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن «ياء» نىڭ ئالدىغا كسرة

هەربىكەت بەرىپ تَدَاوِيْ، تَوَارِيْ قىلغان.
مەزكۇر مشتق لەردىن شاخلىنىپ چىققان بارلىق مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىنى مۇناسىپ صحيح ۋەمعتل مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىگە ۋە اعلال ئۆزگىرىشىگە قىياس قىلىڭ.

32- كۆنۈكمە

-1-

تۆۋەندىكى هەربىر مشتق نىڭ صيغەسىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

تَصَامَمْنَ	تَصَامَمْنَا	يَتَصَامُّونَ
لَمْ يَتَصَامَّ	لَايَتَصَامُّ	لَايَتَصَامَّ
تَصَامَمَا	تَصَامَمُوا	مُتَصَامٌّ
مُتَوَارِثُونَ	مُتَوَارِثَاتٌ	لَايَتَوَارِثُونَ
لَمْ يَتَوَارَثُوا	لَمْ نَتَوَارَثَا	مُتَجَاوِبَةٌ
لَمْ يَتَجَاوَبُوا	لَايَتَجَاوَبَانِ	لَايَتَجَاوَبُوا
مُتَصَابٌّ	مُتَصَابِيٌّ	لَمْ يَتَصَابَّ
لَايَتَصَابَى	تَصَابَّ	لَاتَتَصَابَّ
مُتَصَابِئ	تَدَاوَيَا	تَدَاوَوْا
تَدَاوِيْنَ	تَدَاوِ	تَدَاوَيَا
تَدَاوَوْا	تَوَارَيَا	تَوَارَيْتَ

-2-

1) «عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ».
2) «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَاتَعَانُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ».
3) وَلَاتُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ».
4) يَتَنَاوَلُ الطلَّابُ الطَّعَامَ فِي مَطْعَمِ الْمَدْرَسَةِ.
5) «اُولٰئِكَ الَّذِيْنَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَاعَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ».
6) تَسَابَقَتْ فَاطِمَةُ مَعَ زَيْنَبَ فِي الْجَرْيِ فَسَبَقَتْ زَيْنَبُ فَاطِمَةَ.

يەككە سۆزلەر

نَعَاوَنَ يَتَعَاوَنُ تَعَاوُنْ	ھەمكارلاشماق	اِثْمْ ج اٰثَامْ	گۇناھ
تَجَادَلَ يَتَجَادَلُ تَجَادُلْ	مۇنازىرلەشمەك	تَنَاوَلَ يَتَنَاوَلُ تَنَاوُلْ	يېمەك، قول ئۇزاتماق
تَجَاوَزَ يَتَجَاوَزُ تَجَاوُزْ	ئۆتۈپ كەتمەك	تَسَابَقَ يَتَسَابَقُ تَسَابُقْ	مۇسابىقىلەشمەك

9. اِفْعِيْلَالْ بابى

اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِي نىڭ توققۇزىنچى بابى هَمْزَةَ وَصْلِيَة ۋە عين دىن كېيىن اَلِف ۋە بىر لام قوشۇلۇپ كەلگەن «اِفْعَالَّ يَفْعَالُّ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِفْعِيْلَالْ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇنىڭ مصدر شەكلى باشقا مَزِيد پېئىللارنىڭ مَصْدر شەكلىگە ئوخشاش قائىدىلىك ھالدا مۇشۇ بىر خىللا ۋەزىندە كېلىدۇ. بۇ باب مەنە ئىپادىلەش جەھەتتە يۇقىرىدىكى «اِفْعِلَالْ» بابىغا تامامەن ئوخشاش، لېكىن مۇبالىغە قىلىشتا ئۇنىڭدىن كۈچلۈكرەك.

1. بۇ بابنىڭ سالم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِحْمَارَّ يَحْمَارُّ نىڭ مَصْدَر شەكلى اِحْمِيْرَارْ كېلىدۇ.

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار- نىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِحْمَارَّ	(ماضى)	مُحْمَارٌّ	(اسم فاعل)
يَحْمَارُّ	(مضارع)	مُحْمَارٌّ	(اسم مفعول)
اِحْمَارَّ	(امر)	مُحْمَارٌّ	(اسم زمان)

لَمْ يَحْمَارَّ (جحد) مُحْمَارٌّ (اسم مكان)
لَا يَحْمَارَّ (نفی)
لَا تَحْمَارَّ (نهی)

سالم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضَمَائِرُ	مَاضِي		مُضَارِعْ		جَحَدَ		نَفِي	نَهِي	اَمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	اِحْمَارَّ	اُحْمِرَّ	يَحْمَارُّ	يُحْمَارُّ	لَمْ يَحْمَارَّ	لَمْ يُحْمَارَّ	لَا يَحْمَارُّ	لَا يَحْمَارَّ	
هما	اِحْمَارَّا	اُحْمِرَّا	يَحْمَارَّانِ	يُحْمَارَّانِ	لَمْ يَحْمَارَّا	لَمْ يُحْمَارَّا	لَا يَحْمَارَّانِ	لَا يَحْمَارَّا	
هم	اِحْمَارُّوا	اُحْمِرُّوا	يَحْمَارُّونَ	يُحْمَارُّونَ	لَمْ يَحْمَارُّوا	لَمْ يُحْمَارُّوا	لَا يَحْمَارُّونَ	لَا يَحْمَارُّوا	
هي	اِحْمَارَّتْ	اُحْمِرَّتْ	تَحْمَارُّ	تُحْمَارُّ	لَمْ تَحْمَارَّ	لَمْ تُحْمَارَّ	لَا تَحْمَارُّ	لَا تَحْمَارَّ	
هما	اِحْمَارَّتَا	اُحْمِرَّتَا	تَحْمَارَّانِ	تُحْمَارَّانِ	لَمْ تَحْمَارَّا	لَمْ تُحْمَارَّا	لَا تَحْمَارَّانِ	لَا تَحْمَارَّا	
هن	اِحْمَارَرْنَ	اُحْمِرْنَ	يَحْمَارَرْنَ	يُحْمَارَرْنَ	لَمْ يَحْمَارِرْنَ	لَمْ يُحْمَارَرْنَ	لَا يَحْمَارِرْنَ	لَا يَحْمَارَرْنَ	
انت	اِحْمَارَرْتَ	اُحْمُرَرْتَ	تَحْمَارُّ	تُحْمَارُّ	لَمْ تَحْمَارَّ	لَمْ تُحْمَارَّ	لَا تَحْمَارُّ	لَا تَحْمَارَّ	اِحْمَارَّ
انتما	اِحْمَارَرْتُمَا	اُحْمُرَرْتُمَا	تَحْمَارَّانِ	تُحْمَارَّانِ	لَمْ تَحْمَارَّا	لَمْ تُحْمَارَّا	لَا تَحْمَارَّانِ	لَا تَحْمَارَّا	اِحْمَارَّا
انتم	اِحْمَارَرْتُمْ	اُحْمُرَرْتُمْ	تَحْمَارُّونَ	تُحْمَارُّونَ	لَمْ تَحْمَارُّوا	لَمْ تُحْمَارُّوا	لَا تَحْمَارُّونَ	لَا تَحْمَارُّوا	اِحْمَارُّوا
انت	اِحْمَارَرْتِ	اُحْمُرَرْتِ	تَحْمَارِّينَ	تُحْمَارِّينَ	لَمْ تَحْمَارِّي	لَمْ تُحْمَارِّي	لَا تَحْمَارِّينَ	لَا تَحْمَارِّي	اِحْمَارِّي
انتما	اِحْمَارَرْتُمَا	اُحْمُرَرْتُمَا	تَحْمَارَّانِ	تُحْمَارَّانِ	لَمْ تَحْمَارَّا	لَمْ تُحْمَارَّا	لَا تَحْمَارَّانِ	لَا تَحْمَارَّا	اِحْمَارَّا
انتن	اِحْمَارَرْتُنَّ	اُحْمُرَرْتُنَّ	تَحْمَارِرْنَ	تُحْمَارَرْنَ	لَمْ تَحْمَارِرْنَ	لَمْ تُحْمَارَرْنَ	لَا تَحْمَارِرْنَ	لَا تَحْمَارَرْنَ	اِحْمَارِرْنَ

انا نحن	اِحْمَارَرْتُ اِحْمَارَرْنَا	اَحْمَرَرْتَ اَحْمَرَرْتُنَا	اَحْمَارَّ نَحْمَارُّ	اَحْمَارَّتْ نَحْمَارُّ	لَمْ اَحْمَارَّ لَمْ نَحْمَارَّ	لَمْ اَحْمَارَّتْ لَمْ نَحْمَارَّ	لَا اَحْمَارَّ لَا نَحْمَارَّ	لَا اَحْمَارَّ لَا نَحْمَارَّ	

-2-

مشتق ئىسملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء المشتقة / عددو نوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اسم زمان	اسم مكان
وَاحِدُ مُذكَّر	مُحْمَارٌّ	مُحْمَارٌّ	مُحْمَارٌّ	مُحْمَارٌّ
مثنىَ مَذكَّر	مُحْمَارَّانِ	مُحْمَارَّانِ	مُحْمَارَّانِ	مُحْمَارَّانِ
جَمْعُ مُذَكَّر	مُحْمَارُّونَ	مُحْمَارُّونَ	مُحْمَارُّونَ	مُحْمَارُّونَ
واحدة مؤنث	مُحْمَارَّةٌ	مُحْمَارَّةٌ		
مثني مؤنث	مُحْمَارَّتَانِ	مُحْمَارَّتَانِ		
جمع مؤنث	مُحْمَارَّاتٌ	مُحْمَارَّاتٌ		

2. بۇ بابنىڭ «اَجْوَفُ وَاوِى» پېئىلى اِسْوَادَّ، يَسْوَادُّ كېلىدۇ.
مصدر شەكلى اِسْوِيْدَادٌ (بەك قارايماق).
3. بۇ بابنىڭ «اَجْوَفُ يَائِى» پېئىلى اِبْيَاضَّ يَبْيَاضُّ كېلىدۇ.
مصدر شەكلى اِبْيِضَاضٌ (بەك ئاقايماق).
بۇ بابتا باشقا اقسام دىكى پېئىللار ئاساسەن كېلمەيدۇ.
بۇلارنىڭ بارلىق تۈرلىنىشلىرىنى اِحْمَارَّ يَحْمَارُّ نىڭ مُشْتَقَّات لىرىنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

33-كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى ھەربىر مُشْتَقَ نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

اِسْوَادُّوا اِسْوَادَدْنَ مُسْوَادٌّ
اِسْوَادَّتَا اِسْوَادَدْنَ
مُسْوَادَّةٌ مُسْوَادَّاتٌ اِبْيَاضًّا
لَاتَبْيَاضَّ مُبْيَاضَّةٌ يَصْفَارُّ تَصْفَارَّانِ

10. اِسْتِفْعَالٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِي نىڭ ئونىنچى بابى هَمْزَة وَصْلِيَة، سِين ۋە تَاءْ قوشۇلۇپ كەلگەن «اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِسْتِفْعَالٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇنىڭ مصدر شەكلى قائىدىلىك هالدا مۇشۇ بىر خىللا ۋەزىندە كېلىدۇ.

بۇ باب تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

(1) ئەسلى پېئىلنى تەلەپ قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

اِسْتَغْفَرْتُ اللّٰهَ.

ئاللانىڭ مەغپىرەت قىلىشىنى تەلەپ قىلدىم.

(2) ئۆزگىرىپ قېلىشنى، بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قېلىشنى ئىپادىلەش ئۈچۈن كېلىدۇ.

مەسىلەن:

اِسْتَحْجَرَالطِّيْنُ، وَاسْتَحْصَدَ الْمُهْرُ.

لاي تاشقا ئايلاندى. تاي ئايغىر بولۇپ قالدى.

(3) بىر شەيئىنى مەلۇم بىر سۈپەتتە دەپ قاراش مەنىسىنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

اِسْتَحْسَنْتُهُ كَذَا اَوْاِسْتَصْوَبْتُهُ.

ئۇنى مۇنداق ياخشى ۋە توغرا دەپ قارىدىم.

(4) مەلۇم بىر شەيئىنى قىسقارتىپ بايان قىلىشنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

اِسْتَرْجَعَ مَحْمُوْد.

مەھمۇد «اِنَا لِلّٰهِ وَاِنَّااِلَيْهِ رَاجِعُون» دېدى.

(5) ئەسلى پېئىلنىڭ كۈچىيىپ كەتكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

اِسْتَكْبَرَ زَيْدٌ.

زەيدنىڭ تەكەببۇرلۇقى كۈچىيىپ كەتتى.

(6) «فَعَلَ، اَفْعَلَ» ۋەزىندىكى مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن:

اِسْتَقَرَّالْاَمْرُ، اِسْتَجَابَ لِنِدَائِهِ.

ئىش قارار تاپتى. چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشتى.

1. بۇ بابنىڭ «سَالِم» پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِسْتَخْرَجَ، يَسْتَخْرِجُ نىڭ مصدر شەكلى اِسْتِخْرَاجٌ كېلىدۇ. اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِسْتَخْرَجَ	(ماضى)	مُسْتَخْرِجٌ	(اسم فاعل)
يَسْتَخْرِجُ	(مضارع)	مُسْتَخْرَجٌ	(اسم مفعول)
اِسْتَخْرِجْ	(امر)	مُسْتَخْرَجٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَسْتَخْرِجْ	(جحد)	مُسْتَخْرَجٌ	(اسم مكان)
لَايَسْتَخْرِجُ	(نفى)		
لَاتَسْتَخْرِجْ	(نهى)		

سَالِم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مُشْتَق پېئىللار ۋەتۈرلىنىشى

ضمائر	ماضی		مضارع		جحد		نفی	نهی	امر
	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول	معلوم	مجهول			
هو	اِسْتَخْرَجَ	اُسْتُخْرِجَ	يَسْتَخْرِجُ	يُسْتَخْرَجُ	لَمْ يَسْتَخْرِجْ	لَمْ يُسْتَخْرَجْ	لَا يَسْتَخْرِجُ	لَا يَسْتَخْرِجْ	
هما	اِسْتَخْرَجَا	اُسْتُخْرِجَا	يَسْتَخْرِجَانِ	يُسْتَخْرَجَانِ	لَمْ يَسْتَخْرِجَا	لَمْ يُسْتَخْرَجَا	لَا يَسْتَخْرِجَانِ	لَا يَسْتَخْرِجَا	
هم	اِسْتَخْرَجُوا	اُسْتُخْرِجُوا	يَسْتَخْرِجُونَ	يُسْتَخْرَجُونَ	لَمْ يَسْتَخْرِجُوا	لَمْ يُسْتَخْرَجُوا	لَا يَسْتَخْرِجُونَ	لَا يَسْتَخْرِجُوا	
هي	اِسْتَخْرَجَتْ	اُسْتُخْرِجَتْ	تَسْتَخْرِجُ	تُسْتَخْرَجُ	لَمْ تَسْتَخْرِجْ	لَمْ تُسْتَخْرَجْ	لَا تَسْتَخْرِجُ	لَا تَسْتَخْرِجْ	
هما	اِسْتَخْرَجَتَا	اُسْتُخْرِجَتَا	تَسْتَخْرِجَانِ	تُسْتَخْرَجَانِ	لَمْ تَسْتَخْرِجَا	لَمْ تُسْتَخْرَجَا	لَا تَسْتَخْرِجَانِ	لَا تَسْتَخْرِجَا	
هن	اِسْتَخْرَجْنَ	اُسْتُخْرِجْنَ	يَسْتَخْرِجْنَ	يُسْتَخْرَجْنَ	لَمْ يَسْتَخْرِجْنَ	لَمْ يُسْتَخْرَجْنَ	لَا يَسْتَخْرِجْنَ	لَا يَسْتَخْرِجْنَ	
انت	اِسْتَخْرَجْتَ	اُسْتُخْرِجْتَ	تَسْتَخْرِجُ	تُسْتَخْرَجُ	لَمْ تَسْتَخْرِجْ	لَمْ تُسْتَخْرَجْ	لَا تَسْتَخْرِجُ	لَا تَسْتَخْرِجْ	اِسْتَخْرِجْ
انتما	اِسْتَخْرَجْتُمَا	اُسْتُخْرِجْتُمَا	تَسْتَخْرِجَانِ	تُسْتَخْرَجَانِ	لَمْ تَسْتَخْرِجَا	لَمْ تُسْتَخْرَجَا	لَا تَسْتَخْرِجَانِ	لَا تَسْتَخْرِجَا	اِسْتَخْرِجَا
انتم	اِسْتَخْرَجْتُمْ	اُسْتُخْرِجْتُمْ	تَسْتَخْرِجُونَ	تُسْتَخْرَجُونَ	لَمْ تَسْتَخْرِجُوا	لَمْ تُسْتَخْرَجُوا	لَا تَسْتَخْرِجُونَ	لَا تَسْتَخْرِجُوا	اِسْتَخْرِجُوا
انت	اِسْتَخْرَجْتِ	اُسْتُخْرِجْتِ	تَسْتَخْرِجِينَ	تُسْتَخْرَجِينَ	لَمْ تَسْتَخْرِجِي	لَمْ تُسْتَخْرَجِي	لَا تَسْتَخْرِجِينَ	لَا تَسْتَخْرِجِي	اِسْتَخْرِجِي
انتما	اِسْتَخْرَجْتُمَا	اُسْتُخْرِجْتُمَا	تَسْتَخْرِجَانِ	تُسْتَخْرَجَانِ	لَمْ تَسْتَخْرِجَا	لَمْ تُسْتَخْرَجَا	لَا تَسْتَخْرِجَانِ	لَا تَسْتَخْرِجَا	اِسْتَخْرِجَا
انتن	اِسْتَخْرَجْتُنَّ	اُسْتُخْرِجْتُنَّ	تَسْتَخْرِجْنَ	تُسْتَخْرَجْنَ	لَمْ تَسْتَخْرِجْنَ	لَمْ تُسْتَخْرَجْنَ	لَا تَسْتَخْرِجْنَ	لَا تَسْتَخْرِجْنَ	اِسْتَخْرِجْنَ
انا	اِسْتَخْرَجْتُ	اُسْتُخْرِجْتُ	اَسْتَخْرِجُ	اُسْتَخْرَجُ	لَمْ اَسْتَخْرِجْ	لَمْ اُسْتَخْرَجْ	لَا اَسْتَخْرِجُ	لَا اَسْتَخْرِجْ	
نحن	اِسْتَخْرَجْنَا	اُسْتُخْرِجْنَا	نَسْتَخْرِجُ	نُسْتَخْرَجُ	لَمْ نَسْتَخْرِجْ	لَمْ نُسْتَخْرَجْ	لَا نَسْتَخْرِجُ	لَا نَسْتَخْرِجْ	

-2-

مُشتَق ئسسملار ۋه ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء المشتقة / عددونوع	اِسْمُ فاعل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان
وَاحِدُمُذَكَّرٍ	مُسْتَخْرِجٌ	مُسْتَخْرَجٌ	مُسْتَخْرَجٌ	مُسْتَخْرَجٌ
مُثَنَّي مُذَكَّرٍ	مُسْتَخْرِجَانِ	مُسْتَخْرَجَانِ	مُسْتَخْرَجَانِ	مُسْتَخْرَجَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٍ	مُسْتَخْرِجُونَ	مُسْتَخْرَجُونَ	مُسْتَخْرَجُونَ	مُسْتَخْرَجُونَ
وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	مُسْتَخْرِجَةٌ	مُسْتَخْرَجَةٌ		
مُثَنَّي مُؤَنَّثٍ	مُسْتَخْرِجَتَانِ	مُسْتَخْرَجَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	مُسْتَخْرِجَاتٌ	مُسْتَخْرَجَاتٌ		

«تاء» نىڭ حَذِف قىلىنىشى

بۇ بابنىڭ «فاء» سى باراۋىرده «طَاء» كەلسه«تاء» نى حذف قىلىشقا بولىدۇ.

مەسىلەن:

فَمَا اسْطَاعُوا، لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا. ئۇنىڭ ئەسلىسى فَمَااسْتَطَاعُوا، لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا.

2. بۇ بابنىڭ «مُضَاعَف» پېئىلى اِسْتَحَبَّ يَسْتَحِبُّ كېلىدۇ. مصدر شەكلى استحباب(ياخشى كۆرمەك).

3. بۇ بابنىڭ «مِثَال وَاوِى» پېئىلى اِسْتَوْجَبَ يَسْتَوْجِبُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى اِسْتِجَابَةٌ نىڭ ۋەزنى «اِسْتِفَالَةٌ» پېئىلىنىڭ «عين» ى حذف قىلىنىپ، حذف نىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە ئاخىرىغا «ة» ئۇلانغان.

4. بۇ بابنىڭ «اَجْوَفْ يَائِى» پېئىلى اِسْتَبَاعَ، يَسْتَبِيعُ كېلىدۇ. مصدر شەكلى اِسْتِبَاعَةٌ(سېتىشنى تەلەپ قىلماق).

5. بۇ بابنىڭ «نَاقِص» پېئىلى اِسْتَهْدَى يَسْتَهْدِى كېلىدۇ.

مَصْدَر شەكلى اِسْتِهْدَاءٌ(ھىدايەت تەلەپ قىلماق).
6. بۇ بابنىڭ «لَفِيف وَاوِي» پېئىلى اِسْتَهْوَىٰ، يَسْتَهْوِي كېلىدۇ. مَصْدَر شەكلى اِسْتِهْوَاءٌ(ھەۋەسگە ئەگەشمەك).
7. بۇ بابنىڭ «لَفِيف يائى» پېئىلى اِسْتَحْيَ، يَسْتَحْيِي كېلىدۇ. مَصْدَر شەكلى اِسْتِحْيَاءٌ(ئويالماق).
8. بۇ بابنىڭ «مُلْتَوِي» پېئىلى اِسْتَوْفَىٰ، يَسْتَوْفِي كېلىدۇ. مَصْدَرْ شەكلى اِسْتِيْفَاءٌ(ھەققىنى تولۇق ئالماق).

34- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

-1-

اُسْتُحِبَّا	اِسْتَحْبَبْنَ	اِسْتَحْبَبْتُمْ	يَسْتَحِبُّونَ
تَسْتَحِبُّ	تَسْتَحِبِّيْنَ	تَسْتَحْبَبْنَ	اَسْتَحِبُّ
نَسْتَحِبُّ	لَايَسْتَحِبُّونَ	لَايَسْتَحِبُّوا	لَاتَسْتَحِبُّوا
اُسْتُوجِبَا	اُسْتُوجِبَتَا	اُسْتُوجِبْتُمَا	اُسْتُوجِبْتِ
اِسْتَوْجَبْتُنَّ	يَسْتَوْجِبَانِ	تَسْتَوْجِبَانِ	تَسْتَيْسِرُونَ
تَسْتَيْسِرِيْنَ	تَسْتَيْسِرَانِ	تَسْتَيْسِرْنَ	مُسْتَحَبٌّ
مُسْتَحِبَّاتٌ	مُسْتَيْسَرٌ	مُسْتَجَابٌ	مُسْتَجِيْبُونَ
اِسْتَبَاعُوا	يَسْتَبِيْعُونَ	تَسْتَبِعَانِ	مُسْتَهْدِي
اِسْتَهْوَيَا	اِسْتَهْوَوُا	لَايَسْتَحِي	

—2—

1- «فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ»
2- «فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيْلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِيْنَ»
3- «قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ اَلَاتَسْتَمِعُونَ»
4- «وَاسْتَشْهِدُوا شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ»
5- صَرَخَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَسْتَغِيْثُ حِيْنَ وَقَعَ الْحَرِيْقُ فِي مَنْزِلِهِ.
6- لَيْسَ أَخِي مُسْتَقِرًّا فِي عَمَلِهِ الْجَدِيْدِ اِنَّهُ يَبْحَثُ عَنْ عَمَلٍ آخَرَ.
7- اِسْتَيْقَظْتُ فِي مُنْتَصَفِ اللَّيْلِ عَلَىٰ بُكَاءِ الطِّفْلِ الصَّغِيْرِ.

8 ـ «اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ»

يەككە سۆزلەر

اِسْتَعَانَ بَسْتَعِيْنُ اِسْتِعَانَةً	ياردەم تەلەپ قىلىش	اِسْتَبْشَرَ بَسْتَبْشِرُ اِسْتِبْشَارٌ	بېشارەت تاپماق
صَدَّ يَصُدُّ صَدًّا	توسماق	حَوْلَ	ئەتراپى
صَرَخَ يَصْرَخُ صُرَاخٌ	ۋارقىراش، جارقىراش	اِسْتَغَاثَ بَسْتَغِيْثُ اِسْتِغَاثٌ	قوتقۇزۇش تەلەپ قىلىش
اِسْتَبْطَأَ بَسْتَبْطِئُ اِسْتِبْطَاءً	ئويغىنىش	اِيَّاكَ	ساڭىلا
عَبَدَ يَعْبُدُ عِبَادَةً	ئىبادەت قىلىش		

11. اِفْعِوْعَالٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالثُّلَاثِي نىڭ ئون بىرىنچى بابى ئەسلى مُجَرَّد پېئىلغا «هَمْزَة، عَيْن، وَاوْ» قوشۇلۇپ زىيادىلىنىش ئىپادىلەپ كەلگەن «اِفْعَوْعَلَ يَفْعَوْعِلُ» بابتۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِفْعِوْعَالٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇنىڭ مصدر شەكلى «اِفْعِيْعَالٌ» كېلىدۇ. بۇ ئەسلىدە «اِفْعِوْعَالٌ» ئىدى.

بۇ باب مۇبالىغە قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ ۋە بۇ بابتىكى مُشْتَقّ لەر نىسبەتەن كەم ئۇچرايدۇ.

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِحْدَوْدَبَ، يَحْدَوْدِبُ نىڭ مَصْدَر شەكلى اِحْدِيْدَابٌ كېلىدۇ.

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

اِحْدَوْدَبَ	(ماضی)	مُحْدَوْدِبٌ	(اسم فاعل)
يَحْدَوْدِبُ	(مضارع)	مُحْدَوْدَبٌ	(اسم مفعول)
اِحْدَوْدِبْ	(امر)	مُحْدَوْدَبٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَحْدَوْدِبْ	(جحد)	مُحْدَوْدَبٌ	(اسم زمان)
لَا يَحْدَوْدِبُ	(نفی)		
لَا تَحْدَوْدِبْ	(نهی)		

سَالِم نىڭ تۈرلىنىش ئۈلگىسى

-1-

مُشْتَق پېئىللار ۋەتۈرلىنىشى

ضمائر	مَاضِی		مُضَارِعُ		جَحَد		نَفِی	نَهِی	اَمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هو	اِحْدَوْدَبَ	اُحْدُوْدِبَ	يَحْدَوْدِبُ	يُحْدَوْدَبُ	لَمْ يَحْدَوْدِبْ	لَمْ يُحْدَوْدَبْ	لَا يَحْدَوْدِبُ	لَا يَحْدَوْدِبْ	
هما	اِحْدَوْدَبَا	اُحْدُوْدِبَا	يَحْدَوْدِبَانِ	يُحْدَوْدَبَانِ	لَمْ يَحْدَوْدِبَا	لَمْ يُحْدَوْدَبَا	لَا يَحْدَوْدِبَانِ	لَا يَحْدَوْدِبَا	
هم	اِحْدَوْدَبُوا	اُحْدُوْدِبُوا	يَحْدَوْدِبُوْنَ	يُحْدَوْدَبُوْنَ	لَمْ يَحْدَوْدِبُوا	لَمْ يُحْدَوْدَبُوا	لَا يَحْدَوْدِبُوْنَ	لَا يَحْدَوْدِبُوا	
هي	اِحْدَوْدَبَتْ	اُحْدُوْدِبَتْ	تَحْدَوْدِبُ	تُحْدَوْدَبُ	لَمْ تَحْدَوْدِبْ	لَمْ تُحْدَوْدَبْ	لَا تَحْدَوْدِبُ	لَا تَحْدَوْدِبْ	
هما	اِحْدَوْدَبَتَا	اُحْدُوْدِبَتَا	تَحْدَوْدِبَانِ	تُحْدَوْدَبَانِ	لَمْ تَحْدَوْدِبَا	لَمْ تُحْدَوْدَبَا	لَا تَحْدَوْدِبَانِ	لَا تَحْدَوْدِبَا	
هن	اِحْدَوْدَبْنَ	اُحْدُوْدِبْنَ	يَحْدَوْدِبْنَ	يُحْدَوْدَبْنَ	لَمْ يَحْدَوْدِبْنَ	لَمْ يُحْدَوْدَبْنَ	لَا يَحْدَوْدِبْنَ	لَا يَحْدَوْدِبْنَ	
انت	اِحْدَوْدَبْتَ	اُحْدُوْدِبْتَ	تَحْدَوْدِبُ	تُحْدَوْدَبُ	لَمْ تَحْدَوْدِبْ	لَمْ تُحْدَوْدَبْ	لَا تَحْدَوْدِبُ	لَا تَحْدَوْدِبْ	اِحْدَوْدِبْ
انتما	اِحْدَوْدَبْتُمَا	اُحْدُوْدِبْتُمَا	تَحْدَوْدِبَانِ	تُحْدَوْدَبَانِ	لَمْ تَحْدَوْدِبَا	لَمْ تُحْدَوْدَبَا	لَا تَحْدَوْدِبَانِ	لَا تَحْدَوْدِبَا	اِحْدَوْدِبَا
انتم	اِحْدَوْدَبْتُمْ	اُحْدُوْدِبْتُمْ	تَحْدَوْدِبُوْنَ	تُحْدَوْدَبُوْنَ	لَمْ تَحْدَوْدِبُوا	لَمْ تُحْدَوْدَبُوا	لَا تَحْدَوْدِبُوْنَ	لَا تَحْدَوْدِبُوا	اِحْدَوْدِبُوا

انت انتما انتن	اِحْدَوْدَبْنَ اِحْدَوْدَبْتُمَا اِحْدَوْدَبْتُنَّ	اَحْدَوْدَبْتَ اَحْدَوْدَبْتُمَا اَحْدَوْدَبْتُنَّ	تَحْدَوْدِبِيْنَ تَحْدَوْدِبَانِ تَحْدَوْدِبْنَ	تَحْدَوْدِبِيْنَ تَحْدَوْدِبَانِ تَحْدَوْدِبْنَ	تَحْدَوْدَبِيْنَ تَحْدَوْدَبَانِ تَحْدَوْدَبْنَ	لَمْ تَحْدَوْدِبِي لَمْ تَحْدَوْدِبَا لَمْ تَحْدَوْدِبْنَ	لَمْ تَحْدَوْدِبِي لَمْ تَحْدَوْدِبَا لَمْ تَحْدَوْدِبْنَ	لَا تَحْدَوْدِبِيْنَ لَا تَحْدَوْدِبَانِ لَا تَحْدَوْدِبْنَ	اِحْدَوْدِبِي اِحْدَوْدِبَا اِحْدَوْدِبِيْنَ
انا نحن	اِحْدَوْدَبْتُ اِحْدَوْدَبْنَا	اَحْدَوْدَبْتُ اَحْدَوْدَبْنَا	اَحْدَوْدِبُ نَحْدَوْدِبُ	اَحْدَوْدِبُ نَحْدَوْدِبُ	اَحْدَوْدَبُ نَحْدَوْدَبُ	لَمْ اَحْدَوْدِبْ لَمْ نَحْدَوْدِبْ	لَمْ اَحْدَوْدِبْ لَمْ نَحْدَوْدِبْ	لَا اَحْدَوْدِبُ لَا نَحْدَوْدِبُ	لَا اَحْدَوْدِبْ لَا نَحْدَوْدِبْ

-2-

مشتق ئسملار ۋه ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان
وَاحِدُ مُذَكَّرٍ	مُحْدَوْدِبٌ	مُحْدَوْدَبٌ	مُحْدَوْدَبٌ	مُحْدَوْدَبٌ
مُثَنَّى مُذَكَّرٍ	مُحْدَوْدِبَانِ	مُحْدَوْدَبَانِ	مُحْدَوْدَبَانِ	مُحْدَوْدَبَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٍ	مُحْدَوْدِبُونَ	مُحْدَوْدَبُونَ	مُحْدَبُون	مُحْدَوْدَبُونَ
وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	مُحْدَوْدِبَةٌ	مُحْدَوْدَبَةٌ		
مُثَنَّى مُؤَنَّثٍ	مُحْدَوْدِبَتَانِ	مُحْدَوْدَبَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	مُحْدَوْدِبَاتٌ	مُحْدَوْدَبَاتٌ		

2. بۇ بابنىڭ نَاقِصْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ
مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِعْرَوْرَى، يَعْرَوْرِي نىڭ مَصْدَر شەكلى اِعْرِيْرَاءٌ كېلىدۇ. ئۇ ئەسلىدە اِعْرِوْرَايٌ دۇر. بۇ بابتا نَاقص دىن باشقىسى كەلمەيدۇ.

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكلىدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مَصْدر شەكلىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

اِعْرَوْرٰى	(ماضى)	مُعْرَوْرٍ	(اسم فاعل)
يَعْرَوْرِى	(مضارع)	مُعْرَوْرًى	(اسم مفعول)
اِعْرَوْرِ	(امر)	مُعْرَوْرًى	(اسم زمان)
لَمْ يَعْرَوْرِ	(جحد)	مُعْرَوْرًى	(اسم مكان)
لَايَعْرَوْرِى	(نفى)		
لَاتَعْرَوْرِ	(نهى)		

بۇلارنىڭ تۈرلىنىشى ۋە اِعْلَال قىلىنىشلىرىنى يۇقىرىدا ئۆتۈلگەن مۇناسىپ مُشْتَق لەرنىڭ تۈرلىنىشى ۋە اِعْلَال قىلىنىشىغا قىياس قىلىڭ.

35- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى ھەربىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ، ئاندىن ئۇلارنى ئارتۇق ھەرپلەردىن خالي قىلىڭ.

لَمْ يَعْرَوْرِيَا اِعْرَوْرَنَا اِعْرَوْرَيْتُمْ
اِعْرَوْرَيْتُ تَعْرَوْرِى تَعْرَوْرِيْنَ
اِغْدَوْدَنَ الشَّعْرُ . فِي فَصْلِ الصَّيْفِ يَعْشَوْشِبُ الْجِبَالُ

12. اِفْعِوَّالٌ بابى

اَلْمَزِيْدُ الثُّلَاثِي نىڭ ئون ئىككىنچى بابى ئەسلى مجرد پېئىللىغا «همزة» ۋە ئىككى «واو» قوشۇلۇپ كەلگەن «اِفْعَوَّلَ يَفْعَوِّلُ»

بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِفْعِوَّالْ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ.

بۇ بابمۇ يۇقىرقى بابقا ئوخشاش ئەسلى مەنەنى كۆچەيتىپ مۇبالىغە قىلىش ئۈچۈن كېلىدۇ.

چۈنكى ئەرەب تىلى مورفولوگىيىسىدە زِيَادَةُ الْحُرُوفِ تُفِيْدُ زِيَادَةَ الْمَعْنىٰ يەنى ھەرپلىرىنىڭ ئارتۇق بولۇشى مەنىسىنىڭ ئارتۇق بولۇشىنى ئىپادىلەيدۇ، دېگەن بىر قائىدە بار. بۇ بابتا صَحِيح دىن باشقىسى ئاساسەن كەلمەيدۇ.

1. بۇ بابنىڭ سَالِمْ پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِجْلَوَّزَ يَجْلَوِّزُ نىڭ مصدر شەكلى اِجْلِوَّازْ كېلىدۇ.

اَقْسَام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار- نىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مُشْتَقْ لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۈرلىنىدۇ.

مەسىلەن:

اِجْلَوَّزَ	(ماضى)	مُجْلَوِّزْ	(اسم فاعل)
يَجْلَوِّزُ	(مضارع)	مُجْلَوَّزْ	(اسم مفعول)
اِجْلَوِّزْ	(امر)	مُجْلَوَّزْ	(اسم زمان)
لَمْ يَجْلَوِّزْ	(جحد)	مُجْلَوَّزْ	(اسم مكان)
لَا يَجْلَوِّزُ	(نفى)		
لَا تَجْلَوِّزْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۈرلىنىش ئۆلگىسى

-1-

مشتق پېئللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضَمَائِرُ	مَاضِي		مُضَارِعُ		جَحْدْ		نَفْيِ	نَهْيِ	أَمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هُوَ	اِجْلَوَّزَ	اُجْلُوِّزَ	يَجْلَوِّزُ	يُجْلَوَّزُ	لَمْ يَجْلَوِّزْ	لَمْ يُجْلَوَّزْ	لَا يَجْلَوِّزُ	لَا يَجْلَوِّزْ	
هُمَا	اِجْلَوَّزَا	اُجْلُوِّزَا	يَجْلَوِّزَانِ	يُجْلَوَّزَانِ	لَمْ يَجْلَوِّزَا	لَمْ يُجْلَوَّزَا	لَا يَجْلَوِّزَانِ	لَا يَجْلَوِّزَا	
هُمْ	اِجْلَوَّزُوا	اُجْلُوِّزُوا	يَجْلَوِّزُونَ	يُجْلَوَّزُونَ	لَمْ يَجْلَوِّزُوا	لَمْ يُجْلَوَّزُوا	لَا يَجْلَوِّزُونَ	لَا يَجْلَوِّزُوا	
هِيَ	اِجْلَوَّزَتْ	اُجْلُوِّزَتْ	تَجْلَوِّزُ	تُجْلَوَّزُ	لَمْ تَجْلَوِّزْ	لَمْ تُجْلَوَّزْ	لَا تَجْلَوِّزُ	لَا تَجْلَوِّزْ	
هُمَا	اِجْلَوَّزَتَا	اُجْلُوِّزَتَا	تَجْلَوِّزَانِ	تُجْلَوَّزَانِ	لَمْ تَجْلَوِّزَا	لَمْ تُجْلَوَّزَا	لَا تَجْلَوِّزَانِ	لَا تَجْلَوِّزَا	
هُنَّ	اِجْلَوَّزْنَ	اُجْلُوِّزْنَ	يَجْلَوِّزْنَ	يُجْلَوَّزْنَ	لَمْ يَجْلَوِّزْنَ	لَمْ يُجْلَوَّزْنَ	لَا يَجْلَوِّزُونَ	لَا يَجْلَوِّزْنَ	
أَنْتَ	اِجْلَوَّزْتَ	اُجْلُوِّزْتَ	تَجْلَوِّزُ	تُجْلَوَّزُ	لَمْ تَجْلَوِّزْ	لَمْ تُجْلَوَّزْ	لَا تَجْلَوِّزُ	لَا تَجْلَوِّزْ	اِجْلَوِّزْ
أَنْتُمَا	اِجْلَوَّزْتُمَا	اُجْلُوِّزْتُمَا	تَجْلَوِّزَانِ	تُجْلَوَّزَانِ	لَمْ تَجْلَوِّزَا	لَمْ تُجْلَوَّزَا	لَا تَجْلَوِّزَانِ	لَا تَجْلَوِّزَا	اِجْلَوِّزَا
أَنْتُمْ	اِجْلَوَّزْتُمْ	اُجْلُوِّزْتُمْ	تَجْلَوِّزُونَ	تُجْلَوَّزُونَ	لَمْ تَجْلَوِّزُوا	لَمْ تُجْلَوَّزُوا	لَا تَجْلَوِّزُونَ	لَا تَجْلَوِّزُوا	اِجْلَوِّزُوا
أَنْتِ	اِجْلَوَّزْتِ	اُجْلُوِّزْتِ	تَجْلَوِّزِينَ	تُجْلَوَّزِينَ	لَمْ تَجْلَوِّزِي	لَمْ تُجْلَوَّزِي	لَا تَجْلَوِّزِينَ	لَا تَجْلَوِّزِي	اِجْلَوِّزِي
أَنْتُمَا	اِجْلَوَّزْتُمَا	اُجْلُوِّزْتُمَا	تَجْلَوِّزَانِ	تُجْلَوَّزَانِ	لَمْ تَجْلَوِّزَا	لَمْ تُجْلَوَّزَا	لَا تَجْلَوِّزَانِ	لَا تَجْلَوِّزَا	اِجْلَوِّزَا
أَنْتُنَّ	اِجْلَوَّزْتُنَّ	اُجْلُوِّزْتُنَّ	تَجْلَوِّزْنَ	تُجْلَوَّزْنَ	لَمْ تَجْلَوِّزْنَ	لَمْ تُجْلَوَّزْنَ	لَا تَجْلَوِّزُونَ	لَا تَجْلَوِّزْنَ	اِجْلَوِّزْنَ
أَنَا	اِجْلَوَّزْتُ	اُجْلُوِّزْتُ	أَجْلَوِّزُ	أُجْلَوَّزُ	لَمْ أَجْلَوِّزْ	لَمْ أُجْلَوَّزْ	لَا أَجْلَوِّزُ	لَا أَجْلَوِّزْ	
نَحْنُ	اِجْلَوَّزْنَا	اُجْلُوِّزْنَا	نَجْلَوِّزُ	نُجْلَوَّزُ	لَمْ نَجْلَوِّزْ	لَمْ نُجْلَوَّزْ	لَا نَجْلَوِّزُ	لَا نَجْلَوِّزْ	

-2-

مشتق ئىسملار ۋە تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عددونوع	اسم فاعل	اسم مفعول	اِسْمُ زَمان	اِسْمُ مَكان
واحد مذكر	مُجَلِّوِزٌ	مُجَلَّوَزٌ	مَجْلَوَزٌ	مُجَلَّوَزٌ
مثنى مذكر	مُجَلِّوِزَلِنِ	مُجَلَّوَزَانِ	مَجْلَوَزَانِ	مُجَلَّوَزَانِ
جمع مؤنث	مُجَلِّوِزُوْنَ	مُجَلَّوَزُوْنَ	مَجْلَوَزُوْنَ	مُجَلَّوَزُوْنَ
واحدة مؤنث	مُجَلِّوِزَةٌ	مُجَلَّوَزَةٌ		
مثنى مؤنث	مُجَلِّوِزَتَانِ	مُجَلَّوَزَتَانِ		
جمع مؤنث	مُجَلِّوِزَاتٌ	مُجَلَّوَزَاتٌ		

36- كۆنۈكمه

تۆۋەندىكى ھەر بىر مشتق نىڭ صيغة سىنى ئېيتىپ بېرىڭ، ئاندىن ئۇلارنى ئارتۇق ھەرپلەردىن خالىي قىلىڭ.

1- اِجْلَوَّزَ الْحِصَانُ فَرَكِبَهُ الْفَارِسُ مُعَلَّوِّطًا بِعُنُقِهِ.

2- عِنْدَالشَّدَائِدِ يَعْصَوْصِبُ الْاَقْوَامِ.

3- فِي عَامِ 1998 اَغْرَوْرَقَ الْمُدُنَ وَالْقُرٰى فِي بَعْضِ مُقَاطَعَاتِ الصِّيْنِ.

4 - اِهْدَوْدَرَالْمَطَرُ بِغَزَارَةٍ ثُمَّ اِهْرَوْرَقَ الْاَنْهَارُ.

يەككە سۆزلەر

فَارِسٌ	چەۋەندار	اِعْلَوَّطَ يُعَلْوِطُ اِعْلِوَاطٌ — يېنىغا ئېسىلىپ سىمىڭ
اِعْصَوْصَبَ يُعَصْوِصِبُ اِعْصِبَابٌ	گورۇھ بولماق	اِغْرَوْرَقَ يُغَرْوِرِقُ اِغْرِوْرَاقٌ كەتمەك، غەرق بول
اَهْدَوْدَرَ يُهَدْوِدِرُ اِهْدِبْدَارٌ	قوبۇلماق، ياغماق	اِهْرَوْرَقَ يُهَرْوِرِقُ اِهْرِيْرَاقٌ ئاقماق

2. اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ الرُّبَاعِيُ

بۇ تۈردىكى پېئىللار، تۆت ھەرپلىك تۈپ پېئىللار يەنى اَلْمُجَرَّدُالرُّبَاعِيَ ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، بۇ خىل پېئىللار بىر ھەرپ، ئىككى ھەرپ قوشۇلغىنى بولۇپ ئاساسلىق ئۇچ ۋە-زىنىدە كېلىپ، ئۇچ بابقا بۆلۈنگەن.

بۇنىڭدىن سىرت، اَلْمَزِيْدُالرُّبَاعِي غا مەنسۇپ بولغان پېئىل-لاردىن يەنە سەككىز خىل ۋەزىندە كېلىدىغان اَلْمَزِيْدُالرُّبَاعِي بار بۇلار ئادەتتە مُلْحَقَاتُ الْمَزِيْدِ الرُّبَاعِي يەنى مَزِيْدُ الرُّبَاعِي نىڭ قوشۇمچىللىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

بىر ھەرپ قوشۇلغىنى

(1) تَ + فَعْلَلَ = تَفَعْلَلَ مەسىلەن

دَحْرَجَ	——	تَدَحْرَجَ
مَضْمَضَ	——	تَمَضْمَضَ
دَهْوَرَ	——	تَدَهْوَرَ

ئىككى ھەرپ قوشۇلغىنى

(1) اِ + فَعَّ + لَّ = اِفْعَلَّ مەسىلەن:

قَشْعَرَ	——	اِقْشَعَرَّ
طَمْأَنَ	——	اِطْمَأَنَّ
شَمْعَلَ	——	اِشْمَعَلَّ

(2) اِ + فَعَ + نْلَلَ = اِفْعَنْلَلَ مەسىلەن:

فَرْقَعَ	——	اِفْرَنْقَعَ
حَرْجَمَ	——	اِحْرَنْجَمَ

اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُالرُّبَاعِى نىڭ بابلىرى

رقم	مَاضِى	مُضَارِعُ	اَمْرٌ	مَعَانِى

1	تَفَعْلَلَ تَدَحْرَجَ	يَتَفَعْلَلُ يَتَدَحْرَجُ	تَفَعْلَلْ تَدَحْرَجْ	
2	اِفْعَنْلَلَ اِفْرَنْقَعَ	يَفْعَنْلِلُ يَفْرَنْقِعُ	اِفْعَنْلِلْ اِفْرَنْقِعْ	تاراپ كەت
3	اِفْعَلَلَّ اِطْمَأَنَّ	يَفْعَلِلُّ يَطْمَئِنُّ	اِفْعَلِلَّ اِطْمَئِنَّ	خاتىرجەم بول

اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُالرُّبَاعِى نىڭ قوشۇمچىلىرى

بىر ھەرپ ئارتوق بولغانلىرىنىڭ قوشۇمچىلىرى

رقم	اَبْوَابُ	اَمْثَالَ	معانى
1	تَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ	تَجَلْبَبَ يَتَجَلْبَبُ	تون كەيدى
2	تَفَعْوَلَ يَتَفَعْوَلُ	تَرَهْوَكَ يَتَرَهْوَكُ	تەكەبىۋرلاشتى
3	تَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ	تَشَيْطَنَ يَتَشَيْطَنُ	ھالاك بولدى
4	تَفَوْعَلَ يَتَفَوْعَلُ	تَجَوْرَبَ يَتَجَوْرَبُ	پاپياق كەيدى
5	تَمَفْعَلَ يَتَمَفْعَلُ	تَمَسْكَنَ يَتَمَسْكَنُ	بىچارە قىياپەتكە كىردى
6	تَفَعْلَىٰ يَتَفَعْلَىٰ	تَسَلْقَىٰ يَتَسَلْقَىٰ	تالقانلىدى

ئىككى ھەرپ ئارتۇق بولغانلىرىنىڭ قوشۇمچىلىرى

رَقَمُ	اَبْوَابُ	اَمْثَالُ	مَعَانى
1	اِفْعَنْلَلَ يَفْعَنْلِلُ	اِقْعَنْسَسَ يَقْعَنْسِسُ	كۆكرىكى ئالدىغا چىقتى
2	اِفْعَنْلَىٰ يَفْعَنْلَىٰ	اِسْلَنْقَىٰ يَسْلَنْقَىٰ	ئۇكدا باتتى

الفعل المزيدالرباعی تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. تَفَعْلَلَ بابى

اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُالرُّبَاعِي نىڭ بىرىنچى بابى باش ھەرپىگە «تاء» قوشۇلۇپ كەلگەن «تَفَعْلَلَ يَتَفَعْلَلُ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «تَفَعْلُلْ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ.

مَزِيْدُالرُّبَاعِي پېئىللارنىڭ مصدر شەكلىمۇ مَزِيْدُالثُّلَاثِي پېئىللارنىڭ مصدر شەكلىگە ئوخشاش قائىدىلىك ھالدا مۇقسم ۋەزىن بىلەن كېلىدۇ. بۇ باب مەنە ئىپادىلەش جەھەتتە «فَعْلَلَ» نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىدۇ.

مەسىلەن:

دَحْرَجْتُ الْحَجَرَ فَتَدَحْرَجَ.

تاشنى دومىلاتتىم، ئۇ دومىلاپ كەتتى.

1. بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ مورفو لوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

تَدَحْرَجَ يَتَدَحْرَجُ نىڭ مصدر شەكلى تَدَحْرُجٌ كېلىدۇ.

اَقْسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مصدر شەكلىدىن بارلىق مُشْتَق لىرى تۆۋەندىكى مُشْتَق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

تَدَحْرَجَ	(ماضى)	مُتَدَحْرِجٌ	(اسم فاعل)
يَتَدَحْرَجُ	(مضارع)	مُتَدَحْرَجٌ	(اسم مفعول)
تَدَحْرَجْ	(امر)	مُتَدَحْرَجٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَتَدَحْرَجْ	(جحد)	مُتَدَحْرَجٌ	(اسم مكان)
لَا يَتَدَحْرَجُ	(نفى)		
لَا تَتَدَحْرَجْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۈرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

ضَمَائِرَ	مَاضِى		مُضَارِعُ		جَحَد		نَفِى	نَهِى	أمْر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هُوَ	نَدْحَرَجَ	نُدْحِرَجَ	يَنْدَحْرِجُ	يُنْدَحْرَجُ	لَمْ يَنْدَحْرِجْ	لَمْ يُنْدَحْرَجْ	لَا يَنْدَحْرِجُ	لَا يَنْدَحْرِجْ	
هُمَا	نَدْحَرَجَا	نُدْحِرَجَا	يَنْدَحْرِجَانِ	يُنْدَحْرَجَانِ	لَمْ يَنْدَحْرِجَا	لَمْ يُنْدَحْرَجَا	لَا يَنْدَحْرِجَانِ	لَا يَنْدَحْرِجَا	
هُمْ	نَدْحَرَجُوا	نُدْحِرَجُوا	يَنْدَحْرِجُونَ	يُنْدَحْرَجُونَ	لَمْ يَنْدَحْرِجُوا	لَمْ يُنْدَحْرَجُوا	لَا يَنْدَحْرِجُونَ	لَا يَنْدَحْرِجُوا	
هِيَ	نَدْحَرَجَتْ	نُدْحِرَجَتْ	تَنْدَحْرِجُ	تُنْدَحْرَجُ	لَمْ تَنْدَحْرِجْ	لَمْ تُنْدَحْرَجْ	لَا تَنْدَحْرِجُ	لَا تَنْدَحْرِجْ	
هُمَا	تَدَحْرَجَتَا	نُدْحِرَجَتَا	تَنْدَحْرِجَانِ	تُنْدَحْرَجَانِ	لَمْ تَنْدَحْرِجَا	لَمْ تُنْدَحْرَجَا	لَا تَنْدَحْرِجَانِ	لَا تَنْدَحْرِجَا	
هُنَّ	نَدْحَرَجْنَ	نُدْحِرَجْنَ	يَنْدَحْرِجْنَ	يُنْدَحْرَجْنَ	لَمْ يَنْدَحْرِجْنَ	لَمْ يُنْدَحْرَجْنَ	لَا يَنْدَحْرِجْنَ	لَا يَنْدَحْرِجْنَ	
أَنْتَ	نَدْحَرَجْتَ	نُدْحِرَجْتَ	تَنْدَحْرِجُ	تُنْدَحْرَجُ	لَمْ تَنْدَحْرِجْ	لَمْ تُنْدَحْرَجْ	لَا تَنْدَحْرِجُ	لَا تَنْدَحْرِجْ	نَدْحَرِجْ
أَنْتُمَا	نَدْحَرَجْتُمَا	نُدْحِرَجْتُمَا	تَنْدَحْرِجَانِ	تُنْدَحْرَجَانِ	لَمْ تَنْدَحْرِجَا	لَمْ تُنْدَحْرَجَا	لَا تَنْدَحْرِجَانِ	لَا تَنْدَحْرِجَا	نَدْحَرِجَا
أَنْتُمْ	نَدْحَرَجْتُمْ	نُدْحِرَجْتُمْ	تَنْدَحْرِجُونَ	تُنْدَحْرَجُونَ	لَمْ تَنْدَحْرِجُوا	لَمْ تُنْدَحْرَجُوا	لَا تَنْدَحْرِجُونَ	لَا تَنْدَحْرِجُوا	نَدْحَرِجُوا
أَنْتِ	نَدْحَرَجْتِ	نُدْحِرَجْتِ	تَنْدَحْرِجِينَ	تُنْدَحْرَجِينَ	لَمْ تَنْدَحْرِجِي	لَمْ تُنْدَحْرَجِي	لَا تَنْدَحْرِجِينَ	لَا تَنْدَحْرِجِي	نَدْحَرِجِي
أَنْتُمَا	نَدْحَرَجْتُمَا	نُدْحِرَجْتُمَا	تَنْدَحْرِجَانِ	تُنْدَحْرَجَانِ	لَمْ تَنْدَحْرِجَا	لَمْ تُنْدَحْرَجَا	لَا تَنْدَحْرِجَانِ	لَا تَنْدَحْرِجَا	نَدْحَرِجَا
أَنْتُنَّ	نَدْحَرَجْتُنَّ	نُدْحِرَجْتُنَّ	تَنْدَحْرِجْنَ	تُنْدَحْرَجْنَ	لَمْ تَنْدَحْرِجْنَ	لَمْ تُنْدَحْرَجْنَ	لَا تَنْدَحْرِجْنَ	لَا تَنْدَحْرِجْنَ	نَدْحَرِجْنَ
أَنَا	نَدْحَرَجْتُ	نُدْحِرَجْتُ	أَنْدَحْرِجُ	أُنْدَحْرَجُ	لَمْ أَنْدَحْرِجْ	لَمْ أُنْدَحْرَجْ	لَا أَنْدَحْرِجُ	لَا أَنْدَحْرِجْ	
نَحْنُ	نَدْحَرَجْنَا	نُدْحِرَجْنَا	نَنْدَحْرِجُ	نُنْدَحْرَجُ	لَمْ نَنْدَحْرِجْ	لَمْ نُنْدَحْرَجْ	لَا نَنْدَحْرِجُ	لَا نَنْدَحْرِجْ	

مشتق ئىسملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقه / عددونوع	اِسْمُ فَاعِلٌ	اِسْمُ مَفْعُولٌ	اسم زمان	اسم مكان
وَاحِدُ مُذَكَّرٍ	مُتَدَحْرِجٌ	مُتَدَحْرَجٌ	مُتَدَحْرَجٌ	مُتَدَحْرَجٌ
مُثَنَّى مُذَكَّرٍ	مُتَدَحْرِجَانِ	مُتَدَحْرَجَانِ	مُتَدَحْرَجَانِ	مُتَدَحْرَجَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٍ	مُتَدَحْرِجُونَ	مُتَدَحْرَجُونَ	مُتَدَحْرَجُونَ	مُتَدَحْرَجُونَ
وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	مُتَدَحْرِجَةٌ	مُتَدَحْرَجَةٌ		
مُثَنَّى مُؤَنَّثٍ	مُتَدَحْرِجَتَانِ	مُتَدَحْرَجَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	مُتَدَحْرِجَاتٌ	مُتَدَحْرَجَاتٌ		

2. بۇ بابنىڭ «مُضَاعَفْ» پېئىلى تَصَلْصَلَ يَتَصَلْصَلُ، مصدر شەكلى تَصَلْصُلٌ (جاراڭلىماق).

3. بۇ بابنىڭ «اَجْوَف وَاوِى» پېئىلى تَجَوْرَبَ يَتَجَوْرَبُ، مصدر شەكلى تَجَوْرُبٌ(پايپاق كەيمەك).

4. بۇ بابنىڭ «اَجْوَف يَائِى» پېئىلى تَشَيْطَنَ يَتَشَيْطَنُ، مصدر شەكلى تَشَيْطُنٌ(ھالاك بولماق).

5. بۇ بابنىڭ «ناقص» پېئىلى تَقَلْسٰى يَتَقَلْسٰى، مصدر شەكلى تَقَلْسِيٌ «بوّك كەيمەك». ئەسلىسى تَقَلْسَيَ يَتَقَلْسَيُ، بۇلارنىڭ تۈرلىنىشىنى يۇقىرىدىكى مۇناسىپ مشتق لەرنىڭ تۈرلىنىشىگە قىياس قىلىڭ.

2. اِفْعِنْلَالٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالرُّبَاعِي نىڭ ئىككىنچى بابى «هَمْزَة» ۋە «نُون» قو-

شۇلۇپ كەلگەن «اِفْعَنْلَلَ يَفْعَنْلِلُ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِفْعِنْلَالٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ باب مەنە ئىپادىلەشتە «فَعْلَلَ» بابى نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

حَرْجَمْتُ الْغَنَمَ فَاحْرَنْجَمَتْ.

قوينى يىغدىم، ئۇ يىغىلدى.

بۇ بابنىڭ سالم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ
مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِبْرَنْشَقَ يَبْرَنْشِقُ نىڭ مصدر شەكلى اِبْرِنْشَاقٌ.

اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار. نىڭ مصدر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

اِبْرَنْشَقَ	(ماضى)	مُبْرَنْشِقٌ	(اسم فاعل)
يَبْرَنْشِقُ	(مضارع)	مُبْرَنْشَقٌ	(اسم مفعول)
اِبْرَنْشِقْ	(امر)	مُبْرَنْشَقٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَبْرَنْشِقْ	(جحد)	مُبْرَنْشَقٌ	(اسم مكان)
لَا يَبْرَنْشِقُ	(نفى)		
لَا تَبْرَنْشِقْ	(نهى)		

سالم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مشتق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلىنىشى

ضَمَائِر	مَاضِی		مُضَارِعْ		جَحد		نَفِی	نَهِی	أَمر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هُوَ	اِبْرَنْشَقَ	اُبْرُنْشِقَ	يَبْرَنْشِقُ	يُبْرَنْشَقُ	لَمْ يَبْرَنْشِقْ	لَمْ يُبْرَنْشَقْ	لَا يَبْرَنْشِقُ	لَا تَبْرَنْشِقْ	
هُمَا	اِبْرَنْشَقَا	اُبْرُنْشِقَا	يَبْرَنْشِقَانِ	يُبْرَنْشَقَانِ	لَمْ يَبْرَنْشِقَا	لَمْ يُبْرَنْشَقَا	لَا يَبْرَنْشِقَانِ	لَا تَبْرَنْشِقَا	
هُمْ	اِبْرَنْشَقُوا	اُبْرُنْشِقُوا	يَبْرَنْشِقُونَ	يُبْرَنْشَقُونَ	لَمْ يَبْرَنْشِقُوا	لَمْ يُبْرَنْشَقُوا	لَا يَبْرَنْشِقُونَ	لَا تَبْرَنْشِقُوا	
هِيَ	اِبْرَنْشَقَتْ	اُبْرُنْشِقَتْ	تَبْرَنْشِقُ	تُبْرَنْشَقُ	لَمْ تَبْرَنْشِقْ	لَمْ تُبْرَنْشَقْ	لَا تَبْرَنْشِقُ	لَا تَبْرَنْشِقْ	
هُمَا	اِبْرَنْشَقَتَا	اُبْرُنْشِقَتَا	تَبْرَنْشِقَانِ	تُبْرَنْشَقَانِ	لَمْ تَبْرَنْشِقَا	لَمْ تُبْرَنْشَقَا	لَا تَبْرَنْشِقَانِ	لَا تَبْرَنْشِقَا	
هُنَّ	اِبْرَنْشَقْنَ	اُبْرُنْشِقْنَ	يَبْرَنْشِقْنَ	يُبْرَنْشَقْنَ	لَمْ يَبْرَنْشِقْنَ	لَمْ يُبْرَنْشَقْنَ	لَا يَبْرَنْشِقْنَ	لَا تَبْرَنْشِقْنَ	
أَنْتَ	اِبْرَنْشَقْتَ	اُبْرُنْشِقْتَ	تَبْرَنْشِقُ	تُبْرَنْشَقُ	لَمْ تَبْرَنْشِقْ	لَمْ تُبْرَنْشَقْ	لَا تَبْرَنْشِقُ	لَا تَبْرَنْشِقْ	اِبْرَنْشِقْ
أَنْتُمَا	اِبْرَنْشَقْتُمَا	اُبْرُنْشِقْتُمَا	تَبْرَنْشِقَانِ	تُبْرَنْشَقَانِ	لَمْ تَبْرَنْشِقَا	لَمْ تُبْرَنْشَقَا	لَا تَبْرَنْشِقَانِ	لَا تَبْرَنْشِقَا	اِبْرَنْشِقَا
أَنْتُمْ	اِبْرَنْشَقْتُمْ	اُبْرُنْشِقْتُمْ	تَبْرَنْشِقُونَ	تُبْرَنْشَقُونَ	لَمْ تَبْرَنْشِقُوا	لَمْ تُبْرَنْشَقُوا	لَا تَبْرَنْشِقُونَ	لَا تَبْرَنْشِقُوا	اِبْرَنْشِقُوا
أَنْتِ	اِبْرَنْشَقْتِ	اُبْرُنْشِقْتِ	تَبْرَنْشِقِينَ	تُبْرَنْشَقْنَ	لَمْ تَبْرَنْشِقِي	لَمْ تُبْرَنْشَقِي	لَا تَبْرَنْشِقِينَ	لَا تَبْرَنْشِقِي	اِبْرَنْشِقِي
أَنْتُمَا	اِبْرَنْشَقْتُمَا	اُبْرُنْشِقْتُمَا	تَبْرَنْشِقَانِ	تُبْرَنْشَقَانِ	لَمْ تَبْرَنْشِقَا	لَمْ تُبْرَنْشَقَا	لَا تَبْرَنْشِقَانِ	لَا تَبْرَنْشِقَا	اِبْرَنْشِقَا
أَنْتُنَّ	اِبْرَنْشَقْتُنَّ	اُبْرُنْشِقْتُنَّ	تَبْرَنْشِقْنَ	تُبْرَنْشَقْنَ	لَمْ تَبْرَنْشِقْنَ	لَمْ تُبْرَنْشَقْنَ	لَا تَبْرَنْشِقْنَ	لَا تَبْرَنْشِقْنَ	اِبْرَنْشِقْنَ
أَنَا	اِبْرَنْشَقْتُ	اُبْرُنْشِقْتُ	أَبْرَنْشِقُ	أُبْرَنْشَقُ	لَمْ أَبْرَنْشِقْ	لَمْ أُبْرَنْشَقْ	لَا أَبْرَنْشِقُ	لَا أَبْرَنْشِقْ	
نَحْنُ	اِبْرَنْشَقْنَا	اُبْرُنْشِقْنَا	نَبْرَنْشِقُ	نُبْرَنْشَقُ	لَمْ نَبْرَنْشِقْ	لَمْ نُبْرَنْشَقْ	لَا نَبْرَنْشِقُ	لَا نَبْرَنْشِقْ	

-2-

مُشْتَقْ ئسسملار ۋه ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقة / عدد ونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان
وَاحِدُ مُذَكَّرٍ	مُبَرْنِشِقٌّ	مُبَرْنَشَقٌ	مُبَرْنَشَقٌ	مُبَرْنَشَقٌ
مُثَنَّىٰ مُذَكَّرٍ	مُبَرْنِشِقَانِ	مُبَرْنَشَقَانِ	مُبَرْنَشَقَانِ	مُبَرْنَشَقَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٍ	مُبَرْنِشِقُونَ	مُبَرْنَشَقُونَ	مُبَرْنَشَقُونَ	مَبَرْنَشَقُونَ
وَاحِدَةُ مُؤَنَّثٍ	مُبَرْنِشَقَةٌ	مَبَرْنَشَقَةٌ		
مُثَنَّىٰ مُؤَنَّثٍ	مُبَرْنِشِقَتَانِ	مُبَرْنَشَقَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	مَبَرْنِشِقَاتٌ	مُبَرْنَشَقَاتٌ		

3. اِفْعِلَّالٌ بابى

اَلْمَزِيْدُالرُّبَاعِيُّ نىڭ ئۇچىنچى بابى «هَمْزَة» ۋە «لام» قوشۇ-لۇپ زىيادىلىقنى ئىپادىلەپ كەلگەن «اِفْعَلَلَّ يَفْعَلِلُّ» بابىدۇر. بۇ باب ئادەتتە «اِفْعِلَّالٌ» بابى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ باب كۆپ هاللاردا لازىم مەنىدە كېلىدۇ.

بۇ بابنىڭ سَالِم پېئىلى ۋە ئۇنىڭ
مورفولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلىرى

اِشْمَعَلَّ يَشْمَعِلُّ نىڭ مَصْدَر شەكلى اِشْمِعْلَالٌ. (ئالدىماق) اقسام ۋە ۋەزىن جەھەتتە بۇ شەكىلدىكىگە ئوخشاش پېئىللار-نىڭ مَصْدَر شەكلىدىن بارلىق مشتق لىرى تۆۋەندىكى مشتق لەرنىڭ ۋەزنىگە ئوخشاش ۋەزىن بىلەن شاخلىنىپ چىقىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلەنمىلىرىنىڭ ۋەزنىدە تۇرلىنىدۇ.

جۇملىدىن مُلْحَقَاتُ مَزِيْدُالرُّبَاعِي بولغان سەككىز بابنىڭ تۇر-لىنىش ۋە ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىمۇ مَزِيْدُالرُّبَاعِي بولغان ئەسلى

مەركۇر ئۇچ بابنىڭ مشتق لىرنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇ ھەقتە تەپسىلي توختالمايمىز.

اِسْمَعَلَّ	(ماضى)	مَسْمَعِلٌ	(اسم فاعل)
يَسْمَعِلُّ	(مضارع)	مَسْمَعَلٌ	(اسم مفعول)
اِسْمَعِلَّ	(امر)	مَسْمَعَلٌ	(اسم زمان)
لَمْ يَسْمَعِلَّ	(جحد)	مَسْمَعَلٌ	(لم مكان)
لَا يَسْمَعِلُّ	(نفى)		
لَا تَسْمَعِلَّ	(نهى)		

سَالِم نىڭ تۇرلىنىش ئۇلگىسى

-1-

مَشْتَق پېئىللار ۋە ئۇلارنىڭ تۇرلىنىشى

ضَمَائِرُ	مَاضِى		مُضَارِع		جَحَد		نَفِى	نَهِى	امر
	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول	مَعْلُوم	مَجْهُول			
هُوَ	اِسْمَعَلَّ	اُسْمُعِلَّ	يَسْمَعِلُّ	يُسْمَعَلُّ	لَمْ يَسْمَعِلَّ	لَمْ يُسْمَعَلَّ	لَا يَسْمَعِلُّ	لَا يَسْمَعِلَّ	
هُمَا	اِسْمَعَلَّا	اُسْمُعِلَّا	يَسْمَعِلَّانِ	يُسْمَعَلَّانِ	لَمْ يَسْمَعِلَّا	لَمْ يُسْمَعَلَّا	لَا يَسْمَعِلَّانِ	لَا يَسْمَعِلَّا	
هُمْ	اِسْمَعَلُّوا	اُسْمُعِلُّوا	يَسْمَعِلُّونَ	يُسْمَعَلُّونَ	لَمْ يَسْمَعِلُّوا	لَمْ يُسْمَعَلُّوا	لَا يَسْمَعِلُّونَ	لَا يَسْمَعِلُّوا	
هِيَ	اِسْمَعَلَّتْ	اُسْمُعِلَّتْ	تَسْمَعِلُّ	تُسْمَعَلُّ	لَمْ تَسْمَعِلَّ	لَمْ تُسْمَعَلَّ	لَا تَسْمَعِلُّ	لَا تَسْمَعِلَّ	
هُمَا	اِسْمَعَلَّتَا	اُسْمُعِلَّتَا	تَسْمَعِلَّانِ	تُسْمَعَلَّانِ	لَمْ تَسْمَعِلَّا	لَمْ تُسْمَعَلَّا	لَا تَسْمَعِلَّانِ	لَا تَسْمَعِلَّا	
هُنَّ	اِسْمَعَلَلْنَ	اُسْمُعِلَلْنَ	يَسْمَعِلَلْنَ	يُسْمَعَلَلْنَ	لَمْ يَسْمَعِلَلْنَ	لَمْ يُسْمَعَلَلْنَ	لَا يَسْمَعِلَلْنَ	لَا يَسْمَعِلَلْنَ	

اَنْتَ	اِسْتَفْعَلْتَ	اُسْتُفْعِلْتَ	نَسْتَفْعِلُ	نُسْتَفْعَلُ	لَمْ نَسْتَفْعِلْ	لَا نَسْتَفْعِلْ	لَا نَسْتَفْعِلَنْ	لَا نَسْتَفْعِلَ	اِسْتَفْعِلْ
اَنْتُمَا	اِسْتَفْعَلْتُمَا	اُسْتُفْعِلْتُمَا	نَسْتَفْعِلَانِ	نُسْتَفْعَلَانِ	لَمْ نَسْتَفْعِلَا	لَا نَسْتَفْعِلَا	لَا نَسْتَفْعِلَانِ	لَا نَسْتَفْعِلَا	اِسْتَفْعِلَا
اَنْتُمْ	اِسْتَفْعَلْتُمْ	اُسْتُفْعِلْتُمْ	نَسْتَفْعِلُونَ	نُسْتَفْعَلُونَ	لَمْ نَسْتَفْعِلُوا	لَا نَسْتَفْعِلُوا	لَا نَسْتَفْعِلُونَ	لَا نَسْتَفْعِلُوا	اِسْتَفْعِلُوا
اَنْتِ	اِسْتَفْعَلْتِ	اُسْتُفْعِلْتِ	نَسْتَفْعِلِينَ	نُسْتَفْعَلِينَ	لَمْ نَسْتَفْعِلِي	لَا نَسْتَفْعِلِي	لَا نَسْتَفْعِلْنَ	لَا نَسْتَفْعِلِي	اِسْتَفْعِلِي
اَنْتُمَا	اِسْتَفْعَلْتُمَا	اُسْتُفْعِلْتُمَا	نَسْتَفْعِلَانِ	نُسْتَفْعَلَانِ	لَمْ نَسْتَفْعِلَا	لَا نَسْتَفْعِلَا	لَا نَسْتَفْعِلَانِ	لَا نَسْتَفْعِلَا	اِسْتَفْعِلَا
اَنْتُنَّ	اِسْتَفْعَلْتُنَّ	اُسْتُفْعِلْتُنَّ	نَسْتَفْعِلْنَ	نُسْتَفْعَلْنَ	لَمْ نَسْتَفْعِلْنَ	لَا نَسْتَفْعِلْنَ	لَا نَسْتَفْعِلْنَ	لَا نَسْتَفْعِلْنَ	اِسْتَفْعِلْنَ
اَنَا	اِسْتَفْعَلْتُ	اُسْتُفْعِلْتُ	اَسْتَفْعِلُ	اُسْتَفْعَلُ	لَمْ اَسْتَفْعِلْ	لَا اَسْتَفْعِلُ	لَا اَسْتَفْعِلُ		
نَحْنُ	اِسْتَفْعَلْنَا	اُسْتُفْعِلْنَا	نَسْتَفْعِلُ	نُسْتَفْعَلُ	لَمْ نَسْتَفْعِلْ	لَا نَسْتَفْعِلُ	لَا نَسْتَفْعِلُ		

مُشْتَق ئىسملار ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىنىشى

اسماء مشتقه / عددونوع	اِسْمُ فَاعِل	اِسْمُ مَفْعُول	اِسْمُ زَمَان	اِسْمُ مَكَان
وَاحِدُمُذَكَّرٍ	مُشْتَمِعِلٌ	مُشْتَمَعَلٌ	مُشْتَمَعَلٌ	مُشْتَمَعَلٌ
مُثَنَّى مُذَكَّرٍ	مُشْتَمِعِلَانِ	مُشْتَمَعَلَانِ	مُشْتَمَعَلَانِ	مُشْتَمَعَلَانِ
جَمْعُ مُذَكَّرٍ	مُشْتَمِعِلُونَ	مُشْتَمَعَلُونَ	مُشْتَمَعَلُونَ	مُشْتَمَعَلُونَ
وَاحِدَةمُؤَنَّثٍ	مُشْتَمِعِلَةٌ	مُشْتَمَعَلَةٌ		
مُثنى مُؤَنَّثٍ	مُشْتَمِعِلَتَانِ	مُشْتَمَعَلَتَانِ		
جَمْعُ مُؤَنَّثٍ	مُشْتَمِعِلَاتٌ	مُشْتَمَعَلَاتٌ		

مۇلاھىزە

بىز يۇقىرىدا پېئىللار، ھەرپلەرنىڭ ئاز- كۆپلۈكىگە قاراپ ثُلَاثِي، رُبَاعِي، خُمَاسى، سُدَاسى دىن ئىبارەت تۆت قىسىم بولىدۇ. غانلىقىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئا- ساسەن ئومۇمىيۈزلۈك ئوتتۇز يەتتە بابقا بۆلۈنۈپ بايان قىلىنغانلى- قىنى ئۆگىنىپ چىقتۇق.

شۇ نەرسە ئېسىمىزدە بولۇشى كېرەككى، ھەر قانداق بىر مُجَرَّدْ پېئىل بولىدىكەن. ئۇنىڭ مَزِيْد پېئىل شەكلىنىڭ بولۇشى مَزِيْد بولىدىكەن ئۇنىڭ ئەسلى مُجَرَّد پېئىل شەكلىنىڭ بولۇشى ناتايىن. يەنى بىزنىڭ ئۇلارنى مەجبۇرىي ئۆزگەرتىپ قوللىنىشىمىز زۆرۈر ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بەزى مَزِيْد پېئىللارنىڭ ئورنىغا باشقا مَزِيْد پېئىللارنى خالىغانچە ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتەلەيمىز. چۈنكى بۇلارنىڭ ئەسلىي قوللىنىلىشى ئەرەبلەرنىڭ قوللىنىشى ئادىتىگە ئاساسەن بېكىتىلگەن.

مەسىلەن: عَلِمَ دېگەن سۆزنى ئەرەبلەر ھېچقاچان «اِفْعَوَّلَ» ۋەزنىگە ئۆزگەرتىپ اِعْلَوَّمَ شەكلىدە قوللىنىپ باقمىغان، ئەمما ئۇچ ھەرپلىك لازىم يەنى ئۆتۈمسز پېئىللارنىڭ ھەرقانداقلىرىنى باش تەرىپىگە «ھمزة» كەلتۈرۈپ متعدى يەنى ئۆتۈملۈك پېئىل قىلىپ قوللىنىشقا بولىدۇ.

مەسىلەن:

ذَهَبَ — أَذْهَبَ

خَرَجَ — أَخْرَجَ

37- كۆنۈكمە

تۆۋەندىكى ھەر بىر مشتق نىڭ صيغەسىنى ئېيتىپ بىرىڭ، ئاندىن ئۇلارنى ئارتۇق ھەرپلەردىن خالىي قىلىڭ.

—1—

مُتَجَلْبِبُونَ	تَجَوْرَبْنَ	لَايَتَجَوْرَبْ
لَاتَتَجَوْرَبُونَ	تَجَوْرَبُوا	لَاتَتَجَوْرَبُوا
لَمْ يَقْعَنْسِسْ	مُقْعَنْسِسَاتٌ	اِقْعَنْسَسَا
اِقْعَنْسَسْتَ	اِقْعَنْسَسْتُنَّ	يَتَشَيْطَنُونَ
مُتَشَيْطِنَاتٌ	تَشَيْطَنَ	تَجَوْرَبْتُ
تَتَجَوْرَبُ	لَمْ نَتَجَلْبَبْ	تَتَجَلْبَبَانِ
تَجَلْبَبْتُمَا		

-2-

1- «فَاِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اِطْمَأَنَّ بِهِ».
2- «فَاِذَا اطْمَا نَنْتُمْ فَأَ قِيمُوا الصَّلَاةَ».
3- «اِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيْمَانِ».
4- «وَاِذَا ذُكِرَاللَّهُ وَحْدَهُ اِشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِيْنَ لَايُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»
5- اَلْعُمَّالُ يَشْمَعِلُّونَ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ.
6- اِقْشَعَرَّتِ الْحَارِسَةُ مِنَ الْبَرْدِ ثُمَّ دَخَلَتْ حُجْرَتَهَا.
7- سِرْنَا مُتَّجِهِيْنَ اِلَىٰ صَحْرَاءَ تَكْلِمَاكَانَ فِي لَيْلَةٍ مُدْلَهِمَّةٍ ظَلَامُهَا، فِي الصَّبَاحِ نَزَلْنَافِي مَكَانٍ مُعْشَوْشَبٍ.
8- رَأَيْتُ رَجُلًا يَشْرَئِبُّ اِلَيْنَا مِنْ وَرَاءِ الْحَائِطِ.
9- بَعْدَكُلِّ حِصَّةٍ يَحْرَنْجِمُ التَّلَامِيْذُ فِي فَنَاءِ الْمَدْرَسَةِ بَعْدَ رَنِيْنِ الْجَرَسِ يَفْرَنْقِعُونَ.
10- رَأَيْتُ فِي السُّوقِ رَجُلًا مُتَمَسْكِنًا.

38- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى ئۇلگىدىكىگە ئوخشاش پېئىللارنىڭ ئارتۇق ھەرپىنى كۆرسىتىڭ.

اَلْفِعْلُ الْمَزِيْدُ	اَلْفِعْلُ الْمُجَرَّدُ الثُّلَاثِيُّ	أَحْرُفُ الزِّيَادَةِ
نَمُوذَجٌ: اِعْتَرَفَ	عَرَفَ	هَمْزَةٌ وَتَاءٌ
1ـ اِشْتَغَلَ		
2ـ اِسْتَلَمَ		
3ـ تَقَاتَلَ		
4ـ اِسْتَعَدَّ		
5ـ اِنْهَزَمَ		
6ـ اِسْتَرَدَّ		
7ـ اِحْتَلَّ		
8ـ اِسْتَدْعٰى		
9ـ تَرَتَّبَ		
0ـ اَوْجَبَ		
11 اِقْتَدٰى		
12 اِنْتَهٰى		
13 اِسْتَغْنٰى		
14 اِخْتَرَعَ		

—2—

تۆۋەندىكى پېئىللارنىڭ ۋەزىنلىرىنى كەلتۈرۈڭ.

اِنْتَقَلَ، دَحْرَجَ، اِنْصَرَفَ، اِسْتَمَعَ، اِقْتَدٰى، اِشْتَرَى، اِنْتَصَرَ، بَعْثَرَ، اِسْتَعَارَ، اَهْلَكَ، مَرَّ، اِبْتَلٰى، اِسْتَعْمَلَ، طَمْأَنَ، قَالَ، زَلْزَلَ، اَقَامَ، اِسْتَطَاعَ

—3—

ئاستى سىزىلغان پېئىللارنى فِعْلْ مَاضِى غا ئۆزگەرتىڭ.

1ـ اَلْمُسَافِرَاتُ يَسْتَرِحْنَ مِنْ تَعَبِ السَّفَرِ.

2- إِنَّنَا نُحِبُّ كَلَام الْعَالِمِ.
3- إِنَّنِي اَعْتَادُ رُكُوبَ الطَّائِرَاتِ.
4- إِنَّكِ تَهْتَمِّيْنَ بِنَظَافَةِ ثِيَابِكِ.
5- إِنَّكُمْ تَسْتَرِيْحُونَ مِنَ الْعَمَلِ بَعْدَ الظُّهْرِ.

—4—

معلوم پېئىللارنى مجهول پېئىللارغا ئايلاندۇرۇڭ.

1- سَارَ الرِّجَالُ فِي الصَّحْرَاءِ.
2- غَادَرَ الْمَرِيْضُ الْمُسْتَشْفىٰ لَيْلاً.
3- تَقَدَّمَ الْقَاضِي فِي دِرَاسَةِ الْقَانُونِ.
4- اِسْتَخْرَجَ الْعُمَّالُ الْمَاءَ مِنَ الْاَرْضِ.
5- اِحْتَاجَ الْمُسَافِرُون اِلَى النُّقُودِ.
6- بَاعَ التَّاجِرُ الْمَلَابِسَ بِسُرْعَةٍ.
7- يَسْتَعْمِلُ النَّاسُ الْمَكَيِّفَ فِي الصَّيْفِ.
8- يَسْتَفِيْدُ الْمُهَنْدِسُونَ مِنَ الْاَلَاتِ الْجَدِيْدَةِ.
9- يَسِيْرُ النَّاسُ اِلَى الْمَلْعَبِ صَبَاحًا.
10- يَنْتَهِي الْعَامِلُ مِنْ هٰذَا الْعَمَلِ بَعْدَ الظُّهْرِ.

—5—

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن اِسْم فاعل نى كەلتۈرۈڭ.

1- تَتَفَتَّحُ الْاَزْهَارُ.
2- يَبْرُدُ الْجَوُّ.
3- يَسِيْلُ الْمَاءُ.
4- تُسْرِعُ الطَّائِرَةُ.
5- يُقْدِمُ الضُّيُوفُ.
6- تُثْمِرُ الشَّجَرَةُ.
7- يَشْتَغِلُ الْمُوَظَّفُ.
8- يَضْطَرِبُ الْبَحْرُ.
9- يَتَجَمَّعُ النَّاسُ.
10- يُقْبِلُ الْمُسَافِرُ.

—6—

ئاستى سىزىلغان پېئىللاردىن اسم مفعول كەلتۈرۈڭ.

1- يُكْرَمُ الْمُوَظَّفُ الْمُخْلِصُ.
2- شُوهِدَ الْقَمَرُ وَسَطَ السَّمَاءِ.
3- اُسْتُفْهِمَ عَنْ هٰذِهِ الْمَسْأَلَةِ أَمْسِ.
4- أُهْلِكَ الْأَعْدَاءُ.
5- يُعَالَجُ الْمَرِيضُ فِي مُسْتَشْفًى حُكُومِي.
6- أُرْسِلَتِ الرِّسَالَةُ اِلَى الْعُنْوَانِ الصَّحِيحِ.

—7—

ئاستى سىزىلغان سۆزلەرنى ئىزاھلاڭ (ئۇاسم زمان، ياكى اسم مكان مۇ، ياكى اسم مفعول مۇ ۋە ياكى مصدر ميمي مۇ).

1- اَلنِّفْطُ مُسْتَخْرَجٌ مِنْ بَاطِنِ الْأَرْضِ.
2- فِي الْعَالَمِ اَكْثَرُ مِنْ مُسْتَخْرَجٍ لِلنِّفْطِ.
3- لَمْ تَكُنِ الصِّنَاعَةُ عَلٰى هٰذَا الْمُسْتَوَى قَبْلَ مُسْتَخْرَجِ النِّفْطِ.
4- بَدَأَ تَطَوُّرُ الْبِلَادِ مُسْتَخْرَجَ النِّفْطِ.
5- رَنَّ جَرَسُ الْهَاتِفِ مُنْتَصَفَ اللَّيْلِ.
6- وَقَفَتِ السَّيَّارَةُ فِي مُنْتَصَفِ الطَّرِيقِ.
7- فِي مَوْضِعٍ قُرْبَ الْمَدْرَسَةِ دُكَّانٌ صَغِيرٌ.

—8—

تۆۋەندىكى تېكىستنى ئوقۇڭ، ئاندىن كېيىن سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭ.

مَعْرَضُ الْكِتَابِ

أَقَامَ مَعْهَدُنَا فِي هٰذَا الْعَامِ مَعْرَضًا ضَخْمًا لِلْكِتَابِ وَقَدْ اِشْتَرَكَ فِيهِ عَدَدٌ كَبِيرٌ مِنْ دُورِ النَّشْرِ الْعَرَبِيَّةِ وَالْعَالَمِيَّةِ. وَبَلَغَ عَدَدُ الْكُتُبِ الْمَعْرُوضَةِ عِشْرِينَ اَلْفَ عُنْوَانٍ تَقْرِيبًا. تَوَجَّهْتُ مَعَ زَمِيلٍ لِي اِلَى

الْمَعْرَضِ وَفِي ذِهْنِي بَعْضُ الْكُتُبِ الَّتِي أَرْغَبُ فِي شِرَائِهَا، وَهُنَاكَ فِي الْمَبْنَى الْمُخَصَّصِ لِلْمَعْرَضِ قَرَأْنَا مِنْ عَنَاوِينِ الْكُتُبِ قَدْرَ الْمُسْتَطَاعِ؛ إِذْ لَمْ يَكُنْ لَدَيْنَا مُتَّسَعٌ لِلِاطِّلَاعِ عَلَى كُلِّ الْمَعْرُوضِ مِنَ الْكُتُبِ فِي زِيَارَةٍ وَاحِدَةٍ. فَقَرَّرْنَا زِيَارَةَ الْمَعْرَضِ فِي الْيَوْمِ التَّالِي؛ عَلَى أَنْ يَكُونَ لَدَيْنَا مِنَ الْوَقْتِ مَا يَكْفِي لِأَنْ نُلْقِيَ عَلَى الْكُتُبِ نَظْرَةَ الْفَاحِصِ الْمُدَقِّقِ، وَأَنْ نَشْتَرِيَ مَا نَرْغَبُ فِيهِ مِنْهَا: فَفِي مُفْتَتَحِ الْمَعْرَضِ فِي الْيَوْمِ الْأَوَّلِ - كَانَ الِازْدِحَامُ شَدِيدًا. وَلَمْ يَكُنْ هُنَاكَ مَوْقِعُ قَدَمٍ لِمَزِيدٍ مِنَ الزَّائِرِينَ.

إِسْتَخْرِجْ مِنَ النَّصِّ السَّابِقِ مَا يَلِي.

1- اِسْمَيْنِ مَنْسُوبَيْنِ.
2- مَصْدَرًا لِلْمَرَّةِ وَمَصْدَرًا لِلْهَيْئَةِ.
3 - اِسْمَ فَاعِلٍ مِنْ فِعْلٍ نَاقِصٍ ثُلَاثِيٍّ وَآخَرَ مِنْ فِعْلٍ رُبَاعِيٍّ.
4- اِسْمَيْنِ لِلْمَكَانِ.
5- اِسْمَيْنِ لِلزَّمَانِ.
6- اِسْمَ مَفْعُولٍ مِنْ فِعْلٍ ثُلَاثِيٍّ وَآخَرَ مِنْ فِعْلٍ رُبَاعِيٍّ.
7- مَصْدَرًا مِيمِيًّا وَاذْكُرْ فِعْلَهُ.
8- صِفَتَيْنِ مُشَبَّهَتَيْنِ مِنْ وَزْنَيْنِ مُخْتَلِفَيْنِ.
9- مَصْدَرًا أَصْلِيًّا لِفِعْلٍ ثُلَاثِيٍّ مُتَعَدٍّ وَآخَرَ لِفِعْلٍ خُمَاسِيٍّ.

يەككە سۆزلەر

أَصَابَ يُصِيبُ إِصَابَةً	يەتمەك	أَكْرَهَ يُكْرِهُ إِكْرَاهًا	زورلىماق
اِشْمَأَزَّ يَشْمَئِزُّ اِشْمِئْزَازً	نەپرەتلەنمەك	اِفْشَعَرَّ يَفْشَعِرُّ اِفْشِعْرَارً	تىترىمەك
اَلْحَارِسَةُ	ئايال كۆزەتچى	بَرْدٌ	سوغات
مُدْلَهِمَّةٌ ج مُدْلَهِمَّاتٌ	قاتتىق دەھشەتلىك	اِشْرَأَبَّ يَشْرَئِبُّ اِشْرِئْبَابٌ	بويىنى سوزۇپ قارىماق
حِصَّةٌ ج حِصَصٌ	ھەر سائەتلىك دەرس	اِحْرَنْجَمَ يَحْرَنْجِمُ اِحْرِنْجَامٌ	توپلاشماق

فَنَاءٌ ج أَفْنِيَةٌ	هويلا	رَنِيْنٌ	جىرىڭلاش
جَرَسٌ	قوڭغۇراق	اِقْرَنْقَعَ يَقْرَنْقِعُ اِقْرِنْقَاعٌ	تارقالماق
نَهْسَكَنَ يَنْهَسْكَنُ نَهْسَكْنًا	سەكىن نىيابىنىڭ كىرىۋالماق		

§ 4. تَوْكِيْدُالْفِعْلِ

پېئىللىنىڭ تەكىتلىنىشى

زۆرۈر تېپىلغاندا اَفْعَالُ اِسْتِقْبَال يەنى كېلىدىغان زامان پېئىللىرىنىڭ صِيْغة لىرى ئىپادىلىگەن مەنىلەرنى تەكىتلەش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئاخىرىغا تەشدىدلىك ياكى ساكىنلىق «نۇن» ئۇلىنىپ كېلىدۇ.

ئۆزى فَتْحَة لىك بولغان بۇ تەشدىدلىك «نۇن» نُوْنُ التَّأْكِيدِالثَّقِيْلَةِ، ساكىنلىق «نون» بولسا، «نُوْنُ التَّاكِيدِالْخَفِيْفَةِ» دەپ ئاتىلىدۇ.

مەسىلەن:

اِجْتَهِدَنَّ وَلَاتَكْسَلَنْ، «نُوْنُ التَّاْكِيد» اَلْفِعْلُ الْمَاضِى غا مۇتلەق ئۇلىنىپ كەلمەيدۇ.

«نُوْن التَّأْكيد» پېئىللارغا تۆۋەندىكى ئۇسۇل بىلەن ئۇلىنىدۇ.

1. كۆپ ھاللاردا «نُوْن التاكيد» ۋە ئۇ قوشۇلۇپ كەلگەن پېئىللارنىڭ ئاخىرى فَتْحَة لىك بولىدۇ. ئەگەر پېئىلنىڭ «عين» ى ياكى «لام» ى ساكىن سەۋەبىدىن حَذِف قىلىنىپ كەتكەن بولسا، «نُوْنُ التأكيد» ئۇلانغاندا قايتىپ كېلىدۇ.

مەسىلەن:

قُلْ	قُولَنَّ
لَاتَخْشَ	لَاتَخْشَيَنَّ
اِرْمِ	اِرْمِيَنَّ

ئەگەر «نُون التَّأْكِيد» فِعْلُ الامرگە ئۇلىنىپ كەلسە، بۇ پېئىلنىڭ ئەسلى مەنىسىگە قوشۇمچە تەلەپنى ئىپادىلەپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

اَطِعْ وَالِدَيْكَ، أَطِيْعَنَّ وَالِدَيْكَ، أَطِيْعَنْ وَالِدَيْكَ.

ئاتا - ئاناڭغا ئىتائەت قىل، چوقۇم ئاتا- ئاناڭغا ئىتائەت قىل.

2. ئەگەر «نُون التَّأْكِيد» جَمْع نىڭ «واو» سىغا ياكى مُخَاطَبَة نىڭ «ياء» سىغا ئۇلىنىشقا توغرا كەلسە، بۇلاردىكى «وَاوْ، يَاء» حَذف قىلىنىدۇ. ئەمما پېئىلنىڭ «لام» ى ئەسلىدىكى ھەرىكىتىنى ساقلاپ قالىدۇ.

مەسىلەن: لَاتَضْرِبُنَّ بۇ ئەسلىدە لاتَضْرِبُو + نَّ = لَاتَضْرِبُونَّ ئىدى. لَاتَذْهَبِنَّ بۇ ئەسلىدە لَاتَذْهَبِيْ + نَّ = لَاتَذْهَبِيْنَّ ئىدى.

ئەمما «اَلِف» بىلەن مُعْتَل بولغان پېئىللاردا مُخَاطَبَة نىڭ «ياء» سى كَسْرَةلىك، جمع نىڭ «واو»سى ضَمَّة لىك بولۇپ، بۇ «يَاء، وَاوْ» حذف قىلىنماي ئۆز ھالىتىنى ساقلاپ قالىدۇ.

مەسىلەن: اَنْتِ تَرْضَيْنَ - اَنْتِ لَتَرْضَيِنَّ (ئەلۋەتتە مەمنۇن بولسەن)
اَنْتُمْ تَرْضَوْنَ - اَنْتُمْ لَتَرْضَوُنَّ (ئەلۋەتتە مەمنۇن بولىسىزلەر)

3. مثنى پېئىللارنىڭ «اَلِف» نغا ئۇلىنىپ كەلگەن «نون التاكيدالثقيلة» گە كسرة ھەرىكەت بېرىلىدۇ.

مەسىلەن:

لَاتَضْرِبَا - لَاتَضْرِبَانِّ (ھەرگىز ئۇرماڭلار)
اِضْرِبَا - اِضْرِبَانِّ (تازا ئۇرۇڭلار)

4. نون التأكيدالثَّقِيْلَة مُثْبَتْ مُضَارِع، نَفِي مُضَارِع، أَمْر، نَهِي لارنىڭ بارلىق صيغەلىرىغا قوشۇلۇپ كېلىۋېرىدۇ. ئەمما «نُوْنُ التَّأْكِيدالْخَفِيْفَةِ يۇقىرىقىلارنىڭ مُفَرَدْ مُذَكَّر، جَمْع مذكر، مُفَرَدمۇنث صيغة لىرىگىلا قوشۇلۇپ كىلىدۇ.

5. ئەگەر «نُون التأكيد» جَمْع مۇنث پېئىلىنىڭ «نون» نغا ئۇلىنىپ كەلسە، مۇنث نىڭ نُونى بىلەن «تأكيد» نىڭ نونى بىر «الف» ئارقىلىق ئايرىلىدۇ ھەمدە «نُون التاكيد» گە كسرة- ھەرىكەت بېرىلىدۇ. بۇ نون بولسا نُوْنُالتأكِيدالثَّقِيْلَة بولىدۇ.

مەسىلەن:
لَاتَذْهَبْنَ - لَاتَذْهَبْنَانِّ (ھەرگىز بارماڭلار)
اَنْتُنَّ تَقْضِيْنَ - اَنْتُنَّ لَتَقْضِيْنَانِّ
6. اَلْفِعْلُ الْمُضَارِع نىڭ تەكىتلىنىشى ھەققىدە ئۇچ خىل ھۆكۈم بار.
1) تۆۋەندىكى ھالەتتە اَلْفِعْلُ الْمُضَارِع نى «نُوْن التَّأْكِيد» بىلەن تەكىتلەش زۆرۈر.
ئەگەر اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ قەسەمنىڭ جاۋابىدا كېلىپ، قەسەمنىڭ «لام» ى بىلەن بىۋاستە ئۇلانسا ھەمدە كېلىدىغان زاماننى ئىپادىلەيدىغان مُثْبَت (بولۇشلۇق) پېئىل بولسا: مەسىلەن:
وَاللّٰهِ لَاُكْرِمَنَّ جَارِي وَلَاَجْزِيَنَّ بِالاِحْسَانِ اِحْسَانًا.
2) تۆۋەندىكى ھالەتلەردە اَلفعل المضارع نى «نُوْنُ التأكيد» بىلەن تەكىتلەشكىمۇ، تەكىتلىمەسلىككىمۇ بولىدۇ.
(1) ئەگەر الفعل المضارع لام الامر يەنى بۇيرۇقنىڭ «لام» ى بىلەن بىرىكىپ كېلىپ تەلەپنى ئىپادىلىسە.
مەسىلەن:
لِيُنْفِقِ اَلْقَادِرُوْنَ فِي سَبِيْلِ الْخَيْرِ.
لِيُنْفِقَنَّ اَلْقَادِرُوْنَ فِي سَبِيْلِ الْخَيْرِ.
(2) ياكى الفعل المضارع لَاالنَّاهِيَةِ يەنى چەكلەش «لَا» سى بىلەن بىرىكىپ كەلسە، مەسىلەن: لَاتُصْغِ اِلَى الشَّائِعَاتِ، لَاتُصْغِيَنَّ اِلَى الشَّائِعَاتِ.
(3) سوئال، ئۇمىد ۋە ئارزۇنى ئىپادىلەيدىغان قوشۇمچىلار الفعل المضارع نىڭ ئالدىدا كەلسە.
مەسىلەن:
اَتَجْهَرُ بِرَأْيِكَ - اَتَجْهَرَنَّ بِرَأْيِكَ.
لَيْتَ الْعِلْمَ يَكْشِفُ كُلَّ الْاَمْرَاضِ، لَيْتَ الْعِلْمَ يَكْشِفَنَّ كُلَّ الْاَمْرَاضِ
لَعَلَّ الْعِلْمَ يُخْرِجُ كُنُوزَ الصَّحَارَى - لَعَلَّ الْعِلْمَ يُخْرِجَنَّ كُنُوزَ الصَّحَارِى.
3) تۆۋەندىكى ھالەتلەردە الفعل المضارع نى «نُوْنُ التَّأْكيد»

بىلەن تەكىتلەش چەكلىنىدۇ.

ئەگەر اَلْفِعْلُ اَلْمُضَارِعُ قەسەمنىڭ جاۋابىدا كەلمىسە ۋە تەلەپ-نى ئىپادىلىمىسە. مەسىلەن:

تَتَمَدَّدُ الْمَعَادِنُ بِالْحَرَارَةِ.

ياكى قەسەمنىڭ جاۋابىدا كەلگەن بولسىمۇ، قەسەمنىڭ «لام»ى بىلەن بىۋاستە ئۇلانمىسا ياكى منفى يەنى بولۇشسىز پېئىل بولسا ۋە ياكى هازىرقى زامانىنى ئىپادىلەيدىغان الفعل المضارع بولسا:

مەسىلەن:

وَاللّٰهِ لَسَوْفَ أُدَافِعُ عَنْ بِلَادِى.

تَاللّٰهِ لَايَنْجَحُ الْكَسْلَانُ.

وَاللّٰهِ لَأَسْتَقِلُّ الطَّائِرَةَ الْآنَ.

مىساللار جەدۋىلى

اَلْاَفْعَالُ	مُضَارِعٌ وَاَمْرٌ لِلْمُخَاطَبِ	مُضَارِعٌ وَاَمْرٌ لِلْمُخَاطَبَيْنِ	مُضَارِعٌ وَاَمْرٌ لِلْاِثْنَيْنِ لَوِالْاِثْنَيْنِ	لِجَمَاعَةِ الذُّكُورِ	لِجَمَاعَةِ النِّسْوَةِ مَعَ نُونِ الْاِنَاثِ وَنُونِ التَّوْكِيدِ
تَفْهَمُ	تَفْهَمِينَ، اِفْهَمِي	تَفْهَمَانِ، اِفْهَمَا	تَفْهَمُونَ، اِفْهَمُوا	تَفْهَمْنَ، اِفْهَمْنَ	تَفْهَمْنَانِ، اِفْهَمْنَانِ
تَرُدُّ	تَرُدِّينَ، رُدِّي	تَرُدَّانِ، رُدَّا	تَرُدُّونَ، رُدُّوا	تَرْدُدْنَ، رُدُدْنَ	تَرْدُدْنَانِ، رُدُدْنَانِ
تَقْرَأُ	تَقْرَئِينَ، اِقْرَئِي	تَقْرَآنِ، اِقْرَآ	تَقْرَؤُونَ، اِقْرَؤُوا	تَقْرَأْنَ، اِقْرَأْنَ	تَقْرَأْنَانِ، اِقْرَأْنَانِ
تَثِقُ	تَثِقِينَ، ثِقِي	تَثِقَانِ، ثِقَا	تَثِقُونَ، ثِقُوا	تَثِقْنَ، ثِقْنَ	تَثِقْنَانِ، ثِقْنَانِ
تَسْبَحُ	تَسْبَحِينَ، سْبَحِي	تَسْبَحَانِ، سْبَحَا	تَسْبَحُونَ، سْبَحُوا	تَسْبَحْنَ، سْبَحْنَ	تَسْبَحْنَانِ، سْبَحْنَانِ
تَدْعُو	تَدْعِينَ، اُدْعِي	تَدْعُوَانِ، اُدْعُوَا	تَدْعُونَ، اُدْعُوا	تَدْعُونَ، اُدْعُونَ	تَدْعُونَانِ، اُدْعُونَانِ
تَنْسَى	تَنْسَيْنَ، اِنْسَيْ	تَنْسَيَانِ، اِنْسَيَا	تَنْسَوْنَ، اِنْسَوْا	تَنْسَيْنَ، اِنْسَيْنَ	تَنْسَيْنَانِ، اِنْسَيْنَانِ
تَنْوِى	تَنْوِينَ، اِنْوِي	تَنْوِيَانِ، اِنْوِيَا	تَنْوُونَ، اِنْوُوا	تَنْوِينَ، اِنْوِينَ	تَنْوِينَانِ، اِنْوِينَانِ

49- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ ئوقۇڭ.

(1) وَاللّٰهِ لَأَقُومَنَّ بِوَاجِبِي. وَاللّٰهِ لَأَقُومُ بِوَاجِبِي اَلْآنَ.
(2) إِمَّا تُسَافِرَنَّ تَتَعَلَّمْ إِمَّا تُسَافِرْ تَتَعَلَّمْ.
(3) لَتَرْحَمَنَّ الْمِسْكِيْنَ. لَتَرْحَمُ الْمِسْكِيْنَ.
(4) هَلْ تُسَافِرَنَّ فِي الصَّيْفِ هَلْ تُسَافِرُ فِي الصَّيْفِ
(5) سَاعِدَنَّ الْفُقَرَاءَ سَاعِدِ الْفُقَرَاءَ.
(6) إِقْتَصِدَنَّ فِي النَّفَقَاتِ. إِقْتَصِدْ فِي النَّفَقَاتِ.

50- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن تەكىدلىك ۋە تەكىدسىزھالدا جۈملە تۈزۈڭ.

اِعْدِلْ - سَامِحْ - اُصْدُقْ
صِلْ - صُنْ - جُدْ

يەككە سۆزلەر

أَقُومُ بِـ	مەشغۇل بولمەن	وَاجِبٌ	ۋەزىپە
اِقْتَصِدْ	ئىقتىساد قىل	نَفَقَاتٌ	خىراجەت
سَامِحْ	كەڭ قول بول	صِلْ	ئۇلا
صُنْ	ساقلا	جُدْ	ساخاۋەت قىل

اَلْبَابُ الرَّابِعُ اَلْحَرْفُ وَحُرُوفُ الْهِجَاءِ
تۆتىنچى باب ھەرپ ۋە ئېلىپبە

مەلۇمكى، حَرِف باشقا سۆز تۈركۈملىرى بىلەن كەلگەندىلا، تولۇق مەنىگە ئىگە بولىدىغان سۆز تۈركۈمىدۇر.

ئەرەب تىلىدىكى حَرف يەنى يارەمچىلەر بىر قەدەر ئاز بولۇپ، ئۇلار سەكسەندىن ئاشمايدۇ.

ھەرپلەر باشقا سۆز تۈركۈملىرى يەنى ئىسىم ۋە پېئىللار بىلەن قوشۇلۇپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ مەنىسىگە ۋە سۆز ئاخىرىدىكى اِعْرَابِ يەنى ھەرىكەت ئۆزگىرىشلىرىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ.

ئەمما حُرُوف هِجَاء نىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان ھەمزة ئەرەب تىلى ئىملاسىدا مۇھىم ئورۇن ئىگىلەيدىغان، شۇنىڭدەك لۇغەت ئاقتۇرۇشتا ۋە لۇغەت تۈزۈشتە حُرُوفُ اَلْهِجَاءمُومۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغاچقا، بۇ بابتا هَمْزَة نىڭ يېزىلىشى ۋە ئېلىپبەنى دەۋىر قىلغان ھالدا لۇغەت ئاقتۇرۇش ئۇسۇللىرى بايان قىلىنىدۇ.

§ 1 . حُرُوفُ تَدْخُلُ عَلَى الْاِسْمِ
ئىسىم بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەر

1ـ حُرُوفُ الْجَرِّ (زىرلەشتۈرۈش ھەرپلىرى)

حُرُوفُ الْجَرِّ ئادەتتە ئىسىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنىڭغا اِعْرَاب جەھەتتىن تەسىر كۆرسىتىدۇ.

يەنى ئۆزى بىلەن كەلگەن ئىسىمنى زىر ئوقۇتىدۇ، بۇلارنىڭ

كۆپ قوللىنىدىغانلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

مِنْ - اِلَى - عَنْ - فِي - اَلْبَاءُ - اَلْكَافُ

اَللَامُ - وَاوُالْقَسَمِ - تَاءُالْقَسَمِ - حَتىٰ - عَلَىٰ

مەسىلەن:

1) سِرْتُ مِنَ الْبَيْتِ اِلَى الْمَدْرَسَةِ.
2) اِبْتَعِدْ عَنِ الشَّرِّ.
3) فِي الْفَصْلِ طُلَّابٌ - فى الصُّنْدُوقِ طَبَاشِيْرُ.
4) اِجْتَمَعْنَا بِالْفَصْلِ وَكَتَبْنَا بِالْقَلَمِ.
5) «اُولَئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ» مُحَمَّدٌ كَالْأَسَدِ.
6) لِصَاحِبِ الْبَيْتِ مَافِي الْبَيْتِ.
7) وَاللّٰهِ اِنَّ مُحَمَّدًا لَصَادِقٌ.
8) تَاللّٰهِ لَنْ يُضَيِّعَ اَلْحَقَّ الْمُغْتَصَبُ.
9) اَكَلْتُ السَّمَكَ حَتىٰ رَأْسِهَا.
10) اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى اللَّيْلِ.
11) قَعَدَ بَكْرٌ عَلَىٰ الْكُرْسِي.

حَرْفُ الْجَرِّ لەردىن باشقا

اِنَّ- اَنَّ - كَاَنَّ

لٰكِنَّ- لَعَلَّ - لَيْتَ -يَا -اَيَا -هَيَاقاتارلىق ھەرپلەر ئىسىم بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ مەنىسىگە ۋە اعراب ىغا بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. بۇلارنىڭ تەپسىلاتى علم النحو يەنى سىنتاكس دا تەپسىلي بايان قىلىنىدۇ.

2 § . حُرُوفُ تَدْخَلُ عَلَى الْفِعْلِ

پېئىل بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەر

تۆۋەندىكى ھەرپلەر اَلْفِعْلُ الْمَاضِى، اَلْفِعْلُ الْمُضَارِع بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، بىر تۈركۈملىرى بۇ پېئىللارنىڭ مەنىسىگلا تەسىر كۆرسەتسە، بىر تۈركۈملىرى بۇ پېئىللارنىڭ مەنىسىگە

ۋە ئاخىرىنىڭ إِعْرَابْ ھەرىكەتلىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

1ـ فِعْلُ مَاضِى بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەرنىڭ بىر قىسمى

فِعْلُ مَاضِي بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەر.
«قَدْ ـ أَ ـ فَ ـ اِنْ ـ لَوْ ـ اِذْ ـ اِذَا ـ لَمَّا ـ مَا ـ اَمَّا ـ لِمَ ـ»
قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ ھەرپلەر فِعْلُ مَاضى نىڭ ئاخىرىدىكى اِعْراب قا ھېچقانداق تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇ فتحة لىك ھالەتتە تۇرىدۇ. بەلكى فِعْلُ مَاضى نىڭ مەنىسىگە قىسمەن تەسىر كۆرسىتىدۇ.

مەسىلەن:

(1) مُحَمَّدٌ قَدْ فَتَحَ ٱلْبَابَ.

مۇھەممەد ئەلۋەتتە ئىشىكنى ئاچقان ئىدى.

(2) أَمَدَحَ مُحَمَّدٌ عَلِيًّا.

مۇھەممەد ئەلىنى ماختىدىمۇ؟

(3) دَخَلَ زَيْدٌ فَدَخَلَ خَالِدٌ.

زەيد كىردى، ئاندىن خالد كىردى.

(4) إِنْ جَاءَ زَيْدٌ.

ئەگەر زەيد كەلسە.

(5) لَوْقَرَأَ التِّلْمِيْذُ كِتَابًا.

ئەگەر ئوقۇغۇچى كىتاب ئوقۇسا.

(6) اِذْ قَالَ مُوسٰى.

مۇسانىڭ ئېيتقان ۋاقتى.

(7) اِذَاجَاءَ نَصْرُالدِّيْنِ.

نەسىرىدىن كەلسە.

(8) لَمَّا فَتَحَ.

ئاچقان چاغدا.

(9) مَا أَكَلَ اَحَدٌ طَعَامًا.
ھېچكىم تائام يېمىدى.
(10) اَمَا اَكَلَ اَحَدٌ طَعَامًا؟
ھېچكىم تائام يېمىدىمۇ؟
(11) لِمَ جِئْتُمْ هُنَا؟
بۇ جايغا نېمە ئۈچۈن كەلدىڭلار؟
(12) اِنْ اَنْهَضْتَ لُغَتَكَ لَقَدْ اَنْهَضْتَ وَطَنَكَ وَشَعْبَكَ.
ئەگەر تىلىڭنى يۇكسەلدۇرسەڭ، ئەلۋەتتە ۋەتىنىڭنى ۋە خەلقىڭنى يۇكسەلدۇرگەن بولىسەن.

2ـ فِعْلُ مُضَارِع بىلەن بىرىكىپ كېلىدىغان ھەرپلەرنىڭ بىر قىسمى

تۆۋەندىكى ھەرپلەر اَلْفِعْلُ الْمُضَارِع بىلەن بىرىكىپ كېلىپ ئۇنىڭ اعراب ئىغا ھېچقانداق تەسىر كۆرسەتمەستىن، بەلكى مەنىلىرىگە قىسمەن تەسىر كۆرسىتىدۇ.

مەسىلەن:

قَدْ ـ أَ ـ فَ ـ لَ ـ سَ ـ سَوْفَ ـ لَا ـ مَا ـ لِمَ

1) قَدْيَكُوْنُ اَلْاَمْرُكَذٰلِكَ.
ئىش بەزىدە شۇنداق بولۇپ قالىدۇ.
2) أَيَحْضُرُ خَالِدٌ اَلْاِجْتِمَالَ.
خالىد يىغىلىشقا قاتنىشامدۇ؟
3) «يَقُوْلُ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ».
ئۇنىڭغا بول دەيدۇ، ئاندىن ئۇ بولىدۇ.
4) «اِنَّهُ لَيَحْزُنُنِي».
ئەلۋەتتە مېنى ئەندىشىگە سېلىۋاتىدۇ.
5) «كَلَّا سَيَعْلَمُوْنَ».
ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، ئۇلارپات ئارىدا بىلىدۇ.

6) «سَوْفَ تَعْلَمُونَ».
بىر ئازدىن كېيىن بىلىسىلەر.
7) «لَايَخَافُونَ لَوْمَةَلَائِمٍ».
ئۇلار مالامەتچىنىڭ مالامىتىدىن قورقمايدۇ.
8) اِنْ تَجْتَهِدْ فَمَا اَمْتَنَعُ عَنْ مُكَافَأَتِكَ.
ئەگەر تىرىشساڭ، سېنى مۇكاپاتلاشتىن باش تارتمايمەن.
9) «لِمَ تَقُولُونَ مَالَاتَفْعَلُونَ».
نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭلار قىلمايدىغان ئىشنى (قىلمىمىز) دەيسىلەر.

تۆۋەندىكى ھەرپلەر اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ مەنىلىرىگە ۋە اِعْرَابِ غا تەسىر كۆرسىتىدۇ.

أَنْ - لَنْ - كَيْ - لَمْ - لَمَّا - اِنْ - لَا - لِ

ئالدىنقى ئۈچى: نَوَاصِبْلار يەنى فَتْحَةَ ئوقۇتىدىغان، كېيىنكىسى جَوَازِمْ لار يەنى ساكىن ئوقۇتىدىغانلار دەپ ئاتىلىدۇ.

دېمەك، بۇ ھەرپلەرنىڭ ئالدىنقى ئۈچى اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ نىڭ ئاخىرىنىڭ اِعْرَابِ نى فتحة ئوقۇتىدۇ. كېيىنكى بەش ھەرپ بولسا ساكىن ئوقۇتىدۇ.

مەسىلەن:

نَوَاصِبْ لار

1) مِنَ الْخَيْرِ أَنْ تُحْسِنَ اِلَى جَارِكَ.
قوشنائىڭغا ياخشىلىق قىلىشىڭ ياخشىلىق ھېسابلىنىدۇ.
2) لَنْ يُضَيِّعَ الْحَقُّ الْمُغْتَصَبُ.
بولانغان ھوقۇق ھەرگىز يوقالمايدۇ.
3) تَعَلَّمْ كَيْ تَنْجَحَ.
مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىڭ ئۈچۈن ئوقۇگەن.

جَوَازِمْ لار

1) إِنْ تُكْرِمْنِي أُكْرِمْكَ.
ئەگەر مېنى ھۆرمەتلىسەڭ، سېنى ھۆرمەتلەيمەن.

2) «لِيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ».
هازىر بولغانلار هازىر بولمىغانلارغا يەتكۈزسۇن.
3) لَايَمْدَحْ عَلِيٌّ مَحْمُودًا.
ئەلى مەھمۇدنى ماختىمىسۇن.
4) لَمْ يَضْرِبْ مُحَمَّدٌ اِسْحَاقَ.
مۇھەممەد ئىسھاقنى ئۇرمىدى.
5) حَانَ مَوْعِدُ وُصُولِ الطَّائِرَةِ وَلَمَّا تَصِلْ.
ئايروپىلاننىڭ يېتىپ كېلىش ۋاقتى بولدى، ئۇ تېخىچە كەلمىدى.

§ 3 . هَمْزَةُ الْقَطْعِ وَهَمْزَةُ الْوَصْلِ

قوشۇلماي ئوقۇلمىغان ھەمزە ۋە قوشۇلۇپ ئوقۇلمىغان ھەمزە

ھەمزە سۆز تەركىبىدە قانداق ئورۇندا كەلگەنلىكىگە قاراپ سۆز بېشىدىكى، سۆز ئوتتۇرىسىدىكى، سۆز ئاخىرىدىكى ھەمزە دەپ ئۈچ تۈرلۈك بولىدۇ.

1. سۆز بېشىدا كەلگەن ھەمزە

سۆز بېشىدا كەلگەن ھەمزە هَمْزَةُالْقَطْعِ ۋە هَمْزَةُالْوَصْلِ دەپ ئىككى خىل بولىدۇ.

1. هَمْزَةُ الْقَطْعِ (قوشۇلماي ئوقۇلمىغان ھەمزە)

بۇنداق ھەمزە سۆز بېشىدا كەلسىمۇ، ئوتتۇرىسىدا كەلسىمۇ، داۋاملىق ئېنىق تەلەپپۇز قىلىنىدۇ ۋە ھەمزىلىك «اَلِفْ =أ» ھالىتىدە يېزىلىدۇ. ئۇ تۆۋەندىكى جايلاردا كېلىپ ئوقۇلىدۇ ۋە يېزىلىدۇ.

(1) تۆت ھەرپلىك اَلْفِعْلُ الْمَاضِى نىڭ بېشىدا ۋە تۆت ھەرپلىك پېئىلنىڭ بۇيرۇق (اَلْأَمر) ۋە مصدر شەكىللىرىدە:

مەسىلەن:

أَنْصَفَ أَنْصِفْ إِنْصَافٌ

أَكْرَمَ أَكْرِمْ إِكْرَامٌ

أَفَدْتُ مِنَ الْكِتَابِ خَيْرَ إِفَادَةٍ أَنْصِفْ غَيْرَكَ إِنْصَافَكَ لِنَفْسِكَ

(2) ھەرپلەرنىڭ بېشىدا:

مەسىلەن:

إِنَّ، أَنَّ، إِلىٰ، أَوْ

(3) ئىسىملارنىڭ بېشىدا:

مەسىلەن:

أَحْمَدُ، إِمَامٌ، أَرْضٌ، أُسْلُوبٌ.

ئەمما اِبْنٌ اِبْنَةٌ، اِمْرِءٌ، اِمْرَأَةٌ، اَلْ، اِثْنَانِ، اِثْنَتَانِ، اِسْمٌ، اَيْمُنُ اللّٰهِ قاتارلىق ئىسىملارنىڭ ھەمزىسى ھمزة وصل بولغاچقا ئۇلارغا ھمزة قويۇلمايدۇ.

2. هَمْزَةُ الْوَصْلِ (قوشۇلۇپ ئوقۇلمىغان ھەمزە) بۇنداق ھەمزە سۆز بېشىدا كەلگەندە تەلەپپۇز قىلىنىپ، سۆز ئوتتۇرىسىدا كەلگەندە تەلەپپۇز قىلىنمايدۇ.

يېزىقتا پەقەت «اَلِف = ا»، شەكلىدە يېزىلىپ ھمزة چۇشۇپ قالمىدۇ.

تۆۋەندىكى جايلارنىڭ ھمزىسى هَمْزَةُ الْوَصْلِ ھېسابلىنىدۇ:

(1) بەش ھەرپلىك، ئالتە ھەرپلىك اَلْفِعْلُ الْمَاضِى نىڭ بېشىدىكى ۋە ئۇلارنىڭ بۇيرۇق (اَلْأَمر) ۋە مصدر شەكىللىرىدە كەلگەن ھمزة.

مەسىلەن:

اِعْتَادَ اِعْتَدْ اِعْتِيَادٌ

اِجْتَازَ اِجْتَزْ اِجْتِيَازٌ

اِسْتَعَانَ اِسْتَعِنْ اِسْتِعَانَةٌ

اِسْتَخْرَجَ اِسْتَخْرِجْ اِسْتِخْرَاجٌ
إِذَا اكْتَالَ يَسْتَوْفِي، لَايَنْدِمُ مَنِ اسْتَشَارَ، إِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِمَنْ يُعِينُكَ، اَلاِسْتِقَامَةُ خَيْرٌمَا يُمْضِي بِكَ إِلى النَّجَاحِ

(2) ئۇچ ھەرپلىك پېئىللارنىڭ بۇيرۇق شەكىللىرىدىكى همزة.

مەسىلەن:

اِسْمَعْ، اِعْمَلْ ، اِرْمِ، اِرْضَ
اُشْكُرْ، اُذْكُرْ، اُدْخُلْ، اُعْفُ

2. سۆز ئوتتۇرىسىدا كەلگەن ھەمزە

سۆز ئوتتۇرىسىدا كەلگەن ھەمزة تۆۋەندىكىدەك تۆت خىل خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

(1) تۆۋەندىكى جايلاردا ھەمزة «يَاء» نىڭ ئۇستىگە يېزىلىدۇ ۋە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.

ئەگەر ھەمزە ئۆزى كَسْرَةلىك بولسا،

مەسىلەن:

لَئِيْمٌ، جَرَائِمُ - طَائِرَةٌ.

ئەگەر ھەمزىنىڭ ئالدىدىكى ھەرپ كسرةلىكبولسا،

مەسىلەن:

بِئْسَ، تَعْبِئَةٌ، مِيْئَاتٌ.

ئەگەر ھەمزىنىڭ ئالدى ساكىنلىق «ياء» بولسا،

مەسىلەن:

هَنِيْئًا، تُضِيْئُهُ، مَرِيْئًا.

ئەگەر ھەمزە ضَمَّة لىك بولۇپ «وَاو» بىلەن بىۋاستە ئۇلىنىپ كەلسە؛

مەسىلەن:

مَسْئُولٌ، مَشْئُومٌ، شُئُونٌ.

(2) تۆۋەندىكى جايلاردا ھەمزة «واو» نىڭ ئۇستىگە يېزىلىدۇ.

دۇ ۋە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.
ضَمَّة لىك ھەمزىنىڭ ئالدى فَتْحَة بولسا؛
مەسىلەن:
يَئُولُ، هَؤُلَاءِ
ضمةلىك ھەمزىنىڭ ئالدى ساكىن بولسا؛
مەسىلەن:
دَاؤُكَ، سِيْنَاؤُنَا، ذَكَاؤُنَا.
فَتْحَة لىك ھەمزىنىڭ ئالدى ضمة بولسا؛
مەسىلەن:
يُؤَجَّلُ، رُؤَسَاءُ، فُؤَادٌ.
ساكىنلىق ھەمزىنىڭ ئالدى ضمة بولسا؛
مەسىلەن:
بُؤْرَةٌ، مُؤْمِنٌ، مُؤْتَمَرٌ.

(3) تۆۋەندىكى جايلاردا ھەمزە «الف» نىڭ ئۈستىگە يېزىلىدۇ.
فتحة لىك ھەمزىنىڭ ئالدى فتحة بولسا؛
مەسىلەن:
مُفَاجَأَةٌ، كَأَنَّ، اِرْتَأَى.
فتحة لىك ھەمزىنىڭ ئالدى ساكىن بولسا؛
مەسىلەن:
مَسْأَلَةٌ، فَجْأَةٌ، ظَمْأَى.
ساكىنلىق ھەمزىنىڭ ئالدى «فتحة» بولسا؛
مەسىلەن:
رَأْسٌ، مَأْسَاةٌ، تَأْخِيْرٌ.

(4) تۆۋەندىكى جايلاردا ھەمزە يالغۇز يېزىلىپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.
اَلِف دىن كېيىن ئۆزى فتحة لىك بولۇپ كەلسە.

مەسىلەن:

تَـفَاعُلٌ، كِفَاءَةٌ.

ساكىنلىق «واو» دىن كېيىن ئۆزى فَتْحَة لىك بولۇپ كەلسە.

مەسىلەن:

سَمَوْءَلٌ

3. سۆز ئاخىرىدا كەلگەن ھەمزە

تۆۋەندىكى جايلاردا ھەمزە سۆز ئاخىرىغا يېزىلمىدۇ ۋە تەلەپپۇز قىلىنمىدۇ.

ئەگەر ھەمزىنىڭ ئالدى فتحة لىك بولسا ھەمزە سۆز ئاخىرىدىكى «اَلِف» نىڭ ئۈستىگە يېزىلمىدۇ.

مەسىلەن:

يَلْجَأُ، أَسْوَأُ، نَبَأٌ.

ئەگەر ھەمزىنىڭ ئالدى كسرة لىك بولسا ھەمزە سۆز ئاخىرىدىكى «ياء» نىڭ ئۈستىگە يېزىلمىدۇ.

مەسىلەن:

نَاشِئٌ، مَلَاجِئُ، شَاطِئٌ

ئەگەر ھەمزىنىڭ ئالدى ضمة لىك بولسا ھەمزە سۆز ئاخىرىدىكى «واو» نىڭ ئۈستىگە يېزىلمىدۇ.

مەسىلەن:

اِمْرُؤٌ، يَجْرُؤُ.

ئەگەر ھەمزىنىڭ ئالدى ساكىنلىق بولسا، ھەمزة سۆز ئاخىرىدا يالغۇز يېزىلمىدۇ.

مەسىلەن:

جُزْءٌ دِفْءٌ عِبْءٌ صَحْرَاءُ

1- كۆنۇكمه

تۆۋەندىكى ھەرپلەردىن فعل غا ۋە اسم غا كىرىدىغانلىرىنى ئايرىڭ.

لِ ، لَيْتَ، كَ، اِنْ، اِنَّ، لَوْ، فَ، اَلَّا، اِذَا، مَا، قَدْ، سَ، سَوْفَ

2- كۆنۇكمه

بۇ جۈملىلەردىكى هَمْزَةُالْوَصْل ۋە هَمْزَةُالْقَطع نى بايان قىلىڭ.

1) أَكْرَمْتَ الضَّيْفَ إِكْرَامًا.
2) أَكْبَرْتُكَ لِاَنَّ قُلْتَ الْحَقَّ.
3) سَرَّنِي اِجْتِنَابُكَ أَسْبَابَ الشَّرِّ.
4) قَنَاعَةُ الْاِنْسَانِ غِنىً.
5) سَاءَنِي أَنْ فَقَدْتُ الْكِتَابَ.
6) اِنْغِمَاسُ الْمَرْءِ فِي التَّرَفِ يُضِرُّهُ.
7) أَخِي قَدْ اَجَادَ السِّبَاحَةَ وَالرِّمَايَةَ.
8) «وَاِقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ».
9) بِالتَّعَاوُنِ تَقْوَى الرَّوَابِطُ الْاِجْتِمَاعِيَّةُ.
10) اِنْتَفِعْ بِمَشْوَرَةِ ذِي عَقْلٍ حَصِيْفٍ.
11) أَسْكُتْ إِذَاتَكَلَّمَ غَيْرُكَ.
12) اَلصَّدِيْقُ الْوَفِيُّ اِذَا اسْتُشِيْرَ اَخْلَصَ النُّصْحَ.

§ 4 . اَلْكَشْفُ فِي الْمَعَاجِمِ

لۇغەت ئاقتۇرۇش

لۇغەت - قورال سۆپىتىدە قوللىنىدىغان بىر خىل كىتاب، كىشىلەرنىڭ ئۆگىنىشىنى ۋە پايدىلىنىشىنى ئەزەردە تۇتۇپ، لۇغەتتە بىرەر تىل ياكى بىرەر پەندىكى ھەممە سۆز - ئىبارىلەر

نوپلىنىپ مەلۇم سىستېما بويىچە تەرتىپلىك تىزىلىدۇ ھەمدە مەنىلىرى ئىزاھلىنىدۇ ياكى تەرجىمە قىلىنىدۇ.

لۇغەتلەرنىڭ مەزمۇنى كۆپ تەرەپلىك بولۇپ، ئادەتتە ئىشلىتىلىدىغان سۆزلەرنىمۇ، كەسپىي بىلىملەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭدەك، مەلۇم بىر ئانا تىل يېزىقتىكى لۇغەتلەرنىمۇ، چەت تىللىدا تۇزۇلگەن لۇغەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

لۇغەت بىلىم لۇغىتى، تىل لۇغىتى دېگەن ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلىنىدۇ. بىلىم لۇغىتىدە سۆزلەردە ئىپادىلىنىدىغان شەيئى ۋە ئۇقۇملار چۈشەندۈرۈلىدۇ، مۇناسىۋەتلىك بىلىملەر شەرھىلىنىدۇ.

تىل لۇغىتىدە سۆزلەرنىڭ ئادەتتىكى مەنىسى چۈشەندۈرۈلىدۇ ياكى بۇلارنىڭ عِلْمُ الصَّوْتِ (فونېتىكا)، عِلْمُ الصَّرْفِ وَالنَّحْو (گراممماتىكا)، عِلْمُ الْبَلَاغَة (ئىستىلىستىكا) جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرىمۇ مۇڭاپىق ئىزاھلىنىدۇ.

ئەرەب تىلىدا قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامانلاردا تۈزۈلگەن لۇغەتلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەشھۇرلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت.

قەدىمكى لۇغەتلەر

1. أَسَاسُ الْبَلَاغَةِ.
2. اَلْمِصْبَاحُ الْمُنِيْرُ.

3ـ اَلْقَامُوسُ الْمُحِيطُ.

4ـ مُخْتَارُ الصِّحَاحِ.

هازىرقى زامان لۇغەتلىرى

1ـ اَلْمُنْجِدُ.

2ـ مُعْجَمُ الْوَسِيطِ.

3ـ مُعْجَمُ الْوَجِيزِ.

1. لۇغەتلەرنىڭ تىزىلىش تەرتىپى

ئەرەب تىلىدىكى لۇغەتلەرنىڭ تىزىلىش تەرتىپى ئومۇمەن ئىككى خىل بولىدۇ.

بىرىنچى خىل تەرتىپ ھەربىر يېڭى سۆزنىڭ ئۆزىدىكى حرف اَصْلىنى ئاساس قىلغان ھالدا، حَرْفُ زِيَادَة نى چىقىرىۋېتىپ ئېلىپبە تەرتىپى بىلەن دەسلەپ بىرىنچى ھەرپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى ھەرپ بىلەن باشلىنىپ، تۆۋەندىكى ئىككى باسقۇچ ئاساسىدا تىزىلىدۇ.

بىرىنچى باسقۇچ سۆزلەر اَصْلُ الْكَلِمَة دىكى بىرىنچى ھەرپنى ئاساس قىلغان ھالدا ئەرەب ئېلىپبەسى بويىچە 28 بابقا تەقسىم قىلىنىپ، ھەر بىر بابتا مەلۇم بىر ھەرپ بىلەن باشلانغان بارلىق سۆزلەر تىزىلىپ بولىنىدۇ.

ئىككىنچى باسقۇچ ھەر بىر باب ئىچىدىكى سۆز يەنە ئېلىپبە تەرتىپى بىلەن ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى ھەرپلىرىنى ئاساس قىلىپ تەرتىپلىك تىزىلىدۇ. چوڭقۇرلىغانسېرى ھەر بىر كَلِمَة نىڭ باشقا

مُشْتَق لىرى ۋە جَمْعَ تكسير لىرى بايان قىلىنمىدۇ.

مەسىلەن:

خَبَبَ، خَبَتَ، خَبَثَ

خَبِيْثٌ ج خُبَثَاءُ

مُنْجِد، مُعْجَمُ الْوَسِيْطِ، مُعْجَمُ الْوَجِيْز

اَسَاسُ الْبَلَاغَة، اَلْمِصْبَاحُ الْمُنِيْرُ، مُخْتَارُ الصِّحَاح

قاتارلىق لۇغەت كىتابلىرى مۇشۇ ئۇسۇلدا تىزىلغان لۇغەت لەردۇر.

ئىككىنچى خىل تەرتىپ: ئوخشاشلا ھەر بىر يېڭى سۆزنىڭ ئۆزىدىكى حَرْف اصلىنى ئاساس قىلغان ھالدا حَرْف زِيَادَة نى چىقىرىۋېتىپ كَلِمَة نىڭ ئاخىرقى ھەرپى باشلىنىش نۇقتىسى قىلىنىپ تىزىلىدۇ. دېمەك، كلمة نىڭ ئاخىرقى ھەرپى باب بېشى قىلىنىدۇ. كلمەلەر مۇشۇ ئۇسۇلدا 28 بابقا تەقسىم قىلىنىدۇ.

ھەر بىر بابتا بىر قانچىلىغان فَصْل (پاراگراف) لار بولىدۇ. ھەر بىر فصل نىڭ بېشى كلمەنىڭ بىرىنچى ھەرپى بولغاچقا، فصل ئىچىدىكى سۆزلەر ئېلىپبە تەرتىپىگە ئېلىنىپ بايان قىلىنىدۇ.

مەسىلەن: اَبَرَ دېگەن سۆزنى تاپماقچى بولساق «رَاءٌ» بابى ھَمْزَة فَصْل نىڭ ئىككىنچى ھەرپى «بَاءٌ» بولغان جايدىن تاپالايمىز.

«قَامُوس الْمُحِيط» مۇشۇ ئۇسۇلدا تىزىلغان لۇغەتتۇر.

2. لۇغەت ئاختۇرۇش ئۇسۇلى

1. ئەگەر بىز ئىزاھاتىنى ئىزدىمەكچى بولغان سۆز جمع

سۆز بولسا مفرد شەكلىگە قايتۇرۇلىدۇ.

مەسىلەن:

أَقْلَامٌ - قَلَمٌ.

رِجَالٌ - رَجُلٌ.

أَنْهَارٌ - نَهْرٌ.

2. ئەگەر بىز ئىزدىمەكچى بولغان سۆز مُضَارِع، امر ياكى مصدر ۋە ياكى باشقا مشتق لەردىن بولسا، بۇلار اَلْفِعْلُ الْمَاضِى شەكلىگە قايتۇرۇلىدۇ.

مەسىلەن:

يَنْصُرُونَ، اُنْصُرُوا، نَصْرًا، نَاصِرُونَ

قاتارلىق سۆزلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ ئىزاھاتىنى ئىزدىمەكچى بولساق، ئاۋۋال نَصَرَ نى تېپىپ ئىزدەيمىز.

3. ئەگەر ئىزدىمەكچى بولغان سۆز مزيد سۆزلەردىن بولسا، مُجَرَّدْ شەكلىگە قايتۇرۇلىدۇ.

مەسىلەن:

يَسْتَخْرِجُونَ، مُسْتَخْرَجٌ.

تَسَاقَطَا، مُتَسَاقِطٌ. قاتارلىق سۆزلەرنى يَخْرُجُ، خَارِجٌ، سُقُوْطٌ، سَاقِطٌ، قىلىپ ئۇلارنى مَاضِى غا ئايلاندۇرىمىز. خَرَجَ سَقَطَ بولىدۇ. مۇشۇ شەكىلنى تۇتۇپ تۇرۇپ تەدرىجىي چوڭقۇرلاپ ئىزدەيمىز.

4. بىز ئىزدىمەكچى بولغان سۆزنىڭ قايسى بابتىن تېپىشقا تېگىشلىك سۆز ئىكەنلىكىنى بېكىتىش ئۈچۈن، شۇ سۆزنىڭ بىرىنچى ھەرپىگە قارايمىز. ئاندىن كېيىن ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى ھەرپىنى ئېلىپبە تەرتىپىگە ئۇدۇللاپ ئىزدەيمىز.

5. ئەگەر بىز ئىزدىمەكچى بولغان سۆزنىڭ ئىككىنچى ياكى ئۈچىنچى ھەرپى رَاحَ، سَالَ دَعيَ، رَمَيَ دېگەنگە ئوخشاش «ئالف» بولسا، مەزكۇر «اَلِف» نىڭ ئەسلىنى بىلىش ئۈچۈن بۇ پېئىللار-نى ئۆزىنىڭ مُضَارِع ياكى مَصْدَر شەكلىگە قايتۇرىمىز.

يەنى يۇقىرىدىكى پېئىللاردىن يَرُوحُ، رَوْحٌ، يَسِيْلُ، سَيْلٌ، يَدْعُو، دَعْوَةٌ، يَرْمِي رَمْيٌ قاتارلىق مضارع ۋە مصدرلەر ھاسىل بولىدۇ. بۇ ھالەتتە رَاحَ نى رَوَحَ دىن سَالَ نى سَيَلَ دىن، دَعَا نى دَعَوَ دىن، رَمَيَ نى رَمَيَ دىن(اِعْلال سىز ھالەتلىرىدىن)ئىزدەيمىز.

6. ئەگەر مەلۇم بىر سۆزنىڭ ئىزاھاتىنى «قامۇس اَلْمُحيط» دىن ئىزدەشكە توغرا كەلسە، ئىزدىمەكچى بولغان سۆز-نى يۇقىرىدىكى ئۇسۇلدامَاضِى، مُجَرَّدْ ۋە اِعْلاَل سىز ھالەتلىرىگە قايتۇرىمىز. ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ سۆزنىڭ قايسى بابقا تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن ئاخىرقى ھەرپىگە قارايمىز، قايسى فصل گە تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن بىرىنچى ھەرپى-گە، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىككىنچى ھەرپىگە قارايمىز.

مەسىلەن: دَرَأَ دېگەن سۆزنى «هَمْزَة» بَابى «دَالْ، رَاءْ» فَصْلِ دىن، اِسْتَرَاحَ دېگەن سۆزنى ئەسلىگە قايتۇرۇپ رَوَحَ قى-لىپ، «حَاء» بابى، «رَاء» «فَصْل» دىن تاپىمىز.

باشقىلارنىمۇ مۇشۇنىڭغا قىياس قىلىڭ.

ئەگەر مەلۇم بىر لۇغەتتە ئايرىم ئۇسۇل قوللانغان بولسا، شۇ لۇغەتنىڭ مۇقەددىمىسىدە ئىزاھلىنىدۇ.

تۆۋەندىكى جەدۋەلنى ئوقۇڭ

-1-

اَلْفِعْلُ	اَلْمَاضِى مِنْهُ	وَزْنُ الْمَاضِى	اَلْاَصْلُ	بَابُ الفعل	
				فِى الْمُنْجِدِ	فِى قَامُوسِ الْمُحِيطِ
اِقْتَدَى	اِقْتَدَى	اِفْتَعَلَ	قَدَوَ	القاف	الواو
اِعْتَادُوا	اِعْتَادَ	اِفْتَعَلَ	عَوَدَ	العين	الدال
نَشْتَدُّ	اِشْتَدَّ	اِفْتَعَلَ	شَدَدَ	الشين	الدال
اِسْتَلَمَ	اِسْتَلَمَ	اِفْتَعَلَ	سَلَمَ	السين	الميم
اِشْتَرِ	اِشْتَرَى	اَفْعَلَ	شَرِيَ	الشين	الياء
اَعْطَى	اَعْطَى	اَفْعَلَ	عطي	العين	الياء
اَقِمْ	اَقَامَ	اَفْعَلَ	قَوَمَ	القاف	الميم
اَمْدُدْ	اَمَدَّ	اَفْعَلَ	مَدَدَ	الميم	الدال
اِهْتَمَّ	اِهْتَمَّ	اِفْتَعَلَ	هَمَمَ	الهاء	الميم
يَنَامُ	نَامَ	فَعَلَ	نَوَمَ	النون	الميم
طَمْأَنَهُ	طَمْأَنَ	فَعْلَلَ	طَمْأَنَ	الطاء	النون
كُنْ	كَانَ	فَعَلَ	كَوَنَ	الكاف	النون
خُذْ	أَخَذَ	فَعَلَ	أَخَذَ	الهمزة	الذال
اَمْسَيْتُ	اَمْسَى	اَفْعَلَ	مَسَيَ	الميم	الياء
يَصِحُّ	صَحَّ	فَعَلَ	صَحَحَ	الصاد	الحاء

	اَلْكَلِمَةُ	اَصْلُهَا الْمُجَرَّدُ	بَابُهُ فِى الْمُعْجَمِ	اَلْحَرْفُ الَّذِى يُبْحَثُ عَنْهُ ثَانِيًا
اَلنَّمُوذَجُ	اِنْكِسَارٌ مَدَارِسُ اَطِبَّاءُ اِسْتِقْرَارٌ ضَجَّةٌ	كَسَرَ	اَلْكَافُ	اَلسِّيْنُ

3- كۆنۇكمە

تۆۋەندىكى پېئىللاردىن ئۇلگىدە كۆرسىتىلگەندەك اَلْفِعْلُ الـ مَاضِى اَلْمُجَرَّد نى كەلتۈرۈڭ.

اَلنَّمُوذَجُ: اَلْفِعْلُ . اَلْفِعْلُ الْمَاضِى الْمُجَرَّدُ

يَفْهَمُونَ فَهِمَ.

تَعْلَمُونَ، يَقْرَبُ، اُدْرُسْ، اِفْتَحَا، اِرْكَعُوا، اُسَلِّمُهُ، غَسَلْنَ، تَكْتُبَانِ، تَسْمَعَانِى، يَضْغَطُ، يَظْلِمُونَ.

4- كۆنۇكمە

-1-

تۆۋەندىكى پېئىللارنى لۇغەتنىڭ قايسى بابىدىن تاپالايسىز؟ ئۇلگە-

ده کۆرسته‌لگه‌نده‌ك جاؤاب بهرلك.

اَلْفِعْلُ	اَلْفِعْلُ الْمَجَرَّدُ	مَكَانُهُ فِي الْمُعْجَمِ
اَلنَّمُوذَجُ؛ يَمْسَحَانِ	مَسَحَ	بَابُ الْمِيمِ
1. أُخْرُجْ		
2. يَنْزِلُوْنَ		
3. هَبَطَا		
4. نَشْرَبُ		
5. اُكْتُبُوا		
6. اِغْسِلِي		
7. يَعَلِّمَانِ		
8. تَفْرَحُ		
9. تَسْمَعْنَ		
10. يَسْأَلُوْنَ		
11. يَتَسَاءَلُوْنَ		
12. اِكْتَالُوا		
13. يَسْتَوْفُوْنَ		
14. تَسَاوَى		
15. اَطَالَ		
16. تَأَخَّرَ		
17. اِنْقَادَ		
18. اِنْكَوَى		

تۆۋەندىكى سۆزلەرنى لۇغەتتىن قانداق ئىزدەيسىز؟ ئۇنى «مۇنجىد» دىن ئىزدەڭ.

اَلصَّلَاةُ، ظَمْأَنَ، رِعَايَةٌ، اِسْتَأْثَرَ
اَلتَّوَاكُلُ، مُهْتَمٌّ، مُسْتَمِدٌّ، مُسْتَقَرٌّ
اَللِّسَانُ.

يەككە سۆزلەر

نَعَمٌ ج اَنْعَامٌ	چاھار پايلار	اَضَلُّ ج اَضَلُّونَ	ئەڭ ئازغۇن
مُغْتَصَبٌ	بۇلانغان	اِجْتِنَابُكَ	ئۆزەڭنى تارتىشىڭ
تَرَفٌ	راھەت ـ پاراغەت	رَوَابِطُ الْاِجْتِمَاعِيَّةِ	ئىجتىمائىي ئالاقە
مِشْوَرَةٌ	مەسلىھەت	عَقْلٌ حَصِيفٌ	ۋابىغا بەنكەن ئەقىل ـ پاراسەت

پایدىلانغان ماتېرىياللار

1. جَامِعُ الدُّرُوسِ العَرَبِيَّة
2. شَذَا العُرْفِ فِي فَنِّ الصَّرْفِ
3. مُلَخَّصُ قَوَاعِدِ اللُّغَةِ العَرَبِيَّةِ
4. بَدَانْ، مُعْزِى، زَنْجَانِى
5. مِرَاحُ الأَرْوَاحِ
6. تَفْصِيلُ أَكْمَلْ
7. شَرْحُ ابْنِ عَقِيل
8. اَلصَّرْفُ المُيَسَّرُ
9. اَلنَّحْوُ الْوَاضِحُ
10. العَرَبِيَّة

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلىكىم نۇرمۇھەممەت ھاجى
كوررېكتورى: رەيھان نۇر

ئەرەب تىلى گراممماتىكىسىدىن ئاساس
(مورفولوگىيە قىسمى)

تۇزگۇچى: تاھىر قادىر

شىنجاڭ پەن-تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى(W) نەشر قىلىپ تارقاتتى
(ئۇرۇمچى بۇلاقبېشى كوچىسى 66- قورۇ، پوچتا نومۇرى 830001)
ئۇرۇمچى پاراۋانلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
1168×850 مىللىمېتىر 32 فورمات 12.25 باسما تاۋاق
2000- يىل 1- ئاي 1- نەشرى، 1- قېتىم بېسىلىشى
تىراژى: 5000 ـ 1

ISBN7-5372-2185-5/H3·2
باھاسى: 15.80

كىتابخانلار سەمىگە!

قولىڭىزدىكى «اَلْقَوَاعِدُالْأَسَاسِيَّةُ لِلُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ» ناملىق كىتابنىڭ موئەللىفى سىزگە سالام يوللايدۇ ۋە سىز بىلەن ھەمكارلىششنى خالايدۇ. مەلۇم بولسۇنكى: مەزكۇر ئەسەرنىڭ نەشر ھوقۇقى مۇئەللىفنىڭ ئۆزىدە، تىراژ قوبۇل قىلىش، بېسىش ۋە تارقىتىش ئىشلىرىنى ئۆزى بېجىرىدۇ. باشقىلارنىڭ كۆپەيتىپ بېسىشىغا يول قويۇلمايدۇ. ئېھتىياجلىق ئورۇن ۋە شەخسلەر تۆۋەندىكى ئادرېس بويىچە ئالاقىلاشسا بولىدۇ.

ئۈرۈمچى شەھىرى يەتتەنلۇ 119- نومۇر

پوچتا نومۇرى: 830001

ئالاقىلاشقۇچى: تاھىر ھاجىم

تېلېفون نومۇرى: 2569350 — 0991

(كەچ سائەت ئالتىدىن كېيىن تېلېفون بېرىڭ)

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئابلىكىم نۇرمۇھەممەت ھاجى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : مۇرادىل ئابىت

ISBN7—5372—2185—5/H3.2

ISBN 7-5372-2185-5

9 787537 221856 >

222(民文) 定价:15.80 元